

संजय द. गोराडे

BFC PUBLICATIONS

प्रकाशक:

BFC Publications Private Limited
CP -61, Viraj Khand, Gomti Nagar,
Lucknow – 226010

ISBN:

कॉपीराइट (©) **संजय द. गोराडे** (2021)

सभी अधिकार सुरक्षित।

प्रकाशक की अनुमति के बिना इस पुस्तक के किसी भी भाग की न तो प्रतिलिपि बनाई जा सकती है, न पुनरुत्पादन किया जा सकता है और न ही फोटोकॉपी और रिकॉर्डिंग सहित किसी भी माध्यम से अथवा किसी भी माध्यम में, किसी भी रूप में प्रेषित या पुनःप्राप्ति के उद्देश्य से संरक्षित किया जा सकता है। कोई भी व्यक्ति जो इस कार्य के प्रकाशन के संबंध में कोई भी अनधिकृत कार्य करता है, क्षति के लिए कानूनी कार्यवाही और नागरिक दावों के लिए उत्तरदायी हो सकता है।

इस पुस्तक में व्यक्त किए गए विचार और प्रदान की गई सामग्री पूरी तरह से लेखक की है और प्रकाशक द्वारा सद्भाव में प्रस्तुत की गई है। सभी नाम, स्थान, घटनाएं और घटनाक्रम या तो लेखक की कल्पना की उपज हैं या काल्पनिक रूप से उपयोग की गई है। कोई भी समानता विशुद्ध रूप से संयोग है। लेखक और प्रकाशक इस पुस्तक की सामग्री के आधार पर पाठक द्वारा की गई किसी भी कार्रवाई के लिए जिम्मेदार नहीं होंगे। इस कार्य का उद्देश्य किसी भी धर्म, वर्ग, संप्रदाय, क्षेत्र, राष्ट्रीयता या लिंग की भावना को ठेस पहुंचाना नहीं है।

आई....!

अनंतात तू जेथे कोठे असशील
तुझ्या चरणावर माझे हे पहिले पुष्प अर्पण

- संजय

मनोगत

‘पारडं’ ही कादंबरी अशा मुलीच्या जीवनावर आधारित आहे की, तिला मातेपेक्षा सखी श्रेष्ठ वाटते, कारण तिने समाजात, कुटुंबात घडणारी करुण कहाणी स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहिली आहे, जी माऊली आपल्या पाडसाला तळहाताच्या फोडाप्रमाणे जपते, त्याला लहानाचं मोठं करते, स्वतःच्या हाताने त्याचे लग्न करून संसाराला लावते, असे तिचे हे पारडू लग्न झाल्यावर मातेचा पदर सोडून सखीचा पदर का पकडते ? का त्याला आई लांबची व सखी जवळची वाटते ? तराजूच्या काट्याप्रमाणे दोघींच्या मध्ये असलेला मुलगा स्वतःच्या आईकडे कमी व सखीकडे का जास्त झुकतो ? या आणि अशा अनेक प्रश्नांनी एक मुलगी संभ्रमित होते, तिला घराघरांत दररोज म्हटले जाणारे ‘त्वमेव माता च पिता त्वमेव’ हे स्तोत्रदेखील निरर्थक वाटते. आई नामक व्यक्तीला अकारण मोठेपण देऊन तिच्याविषयी गळ्यापासून वरवर स्तुती सुमन उधळली जात आहे, नसलेली आस्था दाखवतुगाच खोटे खोटे गोडवे गात आहे असे वाटते, ! समाजाचा हा नसता ढोंगीपणा खोडून काढण्यासाठी एक मुलगी कडाडून विरोध करते. परंपरेचे हे खोटेपण उघडे पाडण्यासाठी जीवनाच्या प्रत्येक पायरीवर खूप सारा संघर्ष करते.

तो संघर्ष करताना तिला कोणकोणत्या अडचणी येतात ? तिला वाटत असलेले ‘मातेपेक्षा सखी श्रेष्ठ आहे !’ हे ती सिद्ध करून दाखवते का ? वाचक म्हणून या पडलेल्या सगळ्या प्रश्नांची उत्तरे कादंबरी वाचल्यावरच मिळू शकतील. पारडं हे नाव कादंबरीला दोन अर्थाने दिलेलं आहे. एक प्रत्येक माऊलीच्या पोटी जन्माला आलेलं संतान, पाडस ; की ज्याच्यावर ती प्राणापलीकडे प्रेम करते. दुसरे प्रत्येक पुरुषाच्या आयुष्यात असे क्षण येतात की ; प्रेमाच्या तुलेचा दांडा त्याच्या हातात असतो, एका पारड्यात सखी असते तर दुसऱ्या पारड्यात माता असते

आणि त्याला योग्य समन्वय साधून दोघांनाही न्याय द्यायचा असतो. तेच न्याय देण्याचे काम मी एक लेखक म्हणून माझ्या कादंबरीतून केलेले आहे. कादंबरी उत्कंठावर्धक आहे, अशा वाचक-रसिकांची असंख्य प्रतिक्रिया माझ्याकडे आहे. तुरळक बदल करत पारडं कादंबरी नव्या रूपात व नव्या बदलांसह आपल्या भेटीला घेऊन आलो आहे, नक्की वाचक-रसिक पहिल्या आवृत्तीप्रमाणे दुसऱ्या आवृत्तीला पसंतीची दाद देतील अशी आशा करतो.

प्रकाशक लेखक आणि वाचक यांच्यामधील दुवा असतो, बी. एफ. सी. पब्लिकेशनने सुंदर रूपात 'पारडं' कादंबरी वाचकांच्या भेटीला आणली आहे, त्याबद्दल बी. एफ. सी. पब्लिकेशन्सच्या श्वेता मित्रा व सर्व टीमचे आभार.

लेखक संजय द. गोराडे

मो. नं - ९८५०६९१२१६

पारडं

सकाळची आठची वेळ अन्नासाहेब शाळेला जाण्याच्या तयारीत होते. त्यांची सौ. त्यांच्यासाठी चहा घेऊन येत होती. दिवाणखान्यात चहाच्या प्रतीक्षेत बसलेल्या अण्णासाहेबांना हल्ली वयाच्या मानाने दगदग सोसवत नव्हती, तरीपण न चुकता ते नित्यनियमाने शाळेला जात होते. तीस वर्षापासून ते शिक्षकी पेशात कार्यरत होते. डी. एड. चे शिक्षण पूर्ण करताच त्यांना स्वतःच्या गावात पिंपरीला नोकरी मिळाली. ज्या शाळेत ते विद्यार्थी म्हणून शिकले. त्याच शाळेत ते शिक्षक म्हणून नोकरीला लागले होते. तेव्हापासून आजपर्यंत त्यांनी ज्ञानदानाचे काम अविश्रांतपणे केले होते. ‘कमवा आणि शिका’ या कृतीचा अवलंब करत त्यांनी अध्यापनाबरोबर अध्यायनाचेही काम केले होते. मुलांना शिकविता शिकविता त्यांनी बी. एस. बी. एड. चे शिक्षण पूर्ण केले होते. शिक्षणाचे अनेक टप्पे पार करत ते कमी वयात साध्या शिक्षकाचे मुख्याध्यापक झाले होते. मिळालेल्या बदतीचे त्यांनी खऱ्या अर्थाने सोने करून दाखवले होते. नवनवीन प्रयोग करत त्यांनी खेड्यातल्या एका शाळेला चांगले वैभव प्राप्त करून दिले होते. संस्थेने त्यांची हुशारी पाहून त्यांना पुढे नाशिकच्या मेहता हायस्कूल अँड ज्युनिअर कॉलेजला नियुक्त केले होते. त्यांची शिस्त व कापड्याची इस्तरी खूपच कडक होती, मुलं त्यांना पाहताच घाबरत असत. दहावी-बारावीचा निकाल लागला की, या शाळेचा विद्यार्थी हमखास गुणवत्ता यादीत पहिल्या पाचमध्ये येई. दहा वर्ष झाले आपले मूळ गाव सोडून त्यांना; तेव्हापासून ते या शाळेचे कामकाज पाहत होते. त्यांनी संस्थेच्या विश्वस्तांसमोर स्वतःचा एक आगळावेगळा आदर्श निर्माण केला होता, त्यामुळे त्यांच्यावर माध्यमिक शाळेचे मुख्याध्यापक सोबत आणखी बऱ्याच जबाबदाऱ्या सोपविण्यात आल्या होत्या. त्या सर्व जबाबदाऱ्या ते मोठ्या कौशल्याने पार पाडत होते. त्यांच्या अंगी असलेली चिकाटी, जिद्द व शिस्त या त्रिगुणांनी त्यांना यशाच्या

अति उच्च शिखरावर पोहोचविले होते. त्यांच्यासाठी शब्द आणि वेळ प्राणापेक्षा महत्वाचे होते.

“अहो... देशमुख सर, चहा घेता ना !”

स्वतःच्या विचारांत हरविलेल्या अन्नासाहेबांनी वर पाहिले. समोर त्यांच्या अर्धांगिनी उभ्या होत्या, अलकाबाई. पंचवीस वर्ष झाली, अण्णासाहेबांबरोबर त्या नेटाने संसार करत होत्या. त्यांनीही डी. एड. ची पदवी संपादन केलेली होती; सुरुवातीचे पंधरा-सोळा वर्ष त्यांनी शाळेत शिक्षिका म्हणून काम केले होते, गाव सोडलं आणि शहरात राहायला आले, तशी त्यांच्या प्रकृतीने त्यांना साथ देणं सोडून दिलं होतं ; तेव्हापासून त्या उत्तम गृहिणी बनल्या होत्या.

“खूप दिवस झाले, गावी जाऊन यावं म्हणतो मी !” अण्णासाहेब चहाचा घोट घेत म्हणाले.

“कोठे आपल्या गावी पिंपरीला ?” अलकाबाई कोचावर बसत म्हणाल्या.

“हो... ना, जन्मभूमी आहे ती माझी, तिला विसरून कसं चालेलं !” अण्णासाहेबांचा स्वर जरा हलवा बनला होता.

“कधी जाता आहे, उद्या ?”

“पुढच्या आठवड्यात जाऊन यावं म्हणतोय मी !”

चहाचा कप टीपॉयवर ठेवत अण्णासाहेबांनी अंगावर कोट चढविला, ते शाळेला जाण्याच्या तयारीत होते. तोच अलकाबाईंनी त्यांना हटकविले, “मी काय म्हणत होते, घरात एक दोन हजार रुपये ठेवून जा !”

“का ? कशासाठी ?” अण्णासाहेबाच्या तोंडावर प्रश्नचिन्ह उमटले.

“उद्या वटसावित्री पौर्णिमा आहे; तेव्हा मी म्हणत होते, एखादी साडी आणावी !”

“मग त्यासाठी दोन हजार रुपये ?” अण्णासाहेबांचे डोळे आश्चर्याने विस्फारले होते,

“बायका चार चार हजाराच्या साड्या घालणार आहेत, मी तर फक्त दोनच हजार मागितले आहे !”

मेहरबानी केल्यागत अलकाबाईंनी तडक उत्तर देताच अण्णासाहेब शांत झाले. नरमाईने घेत म्हणाले, “अग... नवऱ्याच्या खिशाचा विचार कर !”

“अंदाज आहे म्हणून तर मी दोन हजार मागितले आहेत !” अलकाबाई स्वतःच्या मागणीवर ठाम होत्या.

“पण ?”

“पणबिन काही नाही !” अलकाबाईंचा स्वर हट्टी होता, “मला दोन हजार रुपये पाहिजे बसू... !”

“अहो... थोडासा बजेट बघा !” अण्णासाहेब सामोपचाराने घेत म्हणाले, “मगच ठरवा ! तुम्हाला कितीची साडी घ्यायची ते !”

“कसले बजेट ?”

“आर्थिक नियोजन !” अलकाबाईंना वश करण्यात यश मिळाल्यागत अण्णासाहेब छाती फुगवून म्हणाले, “घरातील प्रत्येक व्यक्तीने आर्थिक नियोजन केलं पाहिजे, बजेट... बजेट... माहिती आहे ना.. तुम्हाला ?”

“अहो... बजेट हे फक्त पेट्रोल, डिझेल व स्वयंपाकघरातील गैसवर केले जाते, आमच्या साड्यावरती नाही !” अलकाबाई भाजीला फोडणी द्यावी तशा

उदगारल्या. “नाही... नाही...!” अण्णासाहेब आपला मुद्दा लावून धरत म्हणाले, “असं कसं ? घरातील प्रत्येक व्यक्तीला बजेट लागू असतो !”

“नाही.. नाही... हे तुमचं चुकीचं आहे !” अलकाबाई तितक्याच आढ्यतेने म्हणाल्या, “अहो... तुम्ही आमच्या साड्यावरती आर्थिक बजेट लागू केला तर आम्हाला कपडेही बजेटमध्येच घालावे लागतील !”

अलकाबाईंच्या सडीतोड उत्तराने अण्णासाहेबांना निरुत्तर केले होते. स्वतःच्या कपाळावर हात मारून घेत त्यांनी टीपॉयवरची कारची चावी उचलली व सरळ शाळेचा रस्ता धरला.

दोन हजारासाठी हटलेल्या अलकाबाईंना अण्णासाहेब शाळेला केव्हा गेले कळलेही नव्हते. त्या एकट्याच बडबड करत होत्या. लक्षात आले तेव्हा अण्णासाहेबांची कार फाटकातून बाहेर पडली होती. अचानक त्यांना कसला तरी जळण्याचा वास आला. नाकाने करपल्याचा वास हुंगताच त्यांनी स्वयंपाकघरात धाव घेतली. दूध उतू गेले होते. त्या स्वतःशीच पुटपुटल्या, “हल्ली मला कसली आठवणच राहत नाही, हेही बिननास्त्याचेच गेले, मला वेडीला अक्कलच नाही, सकाळी सकाळी त्यांना हटकन लावली, ही मुलंही अजून उठली नाही, कॉलेजला जाण्याची वेळ झाली आहे, भरत...! ये प्रदीप...! उठले का रे...?”

अण्णासाहेबांचा बंगला वाखणण्याजोगा होता, बंगल्याचे नाव होते, ‘श्रमपूर्ति’. गावाकडचा स्वकमाईचा सगळा जमीनजुमला विकून त्यांनी नाशकात राजीवनगरमध्ये एक अलिशान बंगला बांधला होता. बंगल्यात प्रशस्त दिवाणखाना, स्वयंपाकगृह, स्वयंपाकगृहाच्या वरती शयनगृह व अभ्यासिका होती. त्यासाठी दिवाणखान्यातून एक जिना वरती जाण्यासाठी होता. महिन्याची मिळकतही चांगली होती. त्यामुळे त्यांना सगळं सहज शक्य झालं होतं. अहोरात्र कष्ट करून तयार केलेल्या ह्या शुन्यातल्या विश्वात त्यांचे सुपुत्र नऊ वाजले तरी तरार घोरत पडले होते.

“प्रदीप... ए भरत...!”

अलकाबाई आवाजाने प्रदीप आणि भरतची झोप चाळवली होती. सकाळी सकाळी काय डोक्याला ताण आहे अशा आवेशात त्यांनी अंगावर पांघरून घेत पुन्हा निद्रेच्या अधीन होण्याचा प्रयत्न केला होता.

“बया... बया... बया...!” निर्लज्जासारखे दोघानी ही झोपलेले पाहून अलकाबाईंचा संताप झाला होता, “नऊ वाजले तरी झोपलेले अजून, कुंभकर्णाचे भाऊबंद आहेत की काय ही दोघं, अरे उठा...!”

अलकाबाईंनी त्या दोघांच्या अंगावरची चादर खेचल्याने ते खडबडून जागे झाले. अलकाबाईंच्या आक्रमक पावित्र्याने त्या दोघांच्या ही डोळ्यांवरची झोपेची धुंदी क्षणात नाहीशी झाली होती. आळसावलेल्या शरीराला आलोखेपिलोखे देत दोघे जागेवर उठून बसले. भरत कडाडून जांभई देत म्हणाला, “काय हो मावशी, कशाला झोपेतून उठवलंत ? अजून थोडीशी झोप बाकी होती ना !”

“अजून थोडीशी झोप बाकी आहे काय... थांब ! मी झाडूच घेऊन येते !” दातओठ खात अलकाबाई झाडू आणण्यासाठी आल्या तशा माधारी फिरल्या. मुलं जास्तच डोक्यावर बसली आहे असं त्यांना वाटत होतं.

झाडूचे नाव काढताच प्रदीप आणि भरत दोघांची ही झोप कुठच्या कुठे पळाली होती, सकाळी पाण्याऐवजी झाडूनेच धुलाई होणार या भीतीने दोघांनी ही स्नानगृहाकडे पळ काढला होता. तावातावाने गेलेल्या अलकाबाई झाडू घेऊन परत येताच त्यांना शयनगृहात कोणी ही दिसले नव्हते. मुलांचा खेळकरपणा त्यांना सुखावून गेला होता. आपला मोर्चा स्वयंपाकघराकडे वळवत त्या स्वतःशीच बडबडल्या, “आता मुलांची कॉलेजला जायची घाई होईल !”

सकाळचे सगळे विधी पद्धतशीर उरकवून ताजेतावाने झालेले प्रदीप आणि भरत कसे रुबाबदार अन देखने दिसत होते. कोलेजला जाण्याच्या तयारीत होते.

बलदंड देहयष्टी लाभलेला प्रदीप, डोक्यावरील काळेभोर झुपकेदार केसांनी खूपच आकर्षक दिसत होता, गौरवर्ण धारदार नाक आणि डोळ्यात एक अनोखे तेज, प्रत्येक युवती त्याच्यावर जीव ओवाळून टाकत होती.

“किती वेळ लावतोस ? प्रदीप आवरलं की नाही अजून !”

दिवाणखान्यात तयार होऊन बसलेला भरत प्रदीपमुळे ताटकाळला होता. कॉलेजला जाण्याची वेळ झाली होती. प्रदीपचे अजून आवरत नाही, भांगपट्टीच चाललेली आहे पाहून तो वैताकला होता. तो कृष्णवर्णी असला तरी त्याचे राहणीमान खूप साधे होते. त्याला प्रदीपसारखे भडक राहायला बिलकुल आवडत नव्हते, त्याची स्वतःची अशी एक वेगळी छबी होती, विनोदी. त्याच्या हजारजबाबीपणापुढे चांगल्या चांगल्यांची बोलती बंद होत असे.

“झालं रे...!” शर्टवर अत्तराचा फावा फिरवत दिवाणखान्यात आलेला प्रदीप, आपल्या केसांचा झुपका ठिक करत म्हणाला, “किती घाई करतोस !”

“घाई नको करू तर काय करू ? किती वेळ लावतोस तू मुलींसारखा !”

डोळे मिचकावून गुलजार हाशय करत प्रदीप म्हणाला, “अरे... ! हे मी कोणासाठी करतो आहे, मुलींसाठीच !”

“लडकी गधो पर नहीं !” त्याला हिणवत भरत स्वतःकडे झोकबाज इशारा करत म्हणाला, “लडको पर प्यार करती है !”

गाढवाबरोबर तुलना करताच प्रदीप भरतवर धावून गेला. अशा पध्दतीने त्याची खिल्ली उडवलेली त्याला आवडली नव्हती, परंतु भरत शब्दांसारखाच चपळ होता. तो प्रदीपच्या हाती लागणे शक्यच नव्हते. दिवाणखान्याचा आखाडा बनवत तो प्रदीपला हुलकावणी देत पुढे पळत होता, तरी पण प्रदीपने त्याचा पाठलाग करण्याचे सोडले नव्हते.

चहानास्ता घेऊन आलेल्या अलकाबाई मुलांचा हुतूतूचा खेळ पाहून चक्रावल्या होत्या. कॉलेजला जायचे सोडून मुलांनी काय हा वेगळाच खेळ मांडला आहे हे त्यांना समजत नव्हते. त्यांना पाहताच दमछाक झालेला भरत त्यांच्या पाठीशी येऊन लपला होता. त्याचा पीछा करत असलेल्या प्रदीपला रोखत त्या म्हणाल्या, “अरेरे...! काय चालल आहे हे तुमच्या दोघीचं ?”

“आई ...! पहा ना ग... हा, मला गाढव म्हणतो !” प्रदीपने तक्रार केली .

अलकाबाईंच्या पाठीमागे लपलेला भरत हळूच वर तोंड काढत अस्पष्ट स्वरात म्हणाला, “चुकून गाढवाचा अपमान झाला वाटत !”

“थांब... मी तुला दाखवतोच एकदा !”

अलकाबाईंच्या अडोशाला लपलेल्या भरतला पकडण्याचा प्रदीपने पुन्हा अयशस्वी प्रयत्न केला होता. त्या दोघांच्या भाडणात भाग घेत अलकाबाई म्हणाल्या, “थांब प्रदीप, तू गाढव आहेस का ?”

अलकाबाईंच्या प्रश्नाने प्रदीप निरोत्तर झाला होता. त्याची ती अवस्था पाहून भरतला गालातल्या गालात हाश्याच्या उकळ्या फुटल्या होत्या. तोंडावर हात ठेवून हाश्याची खुमखुमी दाबून धरणाऱ्या भरतला अलकाबाई दटावनी स्वरात म्हणाल्या, “भरत, जरा मोठा हो, म्हणजे कळेल तुला, कोणती गोष्ट गांभीर्याने घ्यायची, कोणती नाही ते !”

त्या दोघांपासून स्वतःला वेगळ करून घेत भरत एकांगी जाऊन उभा राहिला. त्याचे ते विन्मुख वागणे अलकाबाईंच्या नजरेतून सुटले नव्हते. त्याचा तो तुटकपणा हेरून त्या म्हणाल्या, “काय... रे भरत, काय झालं ?”

“काही नाही ग, मावशी !” विचारांत हरवलेला भरत अलकाबाईंच्या आवाजाने भानावर आला होता. ऊरातल्या दुःखाने वेंगडलेल्या चेहरा त्याला प्रयत्न

करून ही लपवता आला नव्हता. अश्रूंनी ओल्या झालेल्या पापण्याच्या कडा बाहीने टिपत तो म्हणाला, “डोळ्यात जरा कचरा गेला होता !”

“भरत...!” त्याच्या एककल्ली वागण्यावर अलकाबाई खिन्नतेने हसल्या, “मी तुझी आई नसले तरी मावशी मात्र नक्की आहे, म्हणतात ना, माय मरो अन मावशी उरो !”

“मावशी...!” भावनांची तार अचुकतेने छेडल्या गेल्याने भरतच्या अनावर झालेल्या भावनांची तार एकाकी तुटल्या गेली; अन तो अलकाबाईंच्या गळ्यात पडून हमसाहमशी रडू लागला. हृदयात साठलेले दुःख अश्रूच्या रुपाने ढाळत तो अलकाबाईंचा खांदा भिजवू लागला होता. मुखाने एकसारखे म्हणत होता, “ग्रेट... आहेस तू ! महान आहेस... तू !”

भरतची ती उन्मळलेली अवस्था पाहून प्रदीप आणि अलकाबाई दोघे ही द्रवले होते, गळ्यात पडलेल्या भरतचे अवघान कुरवाळत अलकाबाई म्हणाल्या, “भरत, वेड्या...! तू खूपच गंभीर झालास !”

“तसं नाही ग, मावशी !” दुःखाचा कढ कमी होताच भरत बोलू लागला, “तुम्ही मला माया लावलीत, लहानाच मोठं केलंत एवढंच नव्हे तर प्रदीपच्या घासातला अर्धा घास मला काढून दिलास, इतकं सगळं माझ्या आईवडिलानी ही केलं नसतं तेवढे तुम्ही सगळ्यांनी माझ्यासाठी केलंत, मी दोन महिन्याचा असताना वारलेले माझे आईवडिल, भले ही मला आठवत नसतील, पण मला त्यांची उणीव पदोपदी जाणवतेच, अशा वेळी परकेपणाची मनात येऊन मन सैरभैर होते, ते विसराव म्हणून मी स्वतः ही हसतो आणि दुसऱ्यांना पण हसवतो !”

“खरं आहे बेटा, तुझं !” बहिणीच्या आठवणीने अलकाबाईंचा स्वर ही जड पडला होता, “तुझे आईवडिल कार अपघातात वारले, तेव्हा तू अवघा दोन महिन्याचा होतास, त्याच्याविषयी तुला आस्था असणे स्वाभाविक आहे, म्हणतात

ना... कोणी सोन्याचा ही घास भरवला तरी पोट भरणार नाही, पण आईने नुसता मायेने डोक्यावरून हात फिरवला तरी लेकरु समाधानाने ठेकर देतं !”

“मावशी मी तुझ्या ममतेविषयी शंका घेतो आहे असा गैरसमज करून घेऊ नकोस !” नकळत आपल्याकडून अलकाबाईंच्या भावना दुखावल्या गेल्याची जाणीव भरत झाली होती.

“नाही रे भरत, मी तुझ्या भावना समजू शकते !” अलकाबाईंनी निर्वाळा दिला होता, “पण मला तुझ्या आईपेक्षा कमी समजू नकोस, प्रदीप आणि तुझा जन्म एकाच महिन्यातला आहे, तेव्हा तुम्ही दोघं ही माझ्याच दुधावर लहानाचे मोठे झाले आहात, तुमच्या दोघांच्या संगोपनात मी कधीच दुजाभाव केला नाही, तेव्हा मी तुझी आई नसले तरी दाईमा नक्कीच आहे !”

“चूक झाली आई मला क्षमा कर ...!” स्वतःची चूक उमगल्याने भरतची अवस्था खूपच केविळवाणी झाली होती. आपला लाजिरवाणा चेहरा रूमालाआड लपवत तो मटकन कोचावर बसला होता आणि त्याला पुन्हा रडू कोसलले होते.

आई अशी साद घालताच अलकाबाईंचा ऊर दाटला होता. त्या भरतशेजारी बसत त्याच्या पाठीवरून हात फिरवू लागल्या, त्याला शांत करत त्या म्हणाल्या, “दोन महिन्याचा होतास तेव्हा नाही रडलास, इतका आता वीस वर्षाचा घोडा झाल्यावर रडतो आहेस !”

“वाह ग... वा ! तो घोडा आणि मी गाढव होय !” लहान मुलांप्रमाणे हेवा करावा तशी प्रदीपने तक्रार केली होती.

प्रदीपच्या बोलण्याने वातावरणातील ताण क्षणात नाहीसा झाला. त्याच्या चेहऱ्यावरील अविर्भाव पाहून ते दोघे ही दुःखाच्या अवगुंठनातून बाहेर आले होते. प्रदीपच्या पाठीत एक लटकी थापट मारत अलकाबाई हसत म्हणाल्या, “अरे...

बेटा, तुम्ही दोघं ही माझे दोन घोडेच आहात, तुमच्या शिवाय का आमचा रथ चालणार आहे !”

“मग आई ग, घोडयांना काही तरी खायला दे ना...!” खपाटीला गेलेल्या पोटावरून हात फिरवत प्रदीप म्हणाला.

“असं गाढवासारखं बोलू नकोस !”

जीभ ताब्यात नसलेला वाचाळ भरत मध्ये बोलत प्रदीपचा शब्द पकडताच, प्रदीप पुन्हा त्याच्या पाठीमागे लागला. त्या दोघांच्या मस्तीने घरातले वातावरण पुन्हा पूर्ववत झाले होते.

एच. पी. टी. कॉलेज, सुट्या संपल्या होत्या. कॉलेज सुरु होऊन दोन दिवस झाले होते. कॉलेजला येणाऱ्या मुलांची उपस्थिती हवी तेवढी नव्हती. त्यामुळ शिक्षक ही वर्गावर फक्त हजेरी लावत होते. कोणी ही शिकण्यास आणि शिकविण्यास इच्छुक नव्हते. सुट्ट्यामधील मौजमस्तीचा अंमल अजुन ही कायम होता. कला शाखेत शिकणारे विद्यार्थी कॉलेजच्या वर्षाला होते. यानंतर कोण काय करणार यावर विचारमंथन चालू होते. रंगलेल्या चर्चासत्रात वर्गातील सर्वच विद्यार्थी सामील होते. भविष्याची चिंता कोणी विनोदाने सांगत होते तर कोणी पोटतिड्कीने, एकूणच सगळ्यांचा कल मनोरंजनाचा होता. घोळका करून बसलेले विद्यार्थी सावंतसर वर्गावर आले तरी त्यांचे लक्ष नव्हते. अचानक एकाची नजर त्यांच्यावर पडली, ‘सर...सर...सर...’ असं फूसफूस करताच सर्व जण आपआपल्या बेंचवर जाऊन बसले होते. सर्वत्र एकच शांतता.

फलकासमोर उभे असलेल्या सावंतसरानी आपल्या तीक्ष्ण नजरेने एकवार सगळा वर्ग न्याहाळला. वर्गात बरेचसे जुने तर काही नवीन चेहरे ही दिसत होते, एक औपचारिकता म्हणून त्यानी सगळ्यांचा ओळख परिचय करून घेतला. आपल्या व्यक्तिमत्त्वाची छाप सगळ्या वर्गावर टाकत ते म्हणाले, “मी प्राध्यापक एम. ए. सावंत, तसा मी सगळ्यांच्या परिचयाचा आहेच, तरी पण एक फॉर्मालिटिज. असो, आज अभ्यासक्रमाचा शुभारंभ, एक प्रास्ताविक म्हणून एक मजेशीर गंमत मी तुम्हाला आज विचारणार आहे, काल माझ्या घरी एक सदगृहस्थ आले होते, त्यांच्याशी गप्पा मारता मारता ते मला म्हणाले, ‘कॉलेजच्या मुलाला पहिलीचे उदाहरण सोडवता येत नाही !’ मी त्यांना विरोध केला, पण ते ऐकायलाच तयार नव्हते, शेवटी मी त्यांना म्हटलं, उद्या मी माझ्या विद्यार्थ्यांना तुमचा प्रश्न नक्की विचारून बघेन, विचारू... आवडेल तुम्हाला !”

“हो...!” एकमुखाने सर्वांनी होकार दिला.

“तसं मी पहिलीचा प्रश्न विचारून तुमचा अपमान करणार नाही, फक्त काही जनरल नॉलेजचे प्रश्न विचारणार आहे, चालेल...!”

“हो...!”

वर्गातून सगळ्या मुलांचा उत्फुर्त प्रतिसाद मिळताच सावंतसरांना सुद्धा खूप उत्साह आला होता. ते म्हणाले, “तर मग तुम्हाला सगळ्यांना पॅसिपिक महासागर माहिती आहेच, बरोबर ...!”

एक मुलगा हळू आवाजात काहीतरी कुजबुजत होता. त्याच्या कुजबुजण्याने सगळ्यांचे लक्ष विकेंद्रीत झाले होते. सावंतसरांचा उत्साह त्यामुळे क्षणात लोप पावला होता. संतप्त होत त्यांनी त्या मुलाला उभे करत विचारले, “हे, यू...! स्टँड अप, व्हॉट इज युवर नेम ?”

तो मुलगा नम्रपणे उभा राहत म्हणाला, “भरत घोडे ?”

“घोडे, तुम्हाला पॅसिपिक महासागर माहीत आहे का ?” सावंतसरानी दातओठ खात उपरोधाने प्रश्न विचारला होता.

“नाही सर, मी साधा अरबी समुद्रसुद्धा पाहिला नाही, तर मला पॅसिपिक महासागर कसा माहीत असणार ?” भरतने संदिग्ध उत्तर दिले होते.

भरतच्या ढालगज उत्तराने सगळ्या वर्गात एकच हास्या पिकला. त्याने सावंतसरांना शब्दात खेलवत त्यांची पंचाईत केली होती. सावंतसरांनी स्वतःच्या रागावर नियंत्रण ठेवत विचारलेल्या प्रश्नाची व्यवस्थित फोड करून सांगितली, “अरे राजा ! पॅसिपिक महासागर नकाशावर पाहिला आहे का ? असं म्हणायचं होतं मला !”

“हो, नकाशावर मी सगळे जग पाहिले आहे !” भरत उदगारला.

“अस्सं !” भर वर्गात हसू केल्याने सावंतसर भयंकर चिडले होते. ते म्हणाले, “तर मग मी फळ्यावर काही देशांची नावे लिहितो, आणि त्याच्या विरुद्ध बाजूला त्यांच्या राजधान्या, तर तू जोड्या लावू शकतोस ?”

“हो...!” भरत विचार न करता उत्तर देऊन मोकला झाला होता.

“अच्छा !” सावंतसरांनी फळ्यावर चटकन काही देशांची नावं लिहिली व दुसऱ्या बाजूला त्यांच्या राजधान्या ही लिहील्या, परंतु वरखाली. भरतकडे पाहत ते म्हणाले, “फळ्यावर ही काही देशांची नावे लिहिली आहे, तसंच त्यांच्या समोर त्यांच्या राजधान्या ही लिहिल्या आहेत, तर मग लाव जोड्या !”

सावंतसरांनी फळ्यावर लिहिलेले देश व त्यांच्या राजधान्या भरतने आजपर्यंत कधीच वाचल्या नव्हत्या, की कधी ऐकल्या नव्हत्या, त्यामुळे त्याची चांगलीच पंचाईत झाली होती. मदतीसाठी त्याने भोवताली पाहिले होती. परंतु

सगळ्यांचे चेहरे कफल्लक होते. त्यांची अवस्था छातीवर काठी अन संन्याशाची लोटी अशी झाली होती.

भरतला मख्खासारखे उभे राहिलेले पाहून सावंतसर कडाडले, “असे नुसते उभे राहू नका, लावा.... घोडे लावा !”

“काय ?”

भरतने पुन्हा शब्दाची फिरकी घेताच सावंतसर त्याच्यावर जोरात खेकचले, “घोडे, मी तुम्हाला म्हणतो, जोड्या लावा, घोडे नाही !”

वाचाळ भरतच्या शाब्दिक चकमकीमुळे तोंडावर हात ठेवून खुमखुम हसणारे विद्यार्थी, सावंतसरांच्या फोड करुन सांगण्याने एकदम हाश्याचा स्फोट झाल्यागत हसून उठले. त्याचा हजारजबाबीपणा सगळ्यांनाच ज्ञात होता.

“मे आय कमिंग सर ?”

हाश्याच्या वादळात कुणाचा तरी मंजूळ आवाज कानी पडताच सावंतसरांचे लक्ष दरवाजाकडे गेले. दरवाजात एक सुंदर मुलगी उभी होती. तिला पाहताच साक्षात रंभा उर्वाशी अवतारल्याचा भास झाला होता. तिच्या अंगाचा एकेक भाग साचेबंद होता, काळेभोर केस, निळसर डोळे, तीक्ष्ण नाक, वर्ण गोरा, बोलका चेहरा आणि प्रत्येकाला उत्तेजित करेल असा कमनीय बांधा. तलम वस्त्रातली ती युवती सगळ्यांच्याच आकर्षणचा केंद्रबिंदू बनली होती. सर्वांच्या नजरा तिच्यावर खिळल्याने तिला बुजल्यासारखे झाले होते. तिच्या निरागस चेहऱ्यावर सावंतसर कधी ‘यस’ म्हणतील असे प्रतीक्षात्मक भाव उमटले होते.

मनाला मोहिनी घालणाऱ्या त्या तरुणीला पाहून सावंतसरांना ही आपल्या आयुर्मानाचा विसर पडला होता. उतार वयाला लागलेल्या नजरेने त्यांनी तिला नखशिखांत निहालले होते, परंतु त्यांना लागलीच आपल्या शिक्षिकी पेशाची

आठवण झाली होती. तिच्यावरची आपली नजर हटवत त्यांनी कंबरेवरची घासरलेली पेंट वर ओढत विचारले, “हं... या ! काय नाव आपलं ?”

“थॅक्यू सर !” दोन पावलं आत येत त्या तरुणीने कृतज्ञता व्यक्त केली होती. स्वतःची ओळख सांगत ती म्हणाली, “माझं नाव आरती निंबालकर !”

“बरं, काय काम होतं आपलं ?”

“सर, माझी नवीन एडमिशन आहे , तेव्हा मी क्लास अटेंड करण्यासाठी आले आहे!”

“अच्छा पण आता क्लास सुटण्याची वेळ झाली आहे, तेव्हा तुम्ही निरोप सभारंभासाठी आला आहात का ?” मनगटावरच्या घड्याळाकडे पाहात सावंतसर तिला उपहासाने म्हणाले.

सावंतसरांच्या बिघडलेल्या मुडाची कल्पना आरतीला नव्हती, ती अभावितपणे बोलून गेली, “परंतु सर मी अजून उदघाटन ही केलेले नाही !”

भरतने सावंतसरांची फिरकी घेतल्याने ते अगोदरच संतापलेले होते, त्यात आरतीने त्याचेच चर्वितचर्वण केले, तिच्या त्या हलक्या फुलक्या शब्दांनी पुन्हा वर्गात हाश्याची लाट उसळली होती. सर्व मुलं खदाखदा हसायला लागली होती. आरती कावरीबावरी झाली. स्वतःच्या आगाऊपणाची शरम वाटून तिच्या काळजाचे पाणी पाणी झाले होते. आपली आणखी शोभा होऊ नये त्या अगोदर ती चटकन सावंतसरांच्या परवानगीशिवाय शेवटच्या एका रिकाम्या बेंच जाऊन बसली होती.

सावंतसर टेबलावर छडी आपटत जोराने खेकचले, तशी सर्व मुलं शांत बसली होती. ज्याने त्याने घाबरून आपआपल्या नोटबुकमध्ये तोंड खूपसले होते. आरतीची चांगलीच फजिती झाली होती. आपण खूप मोठ्या रेगिंगमधून

बचावल्याचा सुस्कार सोडत ती बेंचवर विराजली होती. काही क्षण लोटल्यानंतर तिला एक विचित्र जाणीव झाली. एक मुलगा विलग्न नजरेने तिच्याकडे एकटक नजरेने पाहतो आहे, त्याचे ते आधाशासाराखे पाहत राहणे तिला बिलकुल आवडले नव्हते. तिरकस कटाक्ष टाकला असता तो तिला कुलीन घरातला वाटला होता, परंतु त्याच्या एकटक नजरेने संभ्रमित होऊन तिला अवघडल्यासारखे झाले होते.

“हॅलो... आयम प्रदीप, प्रदीप देशमुख !”

शेजारी बसलेल्या मुलाने हद्द केली होती, ओळख ना पालख एकदम अंगाशी येत तो मुलगा बोलू लागला होता. ‘लंपट मेला, कधी मुलगी न पाहिल्यासारखा एकटक डोळे फाडून पाहतो आहे !’ असं आरती मनोमन म्हणत त्याला शिव्यांची लाखोली वाहणार होती, परंतु त्याने स्वतःची ओळख ‘प्रदीप देशमुख’ अशी करून देताच ती थिजली होती. कोणीतरी बऱ्या झालेल्या जखमेला खिजवत आहे असेच काहीसे तिला वाटले होते. त्याने केलेल्या नावाच्या उच्चाराने तिला विलक्षण बेचैन केले होते. शेजारी बसलेला मुलगा आपल्या परिचयाचा नसला तरी तो आपल्या पूर्वपीठिकेविषयी जाणतो आहे असा एक संशय तिच्या मनात बळावला होता.

अधोमुख आरतीच्या मौनाने प्रदीप वरमाला होता. आपल्या आघाऊपणाने तोंडघाशी पडल्याने त्याचा चेहरा पाहण्यालायक झाला होता, परंतु त्याला त्याच्या स्वप्नातील परी दिसली होती. ती उभेउभ आरतीशी मेळ खात होती. अशीच तिची झुकलेली नजर अन तेच ते मनाला मोहिनी घालणारे श्रावस्तीचे सौंदर्य, अतृप्त डोळे तृप्त होईपर्यंत एकसारखं पाहत राहावं असं वाटत होतं त्याला. अशीच सुंदरी आपल्या आयुष्यात असावी असा खुळा विचार ही त्याच्या मनात तरळून गेला होता. धुंद यौवनाने बहारलेली ती लावण्याची पुतळी साक्षात शेजारी येऊन बसताच त्याची अवस्था ‘अंधला मागतो एक डोळा अन देव देतो दोन डोळे’ अशी झाली

होती. तिला असं एकाकी पुढ्यात बसलेले पहाताच त्याची मती गुल झाली होती. स्वप्नातल्या परीशी बोलायाचे तर दूर पहायचे सुध्दा धाडस त्याच्यात राहिले नव्हते. ओठाशी आलेले शब्द ओठावरच विरून जात होते. नेमके शब्द मुके आहेत की आपण मुके आहोत हेच त्याला कळत नव्हते. अखेर त्याने मन घट्ट करून स्वतःच नाव सांगत दोस्तीचा हात पुढे केला होता, परंतु वास्तवातली परी स्वप्नातील परी इतकी मनमिळावू नव्हती. आपण स्वतःहून बोललेलं तिला आवडलेले दिसत नव्हते, म्हणून तो दिलगीरी व्यक्त करत म्हणाला, “सॉरी, मी नाहकच आघाऊपणा केला !”

भूतकाळच्या चिखलात रुतलेली आरती प्रदीपच्या आवाजाने भानावर आली होती. तिचे गतजीवन म्हणजे एक तप्त वाळवंट होते. ते नुसते आठवले तरी तिच्या अंगाला शहारे आले होते. तसले जीणं परत न यावे म्हणून तिने खूप श्रम उपसले होते. परंतु प्रदीपचे नाव ऐकताच भूतकाळाची कोल्हेकुई पुन्हा तिच्या कानाना ऐकायला येऊ लागली होती. एक तपाचा कालावधी लोटला तरी इतिहासाचे व्रण आज ही तिच्या काळजात तेवढेच सलत होते. विसरू म्हणता विसरू शकत नव्हती ती त्या आत्मपीडेला. मनात व्दंब्द चालू असताना प्रदीपने दोस्तीसाठी पुढे केलेला हात ही हातात घ्यायला तिला धाडस होई ना, त्याचा पडलेला चेहरा पाहून अखेर तिनेच मनातले वादळ काही क्षणभरासाठी बाजूला सारले. त्याचं नाव प्रदीप देशमुख असणं हा एक योगायोग असू शकतो असं तिने स्वतःच्या मनाला समजावलं, आणि तिने ही दोस्तीचा हात पुढे केला, “मी आरती निंबाळकर !”

हिरमुसलेल्या प्रदीपसमोर अनअपेक्षितपणे आरतीने पुढे केलेल्या हाताने तो अचंबित झाला होता. भारावल्यागत एकदा तो तिच्या हाताकडे पाहत होता तर क्षणात एकदा तिच्या चेहऱ्याकडे. रजनीकरासारखा दिसणारा तिचा पूर्ण चेहरा पाहताना तो स्वतःचं काळीज हरवून बसला होता. आस नसताना जे मिळतं ते

घेताना सगळेच भांबावतात तसा तो ही भांबावला होता. तिचा रेशमी हात हातात घेताना त्याचे आखवे शरीर मंतरल्यासारखे झाले होते. आज प्रथमच एका मुलीसमोर त्याची एवढी चलबिचल झाली होती. पण त्याला जे काही होत होते, ते खूप सुखद व आल्हाददायक होत होते.

नवीन कॉलेज, नवीन ॲडमिशन आणि नवीन दोस्त सगळ्यांना जोडून घेणे आरतीला अपरिहार्य होते. तिला प्रदीपच्या रुपाने एक नवीन दोस्त मिळाला होता. दोस्ताच्या चेहऱ्यावरचा आनंद पाहून ती आपलं दुःख विसरून गेली होती.

ग्रीष्म ऋतूचे दिवस सरल्याने सर्वत्र आल्हाददायक वातावरण होते. चार दिवसापूर्वी पाऊस पडून गेल्याने निसर्गाला आता हिरवी स्वप्न पडू लागली होती. त्याच्या मनात काय गौडबंगाल आहे हे जाणण्यासाठी रवि ही धरणीच्या अंतरंगात घुसू पाहत होता. सूर्याचे सोनेरी किरण हिरवळीवर पडल्याने धरणीमाता ही सुवर्णमय झाली होती. पितांबर नेसल्यासाराखी दिसणारी तिची काया, तो अनोखा देखावा डोळ्यांत किती साठवावा असं प्रदीपला झालं होतं. अवघे विश्व त्याला चैतन्यमय वाटत होते. परीसाच्या स्पर्शाने लोखंडाला सोन्याचे दिवस यावे तसे त्याचे दिवस पालटले होते. त्याचा शोध आता संपला होता. पहिल्या भेटीच त्याला आरती खूप आवडली होती, कॉलेजमधून आल्यापासून तिची मूर्ती त्याच्या नजरेसमोरून काही केल्या हटत नव्हती. तो भरतबरोबर संध्याकाळच्या वेळी फाळके स्मारकला फिरायला आला होता. तेथे असलेल्या बहारदार झाडेवेलीत, पानाफुलात सगळ्यांमध्ये त्याला 'आरती' दिसत होती. त्या सगळ्यांना स्पर्श केला असता त्याला त्याच मखमली स्पर्शाची अनुभूती येत होती. कोवळ्या लुसलुसीत पानांवरून हात फिरवताना आरतीचा हात आपल्याच हातात आहे असाच त्याला भास होत होता.

“एवढे कुरवाळू नकोस, तो मुलीचा हात नाही !”

डोळे उघडे ठेवून स्वप्नात हरवलेला प्रदीप भरतच्या आवाजाने ओशाळला होता. आगंतुकपणे आरतीचा हात समजून तो भरतचाच हात कुरवाळू लागला होता. परंतु त्याचे झाकलेले माणिक उघडे पडले होते.

“आणि तू असा काय करतो आहे ? ठिक आहेस ना, तू !” साशंक होऊन भरतने विचारले होते.

“मी काय केलंय ?” उसने अवसान आणत प्रदीपने बोचरा विरोध केला होता. त्याला त्याची चूक उमगली होती.

“अजून काही केलं नाहीस, परंतु एक खबरदारीचा उपाय म्हणून विचारतो!”

“भरत, तू पण एक ना !” प्रदीपला आपली खिल्ली उडवलेली आवडली नव्हती.

“अरे, मग तू असा लफड्यात पडल्यासारखा काय वागतो आहेस !” भरतने काळजीने विचारणा केली होती.

“लफडं नाही प्रेम म्हण !” प्रेमाला लफडे संबोधल्याने प्रदीप नाराज झाला होता.

“तेच ते, लफडं आणि प्रेम एकच !”

“चुकीचं बोलतो आहेस तू !” प्रदीप विरोध करत म्हणाला, “लफडं हां शब्द बुभुक्षित वाटतो, तसं प्रेम म्हणजे समर्पण, त्याग, दुसऱ्याला काहीतरी देणं, दुसऱ्यासाठी जगणं, प्रेमाची व्याप्ती आपल्याला शब्दात सांगता येणार नाही, ती एक ईश्वरी देणगी आहे !”

“आणि ती तुला मिळाली आहे, असंच ना !” प्रदीपला प्रेमावर विस्ताराने बोलताना पाहून भरत विस्मयचकित होऊन म्हणाला, “अरे व्वा ! प्रेमाचा अर्थ तुला चांगलाच कळलेला दिसतो आहे !”

“नाही, तसं काही नाही !” प्रदीप गडबडला होता, त्याची कोटीला पोहोचलेली उत्प्रेक्षा त्याला लपवता आली नव्हती.

“सांग तरी कोण आहे ? ती भाग्यवान !” मिशिकलपणे चिमटा घेत भरतने त्याला विचारले होते.

“सांगतो, पण एक अट आहे !” बोलताना प्रदीप अडखळा होता.

“अरे... सांग तरी, मला तुझ्या शंभर अटी मान्य आहेत !” भरतची उत्सुकता शिगेला पोहचली होती.

‘सांगू की नको’ या अनिश्चिततेत असताना प्रदीपने धीर करून एकदाचे मनातले नाव सांगून टाकले, “आरती निंबाळकर !”

“कोण... ती नवीन मुलगी ?” भरत अचंबित झाला होता.

“हो... हो ... तीच, मला खूप मनापासून आवडली आहे !” प्रदीप खूपच उत्साहित झाला होता.

“व्वा...! या वेळचा तुझा चौईस छान आहे !”

“भरत...!” प्रदीप दरडावला होता, “मी तिच्याविषयी असं काही बोललेले एकून घेणार नाही, कारण... माझं तिच्यावर खरं प्रेम जडलं आहे !”

त्याचा आवेश पाहून भरत अवाक झाला होता, क्षणभर काय बोलावं तेच त्याला सुचत नव्हते, “अरे पण, तिची ना ओळख ना पाळख, ना अत्ता ना पत्ता !”

“ते सगळं होईल, पण तू मला मदत करशील, माझी शपथ आहे तुला !”
भरत नकार देईल या भीतीपोटी उतावीळ प्रदीपने त्याला आपल्या शपथेत
अडकविण्याचा प्रयत्न केला होता.

“हॅलो, तू त्या मुलीचा दिवाना झालास खरा !” भरतने उत्तर टाळले,
प्रदीपला त्याच्या मार्गातला मेरुबद्दल आठवण करून देत तो म्हणाला, “परंतु काका
मावशीला हे आवडणार नाही ?”

“त्यांचा एकुलता एक मुलगा आहे मी, तेव्हा ते नाही म्हणणार नाहीत,
मला विश्वास आहे !”

“कोणत्या तरी लेखकाचं वाक्य आहे, ‘चंद्राचं प्रतिबिंब नदीच्या पात्रात
पडलं म्हणजे नदीने असं समजू नये की ; चंद्र आपल्या अंतरंगात प्रवेश करतो आहे
!”

भरतला काय सुचवायचे आहे हे प्रदीपला कळून चुकले होते. पहिल्या
भेटीतच आपण आरतीबद्दल सात जन्माचे प्रेम असल्यागत बोलतो आहे, परंतु
त्याला आपल्या प्रेमाच्या शक्तीवर अतूट विश्वास होता, म्हणून तो ठामपणे उत्तरला,
“पण मला माझ्या प्रेमावर सुध्दा विश्वास आहे !”

एका पिसाने मोर झालेल्या प्रदीपविषयी भरतला चिंता वाटली होती.

लाघवी स्वभावाच्या आरतीने कमी दिवसात खूप मैत्रिणी जमवल्या
होत्या. त्यात मोनिका दाते नावाची तिची खास मैत्रिण होती. ही मैत्रिण
कॉलेजपासून घरापर्यंत सोबतच असे. त्याचं एकाच ताटात जेवणं, एकाच खोलीत
झोपणं आणि एकत्रच अभ्यास करणे होते. कारण त्या दोघी सख्या मावसबहिणी

होत्या. अगोदर आरती तिच्या मामांकडे राहत होती. आता ती पुढील शिक्षण घेण्यासाठी मावशीकडे आली होती. आरती आणि मोनिका दोघी ही समवयस्क असल्याने त्यांचे विचार जुळायला फारसा वेळ लागला नव्हता. एकमेकींच्या सल्ल्याशिवाय त्या दोघी कोणते ही काम करत नसत. आपली दोस्ती म्हणजे शोलेची दोस्ती अशा झोकात त्या संबंध कॉलेजमध्ये वावरत असत. मैत्रीच्या संबधात नात आणि नात्याच्या संबधात मैत्री त्या कधीच आड येऊ देत नसत. अभ्यासात त्या एक नंबर होत्या, तशा त्या हुल्लडबाजीत ही कमी नव्हत्या. पहिल्या तासाचे प्राध्यापक दहा मिनिटे झाले तरी वर्गावर आले नव्हते, बहुतेक ते गैरहजर असावेत. त्या संधीचा फायदा घेत इतर मुलांप्रमाणे आरती आणि मोनिकाने ही वर्ग डोक्यावर घेतला होता.

सोयीनुसार जो तो आपआपल्या गप्पांमध्ये रंगला होता. मधूनच काही जण बाहेर जाऊन फेरफटका मारून येत होते. वर्गाच्या प्रवेशव्दाराकडील बाजूस एक नंबरच्या बेंचवर आरती आणि मोनिका बसलेल्या होत्या. त्यांच्यात रंगलेल्या गप्पांनी वेगळेच वळण घेतले होते.

“आरती, तुला काही माहीत पडलं का ?” मोनिका दबक्या आवाजात काहीतरी विशेष सांगत होती.

“कशाबद्दल ?”

“अग, काल मी रुपालीला एका मुलाबरोबर मेनरोडला फिरताना पाहिलं!”

“काय ! काय सांगतेस काय ?” बातमी ऐकून आरतीला सुध्दा धक्का बसला होता.

“हो, खरं तेच सांगते, अग काल मस्तपैकी दोघे जण गळ्यात गळा घालून गाडीवर फिरत होते !” मोनिकाने आणखी माहिती पुरविली होती.

“हो !” तिला दुजोरा देत आरती म्हणाली, “मी पण तिच्याबद्दल थोडं थोडं ऐकलं होतं !”

“तरीच मला चाहूल लागली होती, की त्या दोघांमध्ये काहीतरी आहे !”

“मला ही तसंच वाटतं होतं !” तिचा तर्क आरतीला पटला होता.

“रूपाली मेली, बावळटच दिसते, कोणाच्या ही गळ्यात पडते !” मोनिकाला रूपालीचा बॉयफ्रेंड आवडला नव्हता.

“अग पण, तू का जीवाला त्रास करून घेतेस ? आपल्याला काय करायचं आहे !” तिच्या अनाठायी संतापाची आरतीला गंमत वाटली होती.

“तसं नाही ग, मुलगा पाहायचा तर तोलामोलाचा तरी पाहायचा ना !” मोनिकाने स्पष्टीकरण दिले होते.

“तिच्या नशिबात तोच असेल तर, किंवा तिला तोच आवडत असेल तर, आपण तरी काय करू शकणार आहे !” नशिबावर आरतीचा खूप विश्वास होता.

“तू म्हणतेस ते ही खरंच आहे म्हणा !” तिच्या बोलण्याला सहमत होत मोनिका स्वप्नाळू बनली होती, “आपला ही जोडीदार असेल का ग ? या विश्वात कुठे तरी !”

“हो, असेल ही कदाचित... परमुलखात, या वर्गात किंवा या दरवाजातून तुझ्यासमोर आता ही आत येत असेल !” आरतीने शक्यता वर्तविली होती.

“हो... असं होऊ शकत !” आरतीने सांगितलेले भाकित मोनिकाला भावले होते.

“नशीब !” आरतीने हात उडविले होते.

मनातला राजकुमार खरोखर या दरवाजातून आत येईल का ? दरवाजाकडे पाहत स्वप्नात रममाण झालेल्या मोनिकाला त्याचे चंद्रदर्शन घडावे असे न राहून ही वाटत होते. तिला एक क्लुप्ती सुचली, “आरती आपण एक खेळ खेळायचा का ?”

“कसला खेळ ?” आरतीने तिच्याकडे चमत्कारिक नजरे पाहिले.

“आपल्या नशिबाचा खेळ, खेळतेस !”

“म्हणजे ?” आरती गोंधळात पडली होती.

“शर्त लाव, हरलीस किंवा नाही म्हटली तर पाचशे रुपये दंड !” धूर्त मोनिकाने तिला अगोदरच खेळात अडकविण्याचा प्रयत्न केला होता.

“अगोदर सांग तरी !”

“नाही, आधी अट मान्य असेल तर हो म्हण, नाही तर राहिलं !” मोनिका हटून बसली.

“बरं... ठिक आहे, चल !” क्षणभर पाचशे रुपयाचा विचार करत आरती ही खेळात सहभागी झाली.

खेळाच्या नियमअटी मोनिका तिला समजावून सांगू लागली, “एकेकीची बारी, या दरवाजातून जो मुलगा पाहिले आत येईल, तिने त्याच्यावर प्रेम करायचे, मुलगा पसंत नसेल तर पाचशे रुपये दंड देऊन स्वतःची सुटका करून घ्यायची !”

“तू चावटच आहे, काही पण खेळ काढतेस !” आरतीला हा विचित्र खेळ आवडला नव्हता.

“ठिक आहे, न खेळताच तू पाचशे रुपये दंड देऊन टाक !” मोनिकाने तिला खेळाच्या नियमात पकडले होते.

“असं नाही ग !”

“याज पर रूल टू रूल !”

ब्रातय मोनिका पाचशे रुपये उकळल्याशिवाय राहणार नाही हे आरतीला ठाऊक होते. खेळ चावत होता, तरी पण न खेळताच पाचशे रुपये देण्याला तिचा जीव होई ना, त्यापेक्षा खेळ खेळून पाचशे रुपये द्यावेत असा विचार करत ती म्हणाली, “बरं चल, अगोदर तुझी बारी !”

‘मनातला राजकुमार कदाचित या दरवाजातून ही आत येऊ शकतो’, आरतीने वर्तविलेले भाकीत खरे असू शकते यावर पुरेपुर भरोसा करत मोनिकाने छातीवर हात ठेवला. छातीत धडकणाऱ्या इंजिनचे ठोके तिला प्रथमच जाणवले होते. तिचा तिच्या आयुष्यातला वर पाहण्याचा हा प्रसंग पहिलाच होता. तो गोरा असेल की काळा, उंच असेल की बुटका, नक्कटा असेल की दुक्कटा असे एक ना अनेक प्रश्न तिला छळू लागले होते, तरी पण ती नशीब अजमावणार होती. कदाचित तिच्या मनातला राजकुमार येईल ही तिच्या आयुष्यात !

दरवाजावर टकटक असा आवाज होताच दोघींच्या माना दरवाजाच्या दिशेने वळाल्या. दरवाजात कॉलेजचा चपराशी उभा होता. त्याचे वय वर्ष पन्नास, डोक्याचा पूर्ण चंद्र झालेला आणि उंची साधारण चार फूट असावी, त्याला पाहताच मोनिकाची मती शून्य झाली होती. ‘स्वप्नातील राजकुमार आणि तो असा !’ नशिबाने क्रूर चेष्टा केल्यासारखी वाटली होती तिला. आपलं पांढरं तोंड आरतीपासून कसं लपवावं हा प्रश्न तिला पडला होता, कारण तिच्या खेळाने तिचाच खेळ केला होता.

“वॉव, आ गए मेरे जिजाजी !” चपरशाला पाहून आरतीने तिच्यावर कोटी केली होती.

आफ्रिकन व्यक्तीसारखा दिसणारा तो चपराशी त्याला आरती 'जिजाजी' म्हणत एकसारखी लोटपोट हसत होती. तिचे असंबद्ध हसणे पाहून मोनिकाला आपण स्वतःच्या हाताने फजिती करून घेतली आहे असे वाटत होते. भविष्य खोटे ठरले होते अन पाचशे रुपये ही जाणार होते, त्यात ही नामुष्की ओढावून घेतली ती वेगळीच, कसाबसा तोकडा विरोध करत ती म्हणाली, “नाही ग, हे असं नाही चालणार !”

“काय ग !” आपल्या हसण्यावर कसेतरी काबू मिळवत आरती म्हणाली, “काय नाही चालणार ?”

“मध्येच हे असं ध्यान आलं तर नाही चालणार, मला अजून एक चान्स मिळायला हवा !” मोनिकाने पळवाट शोधली.

“नाही ग, आपलं असं ठरलं नव्हतं !”

“अग तो पन्नाशीला पोहचला आहे, त्याच्यावर मी...!” चिडलेली मोनिका बोलता बोलता अर्ध्यात थांबली. तिला पुढे बोलायची सुध्दा लाज वाटली होती, त्या चापराशाला तिच्या पायाच्या नखाइतकी सुध्दा सर नव्हती.

“तूच ठरवते आणि...!”

आरतीचे वाक्य अर्ध्यात तोडत मोनिका आपलेच घोडे पुढे दटावत म्हणाली, “ते काही ही असो, मला एक ओपशन हवा !”

“वाह... बाई ! उद्या नवरा केल्यावर नको असं म्हणू की मला अजून एक ओपशन हवा !” आरतीने तिला शब्दात पकडत चांगलेच सुनावले होते.

“असं म्हणत असशील तर नाही देत जा, पाचशे रुपये !”

मोनिकाचा चिडखोर स्वभाव आरतीला परिचित होता. ती पेंज हरली तरी आपल्याला पाचशे रुपये देणार नाही हे उघड होते. तरी पण आज आपण तिचा पिच्छा सोडायचा नाही असा विचार करत ती तिला संधी देत म्हणाली, “बरं चल, देते अजून एक ओपशन तुला !”

हट्टाने मोनिकाने संधी मागून घेतली होती खरी, पण तिच्या मनावर एक अनामिक दडपण आले होते, आरतीसमोर झाले तेवढे हसू भरपूर झाले होते. अजून नाचक्की व्हायला नको म्हणून नकळत तिचे मन देवाचा धावा करू लागले होते, अनाहूतपणे तिच्या मुखातून अस्पष्ट शब्द उमटत होते, “राम... राम... राम... !”

खेळाला खेळासारखे न घेता मोनिकाने घेतलेले मानसिक दडपण पाहून आरतीला तिची कीव येत होती, अन मौज ही वाटत होती. लोहाराच्या भात्याप्रमाणे तिची वरखाली होत असलेली छाती, अंगाचा उडालेला थरकाप आणि मुखातून रामाचा एकसारखा चाललेला जप यावरून तिच्या मनाची अवस्था स्पष्ट होत होती. खेळातला खेळकरपणाच ती विसरून गेली होती.

“मे आय कमिंग सर !”

एका मुलाचा खणखणीत आवाज मोनिकाच्या कर्णपटलावर येऊन आदळला. तिने देवाचा धावा करत मिटलेले डोळे उघडून हलकेच समोर पाहिले, दरवाजात दोन मुले उभी होती. ती हुबेहुब बडे मियाँ छोटे मियाँसारखी दिसत होती. बहुदा त्यांच्या आवाजातच फक्त साम्य होते, बाकी सगळी विषमता होती. त्यांनी एका सुरात वर्गात येण्याची परवानगी मागितली होती, पण त्यांना लगेच समजले; वर्गात प्राध्यापक आलेले नाहीत. निर्धास्त होत त्या दोघांनी वर्गात प्रवेश केला.

“आता दोन... दोन...!” दोन बोटं दाखवत आरतीने तोंडात रुमालाचा बोला कोंबला होता, तरी तिला आपले हसू आवरले जात नव्हते.

मोनिकाचा चेहरा पाहण्यालायक झाला होता. खेळात ही तिच्या नशिबाने तिला साथ दिली नव्हती. तिने निमूटपणे पर्समध्ये हात घातला आणि पाचशे रुपयाची नोट काढून आरतीच्या हातावर टेकवली होती. पाचशे रुपयाची नोट देताना ती आरतीच्या नजरेला नजर मिळू शकली नव्हती. स्वतःमुळे स्वतःवरच शरत्काळ ओढावला होता. त्यात आरतीच्या बेदरद हसण्याने तिच्या मनातला अंगार अधिकच फुलला होता, परंतु खेळात बेअब्रु झाल्याने तिच्या नाइलाज झाला होता.

बेफाम होऊन हसणारी आरती, आपल्या हसण्यावर कसातरी ताबा मिळवत जिकलेले पाचशे रुपये पर्समध्ये कोंबू लागताच मोनिकाने तिला रोखले होते, उपहासाने ती म्हणाली, “अग तू पैसे पर्समध्ये नको ठेवू नकोस, आता तुझी बारी आहे !”

आरतीने चमकून तिच्याकडे पाहिले, ती आपल्यावर हसण्याचा वचपा काढणार हे तिच्या चटकन लक्षात आले होते. स्वतःची पंचाईत न करून घेण्यातच शहाणपणा मानत ती लागलीच माघार घेत म्हणाली, “ठिक आहे मी हरले, घेऊन टाक तुझे पाचशे रुपये!”

आपलेच पाचशे रुपये आपल्याला परत केले आहेत हे न समजण्याइतकी मोनिका दुधखुळी नव्हती. खेळ न खेळताच आरतीने मानलेली हार तिला मान्य नव्हती. आरती जितकी चतूर होती, त्यापेक्षा मोनिका महाबिलंदर होती, “वाह ग ! खूपच हुशार दिसतेस, असं नाही चालणार, आता तुझी बारी आहे !”

“अग पण मी पैसे देते ना !” आरतीच्या कपाळावर आड्या जमल्या होत्या.

“कोणाचे, तुझे की माझे ?” खोचक बोलत मोनिकाने तिला आणखी एक अट घातली, “असं असेल तर तुझे आणि माझे असे डबबल पैसे द्यावे लागतील !”

“तू चिडते आहेस !”

“तू अगोदर खेळली असतीस, अन मी असं केलं असतं तर तू हे मान्य केलं असतं का ?”

“बरं ठिक आहे चल !” क्षणभर थांबत आरतीने विचार केला होता.

“यह हुई ना बात !” मोनिकाच्या चेहऱ्यावर कुटिल हास्य पसरले होतं.

स्वतःजवळचे पाचशे रुपये मोनिकाला देऊन टाकावेत असा एक प्रामाणिक विचार आरतीच्या मनात आला होता. उगाच स्वतःची पंचाईत करून घेण्यापेक्षा पाचशे रुपये गेलेले बरे असे तिचे मन तिला म्हणत होते. परंतु तिचे दुसरे मन हेही तिला म्हणत होते की; काय हरकत आहे नशीब अजमायला, पाहू तरी आपल्या नशिबी आहे का एखादा राजकुमार ! अर्थात तिने राजकुमाराविषयी आजपर्यंत कधीच स्वप्न पाहिले नव्हते. तिला हवा होता फक्त जीवाला जीव देणारा जोडीदार, सोबती, जो की असा...!

अभावितपणे आरतीची नजर दरवाजाकडे गेली होती. पाण्यातल्या भोवाऱ्या प्रमाणे गोलगोल फिरणारे तिचे विचार भोवऱ्याच्या केंद्रस्थानी येताच गडप झाले होते. दरवाजातल्या तरुणाला पाहताच तिच्या अंतर्मनात लक्ष लक्ष ज्योती प्रज्वलित झाल्या होत्या. कामदेवाच्या बाणाने जणू तिच्या मनाचा अचूक वेध घेतला असावा, कारण तिला हवा असलेला सोबती दरवाजात हुबेहूब समोर उभा ठाकला होता. मनाच्या शिल्पकाराला हवी असलेली मूर्ती मिळताच ती भान विसरून त्याच्याकडे पाहत राहिली. आसूसलेल्या डोळ्यांची तहान मिटेपर्यंत ती त्याला आपल्या डोळ्यांत साठवत होती.

दरवाजातल्या त्या तरुणाची नजर वर्गावर आलेल्या प्राध्यापकांना न्याहाळत होती, परंतु वर्गावर प्राध्यापक आलेले दिसत नाही हे पाहून त्याने वर्गात निर्धोक प्रवेश केला होता. दमदार चालीने वर्गात प्रवेशत तो मागच्या रिकाम्या

बेंचवर जाऊन विराजमान झाला होता. गौरवर्ण असलेली त्याची बलदंड देहयष्टी फिट कापडातून ही ओतप्रोत दिसत होती. डोक्यावरचे झुपकेदार केस व चेहऱ्यावरच्या हसऱ्या रेषा कुणाला ही वेड लावतील अशाच होत्या. अभ्यासात ही पहिला असल्याने तो तरुण सगळ्यांच्या परिचयाचा होता, ‘प्रदीप देशमुख’.

भोवतालच्या मुलांबरोबर ‘हाय बाय ‘ करत गप्पागोष्टीमध्ये रंगलेला प्रदीप आपल्याच धुंदीत मशगुल होता. त्याच्या गावी ही नव्हते की आपल्याकडे कुणीतरी एकटक नजरेने पाहते आहे. थोड्या वेळाने त्यालाच जाणवले की, आरती आपल्याकडे बऱ्या च वेळची रोखून पाहते आहे. तिचा आक्रमक पावित्रा त्याच्यासाठी खरोखर अविश्वसनीय होता. जिच्यासाठी तो वेडा झाला होता, तीच आपल्याभोवती स्वतःहून प्रेमाचे गुंजारव करत घिरट्या घालते आहे असे त्याला वाटले होते. प्रथम तो घाबरला होता, नंतर त्याने ही धाडस केले, चेहऱ्यावर मिशिकल स्मित पसरवत हाताने हलकेच आरतीला ‘हाय’ असा इशारा केला.

त्याच्या फरामासाने आरती बावरली होती. तो असं काही करेल असे तिला वाटले नव्हते. त्याने केलेल्या त्या खोडकर इशान्याने ती घाबरली होती आणि सुखावली ही होती.

नकळत दोघांनी ही आपल्या प्रेमाला हिरवा कंदील दाखवला होता.

हिरवा कंदील दाखवला खरा, पण एकाच्या ही प्रेमाची रेल्वे स्टेशनच्या बाहेर पडायला तयार नव्हती. मोनिका हर त-हेचा प्रयत्न करत होती, प्रदीपला आणि आरतीला जवळ आणण्याचा. परंतु तिचे सर्व प्रयत्न फोल ठरत होते. प्रदीप स्वतःहून आरतीशी जवळीक साधण्याचा प्रयत्न करत होता. तिला आपल्या प्रेमात भुलविण्यासाठी वेगवेगळ्या क्लुप्त्या लढवत होता. आरती त्याला अजिबात भीक

घालत नव्हती. तो जवळ येऊ लागला की; ती आणखी दूर जात होती. तो गोंधळून गेला होता, तिच्या प्रेमापायी त्याला वेड लागायची पाळी आली होती. त्याची अवस्था मोनिकाच्या दृष्टोत्पत्तीस आली होती. त्याच्या मदतीला पुढे सरसावत ती ही त्याच्या कंपूत सामील झाली होती.

घरात कोणी ही नसल्याची खात्री करत मोनिका आरतीच्या खोलीमध्ये तिला एकटीला गाठत आत घुसली. तिला असं हळूच आत येताना पाहून आरती म्हणाली, “का ग ! असं काय चोर पावलांनी आत घुसलीस पाठीमागे कोणी लागले आहे का ?”

“एवढं कुठे आमचं नशीब थोर !”

“काहीतरीच काय बडबडते आहे ?” आरतीने तिच्या वाक्याचे खंडण केले.

“मी योग्य तेच बडबडते आहे, बिचाऱ्या प्रदीपला झुलवत ठेवण्याचा तुला काहीच अधिकार नाही !”

“म्हणजे ?”

“प्रदीप रात्रंदिवस तुझ्या प्रेमासाठी झुरतो आहे, त्याला एकतर ‘हो’ तरी म्हण, नाहीतर ‘नाही’ तरी म्हण !” मोनिकाने आपले म्हणणे स्पष्ट केले.

“मी येथे शिकायला आले आहे, प्रेमाचे रंग उधळायला नाही !” आरती तुटकपणे उत्तर देत पुढे म्हणाली, “आणि हो, मी अशी थेर केले तर काकामावशी मला लवकरच गावाचा रस्ता दाखवतील, समजलं !”

“ठिक आहे ना.... मग त्याला नाही म्हणून सांग !”

“असं त्याचं म्हणणं आहे का ?” आरतीने कातर स्वरात उलट तपासणी केली.

तिची विविधा मनस्थिती पाहून मोनिका दातओठ खात म्हणाली, “तू प्रेमाचा रंग उधळत नसली तरी खेळवत मात्र नक्की आहे, ‘नाही’ म्हणत नाही, आणि ‘हो’ म्हणण्याची हिमंत नाही !”

“खरं सांगू !” क्षणभर स्वतःला विचारांत गाडून घेत आरती हतबल होऊन म्हणाली, “प्रदीप मला ही आवडतो, परंतु का कुणास ठाऊक, मला असं वाटतं की प्रदीपशी माझा जुना काहीतरी संबंध आहे !”

आरतीचे मन उलगडताच तिच्या मनात काय आहे हे कळल्याने मोनिका उल्हासित झाली होती. डोळ्यांची गिरेबाज हालचाल करत ती म्हणाली, “मैडम अगोदर प्रेम करा, नंतर संबंध ठेवा !”

“तुझ्या जिभेला हाड !” बादरायण संबंध जोडलेले आरतीला आवडले नव्हते. ती स्पष्टीकरण देत म्हणाली, “तसले संबंध नाही म्हणत मी, प्रदीपच्या नावाशी माझा काहीतरी जुना संबंध आहे असं मला वाटतं आहे !”

“तो संबंध केव्हाच जोडला गेला आहे आख्या कॉलेजमध्ये, हा... तू साद देत नाही हा भाग वेगळा !” मोनिकाने विषय तिच्यापुढे मांडला होता.

मोनिकाला समजावून सांगण्यात आपण असमर्थ ठरल्याने आरती हतबल झाली होती. आपण आयुष्यात कापलेले अंतर किती काटेरी होते हे ती मोनिकाला खुल्या मनाने सांगू शकत नव्हती. आपले न्यून किती ही पटवून देण्याचा प्रयत्न केला तरी ते निरर्थक होते. परंतु आपले मन ही प्रदीपला नकार देण्यास का धजावत नाही हे एक तिला पडलेले कोडे होते. नकळत तिच्या मनाचा एक कोपरा प्रदीपने व्यापलेला होता. तो एखाद्या दिवशी जरी दिसला नाही तरी तिचे मन सैरभैर होत होते. त्याच्या सहवासात ती नेहमी ब्रम्हकमळासारखी खुललेली असते. मनाच्या

पुष्करणीत प्रदीप काठोकाठ भरलेला आहे हे ती नाकारू शकत नव्हती. परंतु ‘प्रदीप देशमुख’ असा त्याच्या नावाचा उच्चार झाला की; तिच्या मनात एका अनामिक भीतीचा संचार होत होता. तेथेच तिचे मन मुरकुंडी घेत प्रदीपपासून विलग होत असे, मग प्रेमाचे फुटलेले कोंब जागीच करपून जात होते. परंतु आज तिच्यावर निर्णायक वेळ येऊन ठेपली होती. हे मोनिका बोलत नसून प्रदीप बोलतो आहे हे तिला कळून चुकले होते, प्रदीप तिला हवा होता. आपल्या आयुष्यात एक भ्रमर प्रेमाची गुंजारव करतो आहे आणि आपण त्याकडे पाठ फिरवायची हे चुकीचे आहे. जगाच्या पाठीवर या माणसांच्या समुद्रात असे कित्येक प्रदीप देशमुख असतील अशी मनाची समजूत काढताच तिला एकदम उभारी आली होती. आपल्याला आवडत असलेल्या तरुणाबरोबर आपले नाव जोडले जात आहे या कल्पनेनेच तिच्या मनाला गुदुदल्या होऊ लागल्या होत्या. चेहऱ्यावरची खुललेली कळी हाताच्या ओंजळीत लपवत ती उदगारली, “चल हट, चावट कुठली !”

“क्या बात है, लाजली... लाजली !” आरतीला प्रीतविभोर झालेले पाहून मोनिकाने हलकेच तिला चिमटा काढला होता.

हव्याहव्याशा वाटणाऱ्या माणसाबद्दल चिडविलं की, जीवनात चांदण्याचा पोस येतो, चित्तवृत्ती उल्लासित होतात, जगात आपण सर्वात उंच प्रीतीच्या शिखरावर आहोत अशी सुखद अनुभूती येते, हे सारे बदल आरती आज प्रथमच नव्याने अनुभवत होती.

सालाबादप्रमाणे यावर्षी ही कॉलेजमध्ये सहलीचे आयोजन करण्यात आले होते. आरक्षित केलेली शिवाणी ट्रॅव्हलची बस सकाळच्या सातच्या अगोदरच कॉलेजच्या आवारात येऊन उभी राहिली होती. सहल महाराष्ट्रातील अनेक

गडकिल्ले पाहत ती विविध क्षेत्रांना भेट देत ती पुढे मार्गक्रमण करणार होती. सर्व मुलांना साडेसहा वाजता उपस्थित राहायला सांगण्यात आले होते. त्यामुळे जो तो आपआपल्या सुहृदाबरोबर लवकर येत मनपसंतीची सीट पकडून बसला होता.

भरत व स्वतःसाठी प्रदीपने मधले डाव्या बाजूचे सीट पकडले होते. तर भरतने त्याच्याच शेजारचे उजव्या बाजूचे दुसरे आणखी एक सीट पकडले होते. आपल्या दोघांसाठी एक सीट पुरेशी असताना भरतने दुसरी सीट कोणासाठी राखून ठेवली असेल ? प्रदीपला प्रश्न पडला होता. त्याने विचारले, “भरत, ती सीट कशासाठी राखून धरली आहेस, इकडे ये ना !”

“ही सीट खास माणसांसाठी राखून धरली आहे !” खिडकीतून बाहेर कटाक्ष टाकत भरत पूर्ण सीट आरुढ होत म्हणाला, “समजेल लवकरच तुला, थांब पाच मिनिटं!”

प्रदीपचा चेहरा प्रश्नांकित झाला होता, भरतने खिडकीतून बाहेर नजर टाकताच कोणीतरी येत असल्याचे त्याला जाणवले, परंतु त्याने पुनः भरतला विचारण्याचे कष्ट घेतले नव्हते. नाहकच उत्सुकता ताणून धरण्याची भरतची सवय त्याला ठाऊक होती. ‘बावलटकेस’ अशा आविर्भावात त्याच्याकडे दुर्लक्ष करत तो बाहेर पाहू लागला.

“एस क्युअज मी ! प्लीज थोडं सरकता का ?”

कानी पडलेला मधूर स्वर प्रदीपचे विचारकवच तोडत आत घुसताच त्याने आवाजाच्या दिशेने वळून पाहिले. समोर आरती उभी होती, तिला पाहताच तो चपापला होता. आपण स्वप्नात तर नाही ना ? असा अविश्वासू विचार मनात येताच त्याने स्वतःला चिमटा काढत खात्री करून घेतली होती. कस्तुरीच्या शोधात सैरावैरा धावणाऱ्या हरणाप्रमाणे त्याची गत झाली होती. नितळ झऱ्याप्रमाणे आरतीच्या चेहऱ्यावरील आर्जव पाहून तो स्वतःचा असा राहिला नव्हता.

आरतीची ही अवस्था त्याच्यापेक्षा वेगळी नव्हती, पण तिला स्वतःला सावरण्यात यश आलं होतं. आज तिने घरातून निघतानाच ठरविले होते की, प्रदीपशी जवळीक साधायची. त्यामुळे जाणूनबुजून ती प्रदीपच्या निकट जात पुन्हा आर्जव करत म्हणाली, “मला पण बसायचं आहे, प्लीज !”

तिलोत्तमासारखे सौष्ठव लाभलेली आरती स्वतःहून आज आपल्याशी बोलते आहे हे पाहून प्रदीपचे मन कोट्याधीश झाले होते. आयुष्याचे सार्थक झाले अशा आरक्त नजरेने तो तिच्याकडे एकटक पाहत होता. तिच्या आर्जवाने तो भानावर येताच त्याला उमगले की, आपण दोन माणसांची सीट एकट्याने आडवून धरली आहे. खजील होऊन त्याने तिला बसण्यासाठी जागा करून देत माफी मागितली, “ओ सॉरी ... बसा ना !”

आरती अंग चोरत प्रदीपच्या शेजारी आसनस्थ झाली. त्याची उडालेली तारांबळ पाहून तिला मौज वाटली होती. आपल्या डोळ्यांच्या कोपऱ्यातून चोरटा कटाक्ष टाकत ती आज प्रथमच त्याला एवढ्या जवळून निहाळत होती. त्याची बलदंड देहयष्टी कोणत्या ही तरुणीला भूळ घालेल अशीच होती. त्याच्या हव्याहव्याशा वाटणाऱ्या सहवासाचे तिला नेहमीच आकर्षण राहिले होते .

भरतशेजारी बसत मोनिकाने चलाखीने आरतीला प्रदीपशेजारी बसण्यास मजबूर केले होते. त्यात ती यशस्वी ही झाली होती. परंतु त्यांच्यात एका चकार शब्दाने ही बातचीत होत नसलेली पाहून ती पुन्हा चिंतेत पडली होती. दोघं ही एकमेकावर प्रेम करतात. पण पुढाकार कोणीच घेणार नाही हे तिला ठाऊक होते. त्या दोघांचा लाजाळू स्वभाव तिला चांगलाच परिचित होता. त्यांच्यातील कोंडी फोडत ती म्हणाली, “काय ग आरती, अशी गुमसूम का बसलीस ? काही प्रॉब्लम आहे का ?”

“काही नाही, असंच आपलं !” तणावाखाली असलेली आरती अचानक विचारलेल्या प्रश्नाने गोंधळली होती.

“मग सीट चेंज करून हवी आहे का ?”

“नाहीऽ नाही ... होऽ हो ... ना ...!” बोलताना आरती अडखळली.

“हो की नाही ?” खोचक प्रश्न करत मोनिकाने तिच्या मनाचा ठाव घेण्याचा प्रयत्न केला होता.

आरतीची पंचाईत झाली होती. ‘हो’ म्हणावं तर शेजारी प्रदीप बसलेला होता, आपल्याला प्रदीपचा सहवास हवाहवासा वाटतो याची कबूली त्याला आपसूकच मिळणार होती. ‘नाही’ म्हणावं तर पुन्हा दुरावा निर्माण होईल अशी भीती तिला वाटत होती, त्यामुळे ती उत्तर देताना अडखळली होती. दुसरीकडे तिला प्रदीपचा राग सुध्दा येत होता. तो निव्वळ मख्खासारखा बसला होता. स्त्री पुरुषाच्या आक्रमकतेवर भाळते. कृष्णखोड्यांनी खुलते हे बहुदा त्याला माहित नसावे.

पुढ्यात बसलेल्या आरतीच्या मनाचा थांगपत्ता प्रदीपला लागणे शक्य नव्हते. नेहमी आपल्याला टाळणारी आरती हीच का ? हा प्रश्न मात्र त्याला जरूर पडला होता. जिने आपल्या प्रेमाचे पुष्प हुंगताच नाकारले होते. जिच्यासाठी आपण रात्रंदिवस झुरत होतो, नव्हे तिच्या आगेमागे सुध्दा आपण फिरत होतो अशी ती आरती एकाकी निकट बसलेली पाहून तो हैराण झाला होता. तिच्यात हे परिवर्तन कोणी घडवून आणले म्हणून त्याची नजर सहज मोनिकाकडे गेली होती. मोनिका सहेतूक नजरेने त्याच्याकडेच पाहत होती. तिची संश्लिष्ट नजर त्याला खूप काही सांगून गेली होती.

“कम ऑन यार, एन्जॉय ट्रीप !” आपल्या प्रश्नाने अडचणीत आलेल्या आरतीला मोनिकाने उत्प्रेरित केले होते.

प्रोहत्सान मिळताच आरतीच्या मनावरचे ओझे क्षणात हलके झाले होते. नकळत तिची नजर प्रदीपकडे गेली होती. ग्रीष्मात करपलेल्या झाडाला पालवी फुटावी तसा प्रदीपचा चेहरा तजेलदार दिसत होता. आशेचे अंकूर मनात जागल्याने

त्याचे डोळे पल्लवित झाले होते. त्याच्या अधाशी नजरेला नजर भिडविण्याची ताकद आता तिच्यात राहिली नव्हती. ओळख होऊन पाचसहा महिनेच झाले होते, परंतु कितीतरी वर्षांचा विरह त्याच्या डोळ्यांत दिसत होता. विरहानंतर निर्माण झालेली पोकळी फोडायची होती. परंतु तिच्या मुखातून शब्दच फुटत नव्हते. आपण दुरावा ठेवून वागल्यामुळे निर्माण झालेले अंतर त्याची माफी मागून कमी करावे असे तिचे मन तिला सांगत होते, परंतु शब्द मुके झाल्याने ती त्याच्याकडे फक्त असंबद्ध पाहत होती.

श्रावस्तीचे सौंदर्य डोळ्यांत किती साठवावे असे प्रदीपला झाले होते. चंद्रासारखा शीतल दिसणारा आरतीचा चेहरा हातांच्या ओंजळीत पकडून ओठांनी चुंबण्याचा मोह त्याला झाला होता, परंतु चंद्रासारखे तिचे कलेकलेचे वागणे त्याला न समजणारे होते. काल मोनिकाला रस्त्यात गाठत आपल्या मनाची सगळी व्यथा त्याने तिच्यासमोर मांडली होती, त्याचीच फलप्राप्ती असावी, त्यामुळे आरतीने ही प्रीतीचे एक पाऊल आपल्या दिशेने टाकले असावे. आपल्या उतावीळपणाला आवर घालत त्याने आता तिच्या कलेप्रमाणे वागण्याचे ठरवले होते. आपल्या बोलण्याने किंवा वागण्याने तिला दुःख होईल असे तो काहीच करणार नव्हता. परंतु त्याचे छचोर मन त्याच्या नकळत नजरेने तिच्याशी संवाद साधत होते.

“काय बघतो रे ?”

“गड पाहतो आहे जेजुरीचा !”

प्रेमाच्या झोक्यावर हिंदोळे घेत असताना अचानक दोरी तुटावी तशी प्रदीप आणि आरतीची गत झाली होती. कोणाचे तरी चर्चेचे शब्द कानावर पडताच ते दोघं शुध्दीवर येत खिडकीतून बाहेर डोकावले होते. शेकडो मैल अंतर कापत बस जेजुरी गावात प्रवेशली होती. एवढ्या दूर अंतरावर आपण येऊन ठेपलो तरी आपल्याला समजू नये याचे त्या दोघांना ही नवल वाटले होते. आपण तर आताच बसमध्ये बसलो होतो मग इतक्यात जेजुरी कशी आली ? दोघांनी ही एकमेकाकडे

अविश्वसाने पाहिले होते. मधल्या काळात आपण कोठे होतो हे आठवताच दोघांच्या ही चेहऱ्यावर प्रीतीचे मदालसी हास्य पसरले होते.

“जेजुरी आली, चला उतरा !”

गडाच्या पायथ्याशी बस थांबताच सर्व मुलं बसमधून भराभर खाली उतरली. बऱ्याच तासांच्या प्रवासाने सगळ्यांचे अंग ताठरले होते, त्यात पोटात कावळे कोकलू लागले ते वेगळेच. त्यामुळे जो तो आपआपल्या सोयीनुसार आपल्या कंपूला घेऊन चहानास्त्याचे हॉटेल्स शोधू लागला होता. आरती आणि मोनिकाने चहानास्त्या अगोदर नारळपाणी पिणे पसंत केले होते. नारळपाणी पित असताना मोनिकाचे लक्ष सहज गडाच्या पायऱ्या चढणाऱ्या लोकांकडे गेले. नुकतेच लग्न झालेले नवविवाहीत जोडपी आपल्या वधूला उचलून घेत गडाच्या पायऱ्या चढत होते. ते असं का करतात याविषयी तिच्या मनात जिज्ञासा जागृत झाली होती. तिने नारळवाल्याला विचारलेले, “काहो काका, ते लोकं गड चढण्याच्या सुरुवातीला आपल्या बायकांना का उचलतात ?”

नारळ छिलता छिलता नारळवाल्याने मोनिकाने निर्देशित केलेल्या दिशेने पाहत उत्तर दिले, “ताईसाहेब तो इथला रिवाज आहे, जे लोकं लग्नानंतर पहिल्यांदाच खंडोबाच्या दर्शनाला येतात ना, त्यांना खंडोबाच्या दर्शनाला जाताना आपल्या वधूला उचलून घ्यावं लागतं !”

“असं आहे का ते !” ऐकून मोनिकला नवल ही वाटले होते, आणि चमत्कारिक ही वाटले होते. ती आरतीला मुद्दाम दाखवत म्हणाली, “पाहिलंस आरती, आपण एकविसाव्या शतकात आहोत, तरी लोकं सर्व रितीरिवाज श्रद्धेने कसे पाळतात !”

आपल्या बोलण्यावर कुठली ही प्रतिक्रिया न मिळाल्याने मोनिकाने आरतीकडे वळून पाहिले. आरती नारळ पाणी पिता पिता मधूनच कोठेतरी चोरटा

कटाक्ष टाकत होती. स्वतःशीच हसल्यागत करत पुन्हा नारळपाणी पित होती. ती तिच्या नजरेचा तीर कोणाला मारते आहे हे पहावं म्हणून मोनिकाने मागे वळून पाहिलं. समोरच प्रदीप चहा पित उभा होता. त्याने ही आरतीला खुले आव्हान देत आपल्या इशकाचे असंख्य बाण तिच्यावर सोडले होते. त्यांची नजरेची चाललेली जुगलबंदी पाहून मोनिका उपहासात्मक हसली, ‘किती दिवस अजून ही दोघं नजरेचा खेळ खेळणार आहेत, कुणास ठाऊक !’ त्या दोघांना एकत्र आणण्यासाठी आपल्यालाच काहीतरी शकल लढवावी लागेल असा विचार ती करत असताना तिचे लक्ष पुन्हा गडाच्या पायथ्याशी गेले. क्षणभर तिची नजर तेथेच खिळली होती. मनात एक कल्पना आकार घेत होती. स्फुरलेल्या कल्पनेला आकार देण्यास मात्र तिचे मन धजावत नव्हते. सर्वांचा डोळा चुकवत अखेर तिने हिमंत केली. तिने हातातील पिऊन झालेली ओल्या नारळाची करवंटी आरतीच्या पायावर फेकून मारली.

“आई ग ५” आरती किंचाळली.

नजरेचा खट्याळ तीर झेलण्यासाठी हृदय घट्ट करून उभी असलेली आरती, बेसावध क्षणी अचानक नारळाने मध्येच तिच्या पायावर शरसंधान केल्याने ती घायाळ झाली होती. ओल्या नारळाची करवंटी एकाकी तिच्या पायावर येऊन आदळताच ती जिवाच्या आकांताने विव्हळत मटकन खाली बसली. क्षणार्धात तिचा पाय रक्ताने ओलाचिंब झाला होता. वेदनेच्या असंख्य कळा सर्वांगातून भिनत मस्तकापर्यंत येऊन पोहोचल्या होत्या. पायाच्या अंगठ्याचा चेंदामेंदा झाल्याने होणाऱ्या वेदनांची तीव्रता तिला आता सोसवत नव्हती. असाह्य झाल्याने तिने पायाची पोटरी दोन्ही हाताने घट्ट आवळून धरत होणाऱ्या यातना रोखण्याचा केविलवाणा प्रयत्न केला होता, पण पायाची सूज वाढतच होती. रक्तप्रवाह थांबण्यास तयार नव्हता. तिचा चेहरा निस्तेज पडू लागला होता. डोळ्यांत अश्रूचे ढग जमा झाले होते.

आरतीची ती दीनवाणी अवस्था प्रदीपला पहावली नव्हती. त्याने क्षणाचा ही विलंब न करता खिशातून पटकन रुमाल काढला अन आरतीच्या जखमेवर दाबून धरला होता. आपले मित्रमैत्रिण आपल्याला काय म्हणतील, आपल्याबद्दल ते कोणता अपसमज करून घेतील याचे त्याने अजिबात पर्वा केली नव्हती. त्याच्याकडून ती कृती अभावितपणे घडली होती. तो जरी मदतीस धावून गेला असला तरी त्याच्या मदतीस एक प्रीतीची किनार आहे हे तो नाकारू शकत नव्हता. त्याच्या त्या कृतीत त्याला आरतीबद्दल वाटणारी आस्था, ओढ, आसक्ती स्पष्ट दिसत होती.

प्रदीपच्या स्पर्शाने आरतीचे अंग मोहरले होते. प्रथमच एका पुरुषाचा आपल्या शरीराला स्पर्श होतो आहे या जाणिवेने ती शहारली होती. प्रदीपच्या स्पर्शात तिला वासना तिळमात्र ही दिसली नव्हती. आपल्याला लहानशी जखम होताच तत्परतेने धावून आलेल्या प्रदीपची हर एक क्रिया त्याच्या नितळ निर्मळ प्रेमाची साक्ष देत होती. आपली काळजी घेणाऱ्या प्रदीपचे आपल्यावरील असलेले निखलास प्रेम पाहून ती हरखून गेली होती. त्याचे ते निरामय प्रेम डोळ्यांत किती साठवावे असे तिला झाले होते. त्याच्या चेहऱ्यावरील निष्पाप भाव पाहून क्षणभर ती आपलं दुःख ही विसरून गेली होती.

मोनिकाने मनात जसं योजलं होतं तसंच घडत होतं. त्या दोघांना जवळ आणण्यासाठी तिने जी उठावे केली होती, ती व्यर्थ जाते की काय हीच तिला भीती होती. सगळे आपल्या इच्छेनुसार घडते आहे हे पाहून ती समाधान पावली होती. सर्वांचा डोळा चुकवत आरतीच्या पायावर फेकून मारलेले नारळ हे जाणूनबुजून केलेले नसून चुकून आपल्याकडून घडले आहे असा आव आणत ती दिलगिरी व्यक्त करत म्हणाली, “सॉरी... सॉरी... सॉरी माझ्याकडून चुकून घडलं, मला माफ कर !”

‘ठिक आहे’ आरतीने नजरेच मोनिकाला सांगितले. मोनिकाने हेतुपुरस्सर आपल्या पायावर ती ओल्या नारळाची करवंटी फेकून मारली आहे हे जरी तिला समजले असते तरी ती मोनिकाला काहीही म्हणणार नव्हती, कारण तिच्यामुळे प्रदीपचे एक वेगळ रूप तिला पहायला मिळाले होते. जखम आपल्याला होते अन वेदना प्रदीपला होतात. जीवनात तर असाच जोडीदार तिला हवा होता, त्यामुळे ती उलट मोनिकाचे मनोमन आभार मानत होती.

आरतीची ‘आई ग’ ही किंकाळी सर्वांच्या कानात गुंजताच क्षणात तिच्याभोवती मुलांचे कडे तयार झाले होते. जो तो सहानुभूतीच्या नजरेने तिच्याकडे पाहत, ‘काय झालं अन कसं झालं ?’ म्हणून विचारपूस करू लागला होता. तेवढ्यात कॉलेजचे प्राध्यापक सावंतसर मुलांच्या गर्दीतून वाट काढत पुढे येत म्हणाले, “अरे काय झालं ? कशासाठी गर्दी केली !”

शेजारीच उभी असलेली मोनिका चेहऱ्यावरील अपराधी भाव आणखी गडद करत कातर स्वरात म्हणाली, “सर चुकून माझ्या हातातून नारळ निसटलं, आणि आरतीच्या पायावर पडलं !”

“अरे बाप रे !” प्रथमच सावंतसरांनी आरतीच्या पायाकडे पाहिले होते, ते भीती वजा सहानुभूतीच्या स्वरात उद्गारले, “खूपच लागलं वाटतं !”

“हो ना सर ! आता काय करायचं ?” मोनिकाच्या स्वरात काळजी होती.

“किती हां हलगर्जीपणा ? बघितलं तिच्या पायाला किती लागलं ते !” सावंतसरांनी मोनिकाला शाब्दिक फटकारले होते.

“सॉरी सर, चुकलं माझं !”

सावंतसर आरतीला झालेली जखम जवळून पाहण्यासाठी खाली झुकताच प्रदीप अलगद बाजूला सरकला होता. आरतीचा पाय भोपळ्यासारखा सुजला

होता, पायाच्या अंगठ्याचे नख काळे पडले होते, त्यातून रक्त वाहत होते, मुका मार चांगलाच लागला होता. सावंतसरांनी आरतीच्या पायाला हात लावताच ती जोरजोरात विव्हाळू लागली होती. तिची करूण अवस्था पाहून ते आर्द्र स्वरात म्हणाले, “खूपच सुजला आहे पाय, नख तर पूर्ण कामातून गेले आहे, आता तुला गडावर चढता येईल का ?”

सर्वांच्या मनात तोच प्रश्न होता. आताशी कोठे सहलीला सुरुवात झाली होती. त्यात ही अशुभ घटना घडली. आरतीला चालता येणार नाही असे दिसत असल्यामुळे तिला सहलीचा या पुढील आनंद उपभोगता येईल की नाही अशी शंका प्रत्येकाच्या मनाला भेडसावत होती. बऱ्याच जणांनी आरतीला सहानुभूती दाखवण्याऐवजी तिच्याकडे पाहून नाकतोंड मुरडायला सुरुवात केली होती. कारण तिच्यामुळे आपल्याला सहलीचा आनंद मनमुराद लुटता येणार नाही असे काहींना वाटत होते. सावंतसर ही त्याच विचाराने ग्रस्त झाले होते. सहलीचा पुढील प्रवास अजून तीन दिवस चालणार होता. त्यामुळे आरतीला सहलीत सहभागी करून घ्यावं की नाही अशा विधा मनस्थित ते सापडले होते.

सावंतसरांच्या मनात चाललेला विचारांचा गोंधळ मोनिकाच्या ध्यानात आला होता. तिने खेदात्मक स्वरात सावंतसरांना ऐकू जाईल अशा आवाजात आरतीकडे पाहत उगाचच पुटपुटली, “बिचारी ! सहलीला आली खरी, पण तिला माझ्यामुळे काहीच पहायला मिळणार नाही !”

“हं... गंभीर समस्या आहे !” सावंतसर ही चिंतेने ग्रासले होते.

“आता ती पायी गड चढणं शक्य नाही, त्यापेक्षा तिला बसमध्येच आराम करू द्या !” मोनिकाने उगाचच काळजीचं खोटं अवसान धारण केलं होतं.

“पण तिला एकटीला सोडून आपण सगळ्यांनी जाणं चुकीचं आहे !” सावंतसरांना मोनिकाचा सल्ला पटला नव्हता.

“पण मग तिच्या सोबत कोण थांबेल ? येथे तर सगळेच ट्रीप एन्जॉय करण्यासाठी आलेले आहे !” भरतने सावंतसरांच्या काळजीत आणखी भर घातली होती.

“प्रदीप थांबेल की आरतीसोबत...!”

जमावातून मांजरीसारखा विचित्र आवाज आला होता. तो आवाज ऐकून सर्वजण खो खो हसायला लागले होते. प्रदीपचे आरतीवर प्रेम आहे हे आता सर्वश्रूत झाले होते, त्यामुळे साहजिकच कॉलेजमधील विद्यार्थी प्रदीपचे नाव आरतीच्या नावाशी जोडू लागले होते.

“कोण मी... नको... नको !” प्रदीप संकोचला होता.

कॉलेजमधील प्रदीपची वर्तणूक सावंतसरांच्या परिचयाची होती. त्यांच्या नजरेत प्रदीपची प्रतिमा सुशील, विनम्र व मुलींचा आदर करणारा अशी होती. प्रदीपने मुलींची छेड काढल्याचे त्यांच्या कधीच ऐकवात नव्हते. त्यांना तोच मुलगा आरतीची जबाबदारी टाकण्यास योग्य वाटला होता. परंतु तो अवज्ञा करतो आहे हे पाहून ते त्याच्यावर भडकले होते, “काय ? नको... नको ...! आरतीसोबत तूच थांबशील, समजलं !”

प्रदीपचा नाईलाज झाला होता. सावंतसरांना स्पष्ट नकार देणे उध्दटपणाचे ठरणार होते. आपण आरतीवर प्रेम करत असलो तरी एक सामाजिक बांधिलकीची सीमारेषा त्याला ज्ञात होती, निरुपाय झाल्याने तो विरोध न करता शांत उभा राहिला होता.

“काय म्हटले मी ?” सावंतसरांनी पुन्हा दटावणीच्या पुन्हा विचारले.

“अं... हो... हो... !” सरांच्या आवाजातील जरबेने प्रदीप गडबडला होता.

“जमलं तर आरतीला दवाखान्यात पण घेऊन जा, तोपर्यंत आम्ही येतोच, खंडोबाचा गड पाहून आलोच...!”

“हो !” प्रदीपने होकारार्थी मान हलवली होती.

“चला रे !”

सावंतसरांची आज्ञा मिळताच सर्व मुले भराभर गड चढू लागली होती. भरत आणि मोनिका देखील त्या दोघांना सोडून निघून गेली होती, परंतु जाता जाता मोनिका प्रदीपला कानात हळू आवाजात बजावून गेली होती, ‘आता डोळ्यांनी कमी आणि तोंडाने जास्त बोला !’ सोबत आलेले सगळे मित्र दृष्टीआड होताच प्रदीपने आरतीकडे वळून पाहले होते. त्याला कधी नव्हे ती आज आरती ही आक्रमक भासली होती.

“फक्त पाहतच बसणार की आधार ही देणार ?”

“अं...!”

आरतीने आधारासाठी पुढे हात करताच प्रदीप चपापला होता. अगोदरच संकोचलेला प्रदीप तिने आपणहून हात पुढे केल्याने तो बावरला होता, परंतु ती स्वतःहून आपली मदत मागते आहे पाहून त्याने ही आपला हात तिच्या मदतीसाठी पुढे केला होता, एकमेकांचा हात हातात घेताना दोघांची ही अवस्था मंतरल्यासारखी होती. नेमकं काय होतं आहे हे त्या दोघांना काहीच कळत नव्हतं, पण जे काही होत होतं जे खूप सुखद होतं.

“स्वारी हं... माझ्यामुळे तुम्हाला गड पाहता येत नाहीये !” आरती प्रदीपच्या मनाचा अंदाज घेत होती.

“नाही, काही हरकत नाही, बहुतेक खंडोबाच्या मनात मी लग्नाअगोदर एकट्याने दर्शनाला यावं असं दिसत नाहीये !” प्रदीप नकळत अभावितपणे बोलून गेला होता.

“अं...!” आरती अवाक झाली होती, तो इतकं स्पष्ट बोलेल असे तिला वाटले नव्हते.

उतावीळ नवरा आणि गुडघ्याला बाशिंग अशी काहीशी झाल्याचे प्रदीपला जाणवताच तो खजील झाला होता. विषयांतर करत तो म्हणाला, “आपण बसमध्ये बसण्याऐवजी त्या तेथे गडाच्या पोटाला एक चौकी दिसते आहे, तेथे बसायचे का? म्हणजे तुम्हाला ही मोकळ्या हवेत बरे वाटेल !”

प्रदीपने निर्देशित केलेल्या चौकीकडे पाहत आरतीने ही संमती दर्शवली होती. दोघे ही चौकीच्या दिशेने चालू लागले होते. आरती कशीबशी प्रदीपच्या आधाराने बसपासून गडपायथ्यापर्यंतचे अंतर चालत आली होती, परंतु आरतीचा जखम झालेला पाय चाल पडल्याने आणखी सुजायला लागला होता. पाय वेदनेने जरा जास्तच ठणकू लागल्याने तिला ती बसण्याची चौकी खूप दूर उंचावर वाटू लागली होती. अजून खूप अंतर चालायचे आहे पाहून ती मनोमन खचून गेली होती. लग्नानंतर खंडेरायाच्या दर्शनाला आलेलं नवदाम्पत्य आपल्या वधूला उचलून घेत गड चढतात; तसं प्रदीपने ही आपल्या उचलून घेत त्या चौकीपर्यंत न्यावं असं तिला वाटत होते, पण त्याला कसं म्हणावं हा यक्षप्रश्न तिला पडला होता.

“त्रास होत असेल तर....!”

‘थांबू या !’ असं प्रदीप म्हणणार तोच आरती उद्गारली, “तर काय मला कटेवर उचलून घेणार आहात ?”

आरतीचा वेदनेने पिळवटलेला चेहरा पाहून प्रदीपला तिची कीव आली होती. ‘आपण येथेच कोठे तरी बसून आराम करू या’, असा विचार त्याच्या मनात

होता, पण आरतीचा उत्साह पाहता तो ही पुढाकार घेत म्हणाला, “तुम्हाला काही अडचण नसेल, तर हा बंदा तुमच्या सेवेस हजर आहे !”

आज्ञाधारक सेवकाप्रमाणे प्रदीपची अदाकारी पाहून आरतीला हसू आले होते. तिची हरकत नसल्याचे पाहून प्रदीपने तिला अलगद आपल्या हाताच्या पाळण्यात उचलून घेतले होते, आणि चौकीच्या दिशेने तो एकेक पायरी चढू लागला होता. दिलेल्या जबाबदारीचा फायदा न उठवत त्याने तिला अलगद फुलाप्रमाणे उचलून घेतले होते. ती दुखावली जाणार नाही याची तो पुरेपुर काळजी घेत होता.

“माझ्यामुळे तुम्हाला त्रास होतो आहे, हो... ना ?” अनामिष नेत्राने पाहत आरतीने प्रश्न केला होता.

“नाही तर !” अपेक्षेने पाहणाऱ्या आरतीच्या डोळ्यांकडे न पाहताच प्रदीपने उत्तर दिले होते.

“नाही, थकवा आला असेल तर आपण आराम करू या !”

“एवढ्या लवकर थकवा आला तर कसं जमेल, पुढे संपूर्ण जीवन पडलं आहे !”

आजन्म आपलं ओझं उचलून घेण्याची प्रदीपची तयारी पाहून आरती स्तंभित झाली होती. त्याच्या बोलण्यातून तसे सूचित झाल्याने तिचे डोळे विस्फारले गेले होते. प्रश्नांकित मुद्रेने त्याच्याकडे पाहत तिने सवाल केला, “काय...?”

आरतीने पुन्हा आपला शब्द पकडताच प्रदीप गडबडला होता. त्याच्या शरीराचा कणनकण आरतीच्या नावाचा जप करत होता. चूक लक्षात येताच त्याने

स्वतःला सावरण्याचा अयशस्वी प्रयत्न केला होता, “नाही, म्हणजे अंतर थोडंसंच राहिलं आहे, थकून कसं चालेलं !”

त्याच्या बोलण्याचा आशय समजण्याइतपत आरती नक्कीच सुझ होती. हलक्या फुलक्या शब्दांत प्रेम व्यक्त करण्याची प्रदीपची ती पध्दत तिला खूप आवडली होती. तिने त्याच्याकडे लोभावून पाहत प्रतिप्रश्न केला, “तुम्ही असं बोलता आहात, जणू माझा भार आयुष्यभर तुम्हाला उचलायचा आहे !”

“अं...!” आरतीने कोटी करताच प्रदीप अचंबित झाला होता.

“आपलं बसायचं ठिकाण आलं वाटतं !” प्रदीपची नजर चुकवत आरतीने विषयांतर केले.

“आलं पण, कळलंच नाही !” प्रदीप अस्पष्ट पुटपुटला होता.

“म्हणजे ?”

“काही नाही, आपण बसू या का?” प्रदीपने उत्तर देण्याचे टाळले होते.

एकमेकाला सुखवणारे शाब्दिक चिमटे घेत अखेर ती दोघं दगडी चौथऱ्यावर येऊन पोहचली होती. अंग चोरत बसलेले आरती आणि प्रदीप अचानक अबोल झाले होते. दोघांना ही खूप बोलायचं होतं, पण बोलावं तेच कळत नव्हतं.

एकाकी आरती तटस्थ झाल्याने प्रदीपला स्वतःची चीड आली होती. आपण आपली हद्द विसरल्याचा त्याला तिरस्कार वाटू लागला होता. आपल्याबद्दल आरतीचे मन पुन्हा दूषित झाले असणार या विचाराने तो आतल्याआत कोळपून निघाला होता. संदिग्ध स्वरात माफी मागत तो म्हणाला, “स्वारी हं... तुमच्या दीनतेचा फायदा उठविण्याचा उद्देश नव्हता माझा !”

डोळ्यांचा तिरपा कटाक्ष त्याच्यावर टाकत आरती म्हणाली, “माणसांची पारख आहे म्हटलं, आणि हो, अहो-काहो हे अप्रिय व्यक्तीला केलं जातं !”

“प्रिय व्यक्तीला नाही, असंच ना !”

आरतीने अर्धवट सोडलेलं वाक्य प्रदीपने पूर्ण करताच तिने दाताखाली जीभ चावली होती. आपण पुढे काय बोलणार आहोत हे प्रदीपने ओळखल्याने ती बावरली होती. चोरी पकडली गेल्याने तिने आपला चेहरा हाताच्या ओंजळीत लपवला होता.

“परंतु आम्ही नुसते प्रियच आहोत की, प्रियकर ही आहोत हे कळलं तर अधिक बरं होईल !”

“हट...!”

कृतकोपाने मानेला झटका देत आरतीने आपले तोंड फिरविले होते. शाब्दीक छेडत प्रदीपने केलेल्या प्रश्नाने ती मोहरली होती. प्रेमाची कबूली तिने आपल्या कृतीतून केव्हाच दिली होती, परंतु शब्दांतून कबूली देण्यास मात्र तिची हिंमत होत नव्हती. आशाळभूत नजरेने तो आपल्याकडे पाहतो आहे या जाणिवेने ती विलक्षण दडपणाखाली आली होती. त्याच्या अवखळ प्रश्नाने ती खूपच अवगंडली होती. मनोमन ती त्याला सांगत होती की, ‘राजा माझ्या जीवनात तूच एक असा आहेस, प्रिय ही आहेस, व प्रियकर ही आहेस !’ परंतु मनातल्या भावना व्यक्त करताना तिची जिव्हा तिला साथ देत नव्हती. प्रीतीच्या खेळात ज्याला शब्दांची कला अवगत असेल त्यांनाच विजयश्री प्राप्त होत असावी असा रास्त विचार तिच्या मनात आला होता.

हृदयंगम केलेल्या आरतीचा त्या लटका रोषाने प्रदीप लुब्ध झाला होता. त्यात खट्याळ वारा तिच्या केसाशी मस्ती करत त्याला चेतवत होता. अनभिज्ञ आरती वारंवार चेहऱ्यावर येणारी केसांची बट सावरताना त्याला खूपच लोभस

दिसत होती. मोहित करणाऱ्या तिच्या सगळ्या हालचाली डोळ्यांत तो निशस्त्र होऊन साठवत होता. अव्यक्त प्रेमाबाबत त्याच्या हृदयात असलेले सर्व तरंग निवळताच तो स्निग्ध स्वरात म्हणाला, “आम्ही प्रिय व्यक्तीपैकी आहोत यात शंका नाही, पण प्रियकर आहोत की नाही याबाबत अजून खुलासा झालेला नाही !”

“खुलासा होईल, पण त्यासाठी परीक्षा द्यावी लागेल !” बोलताना आरती लाजली होती.

“कोणती परीक्षा देऊ, अग्निपरीक्षा की सत्त्वपरीक्षा ?” मिजासी धाटणीने प्रदीपने प्रश्न केला होता.

“प्रेमपरीक्षा !”

“मग पास होईल की नाही, शंकाच आहे !”

“तुम्ही पेपर तर द्या, नापास होणार नाही, खात्री आहे !”

“का? तुम्ही ग्रेस मार्क देणार आहात !”

“तुमच्यासाठी मी सर्वस्व देईल !” आवेगाने आरती बोलून गेली होती.

“आरती !” प्रदीप स्तिंभित झाला होता.

“प्रदीप...!” आरतीचा स्वतःवरचा संयम संपला होता.

“आय लव यू !” महत्प्रयासाने प्रदीपने आपल्या भावनांना वाट करून दिली होती.

“आय लव यू टू !”

प्रीतीच्या तहानेने व्याकूळलेले दोन पक्षी प्रीतीचे सरोवर सापडताच बेधुंद होऊन डुंबू लागले होते. एकमेकांच्या डोळ्यांत पाहत दोघे ही प्रेमाच्या गहराईत

हरवले होते. प्रीतीच्या ओढीने एक दुसऱ्याचे हातात हात घेत ते नकळत नजीक येत केव्हा एकरूप झाले त्यांना ही नव्हते.

“खंडेराव महाराज की, जय.....!”

भक्तागणांनी खंडेरायाच्या नावाने केलेल्या जयजयकाराने प्रदीप आणि आरतीचे मनोमिलन खंडित झाले होते, परंतु तोच शुभशकून समजून त्यांनी आपल्या प्रेमाला खंडेरायाचा आशीर्वाद म्हणून स्विकार केला होता. या पवित्र ठिकाणी प्रेमाची मुहूर्तमेढ रोवल्या गेल्याचा त्यांना निश्चितच आनंद झाला होता. खंडेरायाला साक्षीदार मानत त्यांनी एकदुसऱ्याला भरभरून प्रेम देण्याची व एकनिष्ठ राहण्याची शपथ घेतली होती. भावना अनावर झाल्याने प्रदीपने तिला वचन ही देऊन टाकले, “खंडेरायाच्या समक्ष मी तुला आज वचन देतो की, माझ्याकडून आपल्या प्रेमाचा कधीच अनादर होणार नाही, हा प्रदीप फक्त तुझा आणि तुझाच असेल !”

“प्रदीप....!” भावनाविबल झालेली आरती पुढे म्हणाली, “आजपर्यंत मी किती चुकीचे वागत होते, की तुझ्यापासून दूर राहिले !”

सत्यकथन ऐकून प्रदीप ही थोडासा गहिवरला होता. तिला धीर देत तो म्हणाला, “देर भले दुरूस्त, खंडेरायाला आपल्या दोघांचे मिलन येथेच घडवायचे होते, आणि ते घडले आहे, आता लग्नानंतर जे करायचे असते, ते आता आपण करू या...!”

“चल हट, चावट कुठला !” त्याच्या उत्कीर्ण आरतीने लटका रोष दर्शविला होता.

“अग मला तसं नाही म्हणायचं !” गोंधळलेल्या प्रदीपला आपल्या बोलण्यातून वेगळाच अर्थ निघतो आहे हे लागलीच ध्यानात आले होते. तो आपलं म्हणणं पुन्हा नीट समजावत म्हणाला, “लग्नानंतर जी जोडपी प्रथमच खंडेरायाच्या

दर्शनाला येतात, त्यांना गडावर चढताना आपल्या वधूला उचलून घ्यावं लागतं तसा रिवाजच आहे ठिकाणचा !”

“पण आपलं लग्न कोठे झालं आहे ?” आरतीने गंमतीने प्रश्न केला होता

“लग्न तर होणारच आहे, त्याआधीच आपण विधी पूर्ण करू या, व गडावर जाऊन जोडीनं खंडेरायाचं दर्शन घेऊ या !” प्रदीपने इच्छा व्यक्त केली होती

“नको, माझा पाय खूप दुखतो आहे, आपण तेव्हाचा विधी तेव्हाच करू या !” आरतीने नकार दिला. तिचा पाय खरोखर दुखत होता.

“अजून तुमचे विधी अजून अपूर्णच का ?”

अचानक मागे दत्त म्हणून हजर झालेले भरत आणि मोनिकाला पाहून प्रदीप व आरती दचकले होते. ते दोघं गडावर जाऊन खंडेरायाचं दर्शन घेऊन खाली आले होते. मोनिकाच्या प्रश्नावर आरती आणि प्रदीप एकमेकांकडे पाहत फक्त स्मित हसले होते.

“तुमच्या या हळूहळू चाललेल्या विधीचा आम्हाला कंटाळा यायला लागला आहे बुवा !” भरत अखेर वैताकून बोलला होता.

“नाही तर काय ?” मोनिकाने ही त्रासिक मुद्रेने दुजोरा दिला होता.

“असले विधी लवकर कसे उरकतात हे यांना आपण दोघांनी प्रात्याक्षित करून दाखवायचे का ?” भाव देत नसलेल्या मोनिकाशी भरतने उगाचच जवळीक साधत प्रश्न केला होता.

“चल... दुसरा रस्ता पकड !” त्याचा प्रस्ताव मोनिकाने फटकाऱ्या धुडकावला होता.

तोंडघासी पडल्यासारखी भरतची स्थिती होताच तो स्वगत पुटपुटला, “नो एन्ट्रीचा बोर्ड आहे वाटतं !”

भरत आणि मोनिकाचा नेहमीप्रमाणे झालेचा विनोदी पण शाब्दिक वाद प्रदीप आणि मोनिकाला खूपच रंजक वाटला होता. कोणतेही कारण शोधून भरत वेळोवेळी मोनिकाच्या जवळ जाण्याचा प्रयत्न करत होता, पण ती प्रत्येक वेळी त्याला नकार देत टाळत तोंडावर पाडत होती. आता ही त्याची स्थिती तिने तशीच केली होती. त्याच्या चेहरा तोंडात मारल्यासारखा झाला होता. ते पाहून प्रदीप आणि आरती दोघे पोट दुखेपर्यंत हसले होते. अखेर मोनिकाची समजूत काढत प्रदीप म्हणाला, “अग तो तुझी चेष्टा करतोय, एवढा काय त्याचा पाणउतारा करत असते, आणि हो... आमचे सगळे विधी विधीवत पार पडलेले आहेत, म्हाळसा पण खंडेरायाला मिळालेली आहे !”

“आरं व्वा... खंडेराय पावला म्हणायचा !”

भरतच्या गंमतीदार उक्तीवर सर्वजण खो-खो हसले होते. त्या चौकडीचं हसणं खिदळणं पाहून गडाच्या पायऱ्या उतरत असलेले सावंतसर जवळ येत प्रश्न करतात, “अरे... येथे काय करत आहात ? मला वाटलं तुम्ही बसमध्ये आराम करत असालं ?”

“बसमध्येच बसलेलो होतो सर !” सर्वांबरोबर भरतने ही आपलं हसणं आवरत सारवासारव केली होती, “कंटाळा आला म्हणून येथे येऊन बसलो !”

आपल्या प्रश्नाने प्रदीप आणि आरतीला अडचणीत आलेले पाहून सावंतसर म्हणाले, “हरकत नाही, आरती तुझा पाय ठिक आहे ना !”

“थोडंसं बरं वाटतं सर !” आरतीने कष्टी नजरेने पायाकडं पाहिलं.

“सूज तशीच दिसते आहे अजून !” सावंतसरांची चिंता वाढली होती.

“हो सर, नेमकं शीरेवरच लागलं आहे !” आरतीचा चेहरा वेदनेने आकसला होता.

“घाबरू नकोस, आपण डॉक्टरांना दाखवून घेऊ, तोपर्यंत प्रदीप तुझ्या मदतीला आहेच !” सावंतसरांनी धीर दिला होता.

“ठिक आहे सर !” आरतीने सहमती दर्शविताच प्रदीपने तिला कोणाला ही कळणार नाही अशा अविर्भावात वाकुली दाखवली होती. त्याचा तो मर्कट चाळा पाहून तिला हसू आले होते, पण तिने ते थोडक्यात आवरले होते.

गड उतरताच डॉक्टरांना आरतीचा पाय दाखवला. डॉक्टरांनी तिच्या पायाची जखम नॉर्मल असल्याचे सांगितले होते. मलमपट्टी करत त्यांनी पायावर जास्त चाल पडणार नाही याची काळजी घ्यायला सांगितले होते. तरी झालेल्या दुखापतीचे गांभीर्य लक्षात घेत सावंतसरांनी प्रदीपला आरतीसोबत सावलीसारखे बरोबर राहायला सांगितले होते. तिची सहलीच्या प्रवासातील पूर्ण जबाबदारी त्यांनी त्याच्यावर टाकली होती.

प्रदीपने ही आरतीची जबाबदारी हसत हसत स्वीकारली होती. तीन दिवसांच्या सहलीच्या प्रवासात त्याने तिची खूप काळजी घेतली होती. ती ही प्रदीपच्या सहवासात आपलं दुःख विसरली होती. एकमेकांना पारखण्यास त्या दोघांना एक आयतीच संधी मिळाली होती. सहलीचा आनंद लुटत असताना त्यांनी भविष्याविषयी अनेक स्वप्न रंगवत आपल्या विचारांची देवाणघेवाण केली होती. सूत चांगले जुळल्याने सहलीचे तीन दिवस कसे मजेत गेले होते. मिळालेल्या मोकळकीत त्यांनी प्रेमाच्या स्वर्ग सुखाचे सगळे अनुभव घेतले होते.

तीन दिवसाचा सहलीचा प्रवास संपवत ते आता नाशिकला परतले. परतत असताना सोबत भरपूर गोड आठवणी घेऊन चालले होते. दुसरीकडे अलग होण्याचे दुःख ही त्यांच्या चेहऱ्यावर दिसत होते, कारण एवढी खुली मोकळीक

त्यांना पुन्हा कधीच मिळणार नव्हती. काही वायदे, काही शपथा घेत ते आपआपल्या घरी परतले होते.

त्यानंतर प्रदीप आणि आरती एकमेकांना नियमित भेटू लागले होते, प्रेमाच्या गुलूगुलू गोष्टी करू लागले होते, तासनतास गप्पा मारत होते, तरी त्यांचे समाधान होत नव्हते. पुन्हा दुसऱ्या दिवशी भेटण्याचा वायदा करत असे, आणि तेवढ्याच ओढीने ते एकमेकांना भेटत असत. आता त्यांचे प्रेम प्रकरण कॉलेजशिवाय इतरत्र ही जगजाहीर झाले होते, त्यामुळे आता ते कुणाला ही न घाबरता खुलामखुला प्रेम करत होते.

मोनिका आणि आरती अँक्विट्हावर वेगाने घराकडे जात होत्या. मागे बसलेल्या आरतीसाठी नाशिक शहर आता अनोळखी राहिले नव्हते. लपतछपत प्रदीप अन ती नेहमीच वेगवेगळ्या ठिकाणी फिरायला जात होते. एक वर्षाच्या काळात ती प्रदीपबरोबर नाशिकचा कानाकोपरा हिंडली होती. सुरुवातीला तिला नाशिक नगरी म्हणजे एक मायावी नगरीच वाटत होती, कारण तिचे सगळे बालपण तिच्या आजोळी एका खेड्यात गेले होते. ती खेड्यातील सालस सोज्वळ व गरीब आरती काळाच्या ओघात केव्हाच हरवली होती. आता ती एक मॉडर्न आरती होती; जिद्दी, चौकस आणि हरहुन्नरी. प्रत्येक गोष्टीची मालूमात तिच्याजवळ होती. मोनिका अँक्विट्हा ज्या रस्त्याने पिटाळत आहे, तो रस्ता मात्र तिच्यासाठी अपरिचित होता. ती फक्त पाहत होती.

एका उत्तुंग अलिशान बंगल्यासमोर अँक्विट्हाचा वेग जरा मंद करत मोनिका म्हणाली, “आरती, चल जाऊ या, तुझ्या पैजेतल्या वराच्या घरी !”

“काहीतरीच मोनिका, नको ती गोष्ट लावून धरतेस !”

आरतीने उगाचच लटका विरोध दर्शावित आपली नाराजी व्यक्त केली होती, पण मनोमन मात्र तिला प्रदीपशी कोणी जोडलं तर गुदगुल्या होत. मोनिकामुळे एक गोष्ट मात्र तिला प्रकर्षाने ध्यानात आली होती. प्रदीपबरोबर ती प्रेमाचा रंग गेल्या एक वर्षापासून खेळत होती, पण त्याने एकदा ही तिला स्वतःचे घर दाखवायला नेले नव्हते. गोड बोलत त्याने आपल्याला त्याच्या घरापासून दूरच ठेवले होते. तो योग आज मोनिकामुळे आला होता.

बंगल्याच्या वरच्या मजल्यावर बाहेरून दर्शनी भागात नाव लिहिलेले होते, ‘श्रमपूर्ती’. दृष्टीपथास आलेले बंगल्याचे नाव आरती वाचतच होती, तोच मोनिकाने आपली बाइक गेटच्या आत आवारात आणून उभी ही केली होती. पोर्चमध्ये आपली ॲक्टिव्हा बाइक पार्क करत असताना तिने गुटमळत असलेल्या आरतीच्या मनाची घालमेल ओळखली. तिचा हात धरत तिला जोरजबरदस्ती करत मोनिका म्हणाली, “अग घाबरू नकोस, प्रदीप माझा बालपणापासूनचा वर्गमित्र आहे, आणि त्याचे घरचे ही मला चांगले ओळखतात !”

“अग पण मी कशी येणार, अनोळखी ठिकाणी ?” आरती संकोचली होती.

“अग चल, मी आहे ना...!” मोनिका ओढतच तिला बंगल्याच्या आत घेऊन गेली होती.

बंगल्यातील सुखसुविधांनी आरती दडपली होती. दरवाजातून आत दिवाणखान्यात येताच तिला तिच्या स्वप्नातले घर साकारताना दिसले होते. नकळत तिला तेथील सुखसुविधांनी भूरळ घातली होती, ‘खरंच प्रदीप आपला पती झाला तर...!’ , हलकीशी एक शक्यता तिच्या मनाला चाटून गेली होती.

“या दीदी !” साफसफाई करणारी मोलकरीण गंगूबाईला ओळखत होती, ती अदबीने म्हणाली, “खूप दिवसांनी येणं केलंत, बसा... मी मालकीणबाईंना बोलावते !”

हातातलं काम बाजूला ठेवत गंगूबाई लगबगीने जिना चढून वर गेली, आपल्या मालकीणबाईंना बोलावण्यासाठी. तिच्या पाठमोऱ्या भागाकडे पाहत आरती आणि मोनिका कोचावर बसल्या होत्या. मनावर दडपण असल्यागत आरती अंग चोरतच कोचावर बसली होती. तिला अवघडल्यासारखे झाले होते. तेथील अलौकिक वैभवाने ती गुदमरली होती. मोनिकाच्या आगाऊपणाची तिला चीड आली होती. इच्छा नसताना ती तिला घेऊन आली होती.

“काय ग मोनिका, खूप दिवसांनी आलीस ?” जिन्याच्या पाय च्याउतरत अलकाबाईंनी तिची अगत्याने विचारपूस केली होती.

अभावितपणे दोघींच्या ही माना आवाजाच्या दिशेने वळाल्या. अलकाबाई जीना उतरून खाली येत होत्या. त्यांना पाहताच आरती एकाएकी बसल्या जागेवर ताडकन उठून उभी राहिली होती. भूतकाळातले भूत आपल्या दिशेने येत असल्यासारखे तिला वाटले होते. त्यांना पाहून तिला अचानक दरदरून घाम फुटला होता. तिच्या मेंदूला असंख्य तडे गेले होते. बारा वर्षांपासून जी गोष्ट तिच्या हृदयात एकसारखी सलत होती; ती गोष्ट आज प्रचंड वेगाने वर उसळ्या मारून येऊ पाहत होती. भूतकाळातील भूते पुन्हा हैदोस घालण्यात समर्थ झाली होती. मनात डाचत असलेले, परंतु विस्मरण झालेले शल्य अलकाबाई समोर येताच पुन्हा नव्याने ताजे झाले होते.

‘वत्कृत्व स्पर्धा... विषय – मातृत्व... मुलांच्या भाषणातून ममतेचा महिमा... एक मुलगी भाषणासाठी उभी राहते... भाषणातून सांगितलेले वास्तवातील कटूसत्य... मातेपेक्षा सखीच श्रेष्ठ आहे... रोषाने लालबुंद झालेले मुख्याध्यापक... जातीबद्दल केलेली निकृष्ट अवहेलना... स्वाभिमान जागृत झालेली

कोवळी मुलगी... समाजातील कीड समजून शाळेतून केलेली हकालपट्टी... अन जाता जाता त्या मुलीने मुख्याध्यापकांना केलेले आव्हान... मी तुम्हाला एक दिवस सिद्ध करून दाखविन की; मातेपेक्षा सखीचंच पारडं जड असते...!’

इतिहासाचे चलचित्र क्षणात आरतीच्या डोळ्यांसमोर साकारताच तिच्या अंगाचा भडका उडाला होता. विसर पडत चाललेल्या घटनेची नियतीने तिला पुन्हा आठवण करून दिली होती. नशिबाचे संचित तिचा पाठलाग करण्याचे काही केल्या सोडत नव्हते. नियतीने पुन्हा आपल्याला त्याच स्थानकावर आणून सोडल्याचे दिसताच तिच्या मनात नकळत विचारांचे द्वंद्व सुरू झाले होते. कोवळ्या बालमनावर आसूडाचे वार करत अखखे बालपण हिरावून घेतलेली व्यक्ती सावज आणल्यागत समोर उभी असलेली तिला दिसली होती. अलकाबाईंना पाहताच तिच्या अंगाचा नुसता दाह होऊ लागला होता. आणखी काही क्षण आपण येथे थांबलो तर नक्कीच अनर्थ घडेल असा धोक्याचा इशारा तिच्या मनाने तिला दिला होता. स्वतःचा तोल ढळण्याअगोदर तिने ऊरातला सल ऊरातच दडपून टाकत ती सरळ काहीही न बोलता बाहेर पडली होती.

आरतीच्या अशा अकस्मात निघून जाण्याने अलकाबाई आणि मोनिका दोघी ही अचंबित झाल्या होत्या. कुणाच्या ही काही लक्षात येत नव्हते. खुद अलकाबाई ही संभ्रमित होऊन तिच्या पाठमोऱ्या आकृतीकडे पाहत होत्या. एक गोष्ट मात्र त्यांच्या नजरेने टिपली होती की, आरती भूत पाहिल्याप्रमाणे आपल्याकडे पाहून दचकली आहे, का ?’ हे मात्र त्यांच्या लक्षात येत नव्हते. आरती दृष्टीआड झाली तरी त्यांच्या डोक्यातून ते विचार जात नव्हते. मेंदूवर जोर देऊन ही त्यांना जुने काही आठवत नव्हते. त्यांना आरतीच्या मनातील द्वंद्व समजणे शक्य नव्हते. भूतकाळातील त्या घटनेला त्यांनी क्षणिक समजून दुर्लक्ष केले होते.

“का ग, ही अशी का निघून गेली ?” तिचे असे अचानक निघून जाणे अलकाबाईंना खटकले होते.

अलकाबाईंच्या प्रश्नाला बिचारी मोनिका काय उत्तर देऊ शकणार होती. ती तर पूर्णतः अनभिज्ञ होती. उलट ती आरतीच्या दुर्वर्तनाने शरमिंदा झाली होती. ‘मला माहीत नाही’ अशा आविर्भावात तिने फक्त खांदे उडवले होते, तरी ही तिने त्वरीत आरतीची बाजू सावरण्याचा केविलवाणा प्रयत्न केला होता. “बहुतेक तिला काहीतरी काम आठवले असावे !”

“अग पण, तिने पाणी तरी घ्यायचं ना !”

“जाऊ द्या मावशी, तुम्ही वाईट वाटून घेऊ नका !”

“अग काही प्रॉब्लेम असेल तर सांगायचं ना !”

“तुम्ही काही काळजी करू नका, येते मी !”

“ठिक आहे, बेटा !”

मोनिकाने केलेली सारवासारव अलकाबाईंच्या शंकांचं निरसन करू शकली नव्हती. संदेह मनस्थितीत त्या फक्त उभ्या होत्या. त्यांना विचार करून ही आठवत नव्हते की, बारा वर्षांपूर्वी पडलेली ठिणगी, आज तिने एवढ्या प्रचंड ज्वाळेचे रूप धारण केले आहे.

खोलीत काळाकुट्ट पसलेला अंधार, त्यात सर्वत्र पसलेली भयाण शांतता, लोटलेल्या दरवाजाच्या फटीतून प्रकाशाची तिरप आत येण्यास ही कचरत होती. एवढ्या जीवघेण्या शांततेत ही एकच श्वास आपल्या अस्थित्वाची जाणीव करून देत होता. बाकी हवा ही तेथील अति उष्ण विचारांनी विरळ होत चालली होती. स्वतःच्या खोलीमध्ये खुर्चीत बसून शून्यात पाहणाऱ्या आरतीच्या मनात अनेक

आक्राळविक्राळ विचारांनी तांडव नृत्य सुरू केलं होतं. अणुबॉम्बपेक्षा विध्वंसक विचार तिच्या डोक्यात आकार घेऊ लागले होते. विचारांच्या आपण खूपच अधीन झालो आहोत याचे भानदेखील तिला राहिले नव्हते. बारा वर्षांपूर्वी दडपलेली स्वाभिमानाची फाईल धूळ खात पडली होती, परंतु वावटळ येताच तिच्यासमोर ती नव्याने उघडल्या गेली होती. ‘नियती पुन्हा आपल्याला आपल्या न्यायी हक्कांसाठी लढण्याची संधी देत तर नसावी ना !’

मनोव्यापारात गुंतलेली आरती न्यायी हक्कांसाठी झुंजण्याची तयारी करत असतानाच कोणीतरी दरवाजातून आत येत खोली प्रकाशमान केली होती. आरतीची नजर दरवाजाच्या दिशेने जाताच तिला दरवाजात उभी असलेली क्रोधायमान मोनिका दिसली, आपल्याच विचारांत गुंतलेल्या आरतीला मोनिकाचे उग्र रूप दिसणे शक्यच नव्हते. आपण आल्याची दखल आरतीने घेतली नाही हे पाहून मोनिका अधिकच चिडली, उपहासाने ती म्हणाली, “खूपच मजा वाटली असेल नाही... तुला ?”

‘कसली ?’ आरतीने मुखाने नाही तिच्या भेदक नजरेने विचारले होते.

“स्वतःबरोबर माझ्या ही इज्जतीचा पंचनामा करून... !”

‘इज्जत’ हा शब्द उच्चारताच आरतीने चौताळलेल्या वाधिणीप्रमाणे मोनिकावर झडप घातली होती. क्रोधाने फणफणत तिने आपल्या दोन्ही हाताने मोनिकाची मान घट्ट पकडून डोकं धाडकन भिंतीवर आदळलं होतं. मोनिकाला भिंतीत कोंदाटत ती दाटओठ म्हणाली, “काय ग, तू माझ्या इज्जतीला आव्हान देतेस...!”

आरतीने एकाकी धारण केलेला जमदग्नीचा अवतार पाहून मोनिकाचे धाबे दणाणले होते. तिला आरतीच्या अंगात संचारलेल्या आसूरी शक्तीचे दर्शन प्रथमच झाले होते. आरतीच्या डोळ्यांत उतरलेली लाली आणि तप्त झालेल्या कानांच्या

फाळ्या पाहून ती भेदरून गेली होती. त्यात आरतीच्या हाताची पकड मानेभोवती अधिकच घट्ट होत चालल्याने तिला ओरडणे ही शक्य होत नव्हते. जागीच तडफड करत ती आपल्या मानेभोवती आवळत चाललेल्या आरतीच्या हातातून सुटण्याचा अयशस्वी प्रयत्न करू लागली होती. श्वास गुदमरल्याने अखेरचा प्रयत्न समजून ती कशीतरी ओरडली, “अग... अग... हे...?”

धडपडणाऱ्या मोनिकाचा करून स्वर कानी पडताच आरतीचा उद्वेग लुप्त झाला होता. डोळ्यांतील क्रोधाची लाली क्षणात निवळली होती. क्रोधाचे धुके हटताच तिला मोनिकाचा चेहरा स्पष्ट दिसला होता. कासावीस होऊन आपल्याकडे पाहणाऱ्या मोनिकाच्या मानेवरील हात चटकन तिने काढून मागे घेतला होता. प्राणान्तिक यातना भोगणाऱ्या मोनिकाला पिचकणाऱ्या मानगुटावरून हात फिरविताना पाहून तिला तिची कीव आली होती. आपण नाहकच आपला संताप चोर सोडून संन्याशावर काढला याचा तिला स्वतःबद्दलच खेद वाटला होता. तिचा रोष कमी होताच तिला आपण केलेल्या दुष्कृत्याची आठवण झाली होती. स्वतःच्या दुराचारामुळे तिला मोनिकाची माफी मागण्याचे सुध्दा साहस होत नव्हते. आपल्या अविवेकशील वर्तनाने लज्जित होऊन मोनिकाची नजर टाळत ती निमूटपणे दाती तृण घरून बसली होती.

भेदलेली मोनिका आरतीच्या हातातून सुटताच दोन हात लांब सरकत भिंतीच्या आधाराने उभी राहिली होती. तिच्या श्वास फुलला होता. आणखी काही क्षण आरतीने आपली मान सोडली नसती तर नक्कीच आपण यमसदनी पोहचलो असतो अशी भीती तिला वाटली होती. मरण्यातना काय असतात हे आज तिने प्रत्यक्षात अनुभवले होते. सगळा जीव तिचा कंठाशी एकवटला होता. जलद गतीने श्वास घेत असताना दमछाक होऊन तिला ठसके ही जात होते. स्वतःला कसतरी सावरत भयभीत होऊन ती आरतीकडे धास्तावलेल्या नजरे पाहत होती.

मोनिकाची केविलवाणी अवस्था पाहून आरतीच्या हृदयाला खिंडारं पडली होती. आपण आपल्या तमोगुणावर संयम ठेवू शकलो नाही याचा आता तिला पश्चाताप होऊ लागला होता, आपल्या निरर्थक चिडण्याने बिचाऱ्या मोनिकाच्या जीवावर बेतले असते या विचाराने तिचे मन अधिकच विदीर्ण झाले होते. ती हतबल होत म्हणाली, “मोनिका, चूक झाली, मी माझ्या दुष्ट कृत्याबद्दल माफी मागते !”

सहेतूक पाहणाऱ्या आरतीची मोनिकाला अजून ही भीती वाटत होती.

“अग हे माझ्याकडून नकळत घडलं ग!” आरती व्याकूळतेने सांगत होती, “का? कुणास ठाऊक? पण ‘इज्जत’ या शब्दाचा मला खूप तिरस्कार वाटतो, माझ्या स्त्रीत्वाला आव्हान दिल्यासारखं वाटतं मला !”

“परक्या ठिकाणी तू असं वागायला नको होतंस, म्हणून मी संतापात तुला ज्या शब्दाचा तिरस्कार वाटतो; तो शब्द उच्चारला होता !” घाबरलेल्या मोनिकाने सावधपणे ‘इज्जत’ हा शब्दप्रयोग वापरण्याचे टाळले होते.

“माझ्या अशा वागण्याने तुला अपमानीत व्हावं लागलं हे मला मान्य आहे, परंतु माझ्यावर...” जळफळाट झालेल्या आरतीचे त्वेषाने ओठ थरथर करू लागले होते.

मधेच बोलणे खंडित करणाऱ्या आरतीच्या डोळ्यांतील उसळलेली आग पाहून मोनिकाच्या पायाखालची जमीन पुन्हा सरकली होती. आधारासाठी दरवाजाकडे पाहत तिने चाचरतच आरतीला प्रश्न केला, “तुझी काय?”

“परंतु माझ्यावर ज्या स्त्रीने, तिच्या नवऱ्याने, भरसभेत सर्व मुलांसमोर माझ्या इज्जतीवर शिंतोडे उडविले, तिचे धिंडवडे काढले, अशा स्त्रीच्या हातचे मी पाणी तर काय, घरात सुध्दा पाऊल ठेवणार नाही !” रात्रीची शांत वेळ असल्याने आरतीचा आवाज खूपच कर्कश वाटत होता.

“पण त्याचा प्रदीपच्या आईशी, त्याच्या वडिलांशी काय संबध ?”

“संबध!” कुत्सित हसत आरतीचा चेहरा विकृत बनला होता, “माझा खरा संबध तर त्यांच्याशीच आहे, त्यांच्यामुळेच माझ्या आयुष्याची परवड झाली आहे, बालपण होरपळून निघाले आहे, आज मी जी दारोदार फिरते आहे, ही त्यांचीच कृपा आहे !”

“तू काय बोलते आहेस, मला काहीच समजत नाही !” मोनिका गोंधळात पडली होती.

मंद पावलं टाकत खिडकीजवळ गेलेली आरती खिडकीचे तावदान हातात घट्ट पकडून बाहेरील काळोखात आपला बारा वर्षांपूर्वीचा अतीत शोधू लागली होती, जणू तिला तिचा भूतकाळ नुसत्या आठवणीने पुन्हा खेचून घेऊन जाईल की काय या भीतीने ती खिडकीचे तावदान हातात घट्ट आवळून उभी राहिली होती. तिच्या ताठ झालेल्या नजरेसमोर घडलेला प्रसंग पुन्हा एकदा नव्याने ताजा झाला होता. खोलवरून आवाज यावा तशी ती अभावितपणे बोलायला लागली होती, “माझा जीवनकलह माझ्या जन्मासोबतच बरोबर आला आहे, माझा जन्म झाला अन आई वारली, त्यामुळे माझे वडील माझा तिरस्कार करू लागले होते, मला दुआळी समजू लागले होते, त्यांना पत्नीचा विरह सहन झाला नव्हता, ते दारू पिऊ लागले होते, त्याचबरोबर त्यांना ऐन तारुण्यात पत्नी वारल्याने शारीरिक चणचणीने ही घेरले होते, अनायासे ते बाई अन बाटलीच्या आहारी गेले, आपल्या गरजा, आपली चैन पूर्ण करण्यासाठी आजीआजोबा आणि माझा त्यांनी कधीच विचार केला नाही, बेधडक ते घरातल्या वस्तू विकू लागले होते. माझ्या आजीआजोबाचा माझ्यावर खूप जीव होता, ते वडीलांना विरोध करायचे, म्हणायचे, ‘अरे मुलीसाठी काही ठेवशील की नाही !’ परंतु व्यसनाधीन वडील निर्दयी बनले होते, ते उलट आपल्या मातापित्यांवरच जुलूम करायचे, मारझोड करायचे, साऱ्या गावासाठी आम्ही करमणूकीचे साधन झालो होतो, या नित्य घटनेने माझ्या कोवळ्या

बालमनाची खात्री पटली की; या जगात माणसाला मातापित्यापेक्षा ही मदिरा आणि मदिराक्षी प्यारी असते !”

“आरती, मी तुझी मावसबहीण आहे, मला हे सर्व माहीत आहे, ते नको सांगूस, प्रदीपच्या आई वडीलांबद्दल सांग !” नसती बडबड ऐकायला मोनिकाला वेळ नव्हता.

“तेच सांगते आहे !” कठोर आवाजात तिचे वाक्य तोडत आरती पुढे म्हणाली, “मी इयत्ता पाचवीत शिकत होते, आमच्या शाळेत वकृत्व स्पर्धा होती, सर्व विद्यार्थ्यांना भाषणासाठी एकच विषय ठेवण्यात आला होता, ‘मातृत्व’...!”

शाळेत आयोजित केलेल्या वकृत्व स्पर्धेची जोरदार तयारी करण्यात आली होती. मंच खूपच छान सजवण्यात आला होता. मंचावर प्रमुख पाहुणे म्हणून गावचे सरपंच, शाळेचे मुख्यध्यापक अण्णासाहेब देशमुख व इतर काही शिक्षक विराजमान झालेले होते. संपूर्ण हॉल विद्यार्थ्यांनी गच्च भरलेला होता. निवड केलेले विद्यार्थी आपआपल्या पध्दतीने भाषणाची तयारी करून आले होते. हजारो मुलांसमोर आपल्याला भाषण करायचे आहे या कल्पनेने बऱ्याच विद्यार्थ्यांचे काळीज धडधड करू लागले होते. सर्वासमोर मंचावर उभे राहून भाषण करताना आपली थोडीशी सुद्धा चूक व्हायला नको म्हणून प्रत्येक जण पाठांतर केलेले भाषण परत परत मनोमन घोकत होता. भाषण करताना जर आपण चुकलो तर आपला हश्या होईल या भीतीने बरेच जण बसल्या जागी कथक करत होते. मधूनच आधारासाठी खिशात घडी करून ठेवलेल्या भाषणाच्या कागदावरून हात फिरवत होते.

“व्यासपीठावर बसलेले प्रमुख मान्यवर, शिक्षक आणि समोर बसलेल्या विद्यार्थ्यांनो !” शाळेचे मुख्यध्यापक देशमुखसर माईकसमोर उभे होते, त्यांचा

आवाज कानी पडताच सर्वांच्या नजरा मंचाच्या दिशेने वळल्या होत्या. टाचणी पडली तरी आवाज होईल इतके शांतीमय वातावरण निर्माण झाले होते. तितका देशमुखसरांचा वचक होता. ते मांजराचे मुंडके धरल्याप्रमाणे माईकाला धरून उभे होते. माईक तोंडाच्या रेषेत करत त्यांनी प्रास्ताविकाला सुरुवात केली...

“आज आपल्या शाळेत दरवर्षाप्रमाणे या ही वर्षाशी वक्तृत्व स्पर्धेचे आयोजन केले आहे, विषय सर्वांसाठी एकच ठेवण्यात आलेला आहे, ‘मातृत्व’. मातृत्व या विषयावर खूप काही बोलण्यासारखं आहे, प्रत्यक्ष परमपित्याला ही आईविना पोरके वाटते, तर तुम्ही आम्ही खूप सामान्य आहोत, ‘तिन्ही जगाचा स्वामी आईविना भिकारी’, तेव्हा विद्यार्थी मित्रांनो, आपण ही भाषणाद्वारे मातेचा महिमा सांगताना आपल्या अंतर्मनात असलेली खरीखुरी आस्था, ओढ, आसक्ती भाषणातून व्यक्त करावी, आणि त्याचप्रमाणे तुम्ही असंच आपल्या आईबरोबर वागत असाल अशी आम्ही अपेक्षा करू, असो, या ही वर्षी आपण ठरविल्याप्रमाणे तीन गट केले आहेत, लहान गट, मध्यम गट आणि मोठा गट. प्रत्येक गटातून दोन दोन विद्यार्थी निवडण्यात येतील, बाजूला बसलेले परीक्षक आपल्याला मातेविषयी किती आस्था आहे याचे परीक्षण करतील, तेव्हा मुलांनो बेस्ट ऑफ लक !”

देशमुखसर प्रास्ताविक संपवून आपल्या अध्यक्षीय खुर्चीवर विराजमान झाले, सूत्रसंचालन करणारे सर मुलांची नावे पुकारू लावले, नावे पुकारताच मुले मंचावर येत होती, पढविलेल्या पोपटासारखी भाषण धोकत होती, अन निघून जात होती. पाचवी इयत्तेचा वर्ग सुरू होताच संचालकांनी पुढेचे नावे पुकारले, “आता भाषण करेल, प्रदीप देशमुख !”

प्रदीप देशमुख हा अण्णासाहेब देशमुखांचा मुलगा होता. तो पाचवी इयत्तेत शिकत होता. लहान गटातून भाषण करण्यासाठी तो उभा राहिला होता. अलकामॅडम ज्या परीक्षक म्हणून बसल्या होत्या, त्यांना ही आपल्या मुलाच्या चेहऱ्यावरील निर्भीड भाव पाहून कौतुक वाटले होते. देशमुख दांपत्यांनी खेडयातील शाळा चांगलीच

नावारूपाला आणली होती. खूप विद्यार्थ्यांना त्यांनी घडविले होते, त्यात त्यांचा मुलगा ही होता.

निर्ढावलेल्या वक्त्याप्रमाणे मंचावर उभ्या राहिलेल्या प्रदीपने एकवार सर्व मुलांवरून नजर फिरविली, आणि आपल्या भाषणाला दमदार सुरुवात केली, “अध्यक्ष महाशय, आणि येथे बसलेल्या माझ्या बंधू आणि भागिनींनो, मी आपल्याला दिलेल्या ‘मातृत्व’ या विषयावर जे काही सांगणार आहे, ते आपण शांतपणे ऐकावे ही नम्र विनंती, मातेचा महिमा सांगताना किंवा लिहिताना आपण अनंत विश्वाचा कागद, पर्वत रांगांचा पेन, आणि सागराच्या पाण्याची शाई केली तरी ती अपूर्णच पडेल, म्हणून मी माझ्या आईविषयी मला वाटत असलेलं उत्कट प्रेम, भावना एका कवितेतून साजर करणार आहे....

आई तुझ्या हृदयात मला

एखाद्या दिवशी शिरायचं आहे

तुझ्या हृदयातील प्रेमाचा सागर

मला चोरायचा आहे

नितळ निर्मळ निःस्वार्थ अशी

आहेस तू प्रेमळ माता

असा कोणता देव बसला आहे

तुझ्या हृदयी घेऊनी प्रेम दाता

तुझे प्रेम आहे एवढे की

अंत नसलेले विश्व कमी पडेल

अशा या वात्सल्यरूपी सागरात

मला स्नान करायला सदैव मिळेल?

सदा अनुभवतो मी तुझ्या

ममतेचा भाव नि गंध

मज नेत्रावर तुज वात्सल्याची

अशीच राहिल निरंतर धुंद!

एवढे बोलून मी माझे भाषण संपवितो, जय हिंद, जय महाराष्ट्र !"

लहानग्या प्रदीपने भाषण संपविताच आकाशात विजांचा कडकडाट व्हावा, त्याप्रमाणे सर्वत्र टाळ्यांचा कडकडाट झाला होता. त्याच्या कवितेने सर्व मुले व शिक्षक प्रभावित झाले होते. इतरांबरोबर त्याने आपल्या आईवडिलांचे ही मन जिंकले होते. आपल्या पोटी इतका तेजस्वी आणि प्रतिभाशाली मुलगा जन्माला आला आहे याचे खऱ्या अर्थाने अलकामॅडमना समाधान वाटले होते. प्रदीपला आपल्याबद्दल वाटणारे मातृप्रेम पाहून त्यांचे हृदय दाटून आले होते. नकळत त्यांच्या डोळ्यांचा कडा ओल्या झाल्या होत्या, परंतु आपण शाळेत शिक्षिका आहोत हे विसरून न जाता त्यांनी स्वतःला सावरले होते. इतरांना समजणार नाही अशा आविर्भावात त्यांनी डोळे पुसले होते. गुण करणाऱ्या आपल्या मुलाला डोळ्यांत साठवत त्या सुद्धा टाळ्या वाजवू लागल्या होत्या.

आपल्या भावूक पत्नीचे आनंदीत झालेले मन देशमुखसरांच्या नजरेतून सुटले नव्हते, परंतु त्यांनी पाहून न पाहिल्यासारखं करत ते ही प्रदीपसाठी अभिनंदनपर टाळ्या वाजवू लागले होते. भाषण संपवून जागेवर बसणाऱ्या प्रदीपला छातीशी धरण्याचा मोह त्यांनी केव्हाच आवरला होता. अभिमानाने त्यांची मान उंचावली होती. प्रदीपची कविता कौतूक करण्याजोगीच होती.

टाळ्यांचा जोर ओसरताच संचालकांनी पुढचे नाव पुकारले, “आता येत आहे, पाचवी इयत्तेमधील आरती निंबाळकर !”

भाषणासाठी मंचावर आलेली पाचवी इयत्तेमधील आरती निंबाळकर परिस्थितीने खूपच पीडित असल्यासारखी दिसत होती. आपल्याला हजारो मुलांसमोर भाषण करावयाचे आहे असे दडपण तिच्या चेहऱ्यावर बिलकुल नव्हते, परंतु तिच्या मनात कशाचे तरी भयंकर प्रस्थ माजले होते, त्यामुळे ती एवढ्या लोकांमध्ये असून ही नसल्यासारखी होती, ती निर्विकारपणे भाषणास सुरुवात करत म्हणाली, “अध्यक्ष महोदय, आणि माझ्या वर्गमित्र व मैत्रिणींनो, आपल्या स्पर्धेचा विषय आहे मातृत्व, स्पर्धेत प्रथम क्रमांक आणण्यासाठी हा विषय खरोखर चांगला आहे, परंतु आपण कधी डोळसपणे आपल्या आजुबाजूला किंवा घरातच निरखून पाहिले आहे का? बहुदा प्रत्येक जण पाहत असावे, आपण जे मातेचे कोडकौतुक करतो आहे, त्यापेक्षा नक्कीच आज वेगळे घडते आहे, तेव्हा सर म्हणतात तसं प्रत्येकाने खरेखरे सांगावे की, आपल्या घरात खरंच माता श्रेष्ठ आहे का? आपले पप्पा खरंच आपल्या आजीआजोबांना जीव लावतात का? नाही, ही मोठी माणसं तसं काहीच करत नाही, ते मातृभक्त नसून सखीभक्त आहेत.....!”

मातेचा महिमा ऐकून ऐकून कंटाळलेले विद्यार्थी भाषणाकडे दुर्लक्ष करत आपल्याच भावविश्वात हरवलेले होते, परंतु कानांना काहीतरी वेगळं ऐकायला मिळतं आहे म्हणून त्यांची भरकटलेली मन चटकन टाळ्यावर आली होती. विषयाला अनुरूप शब्द कानी न पडताच मागे बसलेल्या टवाळखोर मुलांची बडबड ही थांबली होती. सर्व जण मंचाकडे कुतूहलाने पाहू लागले होते. क्षणात सर्वत्र असंतोषाचे वातावरण पसरले होते. सारे जण आरतीचा स्पष्टवक्तेपणा ऐकून थक्क झाले होते. एक छोटीशी मुलगी मोठ्यांवर किती आगपाखड करते आहे पाहून कावरेबावरे झालेले विद्यार्थी आळीपाळीने आरती आणि शाळेचे

मुख्याध्यापक देशमुखसरांकडे पाहते होते. देशमुखसरांचा दरारा आरतीला तिळभर सुद्धा विचलित करू शकला नव्हता.

“आपल्याला नेहमी सांगितले जाते की आईवडिलांच्या दररोज पाया पडावे, मग आपले वडील त्यांच्या आईवडिलांच्या का पाया पडत नाही ? मोठे झाल्यावर त्यांना मातृभक्तीचा विसर पडतो काय ? की मोठे झाल्यावर सखीची सेवा करायची असते, म्हणजे मोठयांसाठी मातेपेक्षा सखीच श्रेष्ठ आहे असे म्हणावे लागेल!”

नकळत मोठयांकडून होणाऱ्या चुकांचे निरीक्षण लहान मुलं किती बारकाईने करतात हे आरतीच्या बोलण्यावरून देशमुखसरांना उमगले होते. परिस्थिती माणसाची घडण करते असा रास्त विचार त्यांच्या मनात आला होता. स्वघरातील नित्य अनुभवावरून समाजातदेखील असेच घडत असावे अशा बालसुलभ विचाराने तिने मोठयांवर दोषारोप केले होती. बुरख्या आड लपलेल्या मनुष्य जातीचे खरे स्वरूप नगवे करताना ती अजिबात कचरली नव्हती. दहाबारा वर्षांच्या लहानशा मुलीला मोठयांबद्दल इतके त्वेषाने बोलताना पाहून देशमुखसर सुद्धा हबकून गेले होते. तिच्याविषयी त्यांच्या मनात असंख्य प्रश्नांनी घर केले होते. पाचवी इयत्तेतील मुलगी इतकी उघड कशी बोलू शकते ? मातेविषयी तिच्या मनात असेलेली आस्था किती शून्य आहे ? परिस्थितीने गांजल्यामुळे तिच्या संवेदनशील बालमनावर एवढा विपरीत परिणाम व्हावा की; तिला जगात मातेपेक्षा सखी श्रेष्ठ वाटावी !

अकरा वर्षांची निष्पाप आरती गुरूची आज्ञा शिरसांवद्य मानून खरंखरं बोलत होती, परंतु त्या बिचारीला हे ठाऊक नव्हते की, त्यामुळे आपलीच इज्जत चव्हाट्यावर येणार आहे. ती फक्त बोलत होती. आपल्या बोलण्याचा भोवताली काय परिणाम होतो आहे याची तिला अजिबात गंधवार्ता नव्हती. टवाळखोर मुलांना टिंगल करायला आयतीच एक संधी सापडली होती.

“हाय... हाय... काय सव्वा आणे खरे बोललीस तू...!”

मागे बसलेल्या मुलांच्या घोळक्यातून आवाज आला होता. त्या आवाजाने सर्व विद्यार्थी प्रेक्षक खो-खो हसायला लागले होते. मुलं जरी प्राथमिक शाळेमधील असली तरी सगळ्यांना पाय फुटलेले होते.

“काय रे कोण बोलल ते? आपण शाळेत आहोत की कट्यावर!” देशमुखसर खेकचले होते.

मुख्यध्यापकांना भडकलेले पाहून दोन-तीन शिक्षक घाईघाईने जागेवरून उठले आणि दंगलग्रस्त शहर शांत करण्यासाठी जसे राखीव सुरक्षा दल धावत जाते, तसे शिक्षक मुलांना शांत करण्यासाठी धावत गेले होते. चार-पाच मुलांच्या पाठीत धापटे लगावताच सर्व मुले शांत बसली होती.

कोण्या एका मुलाने केलेली हेटाळणी आरतीला आवडली नव्हती, ती अस्वस्थ झाल्याने तिची विचारश्रृंखला तुटली होती. क्षणभर तिला काय बोलावे तेच सुचत नव्हते.

देशमुखसरांचा पारा मात्र खूप चढला होता. आपल्या शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या संस्काराची घडण अशा पद्धतीने होते आहे हे त्यांना खूप खटकले होते. या अवलक्षणी मुलीमुळे मुलं बिघडतील असा विचार त्याच्या मनात येताच त्यांनी आरतीला नजरेने भाजून काढले होते. इतरत्र आरती असती तर त्यांनी नक्की तिच्या कानाखाली जाळ काढला असता, परंतु याप्रसंगी त्यांना असे वर्तन करून चालणार नव्हते. अनावर झालेला सारा रोष गिळून टाकत ते सौम्य आवाजात म्हणाले, “आरती, अग तू अजून लहान आहेस, मोठ्या माणसांना असं बोलू नये, तुला जो विषय दिला आहे; त्या विषयानुरूप भाषण कर !”

देशमुखसरांचा चेहऱ्यावरचे भाव वाचता येण्याइतकी अजाण आरती परिपक्व नव्हती. तिने सरळ प्रश्न केला, “सर, तुम्हीच म्हणाला होता की; मातेचा

महिमा सांगताना आपल्या अंतर्मनात असलेली खरीखुरी आस्था, ओढ, ममत्व आपल्या भाषणातून व्यक्त करावे !”

देशमुखसरांची पंचाईत झाली होती. तिला कसं समजावून सांगावं हेच त्यांना समजत नव्हते. समाजात काय घडतं हे त्यांना सांगण्याची गरज नव्हती, माता तिचे दायीत्व निरपेक्षपणे पार पाडते हे ही तितकेच सत्य होते.

“म्हणून मला जे काय वाटतं ते मी माझ्या भाषणातून सांगण्याचा प्रयत्न केला, यात माझं काही चुकला का, सर...?” आरतीने आपली प्रश्नांकीत नजर त्यांच्यावर रोखत विचारले होते.

“ते काही ही असो, आपण नेहमी चांगले शिकले पाहिजे, आणि चांगलेच बोलले पाहिजे !” देशमुखसरांचा आवाज नकळत कठोर बनला होता.

‘सत्यमेव जयते’ ही गुरुजणांची शिकवण आहे, मग आज आपले गुरू आपल्याला खोटे बोलण्यास का भाग पाडत आहे ? भ्रमात्मक आरतीला प्रश्न पडला होता, “पण सर, खरे बोलणे अपराध आहे का ? तुम्हीच आम्हाला सांगता की, माणसाने नेहमी खरे बोलावे, म्हणून मला जे वाटले ते मी बोलले, की आजच्या युगात मातेपेक्षा सखीच श्रेष्ठ आहे !”

का, कोण, जाणे ! परंतु आरतीच्या मुखातून पडणाऱ्या एकेक शब्दाला तलवारीची धार होती. ती झेलण्याची ताकद आता देशमुखसरांमध्ये राहिली नव्हती. त्यांच्या संयमाचा अखेर कडेलोट होताच ते आपला शिक्षकीपेशा विसरले होते, “ओ... शट अप !”

कंठशोष करणाऱ्या देशमुखसरांना संतापाने फणफणताना पाहू सर्वांच्या काळजात धडकी भरली होती. अनाहूतपणे होऊ घातलेला हा नाट्यमय प्रकार कोणालाच अपेक्षित नव्हता. सर्वजण डोळे विस्फारून त्या जोडगोळीकडे पाहत होते. आता शेवट काय होणार हे कुणाला माहित नव्हते.

तोंड 'आ' करून बसलेल्या अलकामॅडम मती शून्य झाल्यागत बसल्या होत्या. क्षणभर त्यांना विकोपाला चाललेल्या भांडणाशी जणू काही घेणेदेणेच नव्हते, पण लागलेल्या आगीची धग त्यांना ही जाणवली, अन त्यांनी आपल्या पतीला नजरेनेच शांत राहायला सांगितले.

आपल्या पत्नीचा इशारा देशमुखसरांना कळला होता, परंतू प्रयत्न करून ही त्यांना आपला संतप्त चेहरा पूर्ववत करता येत नव्हता. नाकावरचा खाली चष्मा घसरल्याने त्यांच्या डोळ्यातील अंगार स्पष्ट दिसत होता. त्यांच्या थरथरण्या ओठातून एक अश्लील शिवी सुटणार होती, परंतु पत्नीच्या डोळ्यातील आर्जव आणि समयसुचकता पाहून त्यांचा सारा उद्वेग क्षणात ओसरला होता. ओढुनताढून चेहऱ्यावर शीतलतेचे उसने अवसान आणत ते म्हणाले, “आरती, अग थोरामोठ्यांना अशी उलट उत्तर देऊन त्यांचा अवमान करू नये !”

काही गोष्टींना वास्तवाचा रंग न देता ताकापुरते रामायण असते हे तत्व बिचाऱ्या आरतीला माहीत असणे शक्य नव्हते, भ्रमीत झाल्यागत तिने पुन्हा प्रश्न केला, “परंतु सर...!”

निःसंग बोलणाऱ्या आरतीवर देशमुखसर पुन्हा भडकले. आपल्या हाताची पाच ही बोट दाखवत ते म्हणाले, “ओह... ओ ! या हिला येथून हकला रे... कोणी सांगितले हिला भाषण करायला, जिच्यापुढे बापाचा आदर्श आहे, तिला काय मातेचा महिमा कळणार ?”

शिक्षिकी पेशाचा विसर पडलेल्या देशमुखसरांचा स्वतःबरोबर वाणीवरचा ही ताबा सुटला होता. ते चाकोरीबाहेर जाऊ लागताच अलकामॅडम मध्ये हस्तक्षेप करत म्हणाल्या, “अहो, आपण शाळेत आहोत याचे भान ठेवा !”

‘गुरूने विद्यार्थ्यांबद्दल असे अपशब्द वापरावे आणि ते ही इतक्या खालच्या थराचे’ हे आरतीला रूचले नव्हते. बापाचा उध्दार केल्याने तिने ही गुरूजणांविरूद्ध शाब्दिक शस्त्र उचलले होते, “मी काय केलं सर ?”

आता खऱ्या अर्थाने दोघांचे भांडण जुंपले होते. पाचवी इयत्तेतील एवढीसी मुलगी, आरती, पण देशमुखसरांना प्रतिप्रश्न करताना ती बिलकुल कचरली नव्हती. वाघिणीच्या छाव्याप्रमाणे डरकाळी फोडत ती ही भिडली होती. वकृत्व स्पर्धेचे केव्हाच तीन तेरा नऊ बारा वाजले होते. काही जण ते भांडण गंमतीने पाहत होते, तर काही जण होणाऱ्या परिणामाची चिंता करत होते. समोर बसलेले विद्यार्थी मात्र वकृत्व स्पर्धा विसरून भांडण स्पर्धा पाहू लागले होते.

लहान मुलीच्या तोंडाला तोंड देणारे देशमुखसर स्वतःची पत गमावत आहे हे सुज्ञ अलकामॅडमच्या ताबडतोब लक्षात आले होते. देशमुखसरांना नजरेने थोपवत त्या आरतीला म्हणाल्या, “अग... आरती, आपली ही वकृत्व स्पर्धा आहे, या स्पर्धेचे काही नियम आहे, आणि हो... तुला तुझी आई आवडते ना !”

“नाही, मला नाही आवडत माझी आई, कारण ती मला सोडून देवाघरी निघून गेली आहे !” आरतीच्या वाक्याने प्रत्येकाच्या काळजाला स्पर्श झाला होता.

अलकामॅडम शिक्षिका असल्या तरी त्या एका मुलाची आई होत्या. आरतीच्या उत्तराने त्यांना खूप मोठा धक्का बसला होता. क्षणभर त्यांना काय बोलावे तेच सुचत नव्हते. त्या तिला मायाळू स्वरात म्हणाल्या, “तुला आजी आहे ना... बेटा, तीच तुझी दुसरी आई आहे असे समज !”

“नाही ! ती माझी आई नाही, ती पप्पांची आई आहे, लोकं म्हणतात, माझी दुसरी गावाबाहेर राहते, तिला पप्पा खूप जीव लावतात, तिला घरात घ्यावं म्हणून पप्पा मला आणि माझ्या आजीआजोबांना मारतात !”

परिस्थितीने आरतीच्या बालमनावर खूप आडवेतिडवे ओरखडे काढले होते. त्याची गहराई खूप खोलवर असल्याने अलकामॅडमना तिला समजावताना पंचाईत झाली होती. तिला कसं समजून सांगावं हेच त्यांना उमजत नव्हते.

“म्हणून मी म्हणत होते की, माझे पप्पा गावाबाहेरच्या आन्टीसाठी स्वतःच्या आईला मारतात, तर आई श्रेष्ठ कशी ?” आरतीने पुन्हा तोच सवाल उपस्थित केला होता.

आरतीची बडबड देशमुखसरांना वायफळ वाटली होती, तिला वेड लागलं असावं असा काहीसा संशय येत ते म्हणाले, “जाऊ दे ग, ती वेडी आहेस, तिला कोठे समजावतेस, आपण काय बोलतो, अन ती काय बडबडते !”

“मी बडबड नाही करत आहे सर, मी खरं तेच बोलते आहे !” रागीट नजरेने आरतीने देशमुखसरांकडे पाहिले होते.

देशमुखसरांना खोटं ठरवण्याइतपत आरतीची मजल जाताच अलकामॅडमच्या मनात संतापाची थिणगी पडली होती. बऱ्याच वेळेपासून आपण तिच्याशी जवळीक साधण्याचा प्रयत्न करत आहोत, परंतु ती आपल्याला खोटं ठरवत स्वतःचाच शहाणपणा पुढे दामटत आहे, त्यांनी आरतीच्या गालात ताडकन ठेवून दिली, “मूर्ख कुठली !”

विवेक गमावून बसलेल्या अलकामॅडमचा जोरदार हात गालावर पडताच आरतीच्या डोळयांसमोर काजवे चमकले होते. त्या लत्ताप्रहाराने क्षणभर तिला काहीच ऐकू येत नव्हते. अभावीतपणे ती आपला डावा गाल चोळू लागली होती. हाताची पाच ही बोटे उमटल्याची जाणीव तिला झाली, त्या वेदनेने मनातल्या मनात विव्हलत तिने देशमुख पतीपत्नीला नकळत शिव्यांची लाखोली वाहिली होती.

“जाऊ दे ग, नको त्या मूर्ख मुलीच्या मागे लागुस !” देशमुखसरांना उशिराने शहाणपण आले होते.

“एवढीसी मुलगी, ऐकायलाच तयार नाही !” अलकामॅडमच्या तोडांतून नुसते स्फुलिंग उडत होते.

“शिंदेसर...!” पत्नीचा कष्टी चेहरा पाहून देशमुखसर पुन्हा पेटले होते.

“एस सर !” शाळेचे क्लार्क शिंदे तत्परतेने उठून उभे राहिले होते.

अलकामॅडमचा जोरदार तडाख्याने आरतीच्या मेंदूला आलेल्या झिणझिण्या हळूहळू निवळत चालल्या होत्या. क्षीण झालेल्या स्मृती पुन्हा पहिल्यासारख्या कार्यरत झाल्या होत्या. स्वतःभोवती गोलगोल फिरणारे देशमुख पतीपत्नी स्थिर होताच ती त्यांच्याकडे डोळे फाडून पाहू लागली होती. त्यांच्या डोळ्यातला क्रोधाग्नी तिला अधिकच धगधगत असलेला दिसत होता.

“आत्ताची आता हिचा दाखला तयार करा, आणि हकलून द्या हिला शाळेतून !” अलकामॅडमचा वैतागलेला चेहरा पाहून देशमुखसर अविवेकशील बनले होते. संतापाच्या भरात त्यांनी आरतीला शाळेतून काढण्याचा फरमान सोडला होता.

देशमुखसरांचा निर्णय ऐकताच आरतीवर आभाळ कोसळले होते. आपला भविष्यकाळ अंधकारामय सागरात बुडत असलेला तिला दिसला होता. तिचे अस्तित्वच वादाच्या भोवऱ्यात सापडल्यासारखे झाले होते. आजचा दिवस तिच्यासाठी काळा दिवस ठरला होता. तिचा दगड झाल्याने तिला परिस्थितीला शरण जायला हवे हे सुध्दा सुचले नव्हते. होणाऱ्या हालचाली ती फक्त बुबूळ गोठल्याप्रमाणे फक्त पाहत होती.

“ओके सर !” पडत्या फळाची आज्ञा समजून शिंदे विद्युत वेगाने आपल्या कार्यालयात निघून गेले होते.

“आयुष्यभर सांगत बस लोकांना की, आजच्या युगातले पुरुष हे मातृभक्त नसून सखीभक्त आहेत !” अलकामॅडमनी बोटे मोडत आपला तीव्र संताप व्यक्त केला होता.

उलट्या पावली धावतपळत आलेल्या शिंदेसरांकडून देशमुखसरांनी आरतीचा शाळेतून काढून टाकल्याचा दाखला शिंदेकडून जवळजवळ हिसकावून घेतला होता. तावातावाने सही करून तो दाखला आरतीच्या दिशेने भिरकावून देत ते म्हणाले, “हा घे तुझा दाखला, आणि निघ येथून...!”

शाळेतून काढून टाकल्याचा दाखला एखाद्या जखमी पाखराप्रमाणे फडफड करत आरतीच्या तोंडावर येऊन आदळला होता. तो दाखला हातात पडताच तिच्या काळजात धस्स झाले होते. आता विनंती करून ही फायदा नव्हता, कारण धनुष्यातून तीर सुटला होता. परंतु आपल्याकडून असा कोणता महापराध घडला आहे की; त्याची एवढी कठोर शिक्षा मिळावी ? आपण तर सत्याला धरून बोलत होतो, तरी या जोडगोळीने आपल्या बोलण्याचा राईचा पर्वत का केला ? काय चूक बोलत होते आपण ? खरंच आजच्या युगातली माणसं मातृभक्त आहे का ? प्रत्येकाने आपले अंतर्मन तपासून पाहिले तर त्याचे उत्तर नक्की नकारार्थी असेल, तरी पण आपल्या पदरी इतकी बदनामी का ? की आजच्या युगात खरे बोलणे सुध्दा गुन्हा आहे. एक नाही हजारो प्रश्न तिच्या कोवळ्या मनात उभे राहिले होते.

“हो... हो... चल निघ !” द्वेषाने झिटकारून टाकत अलकामॅडम उपहासात्मक पुढे म्हणाल्या, “म्हणे आजच्या युगातले पुरुष हे मातृभक्त नसून सखीभक्त आहे !”

“बदफैली कारटी कुठली !” आपल्या पत्नीच्या बोलण्यात सूर मिसळवत देशमुखसरांनी आगीत तेल ओतले होते.

आपले वडील ही आपली याच दूषणाने अवहेलना करतात, तेच सरांनी ही करावे या विचाराने आरतीच्या मेंदूत संतापाची तिडीक उठली होती. सामाजिक बांधिलकीचे सारे पाश तोडत तिने एखाद्या चौताळलेल्या वाधिणीप्रमाणे डरकाळी फोडली, “सर माझी चूक नसताना तुम्ही मला शाळेतून काढलेत, पण आज मी तुम्हाला आव्हान करते की, आयुष्यात एकदा तरी मी तुम्हाला सिध्द करून दाखविन की, प्रेमाच्या पारड्यात मातेपेक्षा सखीच वजनदार आहे, एक दिवस असा उगवेल की, तुम्हीच कबूल कराल, आजच्या युगातली माणसं मातृभक्त नसून सखीभक्त आहे !”

आकाशवाणी गर्जावी त्याप्रमाणे आरती गर्जली होती. देवकीचा आठवा पुत्र मारण्याच्या वेळी एकदा आकाशवाणी कडाडली होती, त्यानंतर आज आरतीच्या रूपाने आकाशवाणी कडाडली. तिच्या मुखातून बाहेर पडलेले एकेक शब्द चौफेर गुंजले होते. ते ऐकून सर्वांचे कान सुन्न झाले होते. झटक्याने पाय आदळत निघून जाणाऱ्या आरतीच्या पाठमोऱ्या आकृतीकडे सर्वजण तोंड ‘आ’ वासून पाहत होते. पसरलेल्या कृष्णच्छायेत फक्त तिच्या पावलांचाच तेवढा आवाज येत होता. देशमुख दांपत्य तर एखाद्या शापित पुतळ्यासारखे उभे होते. जाता जाता एक मुलगी आपल्यापुढे आव्हान ठेवून गेली असे त्यांना वाटत होते. अंगुलिनिर्देश करत तिने उगळलेले जहर कानाचे पडदे जाळत आत घुसले होते, ‘खरंच आरती तिचा शब्द खरा करून दाखवेल काय ?’ असा अविश्वासू विचार ही त्यांच्या मनात डोकावला होता, परंतु नंतर दोघांनी ही एक नासमज मुलगी समजून आरतीच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले होते. आपला पुढील कार्यक्रम खंड न पाडता आहे तसाच चालू ठेवला होता.

देशमुख दांपत्य अनभिज्ञ होते, की भविष्यात ओढावणाऱ्या आपत्तीची मुहूर्तमेढ आपणच आपल्या हाताने रोवली आहे, यालाच तर म्हणतात नियती.

“त्या घमंडी माणसाला माझ्या वृद्ध आजोबांची सुध्दा कीव आली नाही, ते त्यांच्या पाया पडले, विनवण्या केल्या, पण नाही ऐकलं, शेवटी मला गाव सोडावं लागलं, तेव्हापासून आजपर्यंत मी अशीच दारोदार फिरते आहे !” आरती जीवनाची कर्मगाथा सांगताना तिचा गळा सुकला होता.

आरतीचा पूर्वातिहास ऐकताना मोनिकाच्या अंगावर सुध्दा रोमांच उभे राहिले होते. खूप सोसलं होतं तिने आपल्या बालवयात. नासमज वयात तिला परिस्थितीशी झुंज द्यावी लागली होती. त्या आठवणी सांगत असताना देखील तिला थकल्यासारखे झाले होते. स्लान चेहरा करून ती खिडकीच्या तावदानांच्या आधारेने उभी राहिली होती. तिला आधाराची गरज होती, मोनिकाने चटकन तिचा हात धरला आणि म्हणाली, “आरती...!”

तारुण्यातच वार्धक्य आल्याप्रमाणे आरतीने शुष्क नजरेने मोनिकाकडे पाहिले, तिच्या नजरेत असहाय्यता होती, जीवनाशी संघर्ष करून ती शिणली होती, तिची करून कहाणी ऐकताना मोनिकाचे ही ऊर दाटले होते. तिला आतल्या आत चडफडताना पाहून ती म्हणाली, “अग अशी मनातल्या मनात कुढत बसू नकोस, बोल... बोलल्याने माणसाचं मन हलकं होतं !”

“अशा लोकांच्या घरी मी का म्हणून पाऊल ठेवायचे, तूच सांग !” ओहटी लागलेल्या समुद्रासारखी वरून शांत दिसणारी आरती आत मंथन केल्यासारखी ढवळून निघाली होती.

“तू तर प्रदीपवर प्रेम करतेस, त्याचं काय ?” मोनिकाला वेगळीच चिंता लागून राहिली होती.

“त्याचा येथे काय संबंध !” आरती चक्रावली होती.

“तुझ्या माहितीसाठी सांगते, प्रदीप हा देशमुखसरांचा म्हणजे अण्णासाहेब देशमुखांचा मुलगा आहे !”

“मग संपलंच सगळं !” आरती हताश झाली, तिच्या डोळ्यांतून अचानक गंगा जमुना वाहू लागल्या होत्या, सुख आपल्या नेहमीच चकवा का देतं हेच तिला समजत नव्हते, अश्रू पुसत ती म्हणाली, “आशेचा एक छोटासा किरण दिसला होता, तो ही मोड फुटण्याअगोदर खुडून घेतलास!”

“आरती, सावर स्वतःला !” विलाप करण्याच्या आरतीची पडझड झालेली मोनिकाला पहावली नव्हती.

दुःखाचा अवंढा अनावर झाल्याने आरती पुढे म्हणाली, “नशीबाने मला अशा वळणावर उभं केलं आहे की, एकीकडे हे शनैश्चर आणि दुसरीकडे माझे प्रेम, काय करावं हेच समजत नाही !”

“आरती आता तू शांत हो... यावर आपण नंतर सविस्तर विचार करू, माझे मम्मी पपा येण्याची वेळ झाली आहेत, त्यांनी तुला असं रडताना पाहिलं तर सत्तरा प्रश्न विचारतील !” मोनिकाने वेळीच तिला सावध केलं होतं.

तिच म्हणणं आरतीला पटलं होतं, रडून रडून लाल झालेल्या चेहऱ्यावर पाणी मारण्यासाठी ती ताबडतोब बाथरूममध्ये गेली, बेसिंगमध्ये चेहऱ्यावर पाणी मारत असताना मागून तिला मोनिकाचा आवाज आला, “फ्रेश होऊन खाली ये ग, मी जेवणाची तयारी करते !”

फ्रेश होऊन आरती आपल्या खोलीमध्ये आली. आरशासमोर उभी राहून ती आपला चेहरा टॉवेलने कोरडा करत होती. तोच तिची प्रतिमा तिच्याकडे पाहून एकाकी खदखदून हसू लागली. तिच्या बेसूर हसण्याने ती खूप घाबरली होती, अविश्वासाने आपले डोळे पुन्हा पुन्हा टॉवेलने पुसत ती आरशाकडे निरखून पाहू लागली. तिचीच प्रतिमा तिच्यावर हसत होती, “नीट बघ, घाबरू नकोस, मीच आहे, तुझी सावली !”

“मग हसतेस का, तू ?”

“हसण्यासारखेच वागते आहेस तू !”

“ती कशी ?”

“अलकामॅडमना पाहून का घाबरलीस, तू ?”

“मी घाबरली थोडीच, मला त्यांचं तोंड नाही पाहायचं !”

“मग तू चॅलेंज केलंस ते निरर्थक होतं वाटतं !”

“तुला काय म्हणायचं आहे !”

“नाही, तू सिध्द करणार होतीस, मातृत्वपेक्षा सखीत्व श्रेष्ठ असतं म्हणून, विसरलीस ?”

“विसरली नाही, पण...!”

“पण काय ? प्रदीपच प्रेम आडवं येतं आहे, असंच ना !”

“तसं नाही...!” आरतीची अवस्था दोलायमान झाली होती.

“अग काही हरकत नाही, नियतीने तुला एक चांगली संधी दिली आहे, त्या संधीचं सोनं कर !”

“कसली संधी ?” आरतीच्या कपळावर आठ्या जमल्या होत्या.

“योगायोगाने प्रदीपचं अन तुझं प्रेम जुळलंच आहे, तर कर त्याच्याशी लग्न आणि घुस अण्णासाहेबांच्या घरात, त्यांची सून म्हणून !”

“त्याने काय होईल ?”

“प्रदीपला तू स्वतःच्या मोहपाशात असं जखडून टाक की; अण्णासाहेब देशमुख स्वतःहून म्हटले पाहिजे, ‘आजच्या युगातली माणसं मातृभक्त नसून सखीभक्त आहे !”

“नाही, ती प्रदीपची फसवणूक होईल !”

“अग प्रेमात आणि युद्धात सर्व काही क्षम्य असतं !”

“म्हणून मी माझ्या प्रदीपचा शिडीसारखा वापर करू... शक्य नाही !”

“अग एकाच वेळी दोन्ही गोष्टी साध्य होतील, प्रेम, जे तू प्रदीपवर करतेच आहे, आणि युद्ध, जे तुला लग्नानंतर अण्णासाहेब व अलकाबाईंबरोबर करावेच लागणार आहे !”

“असं का ?”

“कारण तू कोण आहेस हे त्यांना समजल्याशिवाय राहणार नाही, आणि त्यांना जेव्हा हे समजेल, तेव्हा तुला तुझं अस्तित्व सिध्दच करावं लागेल ?”

“नाही...!” चित्र स्पष्ट होताच आरती घाबरली होती.

“आणि झालं गेलं विसरून जायचं असेल तर तुला प्रदीपला ही विसरावं लागेल !”

“नाही...!” आरतीचे डोके गरगर करू लागले होते.

“एकतर प्रेमासाठी युद्ध कर, नाही तर प्रेम सोडून पळून तरी जा !”

“नाही... नाही... नाही...!” आरती बेकाबू होत जोरात किंचाळली, तिला प्रदीपच्या विरहाची कल्पनादेखील सहन झाली नव्हती.

किंकाळण्याचा आवाज होताच मोनिका व तिचे आईवडील धावत आरतीच्या खोलीत आले. आरती दोन्ही हातांमध्ये डोकं घट्ट दाबून कॉटवर बसली होती, तिच्या अंगाला कंप सुटला होता, केस विस्कटलेले होते, सर्वस्व हरण झाल्याप्रमाणे तिची अवस्था पाहून मोनिकाच्या आईला तिची काळजी वाटली होती, “का ग, काय झालं ?”

“काही नाही मावशी, थोडीशी चक्कर आली होती !” आरतीने संदिग्ध उत्तर दिले होते.

“अग पण केवढ्याने ओरडलीस तू !” मोनिकाचे वडील अवाक झाले होते.

“तुम्ही काळजी करू नका, मला बरं वाटतं आहे !” बोलताना आरतीने मोनिकाची नजर चुकविली होती.

“ठिक आहे, चल... जेवण करू घे !”

मोनिकाची आई आरतीला हात धरून जेवायला घेऊन गेली. मागे थांबलेल्या मोनिकाला मात्र कळून चुकले होते की; आरती का किंचाळी ते. आरतीच्या मागे आणखी एक तंटा-बखेडा लागू नये म्हणून ती गप्प बसली होती.

जाणूनबुजून आरती आपल्याकडे दुर्लक्ष करते आहे हे प्रदीपच्या ध्यानात येणे शक्य नव्हते. तो आरतीकडे एकटक पाहत तिचे लक्ष आपल्याकडे वेधण्याचा प्रयत्न करत होता, परंतु आरतीने त्याची निराशा केली होती. कॉलेज सुटण्याची वेळ झाली तरी तिने त्याच्याकडे चुकून ही पाहिले नव्हते. त्याच्या मनात चलबिचल सुरू झाली. विलक्षण अस्वस्थ झाला तो. नानाविध प्रश्न त्याच्या मनात येऊ मनात येऊ लागले होते. ‘आपल्याकडून काय चूक घडली म्हणून आरती आपल्याकडे

पाहण्याचे टाळते आहे ? की तिला आपल्याबद्दल कोणी फूस भरली ? होय... नक्कीच तिला कोणीतरी आपल्याबद्दल काहीतरी सांगितलेलं दिसते आहे, म्हणून ती आपल्याकडे पाहण्याचे टाळते आहे, हे देवा...! दोन दिवस गावाला गेलो, पण किती मोठी उलथापालथ झाली...!’

“टण... टण... टण...!”

कॉलेजची बेल वाजताच सर्व मुलं भराभर वर्गाच्या बाहेर पडले होते. नेहमी प्रदीपसाठी थांबणारी आरती आज सर्वांच्या अगोदर वर्गाच्या बाहेर पडली होती. जेवढे शक्य होईल; तेवढे ती प्रदीपला टाळण्याचा प्रयत्न करत होती, कारण तिला अजून ही ठाम असा निर्णय घेता आला नव्हता. प्रदीपच्या आईवडिलांना शरण जायचे की त्याच्या प्रेमाचा त्याग करायचा, या द्वंद्व युद्धात तिला पूर्ण रात्र झोप लागली नव्हती. प्रदीपचा चेहरा एकसारखा तिच्या डोळ्यांसमोर तरळत होता. क्लास चालू असताना देखील तो आपल्याकडे आतूरतेने पाहत होत होता. शेवटपर्यंत आपण त्याच्याकडे न पाहिल्याने त्याचा चेहरा हिरमुसला होता. आपल्याकडे तो आस लावून बसलेला असताना आपण बधत नाही हे पाहून तो नाराज झाला होता. आपण साधा एक कटाक्ष त्याच्याकडे टाकला असता तरी त्याच्या चेहरा फुलला असता, परंतु मनातले द्वंद्व न संपल्याने आपण नकळत खूपच निष्ठूर बनलो आहोत. आपल्या निग्रही स्वभावामुळे गव्हाबरोबर किडे रगडले जावे, तसा प्रदीप ही रगडला जातो आहे हे तिला कळून चुकले होते. डोळ्यांच्या कोपऱ्यातून त्याला निहाळले असता त्याचा केविलवाणा चेहरा तिला पहावला जात नव्हता. त्याच्या नजरेत नजर घालून पाहिले असते तर त्याला आपली विवशता कळली असती, मग त्याने जाब विचारला असता तर त्याचे उत्तर आपल्याकडे होते का ? ‘नाही’ असे उत्तर मिळताच तिला पुन्हा प्रदीपचा कासाविस झालेला चेहरा आठवला होता.

“आरती... ये आरती... !”

प्रदीपचा आवाज कानी पडताच आरती दचकली होती. ती टु व्हिलर स्टॅन्डपाशी मोनिकाची वाट पाहत उभी होती. प्रदीप जवळ येताच ती आजुबाजूला पाहत कावरीबावरी झाली. नेहमी आपल्याअगोदर टु व्हिलर स्टॅन्डजवळ येऊन वाट पाहत थांबणारी मोनिका आज का उशीरा झाला म्हणून ती तिच्यावर संतापली होती. कारण सन्मुख आलेल्या प्रदीपला तोंड देणे तिला शक्य होणार नव्हते. ‘आपण त्याला का टाळतो हे जर त्याने विचारले, तर आपण काय उत्तर देणार आहोत ? आपल्या मनातील अस्थिरता त्याच्यासमोर मांडली तर ती त्याला मान्य होईल ?’ तिच्या मनाने नकारार्थी कौल देताच ती घाबरली होती. एक अनारत दडपण आले होते तिच्या मनावर. अखेर तिने मनोमन देवाची प्रार्थना केली, ‘हे गणराया, तूच वाचव रे मला या संकटातून...!’

“प्लीज आरती... फक्त एक मिनिटं !” प्रदीप तिला आर्त स्वरात साद घालत म्हणाला, “माझं काय चुकलं ते तरी सांगशील... का टाळते आहेस, तू मला ?”

आरती विध्वंसेचेरा करून त्याच्याकडे पाहत मनोमन म्हणाली, ‘नाही रे राजा...! तुझी काहीच चूक नाही, चूक तर माझ्या नशीबाची आहे, किती ही टाळलं तरी नशीब मला त्याच वळणावर घेऊन येतं !’

“बोल ना आरती... !” तिला निश्चल उभी पाहून प्रदीप उत्तेजीत झाला होता, “माझं चुकलं का ? हवं तर मी कान पकडतो !”

विनम्र होत कान पकडून उभ्या राहिलेल्या प्रदीपला पाहून आरतीच्या हृदयात कालवाकालव झाली होती. त्याची विव्धल अवस्था तिच्या काळजात तिळतिळ तुटत होती. त्याच्या डोळ्यांतील घायाळ भाव तिला अनेक प्रश्न विचारत होते. त्याची ढासळलेली मूर्ती सावरण्यासाठी ती पुढे सरसावली होती, परंतु तिच्या दुसऱ्या मनाने बंड करताच ती निःशब्द होऊन एका जागी खिळली. डळमळीत मनस्थितीने ती विरक्त झाली होती. फार काळ ती प्रदीपच्या नजरेला नजर देऊ

शकली नाही. अखेर ती तोंड फिरवत मन घट्ट करून म्हणाली, “प्लीज, तू माझा पिछा करू नकोस !”

“काय ?” खूप मोठा आघात झाला होता प्रदीपच्या मनावर. आरतीने आपल्याला झिटकारावं हा धक्काच त्याला सहन झाला नव्हता. जीवनभर आपण एकमेकाला साथ देण्याचे केलेले वायदे व घेतलेल्या शपथा या साऱ्यांचा चक्काचूर झाला होता. त्याच्या भावनांचा कडेलोट होताच तो उन्मळून पडल्यागत म्हणाला, “मी तुझा पिच्छा करतो ?”

पिचकलेल्या आवाजात बोललेल्या प्रदीपला उध्वस्त होताना पाहून आरतीला भडभडून आले होते. तिने प्राणापेक्षा प्रिय असलेल्या प्रदीपला दुखावले होते. त्याची खचलेली अवस्था तिला पहावत नव्हती. आणखी काही क्षण आपण त्याच्या सानिध्यात राहिलो तर आपल्या आवर घातलेल्या भावनांचा बांध फुटेल या भीतीपोटी ती काढता पाऊल घेत म्हणाली, “येते मी....!”

“आरती... आरती... प्लीज आरती... !”

अंकिटव्हाला किक मारत पाठ फिरवून आरती दूर निघून गेली होती, तरी प्रदीप तिला आर्त स्वरात साद घालतच राहिला होता, परंतु आरतीने कठोर हृदय करत साधे मागे वळून सुध्दा त्याच्याकडे पाहिले नव्हते. किती स्वप्न रंगवली होती त्याने तिच्याबरोबर. त्याची ती स्वप्न स्वप्नच राहिली होती. आरतीच्या सहवासात घालविलेले क्षण आठवताच तो व्यथित झाला होता. तो आरतीसाठी आपल्या वैभवाला देखील ठोकर मारायला तयार होता, परंतु त्याअगोदर आरतीनेच त्याला ठोकर मारली होती. त्याच्या संवेदनशील मनाला आरती आपल्या दुरावली आहे हे सहनच होत नव्हते. त्याच्या भावना अनावर झाल्याने त्याच्या डोळ्यांत अश्रू जमा झाले होते. दूर गेलेली आरती त्याला भुरकट दिसू लागली होती.

“प्रदीप, आवर स्वतःला !”

स्निग्ध आवाज कानी पडताच त्याला आरती परत आली की काय असा भास झाला होता. त्याने झर्कन आवाजाच्या दिशेने वळून पाहिले. समोर भरत उभा होता. त्याला पाहताच प्रदीपची निराशा झाली होती. आपण आरतीच्या प्रेमासाठी खूपच उत्सुक झालो आहोत असं त्याला वाटतं होतं.

“किती लावून घेशील मनाला...!” भरत प्रदीपच्या खांद्यावर हात ठेवत त्याच्याकडे चिंतीत नजरेने पाहत होता.

“भरत, अ... रे !” भावनाचा बांध फुटल्याने प्रदीपच्या थरथरणाऱ्या ओठातून शब्द उमटत नव्हते. तरी तो बोलण्याचा आटोकाट प्रयत्न करत म्हणाला, “ती... ती... बघ आरती, म... मला सोडून निघून गेली रे, चक्क मला धुडकारलं तिने...!”

“हो... हो... हो...!” नेहमी दुसऱ्यांच्या भावनांची कदर करणारा प्रदीप, त्याचा असा दारूण पराभव व्हावा या विचाराने भरतचे हृदय भरून आले होते, प्रदीपला तो शांत करत म्हणाला, “तू शांत हो आधी...!”

भावनाविभोर झालेल्या प्रदीपच्या डोळ्यांतून अक्षरशः अश्रू टपकू लागले होते. आरतीने त्याच्या भावनांचा खून केला होता. काही वेळानंतर त्याच्या रडण्याचा आवेग ओसरताच त्याने भरतला विचारले, “का वागली असेल ती असं माझ्याबरोबर ?”

“तोच विचार करतो आहे मी कालपासून !” भरतला ही तोच प्रश्न भेडसावत होता.

“म्हणजे ?” प्रदीपने ताडकन प्रश्न केला, कारण भरतच्या बोलण्यातून ‘कालपासून’ हा शब्द आल्याने तो गोंधळात पडला होता.

“काल आरती आपल्या घरी आली होती !” एक दीर्घ श्वास घेत भरत म्हणाला, “अचानक तिला काय झालं कुणास ठाऊक, मावशीसमोर येताच ती

त्यांना पाहून खूप घाबरली होती, त्यांना पाहताच तिचा चेहरा एकदम पांढराफटक पडला होता, क्षणभर नजरानजर होताच ती भेदरलेल्या अवस्थेत काही सांगता न बोलताच सरळ निघून गेली...!”

“का निघून गेली असेल ती ?” प्रदीप चक्रावला होता.

“मी मावशींना विचारलं सुद्धा, की आरतीची आणि तुमची याअगोदर कधी गाठभेट झाली होती का ! तर त्या म्हणाल्या की, मी प्रथमच पाहते आहे त्या मुलीला !”

“काय झालं असावं ?” प्रदीपने स्वगत प्रश्न केला होता.

“तेच तर आपल्याला शोधायचं आहे !”

“पण कसं शोधणार आपण !”

भरतला जास्त विचार करावा लागला नव्हता. चटकन मोनिकाची आठवण झाली होती. प्रदीपकडे पाहत तो म्हणाला, “चल आपण मोनिकाला भेटू या, तिला नक्की यातले काहीतरी माहीत असेल !”

“एस्स...!” प्रदीप खुलला होता. आपल्याला मोनिकाकडून आरतीविषयी काहीतरी माहिती मिळू शकेल अशी त्याला आशा होती. तो भरतला फरपटतच घेऊन जात म्हणाला, “चल, लवकर चल!”

अॅक्टिव्हावर सुसाट वेगाने जाणाऱ्या आरतीची पाठमोरी आकृती तेवढी प्रदीपने पाहिली होती, परंतु त्याने आरतीचा चेहरा पाहिला असता तर तो तिला निष्ठूर समजलाच नसता.

“काहो पार्वतीबाई! असे चोर पाठीमागे लागल्यासारखे का धावत येत आहात?” कोचावर बसलेल्या अलकाबाई त्यांच्याकडे विचित्र नजरेने पाहत म्हणाल्या होत्या.

पार्वतीबाई शेजारच्या बंगल्यात राहत होत्या. त्या नेहमी अलकाबाईंशी गप्पा मारायला येत असत. आज ही त्या आल्या होत्या, परंतु त्यांचा चेहरा पाहून कोणाला ही वाटेल की; त्या कोणाला तरी झुकांडी देत आहे. दरवाजातून आत दिवाणखान्यात येत त्यांच्या पन्नाशीला शोभणार नाही अशा आविर्भावात त्यांची नजर सतत आत-बाहेर होत होती. त्यांच्या कावऱ्याबावऱ्या नजरेवरून त्यांचा कोणीतरी पाठलाग करत असावा अशी शंका येणे स्वाभाविक होते, म्हणून अलकाबाईंनी त्यांना विचारलं, “कोणी तुमच्या पाठीमागे लागले आहे का?”

अलकाबाई आपल्याला बसा म्हणतील याची वाट देखील पाहिली नव्हती पार्वतीबाईंनी. त्याअगोदर त्यांनी कोचावर आपलं बस्तान मांडलं होतं. कपाळावरचा घाम पदराने कोरडा करत त्या म्हणाल्या, “काय सांगू बाई, तुम्हाला... मोठी धांदल माझी, माझ्या पाठीमागे मुलगा लागला होता !”

“अग बाई... काय सांगता!” ऐकून अलकाबाई चकित झाल्या होत्या.

“हो... ना, खरं तेच सांगते!” पार्वतीबाईंनी मान उंचावून दरवाजाच्या बाहेर पाहत सुटकेचा निःश्वास घेतला, “कशीतरी मी त्याला हुलकावणी देऊन आले!”

“मेल्याला लाज पण वाटत नाही!” अलकाबाई शिवी हासडत म्हणाल्या, “तरण्याताट्या पोरी सोडून म्हाताऱ्या बाईच्या पाठीमागे लागतो!”

“काहीतरीच काय अलकाबाई!” पार्वतीबाई लाजल्या होत्या, अलकाबाईंनी आपल्या बोलण्यातून वेगळाच अर्थ काढलेला दिसतो आहे हे त्यांच्या ताबडतोबड ध्यानात आले होते, “या वयात, अन माझ्या मागे मुलगा कसा लागेल, अहो... माझ्या वयाचं तरी भान ठेवा!”

“अहो, तुम्ही तर म्हणाला होता ना... की, तुमच्या मागे मुलगा लागला म्हणून!” अलकाबाई गोंधळात पडल्या होत्या.

“अहो, तो मुलगा नव्हे!” कपाळावर हात मारून घेत पार्वतीबाई आपली बाजू सावरीत म्हणाल्या, “माझा नातू, तो माझ्या पाठीमागे लागला आहे, त्याला हुलकावणी देऊन आले मी!”

पार्वतीबाईंच्या अर्धवट बोलण्यामुळे आपला भलताच गैरसमज झाला आहे याचे अलकाबाईंना आता हसू येऊ लागले होते, परंतु त्यांनी आपले हसणे पदराआड लपवत थोडक्यात आवरले. कारण त्यांचे हसणे पार्वतीबाईंना अपमानास्पद वाटले असते. विषयाला वेगळं वळण देत त्या म्हणाल्या, “बरं... काय म्हणता, काही नवं जुनं विशेष!”

अलकाबाईंना घरबसल्या भोवतालच्या बातम्या पार्वतीबाईंकडून ऐकायला मिळत असत. आज ही पार्वतीबाईंकडून काही विशेष ऐकायला मिळेल अशी अलकाबाईंना अपेक्षा होती. बसल्या जागेवरून पार्वतीबाईंनी आजुबाजूचा कानोसा घेत सहज स्वरात विचारणा केली, “काहो... अलकाबाई, मुलं कोठे दिसत नाहीत ?”

“भरत इतक्यातच बाहेर गेला आहे !” अलकाबाईंनी खरी माहिती पुरविली, “प्रदीप सकाळचा बाहेर गेला आहे, कोठे गेला, काही सांगून गेला नाही !”

प्रदीपबद्दल अलकाबाईंना वाटणारी काळजी अनुभवी पार्वतीबाईंनी बरोबर हेरली होती. प्रदीपबद्दल त्या जरा अधिकच खोलात विचारत म्हणाल्या, “का ? सांगून नाही गेला बाहेर !”

“तसं काही सांगून गेला बाहेर, पण एव्हाना यायला हवा होता तो इतक्यात !” अलकाबाईंनी काळजीने दरवाजाच्या दिशेने पाहिले होते.

“असं नेहमीच न सांगता बाहेर जातो का ?”

नेहमीपेक्षा पार्वतीबाई आपल्या मुलाची जरा जास्तच चौकशी करत आहे ही बाब अलकाबाईंना खटकली होती, परंतु त्यात काही वावगे नसावे असं समजत त्या म्हणाल्या, “नेहमीच सांगून जातो, पण आज प्रथमच न सांगत बाहेर गेला तो !”

“नेहमीपेक्षा त्याच्या वागण्याबोलण्यात काही फरक वाटतो का ?”

“नाही...!” पार्वतीबाईंकडे तिरसट नजरेने पाहत अलकाबाईंनी नकार दिला होता, कारण त्यांना पार्वतीबाईंच्या बोलण्याला वेगळाच वास येऊ लागला होता. त्यामुळे त्यांनी पार्वतीबाईंकडे संशयीत नजरेने पाहत विचारले, “का ? असं का म्हणून विचारलं !”

घरगुती बाबतीत आपण खूपच खोलात घुसलो आहोत म्हणून पार्वतीबाई ओशाळल्या होत्या. त्या छद्मी हसत म्हणाल्या, “नाही, सहजच आपलं...!”

“तरीपण काहीतरी उद्देश असेलच ना...!” अलकाबाईंचा आवाज किंचित कठोर झाला होता.

“नाही, अहो... खरोखर तसं काही नाही !”

अलकाबाईंना नाहक आढेवेढे घेत असलेल्या घेत असलेल्या पार्वतीबाईंचा राग आला होता. तोंडाने ‘च्याक’ करत त्या पुढे म्हणाल्या, “नाही, तुम्हाला सांगायचे नसेल तर नका सांगू, आम्हाला कळणार नाही असं नाही, फक्त उशीरा कळेल इतकेच !”

“अहो, काल काय झालं ?” पार्वतीबाईंनी चाचरतच सांगायला सुरुवात केली, “मी कॉलेजरोडला माझ्या कामासाठी गेले होते, माझ्या मोठ्या मुलाकडे, तेथे प्रदीप...!”

अचानक पार्वतीबाई बोलायचे थांबताच अलकाबाई म्हणाल्या, “अहो... सांगा, तुम्ही जे काही पाहिलं असेल किंवा ऐकलं असेल ते निसंकोचपणे सांगा !”

काहीतरी विशेष सांगावं अशा आविर्भावात पार्वतीबाई म्हणाल्या, “एका मुलीबरोबर बोलत होता !”

“मग त्यात एवढं विशेष असं काय आहे ?” अलकाबाई बेफिकिरीने म्हणाल्या, “असेल त्याची एखादी मैत्रिण !”

“नाही... नाही !” अलकाबाईंनी सहजतेने घेताच पार्वतीबाई तेलमीठ लावत म्हणाल्या, “ते एकांतात बोलत होते, विशेष म्हणजे दोघे ही रडत होते !”

दोन दिवसापासून प्रदीप हरवल्यासारखा वागतो आहे याची चुणूक कळतनकळत अलकाबाईंना ही लागली होती, परंतु त्याची तबीयत बरी नसावी किंवा अभ्यासाचा ताण पडला असावा असे समजून त्यांनी त्याच्याकडे दुर्लक्ष केले होते. त्याच्या वागण्यातील बदल आता त्यांच्या ध्यानात आला होता. त्यामुळे एकाकी त्या अस्वस्थ झाल्या होत्या.

आपल्या बोलण्याचा हवा तसा परिणाम झालेला दिसताच पार्वतीबाईंच्या चेहऱ्यावर कुटिल हास्य पसरले होते. त्यांनी मुलाचे गोडवे गाणाऱ्या अलकाबाईंच्या बरोबर वर्मी बाण मारला होता. नेहमी संस्काराच्या गोष्टी करणाऱ्या अलकाबाईंना झुकविण्याची हीच वेळ आहे हे ध्यानात येताच पार्वतीबाई चेहरा आणखी गंभीर करत म्हणाल्या, “बहुतेक त्या मुलीचं आणि प्रदीपचं लफडं असावं, त्यांच्यात काही तरी बिनसलं म्हणून ती मुलगी खूप दूर गेली तरी प्रदीप तिला हाका मारत होता !”

आपण आपल्या मुलांना घडविण्यात कोठेतरी कमी पडलो अशी अपराधी भावना अलकाबाईंच्या मनात उत्पन्न झाली होती. मुले आपल्या शब्दाबाहेर नाहीत असा दृढ विश्वास होता त्यांना, पण आज त्यांच्या विश्वासाला तडा गेला होता.

अलकाबाईंचा काळवंडलेला चेहरा पाहून पार्वतीबाई कुत्सितपणे हसल्या होत्या. आपल्या येण्याचे उद्दिष्ट साध्य झाल्याचे समाधान त्यांच्या चेहऱ्यावर पसरले होते. आपण आता जास्त वेळ थांबणे योग्य नाही असा विचार मनात येताच त्या निरोप घेत म्हणाल्या, “बरं... येते मी, अलकाबाई !”

अलकाबाई बळेच हसण्याचा प्रयत्न करत नजरेनेच म्हणाल्या, ‘ठिक आहे, या !’

“तसं तुम्ही फारसं मनाला लावून घेऊ नका !” नाहकच पार्वतीबाईंनी सहानुभूती दाखविली होती, “अहो आपला जमाना होता, आईवडिलांच्या शब्दाबाहेर न जाण्याचा, आज काळ बदलला आहे, मुलंमुली लग्न लावूनच घरी येतात, तेव्हा आईवडिलांना कळतं, आपल्या मुलाचं लग्न झालं आहे ते !”

पार्वतीबाईंच्या प्रत्येक शब्दांगणित अलकाबाईंच्या मनाला डागण्या बसत होत्या. आपण इतरांना संस्काराचे डोस पाजत असताना नेहमी प्रदीपची थोरवी ऐकवत होतो, पण आज तोच त्यांच्या विश्वासाला अपात्र ठरला होता. पार्वतीबाई कोणतीच गोष्ट पुराव्याअभावी बोलत नाही हे अलकाबाई जाणून होत्या. त्यामुळे त्यांना प्रदीपची हमी घेऊन पार्वतीबाईंची बोलती बंद करणे तर दुरूच, पण त्यांच्या नजरेला नजर भिडविणे सुध्दा अशक्य झाले होते.

गर्वाने मान उंचावून बोलणाऱ्या अलकाबाईंना झुकविण्याची एक ही संधी पार्वतीबाई सोडणार नव्हत्या. उगीचच केविलवाणा चेहरा करत पार्वतीबाई म्हणाल्या, “आता हे माझंच पहा ना... माझ्या दोन्ही मुलांनी लव्हमॅरेज केलं, काय करू शकलो आम्ही ? काहीच नाही, दोन दिवस आदळआपट केली आणि शांत बसलो !”

उसने हसू चेहऱ्यावर पसरवत अलकाबाईंना पार्वतीबाईंच्या बोलण्याचा स्वीकार करणे भाग पडले होते. आज प्रथमच पार्वतीबाई बोलत होत्या आणि अलकाबाई ऐकत होत्या.

“पण तुमचं बाई वेगळं आहे !” श्वाश्वती असल्याचा आव आणत पार्वतीबाई पुढे म्हणाल्या, “तुमची मुलं सुसंस्कारी आहे, ती अशी वाहवत जाणार नाही, पण म्हणतात ना... घरोघरी मातीच्या चुली !”

पार्वतीबाईंच्या बोलण्यातील उपहास अलकाबाईंच्या जिव्हारी लागला होता. त्यावर त्या झणझणीत उत्तर देणार होत्या पार्वतीबाईंना, पण आपलेच दात नि आपलेच ओठ अशी त्यांची स्थिती झाली होती.

“तुम्हाला वेळीच जागे करून आम्ही आमच्या शेजारधर्माच्या कर्तव्याचे पालन केले इतकेच !” पार्वतीबाईंनी कोडगे हसत निरवानिरव केली, “नाही तर तुम्ही म्हणाल की, पार्वतीबाई लावालाव्या करतात की काय !”

“छे... हो, तुम्ही तसं काही ही मनात आणू नका !” बळजबरीने अलकाबाई हसल्या होत्या.

“बरं... येते मी !”

“हो... या !”

पार्वतीबाई दरवाजाच्या बाहेर पडताच अलकाबाईंनी लांबलचक सुस्कार सोडला होता, परंतु जाताना पार्वतीबाईंनी आपल्याकडे टाकलेला कटाक्ष त्यांना खूप झोंबला होता. पार्वतीबाईंच्या चेहऱ्यावरचे लोचट भाव पाहून अलकाबाईंच्या काळजाचे पाणी पाणी झाले होते. पार्वतीबाईंच्या नजरेने कळतनकळत त्यांना सूचित केले होते की, कोठे ही जा, पळसाला पाने तीनच असतात. त्यामुळे त्यांची नजर आपोआपच झुकली होती. पार्वतीबाई निघून गेल्या तरी त्यांचे दडपण अजून

ही अलकाबाईंच्या मनावर होतेच, कारण पार्वतीबाई विनाशुल्क जाहिरातीचे माध्यम होते. त्यांनी आपल्या नावाचा डांगोरा पिटवून सर्वत्र आपली नाचक्की केली असेल या विचाराने अलकाबाईंच्या तोंडचे पाणी पळाले होते. या गोष्टीत कितपत तथ्य आहे हे त्यांना प्रदीप आल्यावरच कळणार होते. पार्वतीबाईंचे म्हणणे जर प्रदीपने खोटे ठरविले तर त्या उलट पार्वतीबाईंनाच जाब विचारणार होत्या, पण त्यासाठी त्यांना प्रदीपची वाट पहावी लागणार होती, घड्याळावरून आपली नजर फिरवत त्या बसल्या जागेवरच चुळबूळ करत बसल्या होत्या, कारण सकाळचा गेलेला प्रदीप अजून परत आला नव्हता.

“मोनिका...!”

कॉलेजच्या फाटकाशी उभ्या असलेल्या प्रदीपला मोनिका टाळू पाहत होती. तिने झरझर पावले उचलत फाटकातून आत प्रवेश केला, परंतु प्रदीपचे लक्ष तिच्याकडे जाताच त्याने तिला हाक मारली होती. तिला नाईलाजास्तव थांबणे भाग पडले.

“काय ग मोनिका !” प्रदीप जवळ येत म्हणाला, “तू ही तुझ्या बहिणीसारखी मला टाळते की काय ?”

“नाही रे... तसं काही नाही !” मोनिकाने हसून त्याची नजर चुकविली होती.

“मोनिका मला खरंखरं सांग, काय भानगड आहे ? का तुम्ही दोघी ही मला टाळतात ?” प्रदीप उत्तेजित झाला होता.

जिच्यासाठी प्रदीप कासाविस झाला होता, त्या आरतीचा मोनिकाला हेवा वाटला होता. तिला प्रदीपची विदीर्ण अवस्था पहावत नव्हती.

“मला खरं कारण कळू दे... मी आरतीपासून हवा तितका दूर निघून जाईल!” प्रदीप मनापासून बोलला होता.

आरतीच्या शपथीने मोनिका बांधली गेली होती. तिला इच्छा असून ही ती प्रदीपला खरं कारण सांगू शकत नव्हती. प्रदीपने तिला इतके वेठीस धरून ही ती निष्प्रभ उभी होती.

मोनिकाचे मौनव्रत पाहून प्रदीपचा धीर सुटला होता. आपले बहारलेले प्रेम अशा पध्दतीने उन्मळून पडेल अशी त्याने स्वप्नात देखील कल्पना केली नव्हती, त्यामुळे तो हळवा बनत म्हणाला, “कारण मी आरतीवर जे प्रेम केलं आहे, ते पहिले आणि शेवटचे आहे, त्या प्रेमाची काडीमोड करताना कमीत कमी त्याचे कारण तरी कळले पाहिजे, म्हणून मी तुला जीव तोडून विचारतो आहे, प्लीज... काय कारण आहे ते तरी सांग ?”

‘बिचारा प्रदीप... किती प्रेम करतो आहे आरतीवर, दोन दिवसात तो आरतीच्या विरहाने पार कोलमडला आहे, निर्दयी आरती मात्र, तिला जरा सुध्दा प्रदीपच्या प्रेमाची कदर नाही, बसली आहे सूडाच्या आगीत होरपळत !’ मनोमन मोनिका आरतीचा द्वेष करू लागली होती.

“तू तिची बहीण कम मैत्रीणच जास्त आहेस, तेव्हा तुला सगळं माहीती आहे, प्लीज सांग ना !”

प्रदीपच्या आवाजाने मोनिकाची विचारशृंखला तुटली होती. त्याचा आर्जवी चेहरा पाहून तिला स्वतःच्या असाह्यतेची चीड आली होती. त्याला आपण या बाबतीत काहीच मदत करू शकत नाही या विचाराने तिची अवस्था पाण्यातून

बाहेर काढलेल्या माश्याप्रमाणे झाली होती. ती चडफडत अखेर म्हणाली, “प्रदीप, तू आरतीला कधी तुझ्या घरी घेऊन गेला आहेस ?”

“नाही... !” प्रदीपने नकारार्थी मान हलविली होती.

“गेला असतास तर याअगोदरच तुला सगळ्या प्रश्नाची उत्तरे मिळाली असती !”

“म्हणजे ?” प्रदीप गोंधळात पडला होता.

भावनिक झालेल्या प्रदीपच्या मोहपाशात गुरफटत मोनिका ही भावनाविव्हल झाली होती. तिला नकळत आरतीच्या शपथेचा विसर पडला होता, परंतु आरतीच्या शपथेची आठवण होताच ती विषयांतर करत म्हणाली, “म्हणजे असं की, आरतीचीच इच्छा जर तुझ्यापासून दूर राहण्याची असेल तर तू ही तिच्यापासून दूर राहावंस असं माझं प्रामाणिक मत आहे, आणि तेच तुझ्या हिताचे ही ठरेल !”

‘पण का ?’ असं प्रदीप विचारणार होता, पण मोनिकाने तशी संधीच नव्हती, “येते मी, बाय...!” असं म्हणत ती चटकन त्याच्यापासून दूर झाली होती, कारण तिला त्याच्याशी आणखी खोटे बोलायला जमणार नव्हते.

प्रदीपच्या मनातील प्रश्न प्रश्नच राहिले होते. त्याला मोनिकाकडून खूप अपेक्षा होती. आपल्या मनातील प्रश्नांचे निराकरण करणारी एकमेव व्यक्ती तो मोनिकाला समजला होता, परंतु मोनिकाने त्याचे प्रश्न निकालात काढण्याऐवजी अडगळीत टाकून दिले होते. त्याचा बहारलेला प्रेमाचा वृक्ष आज खऱ्या अर्थाने मोडून पडला होता. दगडाला ही पाझर फुटेल इतका तो निलाम झाल्यासारखा दिसत होता.

‘आरतीचीच इच्छा जर तुझ्यापासून दूर राहण्याची असेल, तर ही तिच्यापासून दूर राहावंस !’

मोनिकाचे मुखोद्गार प्रदीपला आठवले होते. मोनिकाने आपल्याला आरतीपासून दूर राहण्यास का सांगितले असेल असा प्रश्न त्याच्या मनात डोकावताच तो खूप अस्वस्थ झाला होता. त्याच्या मनात अनेक उलटसुलट विचार धिरट्या घालू लागले होते. आरतीने नक्कीच आपली इच्छा मोनिकापाशी बोलून दाखविली असणार म्हणून ती आपल्याला आरतीपासून दूर राहण्यास सांगते आहे, विचारांती निष्कर्ष काढताच त्याच्या मनाची खूप पडझड झाली होती. ‘प्रेम’ या शब्दाचाच त्याला तिरस्कार वाटू लागला होता. सर्व उध्दस्त झाले असे समजून तो स्वतःचे जीवन संपवायला निघाला होता, परंतु त्याला वाचलेले एक वाक्य आठवले; ‘त्याग आणि समर्पण यातच प्रेमाचा अर्थ दडलेला असतो.’ हे विचारधन तो आज आपल्या जीवनात उतरविणार होता. आरतीचीच जर तशी इच्छा असेल तर तो तिच्या इच्छेखातर तिच्या आयुष्यातून कायमचा दूर जाणार होता. तारुण्यातील हे मनोहरी क्षण विधात्याने आपल्या आयुष्यात इतकेच लिहिले असावेत अशी मनाची समजूत घालत त्याने आरती आणि त्याच्यात असलेले सारे प्रितीचे बंध त्याच क्षणी तोडून टाकले होते.

मोनिकाची सांकेतिक भाषा दुर्दैवी प्रदीपला समजली नव्हती. अप्रत्यक्षरित्या मोनिकाने त्याला सुचित केले होते की; प्रदीप... तू दूरच रहा, तेच तुझ्या हिताचे ठरेल, कारण आरती हे भविष्यात तुमच्या कुटूंबाला लागणारे ग्रहण आहे .

परंतु भावनेच्या आहारी गेलेल्या प्रदीपला मोनिकाच्या बोलण्यातील गुढ कळणे शक्य नव्हते.

“आम्ही आलो आहे म्हटलं !”

शाळेतील घरी परतलेले अण्णासाहेब अंगावरचा कोट व गळ्यातील टाय काढून सोप्याच्या लोडावर ठेवत निवांत विसावले होते. आपण आलो आहोत तरी अलकाबाईंनी आपली दखल घेतलेली नाही याचे त्यांना कधी नव्हे ते नवल वाटले होते.

अण्णासाहेबांच्या आवाजाने विचारांत गाडलेल्या अलकाबाई भांबावल्यागत जाग्या झाल्या होत्या. त्या विचारांच्या इतक्या अधीन झाल्या होत्या की; अण्णासाहेब कधी त्यांच्यासमोर येऊ बसले कळले ही नव्हते त्यांना. ओशाळल्यागत हसत त्या म्हणाल्या, “केव्हा आलात तुम्ही ?”

“मला येऊन दहा मिनिटे झाली आहेत, तुमचं लक्ष कोठे होते ?” अण्णासाहेबांनी त्यांच्याकडे विचित्र नजरेने पाहिले होते.

अलकाबाईंची नजर अचंबित झाल्यागत भिंतीवरील घडयाळाकडे गेली. अण्णासाहेब नेहमीपेक्षा दोन तास लवकर आले होते. त्यांची नजर घडीत अविश्वासाने अण्णासाहेबांवर तर घडीत भिंतीवरील घडयाळावर आळीपाळीने स्थिरावत होती. अखेर त्यांनी न राहून विचारले, “आज इतक्या लवकर ?”

अलकाबाईंनी अण्णासाहेबांच्या प्रश्नाचे उत्तर सोयीस्कररित्या टाळले होते, तरी त्यांनी तोच प्रश्न पुन्हा केला, “हे आमच्या प्रश्नाचं उत्तर नाही !”

जोपर्यंत अण्णासाहेबांच्या शंकेचं निराकरण होत नाही; तोपर्यंत ते आपला पिच्छा सोडणार नाही हे पंचवीस वर्षांच्या संसारात अलकाबाईंच्या अंगवळणी पडले होते. तितक्याच कुशलतेने अण्णासाहेबांना हाताळण्याची कला ही त्यांना अवगत होती. प्रदीपचे कोण्या एका मुलीबरोबर असलेले बादरायण संबध पार्वतीबाईंनी सांगितले, तेव्हापासून त्यांची मनस्थिती खऱ्या अर्थाने बिघडली होती. त्यातील सत्यता पडताळून पाहिल्याशिवाय त्यांना चैन पडणार नव्हती, परंतु

ती गोष्ट अण्णासाहेबांच्या कानावर कशी घालावी हा सर्वात मोठा यक्षप्रश्न त्यांच्यापुढे होता. ते प्रतिगामी विचारांचे होते. थोरांनी सांगायचे आणि लहानांनी ऐकायचे अशी त्यांची घडण झाली होती, तेव्हा प्रदीपचे व त्या अज्ञात मुलीचे प्रेमसंबंध त्यांना बिलकुल रूचणारे नव्हते. हे प्रकरण त्यांच्या कानावर सरळमार्गी न घालता आडमार्गाने घालावे लागणार होते.

“काय करणार ?” उसने अवसान आणत अलकाबाईंनी उगाचच आपल्या बोलण्यातून उदासीनता दर्शविली होती, “तुम्हा सर्वांना आहेत बाहेर कामे, पण मी आहेत घरात एकटी, घरकोंबडीसारखी, कोणी बोलायला नाही, की चालायला नाही, म्हणून मी बसते आपली !”

“ताकासाठी आला आहात तर भांड नका लपवू... सरळ सांगा, काय ते ?” आपल्या सौभाग्यवती घोटाळ्यात टाकल्यागत बोलत आहे हे अण्णासाहेबांना कळले होते.

“मी काय म्हणत होते !” कातर स्वरात अलकाबाई उद्गारल्या होत्या.

“बोला, काय म्हणता ?” अपेक्षेप्रमाणे अण्णासाहेबांनी त्यांच्याकडे पाहिले होते.

“मी म्हणत होते की !” बोलताना अलकाबाईंनी अण्णासाहेबांच्या नजरेला नजर देणे टाळले होते, बोलू की नको अशा द्विधा मनस्थितीत त्या होत्या. अखेर त्या चाचरत उद्गारल्या, “खरंच तुम्हाला माझा एकटेपणा घालवायचा असेल तर आपण प्रदीपचे.... !”

मधेच अलकाबाई बोलायचे थांबताच अण्णासाहेबांनी विचारले, “तर प्रदीपचे काय ?”

‘तर आपण प्रदीपचे लग्न करू या !’ अशा अलकाबाई बोलणार होत्या, परंतु अण्णासाहेबांना तसे बोलण्याचे त्यांना धाडसच होत नव्हते. शेवटी मन घट्ट करत त्यांनी मनातले बोलून टाकले, “आपण प्रदीपचे लग्न केले तर...?”

“का... य ?” अनपेक्षित शब्द ऐकून अण्णासाहेब अवाक झाले होते.

“नाही !” बोलून फसलेल्या अलकाबाईंनी घाबरून निरवानिरव केली, “म्हणजे... तुम्ही म्हणत असाल तर... मी आपलं सहजच माझं मत मांडलं !”

अशिक्षिताप्रमाणे गोष्टी करणाऱ्या अलकाबाईंना कसं समजावून सांगावं हेच अण्णासाहेबांना कळत नव्हते. प्रदीप परावलंबी आहे, तो अजून शिकतो आहे; असे असताना त्याच्या लग्नाचा विचार अलकाबाईंनी करावा याचेच त्यांना मोठे विशेष वाटले होते. अण्णासाहेब समजूतीच्या स्वरात म्हणाले, “अहो... पण प्रदीप शिकतो आहे, त्याचं हे शेवटचं वर्ष आहे, शिवाय त्याला नोकरीचा पत्ता नाही !”

“अहो, जबाबदारी पडली की, आपोआप शोधेल तो नोकरी !” अलकाबाई आपलंच म्हणणं रेटवत होत्या.

“असा काय मूर्खासारखा विचार करते... तू !” एकेरीवर येत अण्णासाहेबांचा आवाज चढला होता. अलकाबाई सुशिक्षित असून ही नको तो हट्ट करत आहे हे त्यांना आवडले नव्हते, “अग, गळ्यात असे नसते लोडणे बांधल्याने प्रदीपच्या आयुष्याची राखरांगोळी होईल !”

“ती होऊ नये म्हणून तर मी तुम्हाला गळ घालते आहे !” अनाहूतपणे अलकाबाई मनात सलत असलेले शल्य बोलून गेल्या होत्या, “आणि लग्नासारख्या गोष्टी वेळीच झालेल्या बऱ्या असतात !”

अलकाबाईंच्या बुध्दीची अण्णासाहेबांना कीव येत होती. अलकाबाईंना समजविणे आपल्याला जड जाणार आहे हे त्यांना कळून चुकले होते. ते आपल्या आवाजावर संयम ठेवत म्हणाले, “अजून त्याचं कोणतं एवढं वय झालं आहे ?”

“तसं नाही परंतु...?” एका मुलीबरोबर प्रदीपचे असलेले अफेअर अलकाबाईंच्या ओठाशी आले होते, परंतु अण्णासाहेबांच्या तापट स्वभाव पाहता त्यांना ते सांगणे इष्ट वाटले नव्हते. प्रत्यक्ष सूचित न करता आडमार्गाने त्या बोलल्या, “शेजारच्या जायभाव्यांच्या मुलाप्रमाणे लफडे किंवा प्रेम प्रकरण तर करणार नाही !”

“असं काहीतरीच काय बडबडता तुम्ही...!” अण्णासाहेबांच्या कपाळावर आठ्यांची दाट वीण तयार झाली होती, “अग प्रदीप तसं काही ही करणार नाही, त्याच्यावर माझा पूर्ण विश्वास आहे, समजा... त्याचे एखाद्या मुलीबरोबर प्रेम प्रकरण चालू असेल, आणि आपण आपल्या पंसतीच्या एखाद्या मुलीबरोबर त्याचे लग्न लावून दिले; म्हणजे तो सुधारेल असे वाटते का तुम्हाला ?”

“सुधारेल काय... सुधारावेच लागेल !” मिथ्या अंहकाराने अलकाबाई बोलत होत्या, “अहो लग्न झाल्यावर चांगले चांगले सुधारतात !”

“म्हणजे आपण आपल्या मुलाला सुधारावण्यासाठी एका निष्पाप मुलीचा बळी द्यायचा असंच ना ?” अण्णासाहेबांना अलकाबाईंच्या आपमतलबीपणाची कीव आली होती.

उरीचं दुःख स्पष्ट बोलता येऊ नये म्हणून अलकाबाई हतबल झाल्या होत्या. आपली बाजू मांडताना नकळत त्यांची चिडचिड झाली होती, “तुम्ही नाहकच राईचा पर्वत करत आहात !”

“अग बरोबर आहे ना...!” अण्णासाहेब पोटतिडकीने त्यांना समजावित म्हणाले, “जसं आपण पिसाळलेल्या वाघाला पिंजऱ्यात अडकविण्यासाठी आमिष

म्हणून बकरीला पिंजऱ्यात डांबतो; तसेच आपण आपल्या बिघडलेल्या मुलाला सुधारविण्यासाठी त्याला लग्नाच्या बेडीत अडकवून त्याच्या गळ्यात एका निरागस मुलीला बांधतो, परिणाम काय... चौताळलेला वाघ पिंजऱ्यात अडकल्यामुळे बकरीचा जीव घेतो, आणि बिघडलेला मुलगा न सुधारल्यामुळे मुलीचे आयुष्य उध्वस्त करतो !”

स्वार्थाची पट्टी डोळ्यांवर बांधलेल्या अलकाबाई प्रदीपचे बादरायण संबंध ऐकून बावचळल्या होत्या. आपल्या मुलाने असले नतद्रष्ट वर्तन करावे हे त्यांना अजिबात मान्य नव्हते. उच्चाभ्रू लोकांमध्ये आपली नाचक्की होऊ नये म्हणून त्यांनी प्रदीपचे लग्न आपल्या पसंतीच्या मुलीशी लावून देण्याचा घोळ घातला होता. प्रदीप विवाहबध्द होताच सुधारेल अशी त्यांची समजूत होती, परंतु अण्णासाहेबांनी कान उघडणी करताच त्यांचे डोळे उडले होते. आपण करत असलेल्या असात्विक विचारांनी त्यांची नजर आपोआपच झुकली होती.

आपल्या बोलण्याचा अलकाबाईंवर प्रभाव पडलेला पाहून अण्णासाहेब विजयीमुद्राने पुढे म्हणाली, “म्हणजे अप्रत्यक्षरित्या आपण मुलीला सावज समजतो असं म्हणायला हरकत नाही !”

“चुकलं माझं... मी नको तो विचार करत बसले होते !” आपल्या अविवेकी विचारांमुळे अलकाबाईंनी दिलगिरी व्यक्त केली होती.

“मी तुमची अडचण समजू शकतो, पण आपल्या बिघडलेल्या मुलाला सुधारवण्यासाठी एका निरागस मुलीला त्याच्या गळ्यात सावज म्हणून बांधणे... चुकीचे आहे !”

‘खरी अडचण तुम्हाला माहिती नाही म्हणून तुम्ही तत्वज्ञानाच्या गोष्टी करत आहात,’ अलकाबाईंच्या ओठाशी आलेले शब्द ओठावरच विरून गेले होते. चोर पावलांनी घरात घुसणारी तंटा-बखेडाची नांदी त्यांना आजच ऐकायला येऊ

लागली होती. तत्वज्ञानाच्या गोष्टी करणारे अण्णासाहेब, उद्या हेच प्रदीपच्या विरोधात दंड थोपटून उभे राहतील अशी भीती त्यांना आतल्या आत एकसारखी कुरतडत होती.

“असो ! चला... आम्हाला जेवायला वाढा !”

अनभिज्ञ अण्णासाहेबांनी ही जास्त ताणून धरले नव्हते. त्यांनी इतकं सारं ऐकवलं होतं तरी प्रदीपचे गुह्य त्यांना सांगण्याची हिंमत अलकाबाईंना झाली नव्हती, परंतु वेळ येताच विषयाला त्या तोंड फोडणार होत्या.

कॉलेजची मधली सुट्टी होताच पाण्याच्या लोंढयाप्रमाणे मुले गेटमधून बाहेर पडावी तशी पडत होती, त्यात आरती ही होती. मात्र तिच्यात इतर मुलांसारखा उत्साह नव्हता. तिच्या निरुत्साही चेहऱ्यावर प्रेम गमवल्याचे सावट स्पष्ट दिसत होते. ती अलिप्त एकटीच सवयीप्रमाणे जड पावले टाकत गेटकडे चालली होती. प्रदीपची अन तिची तटातूट झाल्यापासून तिला कशातच रस राहिला नव्हता. यांत्रिक मानवासारखी ती फक्त कॉलेजला येत होती; अन जात होती. दोन-तीन दिवसांपासून तिला प्रदीप ही दिसला नव्हता. एक मन तिला प्रदीपपासून दूर घेऊन जात होती, अन दुसरे मन प्रदीप दिसला नाही की सैरभैर ही होत होते. द्विधा मनस्थितीने तिची अवस्था दोलायमान झाली होती. आपल्या व्यक्तिगत द्वंद्वामुळे आपण प्रदीपपासून दूर झालो आहोत तर त्याने ही फिरून पाहिले नाही किंवा विचारले नाही याचा तिला किंचित राग ही आला होता. स्त्री ज्याच्यावर जीव जडावते; त्याच्या चरणावर स्वतःला पूर्णपणे वाहून घेते, पण पुरुष मात्र फुलपाखरांप्रमाणे लहरी असतात, घडीत या फुलावर तर घडीत तर त्या फुलावर सर्वत्र हुंगत फिरत असतात. प्रदीप ही तिला तसाच वाटला होता. त्याच्या विरहाने

ती अन्न, पाणी, झोप सर्वच हरवून बसली होती. पण प्रदीप; भेटणे तर दूरच त्याने साधा फोनसुध्दा केला नव्हता. इतक्या लवकर तो आपल्याला विसरेल असे तिला वाटले नव्हते.

“हाय अप्सरे... एवढी दुःखी होऊ नकोस, मी आहे ना... !”

आपल्याच विचारकोषात हरवलेली आरती त्या आवाजाने जागीच थबकली होती. क्षणभर तिला प्रदीपनेच साद घातली की काय असा तिला भास झाला होता, परंतु समोर उभ्या असलेल्या शशीकांत सरदेसाईला पाहून तिचा हिरमोड झाला होता. तो आपल्याकडे बुभूक्षित नजरेने पाहत हसतो आहे हे तिच्या चटकन ध्यानात आले होते. ती जाणूनबुजून त्याच्याकडे दुर्लक्ष करत आपली वाट चालू लागली होती, कारण शशीकांत ही मोठ्या बापाची वाया गेलेली ब्याद होती. त्याच्या उन्मत्तपणाची झळ कॉलेजमधील बऱ्याच मुली सोसत ही होत्या, आणि भोगत ही होत्या.

“अग... अग... अग !” शशीकांत आरतीला आडवा झाला होता. तिच्या बाळसेदार देहावरून नजर फिरवत तो म्हणाला, “थांब जरा... थोडंसं लक्ष या गरीबाकडे ही असू दे!”

“प्लीज शशीकांत !” आरतीने हात जोडले होते. तिला नसते लचांड गळ्यात घालून घ्यायचे नव्हते, परंतु तो आपली वाट सोडत नाही हे पाहून ती करड्या आवाजात म्हणाली, “माझी वाट सोड... नाहीतर तुला खूप महाग पडेल !”

“धमकी... विद्यार्थी सेनेच्या अध्यक्षाला धमकी !” शशीकांतच्या चेहऱ्यावर विकृत हास्य होते.

“मी धमकी नाही देत, सांगते आहे !” आरतीने नमते घेतले होते.

“अग निवडणूका जवळ आल्या आहेत, म्हणून मी तुला म्हटलं की, या गरीबाकडे लक्ष असू दे, तर तू धमकी देतेस, म्हणजे तुझ्या मनात काहीतरी खोट आहे तर...!”

“सॉरी, चुकलं माझं, आता जाऊ मी ?” आणखी शब्द वाढवून आरतीला त्याच्याशी वाद घालायचा नव्हता. तिला होते तेच दुःख ही कमी नव्हते.

आसुसलेल्या नजरेने आरतीला डोक्यापासून पायापर्यंत न्याहळत तो म्हणाला, “ठिक आहे, जा... तू !”

विपरीत स्वभावाच्या शशीकांतचे हे नवे रूप आरतीसाठी अविश्वसनीय होते. हाती आलेली शिकार सहजासहजी न सोडणाऱ्या शशीकांतच्या धारण केलेल्या गुळगुळीत स्वभावाचा आरतीला अंदाज येत नव्हता. ती त्याच्याकडे सहेतूक नजरेने पाहत जागीच उभी होती.

“खरंच सांगतो, जा... तू !” कुलांगार शशीकांत तिच्या वाटेतून बाजूला झाला होता.

अडखळत उभी असलेल्या आरतीने जास्त विचार केला नव्हता. चटकन ती शशीकांतपासून दूर होत चालू लागली होती. दबा धरून बसलेल्या लांडग्याच्या तावडीतून सुटल्याने तिने निःश्वास टाकला होता.

“एक मिनिट...!”

शशीकांतचा दहाट स्वर कानी पडताच आरतीच्या काळजात धस्स झाले होते. अवघे दोनतीन पावलं चालून गेली होती ती. त्याच्या आवाजातील जरबेने ती जागीच थबकली होती. मंद पावलं टाकत तिच्याजवळ आलेल्या शशीकांतकडे तिने भेदरलेल्या नजरेने पाहिले. त्याची सर्वांगावरून एकसारखी ओघळणारी नजर

पाहून तिला शिसारी आली होती. तिने आपल्या हातातील वह्यापुस्तक छातीसमोर धरत आपले शरीर झाकण्याचा केविलवाणा प्रयत्न केला होता.

“अग जाताना सांगून तरी जा... की तुझं मद मला मिळणार की नाही !” नेत्रसुख घेत असलेला शशीकांत वासनांध झालेला दिसत होता.

शशीकांतच्या दुरूक्तीने आरतीच्या अंगाला असंख्य इंगळ्या डसल्या होत्या. नजरेनेच आपल्या शरीराचे सुख ओरबडू पाहणाऱ्या शशीकांतची तिला अक्षरशः किळस आली होती. त्याच्या दुराचाराने तिच्या डोळ्यांत नकळत अंगार फुलला होता; तिचा सारासार विवेक लुप्त होताच तिने खाडकन त्याच्या कानाशीलाखाली जाळ काढला; “हूं...!” फुत्कारत ती त्याच्या अंगावर पचकन थूंकत म्हणाली, “नीट बोलायचं नाहीतर माझ्या इतकं वाईट नाही !”

“मी काय म्हणालो तुला ?” चंडीचा अवतार धारण केलेल्या आरतीला पाहून शशीकांत हबकला होता, पण क्षणभरच. गालावर जोरदार चपराक बसलेली जाणवताच तो मत जनावरासारखा बिथरला होता. चवताळून त्याने आरतीचे केस पकडत तिला नजरेने भाजून काढले होते. प्रथमच त्याचा एका मुलीने कॉलेजच्या भर आवारात त्याचा उपमर्द केला होता. कर्कर दातावर दात घासून आपला संताप ओकत तो म्हणाला, “सांग ना ! मी तुझ्याकडे मत मागतो आहे, तर तू जास्तच करते आहे, तुझ्यातच काहीतरी खोट आहे !”

क्षणात भोवतालचे वातावरण स्फोटक बनले होते. बघ्यांची संख्या जमली होती. पंख पकडलेल्या कसायाच्या हातातील कोंबडीप्रमाणे आरती तडफड करत होती. घट्ट पकडलेल्या आरतीच्या केसांना हिसडा देत शशीकांत निर्दयपणे एकसारखा तिला जाब विचारत होता. तिला विव्हळताना पाहून त्याच्या रोषाला ही थंडावा मिळत होता.

“आई ग...!”

आरती जीवाच्या आकांताने विव्धळत होती. तिचा सारा जीव केसांत एकवटला होता. कृतघ्न शशीकांतने तिचे इतके करकचून पकडले होते की; तिला वाटले, आपले केस नक्कीच उपटले जातील. ती शशीकांतच्या हातातून सुटण्यासाठी धडपड करत होती. हा नराधम आपली अब्रू चव्हाट्यावर टांगल्याशिवाय राहणार नाही या भीतीने तिच्या अंगाला कंप सुटला होता. या राक्षसाच्या तावडीतून आपली सुटका होणे अशक्य आहे याची जाणीव होताच तिने व्याकूळ होऊन मदतीसाठी सभोवताली पाहिले.

साऱ्या बघ्यांना आरतीबद्दल फक्त सहानुभूती होती, परंतु त्यांच्यातून कोणी ही पुढे येऊन शशीकांतचा हात रोखण्याचे धाडस केले नव्हते. त्या सर्वांना डुख धरून बसणारा धूर्त स्वभावाचा शशीकांत परिचित होता. त्यांना नसते लचांड गळ्यात घालून घ्यायचे नव्हते, त्यामुळे त्यांच्या माना अभावितपणे जमिनीकडे झुकल्या होत्या.

अहंभावाने चौफेर नजर फिरविणाऱ्या शशीकांतला सर्वजण षंढासारखे उभे असल्यासारखे वाटले होते. कोणामध्ये ही आपल्या विरोधात जाण्याची हिंमत नाही हे पाहून त्याच्यातील आग्या वेताळाला आणखीच उन्माद आला होता. उन्मत झालेल्या हत्तीप्रमाणे चित्कारत त्याला आरतीचे लत्कारं काढण्यात एक वेगळाच आसूरी आनंद मिळत होता.

हैवान बनलेल्या शशीकांतने आरतीच्या उरोभागावरची ओढणी आसडून बाजूला फेकताच तिच्या पाठीच्या मणक्यातून भयाची शिरशिरी दौडत मस्तकापर्यंत जाऊन भिनली होती. त्याच्या अश्लील कृत्याने तिच्या हातापायातील त्राणच नाहीसे झाले होते. उभे अंग थरथर कापत होते तिचे. घामाने दरदरत ती बचावासाठी ओरडू लागली होती. चेहऱ्यावर विकृत हास्य पसरवत झुकलेला शशीकांत पाहून तिला तो आपल्याला गिळंकृत करतो की काय या भीतीने तिची शुध्द हरपली होती. अखेरचा प्रयत्न समजून तिने शशीकांतला दूर लोटण्याचा ताकदीनिशी प्रयत्न केला,

परंतु वासनांध झालेला शशीकांत तिच्याकडून तसूभर सुध्दा दूर लोटला गेला नव्हता.

जारकृत्य करू पाहणारा शशीकांत चेंडूसारखा आरतीपासून अचानक दूर फेकला गेला होता. त्याच्या पेकाटात मागून कोणीतरी जोरदार प्रहार केला होता. तो आघात सहन न झाल्याने शशीकांत कळवळत जमिनीवर आडवा झाला होता. अक्षरशः लोळागोळा होऊन जमिनीवर पडला होता तो. खुद्द तो सुध्दा आघाताची तीव्रता सांगू शकला नसता. आपला पाठीचा मणका मोडला असावा असेच त्याला जणू वाटले होते. मणक्यातून निघणाऱ्या असंख्य कळा असह्य झाल्याने तो जागीच तडफड करू लागला होता.

क्षणात शशीकांत आपल्यापासून दूर फेकला कसा गेला हे आरतीला ही कळले नव्हते. अंचबित होऊन ती शशीकांतकडे पाहत असताना तिला समोर प्रदीप उभा असलेला दिसला होता. प्रदीप च्या डोळ्यात उसळलेली आग व हाताच्या वळलेल्या मुठी पाहून काय घडले हे सारे तिच्या त्वरीत लक्षात आले.

जीवाच्या आकांताने आक्रंदत असलेला शशीकांत प्रदीपला गयावया करू लागला होता. प्रदीपचे उग्र रूप पाहून त्याच्या पोटात भीतीचा गोळा उठला होता. एका ठोशात त्याला यमाचे दार दिसले होते. त्याच्या गुंडागर्दीला आज प्रथमच कोणीतरी शह दिला होता.

प्रदीपने मारलेल्या एका ठोशात तो जणू आपल्या मनातील सारा द्वेष ओकला होता. कळत नकळत प्रदीपचा प्रेमभंगाचा रोष वर उफाळून आला होता. त्याच्या हृदयात तेवत असलेल्या प्रेमाच्या दिव्यावर आरतीने जरी फूकर घातली असली तरी त्यातून अजून धूर निघतच होता. जिच्यावर तो स्वतःच्या प्राणापलीकडे प्रेम करत होता; तिच्या इभ्रतीला कोणी हात घातलेला त्याला अजिबात खपणार नव्हते. प्रेमविरहाने तो आधीच वेडापिसा झाला होता, त्यात आरतीला छेडल्याचे समजाताच तो अधिकच उद्दीप्त झाला होता, “काय... रे ! कॉलेजच्या मुली म्हणजे

काय तुला घरची जहागीर वाटली, काय...रे ! हवं तिला तिला छेडतोस, हवं तिला ठकवतोस !”

त्राणरहित शशीकांत स्वतःचा तोल सांभाळत प्रदीपकडे याचना करू लागला, “मला माफ कर, फक्त या वेळेस मला माफ कर, पुन्हा अशी चूक होणार नाही !”

“याद... राख, आजपासून एका ही मुलीची छेड काढली तर, माझ्याशी गाठ आहे !” निर्णायक स्वरात ताकीद देत शशीकांतला तुच्छतेने आरतीच्या पायाशी ढकलून देत प्रदीप म्हणाला, “माग माफी आरतीची !”

जीवाची पर्वा न करता आपल्या शीलाचं रक्षण करणाऱ्या प्रदीपची प्रतिमा आरतीच्या मनात अधिकच उंचावली होती. स्त्रीचे शील जपणारा पुरुष प्रत्येक स्त्रीला वंदनीयच असतो, आरतीने ही त्याला मनात वंदन केले होते.

शशीकांत आरतीच्या पायावर जाऊन आदळताच कॉलेजचे सारे मुलेमुली फिदीफिदी हसायला लागले होते. तो अपमान शशीकांतला खूप झोंबला होता. त्यामुळे त्याच्या मनात बदल्याची भावना उत्पन्न झाली होती. योग्य वेळ येताच तो आरती वर सूड उगविणार होता, परंतु आता प्रदीप म्हणतो आहे तसे वागण्यातच आपले स्वारस्य आहे हे समजून त्याने चटकन आरतीची माफी मागितली होती, “सॉरी !”

माफी मागताना शशीकांतच्या डोळ्यात चमकलेली भिरड पाहून आरती हदरली होती. दुख धरून बसणाऱ्या शशीकांतच्या अतिरंजक कहाण्या तिला परिचित होत्या. ही ब्याद आपल्या आयुष्यात गरळ ओकल्याशिवाय राहणार नाही असा विचार तिच्या मनात येताच ती धास्तावली होती, परंतु प्रदीपच्या प्रेमाचा उबारा मिळताच तिला एक नवीन शक्ती मिळाली होती. अनाहूतपणे मनात भरलेले धास्ती क्षणात नाहीसी झाली होती. आज तिचा प्रदीप सर्व काही विसरून तिच्या

मदतीसाठी धावून आला होता. सावलीप्रमाणे पडछाया बनलेल्या प्रदीपला पाहून काळजात दडलेल्या सगळ्या जुन्या आठवणी नव्याने ताज्या झाल्या होत्या. डोळ्यांत अश्रू उभे राहिल्याने तिला आपल्याला डावलून दूर जाणारा प्रदीप दिसेनासा झाला होता. मोठ्या महत् प्रयासाने ती एक हप्ता त्याच्यापासून दूर राहिली होती. तिला एकेक दिवस एकेक वर्षासारखा वाटत होता, पण आता क्षणाचा ही दुरावा तिला सहन होणार नव्हता. ती आर्त स्वरात साद घालत म्हणाली, “प्रदीप...!”

खोलवरून आलेला आरतीचा आवाज प्रदीपच्या काळजाला भिडला होता. आरतीपासून दूर राहण्याचा त्याने केलेला निग्रह क्षणात गळून पडला होता. त्याच्या पायांनी असहकार पुकारल्याप्रमाणे ते जागीच खिळून उभे राहिले होते. आपण प्रयत्न करून ही आरतीला विसरू शकत नाही हे त्याला अखेर मान्यच करावे लागले होते.

प्रदीप आणि आपल्यात एक प्रकारचा परकेपण जाणवताच आरतीच्या गायी पाण्यावर आल्या होत्या. ती गदगदलेल्या आवाजात म्हणाली, “प्रदीप... इतक्या लवकर विसरलास तू... तुझ्या या लाडक्या आरतीला !”

“नाही... मी नाही ओळखत कोणत्या ही आरतीला, होता एक भूतकाळ समजून विसरून गेलो आहे मी !” प्रदीपने काळजावर दगड ठेवला होता.

“इतका कठोर झाला तू...?” प्रदीपने पाठ फिरवलेली पाहून आरती अगतिक झाली होती.

“कठोर तर तू झाली आहेस ! खेळ चालविला आहे माझ्या प्रेमाचा, घडीत प्रेम करायचं, घडीत दूर लोटायचं, हे तुझे उत्सृंखल वागणेच सांगते की, तुझं माझ्यावर कधी प्रेमच नव्हतं !” प्रदीपने पोटातली सगळी मळमळ बाहेर काढली होती.

“नाही रे राजा ! माझं तुझ्यावरच प्रेम आहे, फक्त मला थोडंसं समजून घे !”
उरीचा सल आरतीला सांगत येत नव्हता.

“तुला मी समजून घेतलं नाही, हीच माझी मोठी चूक झाली !” हात उडवत
प्रदीप भावनाविव्हाल झाला होता.

“तू समजतोस तेवढी निर्दय नाही रे... मी !” कंठ दाटल्याने आरतीला
बोलता येत नव्हते.

तिच्या रडवेला आवाज कानी पडताच प्रदीप ही मनोमन उन्मळून पडला
होता. आजपर्यंत तो तिला दुःख होईल असं कधीच वागला नव्हता, परंतु तो तिच्या
प्रेमात धरसोड करण्याच्या वृत्तीला पुरता त्रासला होता. तिचे आपल्यावर प्रेम नसावे
म्हणून ती आपल्या भावनाशी खेळते आहे असा त्याचा समज झाला होता.
उसवलेल प्रेम परत शिवायला त्याचे मन नको म्हणत होते. तो तिला तोडत
म्हणाला, “प्रेम म्हणजे दोन मनांचं मिलन असतं, ते कधी झालंच नाही आपल्यात
!”

“नाही... नाही, मी तुझीच होते आणि तुझीच राहणार आहे !” अविश्वास
दाखवल्याने आरतीला रडू कोसळले होते.

“आरती... !”

निकाराने स्वतःला दूर ठेवणाऱ्या प्रदीपचा अखेर संयम तुटला होता. एक
आठवड्याच्या विरहाने तो वेडापिसा झाला होता. कितीतरी रात्र तो तिच्या
आठवणीने झोपला नव्हता. जीवनातला सुगंधच हरवून बसल्यासारखी त्याची
अवस्था झाली होती. कशात ही त्याचे मन लागत नव्हते. अजून त्याला
तिच्यापासून दूर राहणे शक्य नव्हते. प्रेमाच्या गुरूत्वाकर्षणाने तो विरघळत
आपोआपच तिच्याकडे खेचला गेला होता. ग्रीष्मात तहानलेल्याला पाणी
मिळताच घटाघटा प्यावे तसे त्याने दुरावलेले प्रेम मिळताच आरतीला आपल्या

मिठीत घेत तिच्यावर चुंबनांचा वर्षाव केला होता. एकमेकांच्या गळ्यात पडत दोघे ही वियोगाच्या दुःखाने अश्रू ढाळू लागले होते.

“प्रदीप मला माफ कर... मी तुझ्याशिवाय एक मिनिट ही जगू शकत नाही!”

आरतीने मनातले सर्व किंतु बाजूला सारत ती फक्त प्रदीपची झाली होती. प्रेमात प्रियकर-प्रेयसी वेळप्रसंगी आपल्या जीवाची बाजी लावतात; आपल्याला तर केवळ आपली एक अहंकृति बाजूला सारायची आहे. यापुढील प्रत्येक क्षण आपण प्रदीपसाठी जगायचं असं ठरवून तिने आपल्या गतजीवनावर एक प्रकारचा पडदा टाकला होता. जीवनातले सर्व कडवट घोट नेहमीसाठी पिऊन टाकत शुद्ध मनाने ती त्याच्या बाहूत विसावली होती.

प्रदीप आणि आरतीचे मिलन होताच भोवतालच्या सुहदांनी टाळ्या वाजवून त्यांचे स्वागत केले होते. टाळ्यांच्या आवाजाने भानावर येत दोघे ही लाजेने लालीलाल झाले होते. विरहानंतर मिलनाची गोडी काही औरच असल्याची अनुभूती त्यांनी अनुभवली होती.

प्रदीप बेहद खुश होता. आज त्याची आरती त्याला परत मिळाली होती. माणूस खुश असला की त्याला सारं विश्व चैतन्यमय वाटतं. प्रदीप आपल्याच धुंदीत शीळ वाजवत दिवाणखाण्यात प्रवेशला होता. दिवाणखाण्यात येताच तेथील स्मशान शांतता खायला उठल्यागत त्याच्या अंगावर आली होती. शीळेतून गुणगुणत असलेले गीत आपूसकच बेनाद झाले होते. दिवाणखाण्याला मरणकळा आल्याने त्याला कसलाच अंदाज येत नव्हता. संभ्रमित होऊन त्याने चौफेर नजर टाकली. भरत आणि अलकाबाई कोचावर बसलेले होते. अण्णासाहेब आजोबांच्या फोटोकडे पाहत पाठीमागे हात बांधून स्तब्ध उभे होते. सर्वांचे

उतरलेले चेहरे पाहून काहीतरी अघटित घडले असावे असे समजून त्याने धडधडत्या काळजाने विचारले, “काय झालं आई ? काय झालं बाबा ?”

अलकाबाईंनी फक्त एक क्षण प्रदीपकडे पाहिले. त्यांची ती नजर खूप बोलकी होती. ती अपराधाने क्रोधीत आणि ममतेने कष्टी पण दिसत होती. त्यांच्या चेहऱ्यावरील ते संमित्र भाव पाहून त्याला बोध होत नव्हता. ती भयावह शांतता सहन न झाल्याने तिने पुन्हा प्रश्न केला, “भरत, तू तरी सांग काय झालं ?”

भरतने ही प्रदीपच्या प्रश्नाचे उत्तर टाळत दुसरीकडे पाहिले होते. अण्णासाहेबांकडे नजर जाताच तो भयभीत झाल्याने त्याला प्रदीपला उत्तर देण्याचे धाडस झाले नव्हते. कोणीच काही बोलत नाही पाहून प्रदीपच्या मनात शंकेची पाल चुकचुकली होती. आरती आणि आपल्यातील गुप्तगू अण्णासाहेबांना समजले की काय ! संकटाचे पडघम कानी दुंदुभू लागताच त्याचे काळीज हलले होते. त्याने भीत-भीत अण्णासाहेबांना प्रश्न केला, “बाबा, माझं काही चुकला का ?”

“चुकलो तर, आम्ही आहोत !” सन्मुख होत अण्णासाहेब कुत्सित स्वरात उद्गारले, “त्याचे फळ आज तू आम्हाला देतो आहेस !”

“मी समजलो नाही !” प्रदीपला उलगाडा झाला नव्हता.

साव असल्यागत प्रदीपचा महानुभावी चेहरा पाहून अण्णासाहेबांचा क्रोधाग्नी आणखी भडकला होता. शाळा कॉलेजच्या दिवसात शिकण्याचे सोडून प्रेमाचे चाळे करणारी मुलं त्यांना मुळीच आवडत नव्हती. प्रेमांमुळे कुटूंबाच्या रहाटगाड्यात फसणारी मुलं कुंठित आयुष्य जगतात. ते कधीच प्रगती करत नाही असे त्यांचे मत होते. अशा पंक्तीत बसलेल्या आपल्या मुलाला पाहून ते चिडले होते, “कोंबडं झाकलं म्हणजे पहाट होणार नाही असं वाटत का तुम्हाला ? कॉलेजला काय धंदे चालवले आहेत तुम्ही ?”

आरतीवरील आपल्या प्रेमाची इत्थंभूत माहिती अण्णासाहेबांना कळलेली दिसताच प्रदीप अधोवदन झाला होता. त्याच्या प्रेमातील सर्वात मोठी अडचण अण्णासाहेब होते. हा मेरूमणी पार न करता प्रेम मिळवणं त्याला खूप अवघड जाणार होतं

“तेथे शिकण्याचे सोडून मुलींशी लफडी करत फिरतात !” अण्णासाहेबांनी आग उगळली होती.

“लफडं नाही बाबा, मी त्या मुलीवर प्रेम करतो !” प्रदीपच्या अंगात अचानक बळ आले होते.

‘खडाड.....’

कानाचे पडदे फाटावे इतका भयंकर झाला होता. त्या आवाजाचा प्रतिध्वनी चार ही दिशेने उमटल्याने तो निश्चित कोणत्या दिशेने आला हे क्षणभर कोणला ही कळले नव्हते. परंतु भरत आणि अलकाबाईंनी समोरचे दृश्य पाहताच ते थिजले होते.

संतापलेल्या अण्णासाहेबांनी कानशिलात जडावताच प्रदीपचे कान सुन्न झाले होते. क्षणभर त्याला काहीच ऐकायला येत नव्हते. गालावर जोरदार प्रहार झाल्याने तो अण्णासाहेबांपासून चार हात लांब फेकला गेला होता. त्या अजब शक्तीच्या अनुभूतीने त्याला साक्षात ब्रम्हांड आठवले होते. त्याने कसेतरी स्वतःला सावरत अण्णासाहेबांकडे पाहिलं. ज्या व्यक्तीचा बावीस वर्षांच्या आयुष्यात चार बोटांचा मार माहीत नाही; त्या व्यक्तीच्या घणाघाताने तो गर्भगळीत झाला होता.

वडीलधान्यांची अवज्ञा करणाऱ्या प्रदीपकडे अण्णासाहेब धगधगत्या नजरेने पाहत होते. त्यांना प्रदीपने शिकवलेली प्रेमाची परिभाषा आवडली नव्हती. आगपाखड करत ते म्हणाले, “असले थेर करणारे कुसंतान पोटी असण्यापेक्षा निःसंतान राहणे पसंत करेल मी....!”

“अहो... काय बोलता आहात तुम्ही ?” एका मातेचं हृदय पुत्रासाठी धावून आलं होतं. अण्णासाहेबांनी घेतलेली कठोर भूमिका अलकाबाईंना आवडली नव्हती.

“बस्स !” अण्णासाहेबांनी हात दाखवताच अलकाबाईं गप्प झाल्या होत्या. प्रदीपला निर्वाणीचा इशारा देत म्हणाले, “या घरात राहायचं असेल तर मी म्हणेल तसंच झालं पाहिजे, नाहीतर घराचा रस्ता मोकळा आहे !”

अण्णासाहेबांनी घराचा दरवाजा दाखवताच प्रदीपवर आभाळ कोसळले होते. एका झटक्यात बाप आणि मुलगा यांच्या संबंधावर अण्णासाहेबांनी कुऱ्हाड घातली होती. आजपर्यंतच्या अनुभवावरून तो जाणून होता की; आपले वडील जसे बोलतात तसेच वागतात, त्यात ब्रम्हदेव ही बदल करू शकत नाही, मग आपली काय पर्वा ! त्याची मती शून्य झाली होती. त्याला सर्वत्र काळोख दिसत होता. प्रेमाचा त्याग करावा तर त्याला आरती दिसत होती, आणि घरादाराचा त्याग करावा तर आपले आईवडील दिसत होते. काय निर्णय घ्यावा त्याला काहीच कळत नव्हते. दोहोपैकी एकाचा त्याग करावा लागेल हे निश्चत होते. नदीच्या दुसऱ्या किनाऱ्यावर उभे असलेल्या अण्णासाहेबांकडे एक पाऊल टाकत तो म्हणाला, “बाबा... मला माहिती आहे, तुमचं माझ्यावर खूप प्रेम आहे, मी तुम्हाला खूप मोठा पी. एस. आय. व्हावं अशी इच्छा आहे, त्या इच्छेपोटीच तुम्ही मला कठोर शिक्षा देत आहात, पण बाबा...! मी त्या मुलीवर, आरतीवर प्रेम करतो, मी प्रेम आणि कर्तव्य यात गल्लत होऊ देणार नाही !”

“माझा निर्णय तो निर्णय... कोणती ही गोष्ट कोणत्या ही वेळी मला केलेली खापणार नाही !” अण्णासाहेबांना कोणते ही अपील मान्य नव्हते.

आरतीला दिलेल्या अभिवचनाने प्रदीपच्या डोळ्यांत अश्रू उभे राहिले होते. तराजूच्या काट्याप्रमाणे तो मधे उभा होता. एका पारड्यात आईवडील होते, आणि दुसऱ्या पारड्यात आरती होती. कोणत्या पारड्यात दान टाकावे तेच त्याला

समजत नव्हते. हतबल होऊन तो अण्णासाहेबांना म्हणाला, “तुमची आज्ञा शिरसाबंध आहे, पण बाबा प्रेम ही ठरवून करायची गोष्ट नसते, दुकानातून हवी तेव्हा विकत आणवी तशी, ती केव्हा होऊन जाते कळत सुध्दा नाही, आता मी आरतीविना एक पळभर सुध्दा वेगळा राहू शकत नाही, पण हो... मी तुमच्या सगळ्या इच्छा-आंकाक्षा पूर्ण करणार आहे आरतीबरोबर राहून, एक दिवशी नक्की मोठा पी एस आय बनवून दाखविन !”

आपल्या घरादारावर तुलशीपत्र ठेवण्याचा प्रदीपचा अखेरचा निर्णय ऐकून अलकाबाई हादरल्या होत्या. हट्टयोगी अण्णासाहेब आपल्या तत्त्वांशी तडजोड करणार नाही ही काळ्या दगडावरची रेघ होती, परंतु प्रदीपने ही त्यांचाच पायंडा आपणावा या गोष्टीने त्या दुःखी झाल्या होत्या. कोण कुठल्या मुलीसाठी प्रदीप मुठीतील वाळूप्रमाणे हळूहळू आपल्या हातातून निसटतो आहे पाहून त्यांची ममता आक्रंदली होती. त्या कष्टी स्वरात प्रदीपला म्हणाल्या, “म्हणजे तू आम्हाला सोडून जाणार ? आमच्यापेक्षा ती मुलगी तुला जवळची वाटते ?”

“आई... आई, तुझा काहीतरी गैरसमज होतो आहे !” भावनाविबल अलकाबाईंना समजाविणे प्रदीपला जड जात होते. तो आपल्या आईचा हात हातात घेत आश्वासकपणे म्हणाला, “सर्वात जवळची तर माझी तू आहेस... एकदम स्वीट मंम्मा !”

“मी तुझी स्वीट मंम्मा आहे ना... !” ममतेच्या पाशाने विरघळू पाहणाऱ्या प्रदीपला अलकाबाई म्हणाल्या, “तर मग तुझ्या बाबांचं ऐक, सोडून दे त्या पोरीचा नाद ! तुझ्या बाबांनी तुझे अनेक हट्ट पुरविले आहेत, तू ही त्यांचा एवढा एक हट्ट पुरव !”

“आई... हा बाबांचा हट्ट नाही, हट्टवाद आहे ! आरतीसाठी प्रदीप घायाळ होत अलकाबाईंना म्हणाला, “तुला आठवत असेल, मी लहान होतो, तेव्हा तुझ्याकडे एक बाहुली मागितली होती, तर तू म्हणाली होतीस की, ‘तू मुलगी

आहेस का बाहुलीशी खेळायला !’ पण खरं तर आई... मुलालाच बाहुली हवी असते, ती बाहुली मला मिळाली आहे आई ! कृपया... तिला माझ्यापासून हिरावू नकोस !” बोलता बोलता भावानाविभोर होत त्याने हात जोडले होते.

मुलाच्या डोळ्यांतील अश्रू पाहून एका आईचं हृदय फाटलं होते. मुलाचा हट्ट पुरविण्यासाठी आकाश-पाताळ एक करणाऱ्या अलकाबाई घरात दुही निर्माण होईल म्हणून एक पाऊल मागे सरकल्या होत्या. मुलाचं हित ओळखून त्यांनी प्रदीपचं मन वळविण्याचा भरपूर प्रयत्न केला होता, परंतु त्यांची शिष्टाई व्यर्थ गेली होती. ध्रुवाच्या दोन टोकाप्रमाणे उभे असलेल्या पितापुत्रामध्ये समेट होण्याचे कुठलेच संकेत त्यांना दिसत नव्हते. निरूपाय झाल्यागत त्या म्हणाल्या, “बेटा... मी तुझी आई आहे, तुझं चांगलं व्हावं हीच माझी इच्छा आहे !”

“नका समजावू त्याला, काही फरक पडणार नाही !” प्रदीप अलकाबाईंचं सुध्दा ऐकत नाही पाहून अण्णासाहेबांनी अकांडतांडव करायला सुरू केली होती, “दगडावर डोकं आपटलं तर डोकंच फुटेल, दगडाला काही फरक पडणार नाही, आपण दुष्मन आहोत ना... त्याचे !”

“तुम्ही दोघे माझे आईवडीलच आहात !” पाठ फिरवलेल्या अण्णासाहेबांकडे डबडबलेल्या नजरेने पाहत प्रदीप निर्भिडपणे म्हणाला, “पण या दगडाला ही आज प्रेमाची गरज आहे, कारण दगडाला ही मन असतं, आणि ते प्रेम मिळविण्यासाठी हा दगड चालला आहे, येतो मी... !”

अंतिम निर्णय ऐकवत घर सोडून चाललेल्या प्रदीपला पाहून अलकाबाई वेडयापिश्या झाल्या होत्या. त्यांचा काळजाचा तुकडा त्यांना कायमचा सोडून चालला होता. निघून चाललेल्या प्रदीपसाठी त्या अगितक होत अण्णासाहेबांना आळवू लागल्या, “अहो थांबवा ना... त्याला, तो खरोखर चालला आहे, प्रदीप... प्रदीप... !”

प्रदीपला थांबविण्यासाठी अलकाबाई घाईघाईने दरवाजापर्यंत धावत गेल्या होत्या, परंतु उंबरठ्याबाहेर पडलेला प्रदीप क्षणात त्यांच्या नजरेच्या पलीकडे गेले होता. तो दिसेनासा होताच त्यांना रडू कोसळले होते. धीर सुटल्याने भरतला त्या व्याकूळतेने म्हणाल्या, “अरे... भरत, असा पहात काय उभा राहिला आहेस, जाऊन त्याला अडव, घेऊन ये त्याला घरी !”

ओक्साबोकसी रडणाऱ्या अलकाबाईंना पाहून भरतचा कंठ दाटला होता. त्यांची भग्न मूर्ती त्याला पहावली जात नव्हती. आईवडीलांच्या प्रेमाला पोरका झालेल्या भरतला प्रदीपची चीड आली होती. असं मायेचं प्रेम जर त्याला मिळालं असतं तर त्याने अशा शंभर प्रेयसी कुर्बान केल्या असत्या. अलकाबाईंनी प्रदीपला अडवायला सांगताच तो त्यांच्या मदतीला पुढे सरसावला होता.

“काही आवश्यकता नाही !” भरतला रोखत अण्णासाहेब विखारी स्वरात म्हणाले, “दुनियादारीचे चटके बसले की; येईल तो आपोआप घरी !”

अण्णासाहेबांनी अडवताच भरतचा नाइलाज झाला होता. एकीकडे मुलाच्या वियोगाने दुःखात बुडालेल्या अलकाबाई अन दुसरीकडे मुलाच्या अपकृत्याने संतप्त झालेले अण्णासाहेब; कातरीत सापडल्यागत भरतची अवस्था झाली होती. खिडकीतून दिसणारा अस्ताला गेलेला सूर्य उद्या येताना काय बरोबर घेऊन येतो, देवच जाणे !

सकाळचा प्रहार

खिडकीतून आत आलेली उन्हाची तिरीप डोळ्यावर पडल्याने अलकाबाईंना जाग आली होती. उठून बसताच त्यांना आपले डोके खूप जड

पडल्यासारखे वाटत होते. डोळ्यांना तर प्रचंड थकवा आल्याने त्यांना आजुबाजूला पाहणे ही अशक्य झाले होते. जडत्वाचे कारण शोधत असताना त्यांच्या मनपटलावर रात्रीच्या घडलेल्या प्रकाराचे चलचित्र पुन्हा चित्रित झाले होते. झोपेत विस्मरण झालेल्या प्रदीपची लागलीच त्यांनी शोधाशोध सुरू केली. भोवतालची खिन्नता नजरेने टिपताच त्या अधिक अस्वस्त झाल्या. त्यात त्यांना त्यांच्या शेजारी झोपलेले अण्णासाहेब ही दिसले नव्हते. अशा अस्थिर मनस्थितीत त्या एका ठिकाणी बसणे शक्य नव्हते. त्या घाईघाईने बेडरूममधून बाहेर आल्या. त्यांची बेचैन नजर दिवाणखाण्यात प्रदीपचा चौफेर शोध घेऊ लागली होती. त्यांना एक वेडी आशा होती की, आपल्यावर रागावलेला प्रदीप दिवाणखाण्यात झोपलेला असेल, कारण जेव्हा कधी प्रदीप असा रागवून बाहेर जात असे, तेव्हा तो रात्री घरी उशीराने परतत असे अन दिवाणखाण्यात सोप्यावरच झोपून घेत असे. परंतु त्यांचा आज अपेक्षाभंग झाला होता. काल रात्री बाहेर गेलेला प्रदीप घरी परत आलाच नव्हता.

अलकाबाईंचे काळीज एका जननीचे काळीज होते. आपल्या गर्भाचा तुकडा बेवारशासारखा बाहेर फिरतो आहे या विचारानेच त्यांच्या डोक्यावर परिणाम होण्याची वेळ आली होती. काल रात्री अण्णासाहेब प्रदीपशी खूप अमानुषपणे वागले होते. एखाद्या जनावराप्रमाणे त्यांनी त्याच्या कानशीलात जडावली होती. त्यांच्या निर्ममपणाची आता अलकाबाईंना चीड आली होती. बाल्यावस्थेपासून तारुण्यावस्थेपर्यंत त्यांनी प्रदीपला फुलासारखे जपले होते. साधा ओरखडा आला तरी त्यांनी त्यावर अश्रूंचा मलम लावला होता. असा त्यांचा काळजाचा तुकडा कालपासून घरात नाही ही कल्पनाच त्यांना सहन होत नव्हती. तो जेवला असेल का? तो कोठे झोपला असेल? काही जीवाचं बरवाईट तर केलं नसेल ना ? अशा अनेक काळज्या त्यांना आतल्या आत कुरतडत होत्या. तापट स्वभावाचा प्रदीप काही ही करू शकतो हा विषारी पलांडू मनात भिणू लागताच त्यांची अस्थिरता शिगेला पोहचली होती. प्रदीप म्हणेल ते आपण मान्य करू व

अण्णासाहेबांना ही मान्य करायला भाग पडू ! परंतु प्रदीप आपल्या काळजाचा तुकडा आपल्या नजरेसमोरच असायला हवा. कारण प्रदीपशिवाय एक मिनिटंड कंठणे त्यांना मुश्किल झाले होते. जिना उतरून खाली येत त्यांनी अण्णासाहेबांना आवाज दिला, “काहो... कोठे आहात तुम्ही ? प्रदीपचा काही तपास लागला का ?”

सर्वत्र आवाज देत बाहेर आलेल्या अलकाबाईंना पोर्चमध्ये चोपाळ्यावर बसलेले अण्णासाहेब दिसले. ते कोठेतरी शून्यात पहात शांत बसलेले होते. चोपाळ्याची होत असलेली मंद हालचाल व त्या हालचालीने येणारा कर्क-कर्क असा आवाज, यावरून ते किती थकले आहे याची जाणीव होत होती. परंतु पुत्रांध झालेले अलकाबाईंना त्या भेरूडलेल्या वृक्षाची कल्पना येणे शक्य नव्हते. जवळ येत त्या म्हणाल्या, “अहो असे स्वस्थ काय बसला आहात, प्रदीपचा शोध घेतला का ?”

“अग... येईल तो, कोठे जाणार आहे !” अण्णासाहेबांनी त्यांना आधार दिला होता.

“एवढा सहज कसं बोलू शकतात तुम्ही ?” अलकाबाई अगितक झाल्या होत्या. अण्णासाहेबांच्या थंडपणाची त्यांनी चीड आली होती, “अहो मुलगा कालपासून घरात नाही की त्याचा फोन नाही, अन तुम्ही म्हणता येईल तो ! असा कसा येईल तो ?”

त्यांच्या उद्वेगाला थोपवत अण्णासाहेब म्हणाले, “अग... तो लहान नाही, किती चिंता करशील !”

“अहो... तुम्ही त्याचे वडील आहात की कोण ?” अलकाबाई अधिकच प्रक्षोभित झाल्या, “मुलगा घरात नाही याचा तुम्हाला बिलकुल गमपस्तावा नाही, तो कोठे जेवला असेल, कोठे झोपला असेल, कसलीच चिंता नाही !”

“तू विनाकारण चिंता करते आहेस !” त्यांची अनाठायी चिंता पाहून अण्णासाहेबांनी त्रासिकपणे उत्तर देत तोंड फिरवले होते.

“विनाकारण चिंता !” पुत्रवियोगाने जर्जर झालेल्या अलकाबाई बेकाबू होत म्हणाल्या, “तुम्हाला नाही कळणार एका ममतेची आस, त्यासाठी तो गोळा नऊ महिने नऊ दिवस पोटात ठेवावा लागतो, पण ते तुम्हाला नाही कळणार, कारण ते स्वतःच...!”

आपले वाक्य अर्धवट सोडत अलकाबाई एकाकी बोलायच्या थांबल्या होत्या. आपल्या तोंडून अप्रस्तुत बोललेल्या गेल्याचा अपराध त्यांच्या चेहऱ्यावर स्पष्ट दिसत होता. जे नको बोलायला पाहिजे तेच त्या बोलून गेल्या होत्या, परंतु असे कोणते गुपित होते की; जे जनमाणसात नव्हे ओठावर आणण्यास सुध्दा त्या घाबरत होत्या. ते कोणाला ही कळू नये याची ते दांपत्य पुरेपूर काळजी घेत होते. आज प्रथमच भावनावेगाने अलकाबाईंकडून त्याचे उल्लंघन होऊ पाहत होते.

अण्णासाहेबांनी फक्त एक कोरडा दृष्टीक्षेप अलकाबाईंकडे टाकला, अन जखमी वाघाप्रमाणे पाय ओढत-ओढत ते दिवाणखाण्यात येऊन बसले. विलक्षण कष्टी झाले होते ते. अश्वधाम्याप्रमाणे त्यांच्या ही प्राक्तणी एक अज्ञात जखम होती, त्याची खपली अलकाबाईंनी काढली होती. हरलेल्या योद्धाप्रमाणे त्यांच्या पुरुषार्थाचे हरण झाले होते.

भावनावेगाने अद्वातद्वा बोलणाऱ्या अलकाबाई अचानक भानावर आल्या. आपण वावड्या गोष्टीची वाच्यता केली हे त्यांच्या ताबडतोब ध्यानात आले होते. अण्णासाहेबांच्या पाठोपाठ त्या ही दिवाणखाण्यात आल्या. वस्त्रहरण झाल्याप्रमाणे अण्णासाहेबांची मुद्रा पाहून त्यांना स्वतःच्याच उत्कीची शरम वाटली होती. अण्णासाहेबांच्या झालेल्या प्राणोत्क्रमण कांतीने त्या पुरत्या हदरल्या होत्या. संकट येतात तर सोबत नातेवाईक ही घेऊन येतात. शब्दांची जुळवाजुळव करत त्यांनी सारवासारव केली, “मला तसं नव्हतं म्हणायचं !”

“मी प्रदीपला शोधून आणतो !”

अण्णासाहेबांनी अलकाबाईंची नजर टाळत तुटक उत्तर दिले. अधिक काही न बोलता ते सरळ दरवाजाच्या दिशेने चालू लागले होते. पोर्चमध्ये लावलेली कार स्टार्ट करत ते प्रदीपला शोधण्यासाठी निघाले होते. त्यांना रोखण्याची हिंमत अलकाबाईंना झाली नव्हती. त्यांना रोखण्यासाठी उघडलेले तोंड अलकाबाईंनी तसेच मिटून घेतले होते. अण्णासाहेबांच्या मनात होत चाललेल्या उलथापालथीचा त्या विचार करू लागल्या होत्या.

कार घेऊन बाहेर पडलेल्या अण्णासाहेबांनी शहराचा कोपरानकोपरा पिंजून काढला होता. मित्र, नातेवाईक, परिचित, अपरिचित अशा सर्वांकडे त्यांनी चौकशी केली होती, परंतु सर्वच जण त्यांना लाल झेंडा दाखवत होते. कॉलेज, उद्यान, पर्यटनस्थळे इतकंच नव्हे, तीर्थक्षेत्र सुद्धा त्यांच्या नजरेतून सुटले नव्हते. आजचा दिवस खास त्यांच्यासाठी निराशा घेऊनच आला होता, कारण कोणी ही त्यांना प्रदीपविषयी काही ही सांगू शकलं नव्हतं. नासिकचे जंग जंग पछाडले तरी सुद्धा त्यांना प्रदीपचा थांगपत्ता लागला नव्हता.

जो जो सूर्य माथ्यावर येऊ लागला तो तो अण्णासाहेबांचा धीर सुटू लागला होता. आज त्यांनी सगळे नासिक पालथे घातले होते, परंतु कोठे ही त्यांना प्रदीपचा सुगावा लागला नव्हता. प्रदीपच्या मोबाईलवर संपर्क साधण्याचा प्रयत्न केला असता तो ही स्विच ऑफ सांगत होता. त्यामुळे मनात नको नको ते विचार यायला लागले होते. ‘प्रदीपने रागाच्या भरात जीवाचे काही बरवाईट तर केलं नसेल ना !’ मनात अनिष्ट विचार थैमान घालून लागताच ते अधिकच खचून जात होते. वेळोवेळी येणाऱ्या अलकाबाईंच्या फोनला ते फक्त कोरडा दिलासा देत होते, परंतु प्रत्यक्षात घरी गेल्यावर अलकाबाईंना काय उत्तर द्यायचे हा सर्वात मोठा प्रश्न त्यांच्यापुढे होता.

अलकाबाईंची ही अवस्था त्यांच्यापेक्षा वेगळी नव्हती. आतापर्यंत त्या प्रदीपची काळजी करत होत्या. त्यात आणखी अण्णासाहेबांनी भर घातली होती. सकाळपासून बाहेर पडलेले अण्णासाहेब संध्याकाळचे आठ वाजले तरी घरी परतले नव्हते. आता तर प्रदीपबरोबर अण्णासाहेबांचा मोबाईल ही आऊट ऑफ कव्हेरेज एरिया सांगत होता. त्यामुळे त्यांच्या जीवाला एकसारखा घोर लागून राहिला होता. भरतचे मधूनमधून फोन येत होते, पण ते निराशा करणारेच होते. अण्णासाहेब प्रदीपला घेऊन येतील म्हणून सकाळपासून त्या दरवाजाकडे एकटक आस लावून बसल्या होत्या. दोन-तीन वेळा तर अण्णासाहेब प्रदीपला घेऊन येत आहे असे त्यांना भास ही झाले होते, परंतु वास्तवाची जाण होताच त्या निराश होऊन जात होत्या. त्यात घड्याळाची टिक टिक त्यांची बेचैनी वाढवत होती. सकाळपासून त्यांनी दरवाजापर्यंत किती चकरा मारल्या असतील याचा हिशोब नव्हता. असइष्टांकडे फोन करून त्यांनी त्या दोघांबद्दल चौकशी ही केली होती, परंतु सर्वच जण 'ना' पाढा घोकत होते. त्यामुळे त्यांना आता फोनची ही भीती वाटू लागली होती. प्रत्येक वेळी त्या फोनने त्यांची निराशाच केली होती. हा फोन चांगली नाही, वॉईट बातमी नक्की देईल असे त्यांना वाटत होते. एवढा मोठा बंगला त्यांना नुसता खायला उठला होता. बाहेर जाऊन त्या दोघांचा तपास करावा असे ही राहून राहून त्याच्या मनात येत होते, परंतु त्यांची अन आपली चुकामूक झाली तर ? असे घोटाळ्यात पाडणारे विचार मनात येऊ लागताच त्यांची अवस्था खुंटीला बांधलेल्या गायीसारखी होती होती. नजरेआड झालेल्या वासराला पाहण्यासाठी गाय जशी दावे तोडू पाहते; गोल गोल फिरून खुंट्याला हिसडा देते तशी त्यांची स्थिती झाली होती, कारण बापलेक दोघे ही रागावून बाहेर पडले होते, त्यामुळे त्यांचा जीव टांगणीला लागला होता. रडणे काय ते तेवढेच त्यांच्या हाती होते.

‘कर्रर... कच !’

ब्रेकचा आवाज कानी पडताच अलकाबाई त्वरेने बाहेर आल्या. अण्णासाहेब पोर्चमध्ये कार पार्क करत उतरत होते. त्यांना पाहताच अलकाबाईंच्या जीवात जीव आला होता. त्यांचा निस्तेज चेहरा लगेच सतेज झाला होता. सकाळचे गेलेले अण्णासाहेब प्रदीपला शोधले तेव्हाच घरी आले या कल्पनेने त्यांच्या आनंदाला पारावार राहिला नव्हता. त्या आनंदाच्या भरात त्यांना आपल्या कर्तव्याचा ही विसर पडला होता. आपण पुढे व्हावे, अण्णासाहेबांच्या हातातील कोट घेऊन त्यांची विचारपूस करावी, परंतु नाही; त्यांना फक्त आपल्या चिरंजिवाचे वेद लागले होते. प्रदीप कारचा दरवाजा केव्हा उघडतो अन केव्हा बाहेर येतो.

“आलात, मला माहीत होतं, तुम्ही प्रदीपला सोबतच घेऊन याल !”

ज्या प्रश्नाची अण्णासाहेबांना भीती होती; तोच अलकाबाईंनी विचारला होता. त्या प्रश्नाने अण्णासाहेबांची दशा खूपच कृपण झाली होती. प्रदीपला आपण शोधू शकलो नाही हे कोणत्या तोंडाने सांगावे हेच त्यांना समजत नव्हते. ते फक्त अलकाबाईंसमोर अधोवदन उभे राहिले होते.

“तुम्ही असे गप्प का ? गाडीत बसलाय आहे का, तो ? रागावला वाटतं, प्रदीप... प्रदीप... !”

प्रदीप आला म्हणून उत्साहित झालेल्या अलकाबाईंनी घाईघाईने कारच्या काचा उघडून आत डोकावून पाहिलं. आत कोणी ही नव्हतं. निराशा होताच त्यांच्या डोळ्यांत पाणी उभे राहिले. अण्णासाहेबांचा दुर्मूखलेला चेहरा आता त्यांना दिसला होता. जडत्व आलेले अण्णासाहेब दिवाणखाण्यात येताच उभ्याने शरीर सोडून देत मटकन कोचावर बसले होते.

“मी काय विचारते ? प्रदीप कोठे आहे ? त्याचा तपास नाही लागला का ?” अण्णासाहेबांचे गळून गेलेले अवसान पाहून अलकाबाईंच्या जीवाची तगमग झाली होती.

“नाही... !” अण्णासाहेबांचा आवाज खूप खोलवरून आला होता, “खूप शोध शोध शोधलं, परंतु त्याचा काहीच तपास लागला नाही, असं एक ही ठिकाण नसेल की मी त्या ठिकाणी गेलो नाही, प्रत्येकाला विचारलं, मित्र, नातेवाईक, शेजारी, परंतु कोणालाच काही माहीत नाही, तेव्हा तो या शहरात असेल की नाही त्याबद्दल शंकाच आहे !”

“असं काही ही नका हो... बोलू, तुम्ही... !”

अलकाबाईंना उभ्या घाई रडू कोसळले होते. पुत्रमोहाने त्या वेडेपिश्य झाल्या होत्या. मनोविकारांवर ताबा न राहिल्याने त्यांनी ‘प्रदीप या शहरात असेल की नाही’ या वाक्याचा वेगळाच अर्थ घेतला होता.

कूस उजाडल्यागत अलकाबाईंचे धाय मोकलून रडणे पाहून अण्णासाहेबांना त्यांचे सांत्वन कसे करावे हेच समजेना, त्यांनी खांद्यावर डोके ठेवून रडणाऱ्या अलकाबाईंचे डोके धापटत मुका आधार दिला होता.

“मावशी... ये मावशी...!”

प्रदीपने घर सोडून चार दिवस झाले नव्हते, तोच अलकाबाईंनी अंथरून पकडले होते. पुन्हा त्यांची तबीयत पहिल्यासारखी कुरकूर करायला लागली होती. चार दिवसात त्यांच्या पोटात पाण्याव्यतिरिक्त अन्नाचा एक कण सुद्धा गेला नव्हता. त्यांची तबीयत दिवसेंदिवस ढासळत चालली होती. डॉक्टरी इलाज चालू होते, परंतु त्याचा काही ही उपयोग होत नव्हता. सर्व जण त्यांना समजावत होते, पण त्या कुणाचं ही ऐकायला तयार नव्हत्या. फक्त ‘प्रदीप’ एवढा एकच ध्यास त्या धरून बसल्या होत्या. एक पुरुष आजारी पडला तर कुटूंबाला एवढा फारसा फरक पडत

नाही, परंतु एक स्त्री आजारी पडली, तर संपूर्ण घरच आजारी पडतं. कुटूंबाचा तो कणाच मोडकळीस आल्याने सगळ्या घराला अवकळा आली होती.

“अव्हं बाईसाहेब... उठा की जरा, भरत तुम्हासनी आवाज देतोया !”

फक्त धुणीभांडी करणारी गंगू आता पूर्ण वेळ अलकाबाईंच्या सेवेसाठी लावून दिली होती. ती घरकामाबरोबर अलकाबाईंची सेवा ही इमानइतबारे करत होती. नेहमी हसतंखेळतं घर पाहण्याची तिला सवय होती, परंतु घरावर आलेल्या या विचित्र सावटाने तिला ही कसं होऊ लागलं होतं.

“हूं...!” हुंकारत अलकाबाईंनी जड पडलेले डोळे उघडत समोर पाहिलं.

“असं किती वेळ पडून राहणार आहात, उठा की जरा ! मोठं मालक, अन भरत यांची तोंडं तुमच्याविना कशी बारीक झाल्याती !”

“काय करू, मला बरंच वाटत नाहीये !” लोडाला टेकून बसत अलकाबाई म्हणाल्या, “खूप प्रयत्न करते, पण काही जमतच नाहीये !”

“मावशी थोडंसं खाऊन घ्या ना, म्हणजे तुम्हाला बरं वाटेल !” भरतला अलकाबाईंच्या तब्बेतीची चिंता लागली होती.

“हो... रे... भरत, मला गोडच लागत नाहीये, मी तरी काय करू !” थकलेल्या अलकाबाईंनी प्रथमच भरतच्या तोंडाकडे पाहिलं होतं. भरतला त्या आपला पोटाचाच मुलगा मानत होत्या, परंतु भरत आणि प्रदीप हे आपले दोन्ही हात आहे, ते आपल्यापासून वेगळे होऊ नये असा त्याचा अट्टाहास होता.

“पर उपाशी राहून कसं चालनं, थोडंसं खालंच पाहिजे !” गंगूबाईंनी ही आग्रह केला होता.

“रागाच्या भरात घर सोडून गेलेला प्रदीप... त्याच्याशिवाय मी कशी जेवू गंगू !” अलकाबाई व्याकूळल्या होत्या.

“देव समदं ठिक करेल, तुम्ही काळजी करू नका !” आधार देत गंगू अलकाबाईंचा हात धरत म्हणाली, “उठा चला, आज थोडंसं खाऊनच घ्या, तुम्ही असं झोपलेलं असत्यांत, त्यामुळं बडं मालक भी ध्यानावर जेवत न्हाय, एकटंच बसलेलं असत्यात, अभ्यासिकेत मनातल्या मनात कुडत, येकदोन येळा तर मी त्यांस्नी आसवं गाळताना भी पाहिलंय !”

‘टिंगटोंग... टिंगटोंग...’

दरवाजावरची बेल खणाणताच गंगूने अलकाबाईंचा हात सोडला, ती दरवाजा उघडण्यासाठी वळाली होती, परंतु जाताना ती अलकाबाईंना जेवायला सांगण्याचं विसरली नव्हती, “लवकर या हं... मी ताट तयार करते !”

गंगू गेली, पण जाताना अलकाबाईंना विचार करण्यास लावून गेली होती. आतापर्यंत त्यांनी अण्णासाहेबांच्या मनाचा विचार केलाच नव्हता. आपल्याच पोळीवर तूप ओढून घ्यावे तशा त्या दुःख करत बसल्या होत्या. आपल्याप्रमाणे अण्णासाहेबांना ही दुःख झाले असेल, प्रदीप जसा आपला मुलगा आहे तसा तो त्यांचा ही मुलगा आहे, मग आपणच का दुःखाला कवटाळून बसलो आहोत असा प्रश्न मनात येताच त्यांना प्रकर्षाने अण्णासाहेबांची आठवण झाली होती. या चार दिवसात चक्क त्यांना अण्णासाहेबांचा विसर पडला होता.

“बाईसाहेब... आव्हं बाईसाहेब... बाईसाहेब...!”

गंगूचा चिरका व भेदरलेला आवाज कानी पडताच अलकाबाईंची विचारशृंखला तुटली होती. काहीतरी अमंगळ घडले असावे हे तिच्या ओरडण्यावरून वाटत होते. मनात तर्कवितर्क येताच त्यांची अवस्था एखाद्या अपंग व्यक्तीसारखी झाली होती, कारण चार दिवसाच्या उपसावाने त्यांच्या शरीरात

बिलकुल त्राण राहिले नव्हते, तरी ही त्यांनी प्रयत्नाची पराकाष्ठा करत बाहेर धाव घेतली होती.

“आव्ह, लवकर खाली या की, बघा तरी कोण आलंय ते, या बघा छोटं मालक आलं... छोटं मालक !” गंगूने आनंदाने नाचत सगळं घर डोक्यावर घेतलं होतं.

अलकाबाईंनी वरच्या मजल्यावरून दरवाजाच्या दिशेने नजर टाकली. दरवाजात प्रदीप उभा होता. त्याला पाहताच त्यांचा स्वतःच्या डोळ्यांवर विश्वासच बसेना. अंगात वायू संचारल्यागत त्या जिन्याच्या पायऱ्या गाळतच खाली उतारल्या. प्रदीपला समोर उभे पाहताच त्यांचा आनंद गगनात मावेनासा झाला होता. चार दिवस त्यांना चार वर्षासारखे वाटले होते. बरोबरीचा झालेल्या प्रदीपला आजपर्यंत त्यांनी कधी नजरेआड केले नव्हते. दरवाजाच्या दिशेने धाव घेत त्यांनी प्रदीपला घट्ट मिठी मारली. आज त्यांचे हरवलेलं पारडू परत सापडले होते. आता त्यांच्या डोळ्यांतून ओघळणारे दुःखाश्रू नसून ते आनंदाश्रू होते.

“माझ्या राजा...!” न थांबणारे अश्रू पदराने कोरडे करत अलकाबाई गदगदल्या स्वरात म्हणाल्या, “कोठे गेला होतास इतके दिवस ? किती शोध शोध शोधलं तरी सापडला नाहीस ! इतका राग आला होतास तुला तुझ्या आई अन वडिलांचा ? एवढा सुद्धा अधिकार नाही आमचा तुझ्यावर !”

गंगूच्या ओरडण्याचा आवाज ऐकून अण्णासाहेब ही अभ्यासिकेतून बाहेर आले होते. मातापुत्राचा मिलाफ पाहून दगडाला ही पाझर फुटेल तेथे अण्णासाहेब काय चीज काय होते. त्यांचे ही हृदय भरून आले होते. कोणाला कळणार नाही अशा अविर्भावात त्यांनी चष्म्याआडचे अश्रू रूमालाने टिपले. प्रदीपच्या येण्याने बंगल्याला आलेली मरगळ क्षणात नाहीसी झाली होती. आजारी अलकाबाईंना बरे करण्यासाठी तज्ञ डॉक्टरांचे औषध ही नाकाम ठरले होते. तेथे प्रदीपची एक प्रतिमा

दृष्टीस पडताच अलकाबाई पुन्हा तरुण झाल्या होत्या. ही सारी अद्भूत किमया प्रदीप परत येण्याची आहे हे अखेर अण्णासाहेबांना मान्य करावे लागले होते.

“नाही ग आई... माझ्यावर तर खरा अधिकार तुमचाच आहे !” प्रदीप ही आपल्या अश्रूंना आवर घालू शकला नव्हता. आपल्यामुळे आपल्या आईची होत असलेले फरपट त्याला पहावली जात नव्हती.

“मग तुला तुझ्या बाबांनी मारताच का निघून गेलास रागंरागं ?” तशा ही परिस्थितीत अलकाबाईंचा सूर तक्रारीचा होता.

“मी रागावलो नव्हतो, एका कामासाठी बाहेर गेलो होतो !” प्रदीपने आपल्या आईची समजूत काढली होती.

“बरं जाऊ दे... !” प्रदीप परत घरी आला यातच खूश होत त्यांनी त्याची अधिक काही चौकशी केली नाही. त्याचा हात धरत त्या म्हणाल्या, “चार दिवस झाले, घरात कोणी सोयीचं जेवलेले नाही, आज सर्व जण आपण मनसोक्त जेवण करू या...!”

“आता वाढते बाईसाहेब !” सद्गदित होत गंगूने ही आपले अश्रू पदराने पुसले होते. लगोलग ती स्वयंपाकघरात धावली होती.

“थांब आई...!” प्रदीपने अलकाबाईंच्या हातातून आपला हात सोडवून घेतला होता.

“काय रे... काय झालं ?” अलकाबाईंचे डोळे विस्फारले गेले होते.

गंगू स्वयंपाकघराच्या दाराशीच थबकली होती. अण्णासाहेबांच्या ही भुवया उंचावल्या गेल्या होत्या. भरत ही त्याच्या विचित्र वागण्याने स्तिंभित झाला होता. प्रत्येकाच्या मनात शंकेची पाल चुकचुकली होती. प्रदीपच्या विलक्षण थंडपणाने अगोदरच अशुभ संकेत दिला होता.

“मी एकटा नसून माझ्याबरोबर आणखी कोणीतरी आहे !”

सर्वांच्या नजरा दरवाजाच्या दिशेने वळाल्या. दरवाजा सताड उघडा होता. त्यांना दरवाजात कोणी उभे असलेले दिसले नव्हते. त्यामुळे सर्वांची अवस्था गोंधळ्यासारखी झाली होती.

“कोण...? कोठे...?” निर्माण झालेली पोकळी फोडत अलकाबाईंनी प्रश्न केला.

“एक मिनिट !” उत्कंठित झालेल्या अलकाबाईंना थांबण्यास सांगत प्रदीपने दरवाजाच्या दिशेने आवाज दिला, “आरती... ये आरती, आत ये !”

दरवाजाआड उभी असलेली सुंदर काठापदराची भरजरी साडी नेसलेली आरती अलगद दरवाजात येऊन उभी राहिली. तिला समोर उभी पाहताच सर्वांचे डोळे लकाकले होते. साक्षात मेनकाच दरवाजात प्रगट झाली की काय असा भास प्रत्येकाला झाला होता. त्या अनुपम लावण्याने सर्वांनाच भुरळ घातली होती. अलकाबाईंना तर आपली सून अशीच असावी असे ही विचार मनात आले होते.

“आई... ही आरती !”

सर्वांनी तंत्रीतून जागे झाल्याप्रमाणे प्रदीपकडे पाहिले. प्रदीपने ओळख करून देताच आरतीने अलकाबाईंचे चरणस्पर्श केले होते. एका हातात घडी केलेले हार, गळ्यात सौभाग्याचं लेणं, अंगावर नववधूचा साज पाहून सर्वजण संभ्रमित झाले होते. अनवधानाने अलकाबाईंनी तिला ‘सौभाग्यवती भव’ असा आर्शिवाद ही देऊन टाकला होता, परंतु प्रदीपचा हिच्याशी काय संबध म्हणून सर्वजण चक्रावले होते.

“तुझी सून !”

“का.....य ?”

सर्वांचीच तोंड धक्का बसल्यागत वासली होती, परंतु आवाज मात्र फक्त अलकाबाईंच्या मुखातून बाहेर पडला होता, समोर चेटकीण उभी असल्यागत त्यांनी आरतीकडे पाहिले. ‘या मुलीला आपण याअगोदर केव्हातरी पाहिले आहे !’ त्यांनी आपल्या स्मरणशक्तीला ताण दिला होता. तिच्यापासून दोन पावले मागे सरकत त्या म्हणाल्या, “म्हणजे ही तुझी ?”

“हो आई... ती माझी बायको आहे !” अलकाबाईंना विचारताना जेवढे कष्ट झाले होते; तेवढे प्रदीपला सांगताना कष्ट झाले नव्हते.

आजपर्यंत अण्णासाहेब प्रदीपला एकविसाव्या शतकातला श्रावणबाळ समजत होते, परंतु त्याच श्रावणबाळाने त्यांचा भ्रमाचा भोवळा फोडला होता. त्यांच्या मनाविरुद्ध आरतीशी लग्न करून त्याने त्यांच्या सगळ्या आशाआकांक्षाचा चुराडा केला होता. प्रदीप मोठा आय. पी. एस. अधिकारी होऊन तो आपलं नाव कमवेल अशी त्यांना अपेक्षा होती, परंतु सर्व अपेक्षांचा चोळामोळा करत त्याने अडगळीत फेकून दिल्या होत्या. स्वतःच्या पायावर उभे नसताना केलेले लग्न म्हणजे तारुण्यात केलेली मोठी घोड चूक होय. या चुकीला अण्णासाहेबाकडून माफी मिळणे अशक्य होते.

“बाबा, नमस्कार करतो आम्ही !”

प्रदीप आणि आरती अण्णासाहेबांना नमस्कार करण्यासाठी वाकले होते. प्रदीपने नमस्कारासाठी अण्णासाहेबांच्या पायाला स्पर्श केला असता तो स्पर्श त्याला एकदम थंडगार लागला होता, जणू अचेतन असल्यागत त्यांच्या पायाच्या सर्व सवेदना लोप पावलेल्या होत्या. आपल्या वडिलांच्या मनात काय चाललं आहे हे ओळखायला प्रदीपला फारसा वेळ लागला नव्हता. अण्णासाहेबांच्या डोळ्यांत पाहत तो म्हणाला, “बाबा नका चिंता करू तुम्ही, मी एकदा सांगितलं ना... तुमच्या सर्व अपेक्षा पूर्ण करणार आहे मी !”

प्रपंचाच्या अनुभवातून गेलेल्या अण्णासाहेबांना प्रदीपचे आश्वासन रूचले नव्हते. संसाराच्या गर्तेत फसलेल्या माणसांच्या मर्यादा ह्या सिमित असतात. जो लग्नाअगोदरच्या मुक्तछंद काळात प्रगती करतो तोच यशस्वी होतो असे अण्णासाहेबांचे मत होते. त्यामुळे प्रदीपचे बोलणे अवास्तविक वाटत असल्याने त्यांची आतल्या आत घुसमट होऊ लागली होती. संतापाने दग्ध होऊन ही त्यांना आपला रोष त्याच्यावर काढता येत नव्हता. कारण अलकाबाईंचे प्रदीपवर असलेले निव्र्याज प्रेम, त्या प्रेमापायी त्यांनी अन्नपाणी त्यागले होते. चार दिवसात अलकाबाईंची झालेली वाताहत आठवताच त्यांना आणखी नवीन बखेडा उभा करण्याचे धाडस झाले नव्हते. त्यामुळे ‘मौन सर्वार्थ साधनम्’ या उक्तीचा वापर करत ते गप्पच उभे होते.

“हे बाबा घ्या !” एक पत्र अण्णासाहेबांच्या पुढे करत प्रदीप म्हणाला, “एम. पी. एस. सी. पास झाल्याचं सर्टिफिकेट, तुमच्या नकळत एक वर्षापासून अभ्यास करत होतो, त्याचा हा निकाल, मी तुमचं आय. पी. एस. होण्याचं स्वप्न पूर्ण करणार आहे !”

प्रदीपच्या हातातील पत्राकडे अविश्वासाने पाहत अण्णासाहेब चमकले होते. ते पत्र प्रदीपच्या हातातून घेत त्यांनी नजरेखालून घातले. वाचले तर खरोखर ते पत्र एम. पी. एस. सी. पास झाल्याचं सर्टिफिकेट होते. प्रदीप एम. पी. एस. सी.ची परीक्षा चांगले गुण मिळवून पास झाला हे वाचूनसुद्धा त्यांची खात्री पटेना.

“विश्वास ठेवा बाबा माझ्यावर !” अण्णासाहेबांच्या सांशक चेहऱ्याकडे पाहत प्रदीप म्हणाला, “मी उद्या पी. एस. आय.च्या ट्रेनिंगसाठी पुण्याला जातो आहे, आई म्हणते तसं मी प्रथम कमावता होतो, जॉब फिक्स झाला की नंतर यु. पी. एस. सी.ची परीक्षा देऊन आय. पी. एस. ही होता येईल !”

प्रदीपचा आत्मविश्वास आणि हातातील एम. पी. एस. सी. पास झाल्याचं सर्टिफिकेट पाहून अण्णासाहेबांच्या मनातील किंतु बऱ्यापैकी निवळला होता.

प्रेमाच्या भानगडीत पडणारी मुलं वाया गेलेली असतात हा त्यांचा समज साफ फोल ठरला होता. उलट त्यांच्यामध्ये स्वतःच्या जबाबदारीवर आव्हान पेलण्याची एक वेगळीच शक्ती असल्याचा अनुभव त्यांना आला होता. प्रदीपने घडविलेल्या साक्षात्काराने ते संतुष्ट झाले होते. त्यांच्या मृत इच्छा आकांक्षांना पुन्हा एकदा नव्याने पालवी फुटली होती.

“ते सगळं ठिक आहे रे.. पण लग्नाचा काय घोळ घातला हा मधेच, कोण, कुठली ही मुलगी ?” मुळमुद्यापासून भटकणाऱ्या बापलेकामध्ये अलकाबाईंनी तोंड घुपसले होते.

“आई... ती माझी पत्नी आहे एवढीच ओळखी मला वाटतं पुरेसी आहे !” प्रदीप कुत्सितपणे उतरला. आरतीबद्दल अलकाबाईंनी केलेला पंक्तिभेद त्याला आवडला नव्हता.

“अरे पण... ?”

“प्रदीपची आई... !” अलकाबाईंचा विनाकारण आकांततांडव पाहून अण्णासाहेब दरडावले होते. समजुतीच्या सुरात ते पुढे म्हणाले, “मन मोठं करा, एक गोष्ट मनाविरुद्ध केलेली असली तरी दहा गोष्टी आपल्या मनासारख्या केल्या आहेत !”

“तुम्ही पण... ?” अलकाबाईंचे डोळे विस्फारले होते.

“आणखी वाद नको.... जा, औक्षणाचं ताट आणि धान्याने भरलेलं माप घेऊन या... !”

अण्णासाहेबांनी चोरालाच आश्रय दिल्यावर तक्रार कुणाकडे करायची; अलकाबाईंना नाइलाजास्तव प्रदीप आणि आरतीचा गृहप्रवेशाचा विधी उरकावा लागला होता. आपल्या मुलाच्या लग्नाची खूप स्वप्न रंगवली होती त्यांनी, परंतु

प्रदीपच्या प्रेमविवाहाने त्यांचे वरमाई होण्याचं स्वप्न स्वप्नच राहिले होते. पितापुत्रातील झालेल्या तहाने त्या निराश झाल्या होत्या.

स्त्री माहेर सोडून सासरी येते तेव्हा नव्याने तिला आपले विश्व तयार करायचे असते. तेथील कुटूंबातील माणसांशी जुळवून घ्यायचे असते. ज्या कुटूंबाशी आपला काही ही संबंध नसतो त्या कुटूंबातील माणसांची मन जपायची असतात. आरतीला एक अनामिक दडपण आले होते. लहानपणापासून ती निराश्रिताच जीवन जगत आली होती. माहेर म्हणून असे तिला कोणते ही ठिकाण नव्हते. निराधार असल्याने तिला प्रदीपमुळे आधार मिळाला होता. स्वतःचे असे ठिकाण मिळाले होते. काळजी करणारी माणसं मिळाली होती. ‘पण ती माणसं आपली आहेत ?’ मनाच्या दुग्धा स्थितीने दडलेले खडाष्टक पुन्हा उफाळून वर आले होते. परंतु तिला प्रदीपच्या निव्र्याज प्रेमाची आठवण होताच ती शांत झाली. ‘दैव देत अन कर्म नेत,’ या म्हणीनुसार तिला वागायचं नव्हतं. प्रदीपसाठी नव्हे तर ती स्वतःसाठी घरातील सगळी माणसं जपणार होती. त्यांना आपलंसं करून घेणार होती. कालौघात अण्णासाहेब व अलकाबाई ही सर्व काही विसरल्याचे तिला आढळले होते. पहिला होता तसा अहंमपणा आता त्यांच्यात अजिबात तिला दिसला नव्हता. तेव्हा नसती कुरापत न काढता एक सुखसीन जीवन जगण्याचे तिने ठरविले.

“आरती ... अग कसला विचारतेस ?”

बेडरूममध्ये कॉटवर एकटीच बसलेली आरती प्रदीपच्या आवाजाने दचकली होती. ती विचारांच्या अधीन झाल्याने प्रदीप दरवाजा उघडून कधी नजीक येऊन बसला तिला ही कळले नव्हते. पूर्वाश्रमीच्या कटू आठवणीने तिला

वास्तवाचे भान देखील राहिले नव्हते. रजिस्टर लग्न करून नवीन ठिकाणी आल्याचे दडपण तिच्या मनावर होते ते वेगळेच. लग्नाचे कोणते ही सोपस्कार न करता साध्या पद्धतीने मंदिरात एकमेकांच्या गळ्यात हार घालून ती या घरात आली होती. वाजतगाजत लग्न करण्याची तिची इच्छा अपूर्ण राहिली होती. लग्नानंतरचा मधुचंद्र ; तो ही अण्णासाहेबांच्या ध्येयापायी काही काळासाठी दुरावला गेला होता. प्रदीप आणि आपले मिलन खऱ्या अर्थाने होण्यास अजून एक वर्ष तरी वाट पहावी लागणार होती. तो उद्या पी. एस. आय.च्या एक वर्षाच्या ट्रेनिंगसाठी पुण्याला जाणार होता ; तोपर्यंत तरी तिला ते अनमोल सुख कल्पनेतच उपभोगावे लागणार होते.

“आता सगळं ठिक झालं आहे ना...!” जीवनाचे इप्सित निष्कंटक साध्य झाल्याचा सुस्कारा सोडत प्रदीप म्हणाला, “बाबांनी ही आपल्या लग्नाला मंजुरी दिली आहेत; तेव्हा आता कसलीच चिंता उरली नाही !”

“मी चिंता करत नव्हते, उलट तुमच्यामुळे मला सुगीचे दिवस पहायला मिळत आहे ; ते मानवतील का, याचा विचार करत होते !” आरती प्रामाणिकपणे बोलली होती.

“ओ... हो, अरे-कारेचे रूपांतर अहो-काहोत, हा बदल कसला म्हणायचा बुवा !” विस्मयाने प्रदीपचे डोळे उंचावले होते.

“कारण प्रियकराचे रूपांतर पतीत झाले आहे ना... म्हणून !” आरतीने सहजतेने उत्तर दिले.

“तोटाच झाला की हा...!” प्रदीपच्या चेहऱ्यावर उगाचच नाराजी पसरली होती.

“तो कसा ?” आरती चक्रावली.

“मग तू प्रेयसीसारखी गुलूगुलू बोलणार नाहीस, बायकोसारखा रूबाब दाखवशील !” घाबरल्याचा आव आणत प्रदीपने तिच्यावर कोटी केली होती.

“छट... काहीतरीच आपलं !” आरती लाजली होती.

“असं नाही, तू मला वचन दे !” लहान पोरंसारखा हट्ट करत प्रदीप पुढे म्हणाला, “एकांतात अरे-कारे, फक्त आईबाबांसमोर आहो-काहो !”

“मी प्रयत्न करते !” आपलं सात्विक मत मांडत आरती म्हणाली, “कारण मला तुमचा किंवा आई बाबांचा, कोणाचा ही अनादर व्हावा असं वाटत नाही !”

“मोठ्यांचं मोठेपण जपण्यातच आपलं हित असतं !” प्रदीप एकाकी गंभीर झाला. जीवनाचे सूत्र तिला उलगडून सांगत तो म्हणाला, “कारण ती माणसं मनाने खूप मोठी असतात, त्यांच मोठेपण जर तू जपलेस ; तर तुला कसलेच कमी पडणार नाही !”

“तुमच्या आईबाबांची सेवा करणे हे तर माझं कर्तव्यच आहे, यापेक्षा ही वेगळं करायला सांगाल तर ते ही करीन मी, तुमच्यासाठी !”

“ठिक आहे !” तिने मन जिंकताच प्रदीप रतीविभोर होत म्हणाला, “तर पलीकडचे ते लाईटीचे बटन बंद कर !”

प्रदीपच्या बाहूंची मिठी भोवताली पडताच आरती शहारली होती, रतीसुखासाठी असुसलेल्या त्याच्या त्या मिठीतून स्वतःची सुटका करून घेत ती म्हणाली, “अहो... मी सर्वस्वी तुमचीच आहे, किती घाई कराल ?”

“अग... रात्र कमी अन सोंग जास्त, एका रात्रीत एक वर्षाची भरपाई निघाली पाहिजे !”

“चल... चावट कुठला !”

लाजेने आरतीच्या गालावरचा रिक्तमा फुलताच प्रदीपने तिच्या ओठावर आपले ओठ टेकवत दीर्घ चुंबन घेतले. रतीशृंगाराला बाहर आल्याने दोघे ही त्यात बुडून गेले होते. लग्नानंतर व ट्रेनिंगला जाण्याअगोदर मिळालेली एक रात्र पूर्ण त्यांनी रतिसुखात घालवली होती.

पंचारती घेऊन अलकाबाई औक्षण करण्यासाठी प्रदीपची वाट पाहत उभ्या होत्या. आज तो पुण्याला जाणार होता. पी. एस. आयच्या ट्रेनिंगसाठी पुणे पोलिस अँकेडमीमध्ये भरती होणार होता. एक वर्षाच्या ट्रेनिंगनंतर प्रदीप पी. एस. आय. होणार म्हणून सर्व जण खुषीत होते. त्याला निरोप देण्यासाठी दिवानखाण्यात त्याच्या प्रतिक्षेत वाट पाहत उभे होते. ट्रेनिंगच्या कालावधीत कोणाला ही त्याला सहजासहजी भेटता येणार नव्हते.

तयार होऊन प्रदीप जिना उतरून खाली आला. त्याच्यापाठोपाठ आरती ही त्याची कपड्यांची बॅग घेऊन खाली येत होती. आपले भरलेले कुटूंब आस्थेने आपल्या बोळवणीसाठी उभे राहिलेले पाहून प्रदीपचे डोळे अश्रूंनी भरून आले होते. आपल्या कुटूंबापासून तो काही काळासाठी दूर चालला होता. एम. पी. एस. सीची परीक्षा खूप मेहनतीने तो चांगले गुण मिळवून पास झाला होता. वडिलांचे स्वप्न पूर्ण करायचे म्हणून तो एका ध्येयाने झपाटला होता. स्वतःला अजमावताच तो यशस्वी ही ठरला होता. आता त्याच्या नावाची निवड ही पी. एस. आय. पदासाठी झाली होती. चार दिवस घराबाहेर होता त्यातले तीन दिवस तो याच कामात व्यस्त होता. सरप्राईज देऊन त्याने वडिलांना चकित केले होते. आरतीशी लग्न करावयाचे असेल तर अण्णासाहेबांच्या मनासारखे व्हायला हवे हे तो जाणून होता.

“आई, तुझ्या हातातील पंचारती पाहून मी युद्धावर जातो आहे की काय असेच वाटते !” कुटूंबापासून अलग होण्याचे दुःख प्रदीपने हसत जिरविले होते.

“तसं नाही बेटा !” प्रदीपच्या कपाळी कुंकूमतिलक लावत अलकाबाई मार्दवी स्वरात म्हणाल्या, “चांगल्या कामाची सुरुवात ही नेहमी औक्षणाने करावी!”

प्रदीपच्या भाळी कुंकूमतिलक लावत अलकाबाईंनी त्याच्यावरून पंचारती उतरविली होती. पंचारती ओवाळून होताच प्रदीपने त्यांचे चरणस्पर्श केले होते. त्यांनी मुलाला यशस्वी होण्याचा आशीर्वाद देत त्याच्या मस्तकावरून हात फिरविला. त्याला शुभकामना देत त्या म्हणाल्या, “यशस्वी भव ! लवकर... तू तुझ्या बाबांचं स्वप्न पूर्ण करून घरी ये !”

स्थितप्रज्ञासारखे दूर उभे असलेल्या अण्णासाहेबांकडे वळत प्रदीपने त्यांचे ही आशीर्वाद घेतले. त्याच्या चेहऱ्यावरून त्याच्या मनातील अप्रगट भाव वाचत अण्णासाहेब म्हणाले, “निश्चित रहा... आम्ही आहोत ! तू काळजी करू नकोस, फक्त तू व्यवस्थीत प्रशिक्षण घे !”

व्यक्त करू न शकणारे भाव अण्णासाहेबांनी हेरताच प्रदीप खजिल झाला होता. लग्नाच्या दुसऱ्याच दिवशी त्याला आरतीपासून अलग व्हावे लागत होते. आपल्या विश्वासावर स्वतःचे घरदार सोडून लग्न करून आणलेल्या आरतीला दुसऱ्याच्या भरोशावर सोडायला त्याचा जीव होत नव्हता. ‘आपला जीव की प्राण असलेल्या आरतीला सांभाळा !’ हे त्याला आईवडिलांना म्हणायला संकोच वाटत होता, परंतु अण्णासाहेबांचा आश्वासक हात पाठीवरून फिरताच त्याची कळी खुलली होती. त्याने आरतीकडून कपड्यांची बॅग घेत गुढ स्मित केले. भरतकडे वळत तो म्हणाला, “चल... भरत ! मला स्टॅन्डपर्यंत सोडून दे !”

“भरत इकडे आहेत, म्हटलं !” आपल्याकडे तोंड न करता बोलणाऱ्या प्रदीपची भरतने खिल्ली उडविली होती.

आरतीत जीव गुंतलेल्या प्रदीपचं न्यून दृष्टोत्पत्तीस येताच सर्वजण खो-खो हसले होते. सर्वत्र आपला हश्या होताच लाजून त्याने भरतवर डोळे वटारले होते. उगाचच सारवासारव करत तो म्हणाला, “मी तुलाच म्हणतो आहे !”

“हो... ना, मग चल...!” आपल्या डोळ्यांची मजेशीर हालचाल करत भरत म्हणाला.

जाणाऱ्याला हसत पाठवणी केली की त्याचा जीव कशात अडकत नाही तसेच काहीसे प्रदीपच्या बाबतीत झाले होते. तो निश्चिंत होऊन चालला होता. घरातील हसत्याखेळत्या वातावरणात आरती रमून जाईल याची खात्री पटल्याने त्याला आता आरतीची चिंता राहिली नव्हती. फक्त अण्णासाहेबांचे स्वप्न पूर्ण करणे एवढे एकच ध्येय डोळ्यांसमोर ठेवून तो निघाला होता.

“थांब भरत !”

अलकाबाईंचा पाठीमागून आवाज येताच भरत आणि प्रदीप दोघांनी किंचित स्तंभित मुद्रेने मागे वळून पाहिले. अलकाबाईंच्या धीरगंभीर चेहऱ्यावरून का थांबविलं असेल याचा उलगडा होत नव्हता. गोंधळून भरतने प्रश्न केला, “काय मावशी ?”

एकवार प्रदीप आणि आरतीच्या चेहऱ्याकडे सूक्ष्मतेने पाहत अलकाबाई म्हणाल्या, “भरत, तू घरीच थांब, तुझ्याशी थोडंसं काम आहे, तुझ्याऐवजी आरतीला प्रदीपसोबत पाठव, आरती जातेस तू ?”

“वॉव... आंधळा मागतो एक डोळा अन देव देतो दोन डोळे !” भुवई वक्राकार उडवत भरतने प्रदीपला चिमटा काढला होता.

घरात मोठी माणसं असताना आपण प्रदीपबरोबर त्याला स्टॅन्डवर सोडायला जाणं योग्य नाहीत; आरतीला ते अप्रशस्त वाटल्याने ती जागीच खिळून उभी राहिली होती. काल गृहप्रवेश केला आणि आज आपण प्रदीप आपलाच असल्यागत त्याच्याबरोबर मिरवायचे ; या गोष्टीला तिचे मन राजी नव्हते. सासूसासऱ्यांच्या मोठेपणाचा आदर करत ती म्हणाली, “नाही... नाही, आई ! भरत जातील, त्यांनाच जाऊ द्या !”

“अग... नको लाजूस, लग्नाअगोदर लाजली नाहीस, आणि आता लाजते आहेस !” आग्रह करत अलकाबाई नकळत खोचक बोलून गेल्या होत्या.

“तसं नाही पण ?” बुजरी आरती गुटमळली होती.

प्रदीपला ही आरतीने आपल्याला स्टॅन्डपर्यंत सोडवायला यावं अशी इच्छा होती. अपेक्षेने तो ही तिच्याकडे पाहत ताटकळत उभा होता. पुण्याला जाण्याअगोदर काही क्षण आरतीसोबत घालवावेत अशी त्यांची अंतरिक इच्छा होती.

“अग... जा... तू ! स्पेशल टॅक्स करून रेल्वेस्टेशनला पोहोचा, भरत आपली कार घेऊन त्याच्या काकांना शाळेत सोडेल, अन तसेच तुला घ्यायला येईल !” अलकाबाई आरतीला अधिकार वाणीने म्हणाल्या.

खूपच आग्रह झाल्याने अखेर आरतीला नाईलाजास्तव प्रदीपसोबत जाणे भाग पडले. त्याच्यासोबत जाताना मात्र तिला एका गोष्टीचे नवल वाटले होते. कालपर्यंत आईच्या पदराला धरून चालणाऱ्या प्रदीपने आपला पदर धरावा; खरंच मातृत्वापेक्षा सखीत्व श्रेष्ठ नाही का ? असा प्रश्न मनात येताच ती स्वतःशी खुदकन हसली होती.

विरहाने उतरलेले चेहरे पल्लवीत झालेले पाहून अनभिज्ञ अलकाबाई समाधान पावल्या होत्या. आपल्या मुलाला काय हवं नको हे एका आईशिवाय कोण जाणून शकते !

पुण्याला ट्रेनिंगसाठी गेलेल्या प्रदीपचे रोजच्या रोज आरतीला फोन येत असत. चोवीस तासातले अर्धा तास तरी तो न चुकता फोनवर तिच्याशी गप्पा मारत असे. तिला एकटेपणा जाणवणार नाही याची तो पुरेपूर काळजी घेत होता, तरीपण ती एवढ्यात नेहमी गुमसूम राहत असे. निरस असल्याप्रमाणे ती आपल्याच कोशात गुरफडल्यागत वागत असे. घरातले काम उरकले की सतत स्वतःला खोलीत बंद करून घेत असे.

भरतकडून कळलेल्या माहितीवरून आरती खूप सृजनशील व बोलघेवडी असल्याचे कळले होते. प्रत्यक्षात मात्र अलकाबाईंना तिचे वेगळेच दर्शन घडले. ती खूप मितभाषी असल्यासारखी वाटत होती. जास्त कोणाशी काही बोलत नव्हती. आपलं काम भलं अन आपण भलं एवढेच तिचे विश्व होते. बहुतेक ती प्रदीपच्या विरहाने अशी वागत असावी असा एक अंदाज अलकाबाईंनी केला होता. थोडे दिवस गेली की ती आपोआप रूळेल, कारण माहेर सोडून सासरी आलेल्या प्रत्येक मुलीची अशीच गत होते. नव्या घरातील वातावरणाशी जुळवून घ्यायला थोडा उशीरच लागतो. तिच्या मनस्थितीविषयी एक अंदाज बांधत अलकाबाई तिला अधिक काही न छेडता जास्त खोलात घुसल्या नव्हत्या.

दीड-दोन महिने झाले असतील नसतील अलकाबाईंना आरतीला दिवस राहिल्याचे समजले होते. ती गोड बातमी ऐकून त्यांना खूप आनंद झाला होता. त्यांनी अनेक सुवासिनी घरी बोलवून आरतीची खणानारळाने ओटी ही भरली

होती. त्यानिमित्ताने त्यांनी नातेवाईकांना सुनमुखाचे ही दर्शन घडविले होते. कितीतरी वर्ष झाली, त्यांनी आपल्या घरात लहान मुलाचा रडण्याचा आवाज ऐकला नव्हता. आरती आपली ती इच्छा लवकरच पूर्ण करणार आहे म्हणून त्यांच्या आनंदाला पारावार राहिला नव्हता. आता त्या तिला जास्त काम करू देत नव्हत्या. पदोपदी तिची चौकशी करत तिला जपत होत्या. आपल्या घरात लहान मुल असावं याची त्यांना खूप हौस होती.

अण्णासाहेब मात्र त्या बातमीने फारसे खूश दिसत नव्हते. त्यांना तो प्रदीपच्या शिक्षणातील रोध वाटत होता. प्रदीपच्या करिअरमधील आणखी एक आडकाठी म्हणून ते त्याकडे पाहत होते.

ती गोड बातमी ऐकून प्रदीपला ही आनंद झाला होता. आपण लवकरच एका मुलाचे बाप होणार आहोत म्हणून तो खुशीत होता. त्याला लगेच लग्नानंतरची एकच भेटलेली मिलनाची रात्र आठवली होती. आपल्या मिलनातून एक जीव एवढ्या लवकर अविष्कार घेईल असे त्याला वाटले नव्हते. आपणच परावलंबी आहोत त्यात आणखी एकाचं ओझं नको म्हणून आरती गर्भपात करण्याचं म्हणत होती, परंतु अलकाबाईंचा हुरूप पाहता त्याने ते नाकारले होते, आपल्या करिअरच्या आड आरतीला आणि मुलाला येऊ न देता त्याने आपल्या पी. एस. आयच्या प्रशिक्षणाकडे अधिक लक्ष केंद्रित केले होते.

नऊ महिने नऊ दिवस घेत आरतीने एका छान गोंडस मुलाला जन्म दिला होता. त्याचे नाव सर्वांच्या पसंतीने 'विशाल' ठेवण्यात आले होते. विशालच्या संगोपनात दोघी सासूसूनेचा वेळ कोठे जात असे कळत नसे. दिवसेंदिवसाने आणि महिन्या महिन्याने वाढणारा विशाल आता एक नव्हे दोन नव्हे चार वर्षांचा झाला होता. सगळा बंगला त्याच्या मस्तीने दणाणत होता. अलकाबाईंना तर तो भंडावून सोडत असे. त्याचे लाड पुरे करताकरता त्यांची दमछाक होत असे. त्याचे नाजूक पावलं घरात पडल्यापासून सर्वजण खुषीत होते.

आपल्या मुलाने आय. पी. एस. अधिकारी व्हावं हे अण्णासाहेबांचे स्वप्न प्रदीपने अर्धे पूर्ण केल्याने ते ही खुशीत होते. आता प्रदीप पी. एस. आय. झाला होता. त्याने यु. पी. एस. सीचा ही अभ्यास सुरू केला होता. त्याची मेहनत पाहून तो आय पी एस होणार याबाबत त्यांच्या मनात अजिबात शंका राहिली नव्हती. हा सगळा परिणाम लहानग्या विशालच्या पायगुणांचा असल्याचे सर्वजण मानत होते, त्यामुळे तो सर्वांच्या वाटयाला खूप थोडा-थोडा येत असे. सगळे त्याचे खूप लाड करत होते.

मंदिरात जाऊन पूजा करून परतलेल्या आरतीचा डावा डोळा आज खुप फडफड करत होता. आज काय अशुभ घडणार आहे तिला काहीच कळत नव्हते. सर्व सुखात चालू असताना पुन्हा शनीची वक्रदृष्टी आपल्यावर पडते की काय ? असा प्रश्न सहज तिच्या मनात येऊन गेला. दरवाजातून आत पाऊल टाकताच तिला दिवाणखाण्यात सोप्यावर एक पाठमोरी बसलेली व्यक्तीची दिसली. जीर्ण कपडे व किडकिडी देहयष्टी असलेली ती पाठमोरी व्यक्ती तिला ओळखीची लागत नव्हती. अण्णासाहेब व अलकाबाई ही समोर बसलेले होते. त्यांच्या चेहऱ्यावरून ती व्यक्ती त्यांना नापसंत असावी.

“आरती, पहा तरी, कोण आलंय ते !” अलकाबाईंच्या चेहऱ्यावर किंचित नापसंती छटा होती.

त्या व्यक्तीचा चेहरा आरतीला दिसताच तिचा चेहरा काळाकिट्ट पडला होता. ती व्यक्ती दुसरी तिसरी कोणी नसून तिचे वडील होते, गणोजी निंबाळकर. आजपर्यंत तिने आपला अतित आपल्या कुटूंबापासून लपवून ठेवला होता. आपले आईवडिल लहानपणीच वारले आहेत, आपल्याला मामांनीच लहानाचे मोठे केले आहेत, मामांचे घर हेच आपले माहेर आहेत अशी थोडी खरी थोडी खोटी माहिती सांगून आपल्या कुटूंबाला तिने अंधारात ठेवले होते, परंतु तिचे वडील जीवंत होते. त्यांना अलकाबाई व अण्णासाहेब चांगले ओळख होते. आरती गणोजी

निंबाळलकरांची मुलगी आहे हे त्यांना आतापर्यंत माहित नव्हते, आणि ते जाणण्याचा त्यांनी तसा ही प्रयत्न केला नव्हता. लेकीला भेटण्याच्या अपेक्षेने घरी आलेल्या गणोजीकडून त्यांना माहित पडत होते. आपली सून आपल्याच गावातली आहे हे समजताच त्यांना जबर धक्का बसला होता. ही मुलगी म्हटल्याप्रमाणे नक्कीच आपल्याला गावाकडंच पाणी पाजणार असे न राहून ही त्यांना वाटत होते.

मळकटलेल्या कपड्यातील थकलेला गणोजी आपल्या मुलीला पाहून आपसूकच त्याचे पाय आरतीकडे ओढले गेले. संसारातून उठलेल्या गणोजीला मायेचं असं कोणीच राहिलं नव्हतं. आभाळाएवढ्या आपल्या सुंदर आणि सुशील पोरीला पाहून त्याला अपार आनंद झाला होता. अलकाबाईंनी सांगितले नसते तर तो आरतीला ओळखू सुद्धा शकला नसता. हृदय भरून आल्यागत तो म्हणाला, “पोरी, किती मोठी झालीस तू... ओळखायला सुद्धा येत नाहीस !”

कधी ही बरं न पाहणाऱ्या पित्याच्या त्या शब्दांनी आरतीच्या काळजात कालवाकालव झाली होती. आत्मांनी किती ही प्रेम दिले असले तरी तिची मायेची भूक नेहमीच अपूर्ण राहिली होती.

“अर्थात मलाच माझा विसर पडला होता !” कर्तव्याची जाण झालेला गणोजी अपराध्यागत उद्गारला, “तेव्हा मी तुला कसं ओळखणार, असो... तुला सुखी पाहून मला खूप बरं वाटलं, मी नाही पण देव तुझ्या पाठीशी होता !”

आरती गणोजीच्या पाया पडली. पित्याच्या ओलाव्याने तिच्या डोळ्याला पाणी आले होते.

“पोरी...! तुला माझ्याकडे आशीर्वादाशिवाय द्यायला काही नाही !” आपला रिता हात तिच्या मस्तकावर ठेवत गणोजी म्हणाला होता.

खूप वर्षांनी बापलेकीचा मिलाप झाल्याने ते मूकपणे रुंदन करत होते. बरेच क्षण अबोल्यात गेल्यानंतर गणोजी म्हणाला, “तुला भेटण्याची एक इच्छा होती, ती पूर्ण झाली, आता येतो मी !”

सगळ्यांचा निरोप घेऊन गणोजी निघून गेला. वडिलांची ती निर्धन अवस्था आरतीला पहावली नव्हती. त्यांच्या पाठमोऱ्या आकृतीकडे ती बराच वेळ खिन्न नजरेने पाहत राहिली. गणोजी दिसनेसा होताच ती देवघरात पंचारती ठेवण्यास वळाली. आपल्याच विचारात ती लगबगीने देवघरात जात असताना अलकाबाईंनी तिला हटकले. “काय ग आरती... तू तर म्हणत होतीस तुझे आईवडिल वारलेत म्हणून, आणि आता हे तुझे वडील कोठून अवतारलेत ?”

आडव्या झालेल्या अलकाबाईंच्या स्पष्टोक्तीने आरतीच्या चेहऱ्याचा रंग आपसूकच उडाला होता. असत्य उजाडात आल्याने ती खूप घाबरली होती. प्रदीपवर असलेल्या निव्याज प्रेमाने ती पावलापावलावर खोटे बोलली होती, पण आज चोरी पकडल्या गेल्याने तिच्या पाचावर धारण बसली होती. अलकाबाईंची नजर टाळत तिने मान खाली घातली.

“की खर सांगायला घाबरलीस ?” अलकाबाईंनी कुत्सित नजरेने पाहत विचारले.

“नाही !”

“मग ?” आरतीला आज प्रथमच भिमुख झालेलं पाहून अलकाबाई चमकल्या होत्या.

“मी सांगितले असते तर, तुम्ही घाबरला असतास !”

आरतीने आपली भीड न बाळगता दिलेल्या उत्तराने अण्णासाहेब व अलकाबाई दोघे ही स्तंभित झाले होते. सोळा वर्षांपूर्वीची आरती त्यांना आज ही

दृष्टोत्पत्तीस आली होती. तीच करारी नजर, तोच वक्तेपणा आणि तेच तिचे हट्टी वागणे. कोवळा काटा आता निब्बर झाला होता. शब्दांचा आपटबार फोडून आरती निघून गेली तरी ते दोघे अवाक झाल्यागत तिच्याच्या पाठमोऱ्या पाहत राहिले होते.

पुजेचे ताट देवघरात ठेवून आपल्या खोलीत आलेल्या आरतीच्या हातपायाला नकळत कंप सुटला होता. आज प्रथमच तिने अलकाबाईंना उलट उत्तर देण्याची हिंमत केली होती. मुलगीला मुलगी न मानणारा आपला बाप आज अचानक उपटल्याने तिची मोठी पंचाईत झाली होती. त्यांच्या येण्याने घरातील चांगलेचुंगले वातावरण अभ्राच्छीत झाले होते. आपल्या वडिलांचे नाव गणोजी निंबाळकर आहे, ते मुळचे राहणारे पिंपरीचे आहे हे समजताच अण्णासाहेब व अलकाबाई दोघांचे ही चेहरे कधी नव्हे ते खूप बेरंग दिसू लागले होते. मुलीसारखे प्रेम करणाऱ्या अलकाबाईंचा बोलण्याचा सूर आज प्रथमच बदलला होता. आपण असंस्कारक्षम घरात जन्माला आलो आहोत म्हणून आपली घडण आपल्या वडिलांप्रमाणे घडली आहे असे त्यांचे मत होते, पण जेव्हापासून आपण या घरात सून म्हणून आलो आहोत; तेव्हापासून त्यांना आपली चूक शोधूनसुद्धा सापडली नव्हती. प्रदीपच्या म्हणण्यानुसार आपण त्यांच्या सेवेत अजिबात कसर केली नव्हती. उलट त्या आपल्या सुसंस्कारी वागण्यावर खूश होऊन गोडवे गात होत्या. मग अचानक वडिलांच्या येण्याने त्यांच्या मनात संदेह का निर्माण झाला ? की ते आपल्याला लहानपणापासूनच पसंत करत नाहीत, तसं असेल तर प्रदीपला आपल्या मुठ्ठीत करायला हवं ! अलकाबाई त्याला आपल्या विरुद्ध काही सांगतील ; त्याअगोदर आपणच त्याला फितवायला हवं ! आपल्याला ही जुने उट्टे काढावयाचेच आहे, ‘माता श्रेष्ठ की सखी श्रेष्ठ.’ सिद्ध करून दाखवू तरी कोण आहे ते श्रेष्ठ ! आपल्या प्रतितोराने अत्यंत भयभीत झालेल्या अलकाबाईंची आठवण होताच आरतीला हसू आले होते.

रात्री उशीराने घरी परतलेला प्रदीप सकाळचे दहा वाजले तरी अंथरूणातच लोळत होता. मोकळ्या सोडलेल्या केसांची झालर आरतीने त्याच्या चेहऱ्यावर अलगद फिरवत लाडीकपणे त्याला साद घातली, “हॅलो... उठा की ! आज स्वारी खूपच आळसावलेले दिसते आहे, उठायचं आहे की नाही !”

आरतीने केसांना लावलेल्या शाम्पूच्या मंद वासाने प्रदीपची झोप चाळावली गेली होती. तिने कानात गुणगुणत घातलेल्या मादक सादाने तो जागा झाला होता. डोळे उघडताच क्षणी तिचा ओजस्वी चेहरा दृष्टीस पडताच त्याला प्रसन्न वाटले होते. फिकट पिवळ्या रंगाच्या साडीत तिचा गौररंग अधिकच खुलून दिसत होता. पाठीवर मोकळा सोडलेला केशसंभार व त्यात खोवलेला मोगन्याच्या फुलांचा गजरा ‘ लोभावून प्रदीप तिच्याकडे पाहतच राहिला होता. चित्तवृत्ती उल्हासित झाल्याने त्याला तिला आपल्या बाहूपाशात घेण्याचा मोह आवरता आला नव्हता. उत्तेजीत होऊन त्याने तिचा हात धरून तिला जवळ खेचत दीर्घ चुंबण घेतले होते.

कसंतरी स्वतःला सोडवून घेत आरती लटक्या रागाने त्याच्यावर रागावली होती. त्याच्या अतृप्त ओठांचे आव्हान पेलता न आल्याने ती म्हणाली, “हा काय वेडेपणा, काही दिवस रात्र आहे की नाही !”

“तू समोर असताना कसला दिवस अन कसली रात्र, संगळ्यांचाच विसर पडतो !” असमाधानी प्रदीप तिच्याकडे अनामिष नेत्राने पाहत उदगारला होता.

“आपले हे थेर तुझ्या आईबाबांनी पाहिले तर रागावतील ना !” त्याचा चेहरा वाचत आरतीने डाव साधला. रंगात आलेल्या नवऱ्याला कसं वाकवायचं असतं ही कला इतर स्त्रियांप्रमाणे तिला पण चांगली अवगत होती.

“अग, ते आपल्या रूममध्ये कसले येतात !”

“तरीपण आपण भान राखलंच पाहिजे, अगोदरच ते माझा रागराग करायला लागले आहेत !” कावेबाज आरतीने प्रथमच अण्णासाहेब व अलकाबाईविरूद्ध कटाचे शस्त्र उपसले होते.

“का, काय झाल ?”

“हल्ली ते माझ्याबरोबर पहिल्यासारखे वागत नाही !”

“म्हणजे ?” प्रदीपच्या कपाळावर आठ्या जमल्या.

“एका पी. एस. आय. अधिकाऱ्याची पत्नी मामूली कुटूंबातील म्हटल्यावर... !” बोलताना आरती मुद्दाम अडखळली होती. ती प्रदीपचा अंदाज घेत होती.

“काहीतरीच बडबडू नकोस, ते असं कधीच वागू शकत नाही !” गाढ विश्वासाने बोलत प्रदीपने तिचे वाक्य खोडून काढले होते.

“मला माहित आहे, तुम्ही माझ्यावर विश्वास ठेवणार नाहीत !” आपल्या म्हणण्याला किंमत न दिलेली पाहून आरती चडफड करत म्हणाली, “म्हणून मी आजपर्यंत तुम्हाला काही सांगितलं नाही !”

“तसं नाही, माझे आईवडिल खूप प्रगत विचारांचे आहेत म्हणून मी म्हटलं !” प्रदीपने समजावण्याचा प्रयत्न केला होता.

“म्हणजे मी खोटे बोलते असे म्हणायचे आहे, का तुम्हाला ?” आरती फुरंगटली.

“तू उगाचच धचा मा करू नकोस !” सकाळी-सकाळी डोकं खाल्याने प्रदीप ही संतापला होता.

“चूक झाली माझी, विनाकारण मी तुमच्याकडे तक्रार केली !”

“अग तसं नव्हे !” तिला नाराज झालेले पाहून प्रदीपने नमते घेतले होते.

“येते मी, मला भरपूर कामं आहेत !”

“आरती... !”

फणकाऱ्याने निघालेली आरती प्रदीपने आवाज देऊन ही थांबली नव्हती. तिला माहित होते, आपण बरोबर वर्मी घाव घातला आहे. आता फक्त दुरून गंमत पाहणे एवढेच तिला काम होते.

घाईघाईने जिऱ्याऱ्या पायऱ्या उतरत लगबगीने ऑफिसला चाललेल्या प्रदीपचे पाय अचानक थांबले. अलकाबाई आरतीबद्दल शेजारच्या रमाबाईशी काहीतरी चावळत होत्या. सकाळी आरतीने केलेल्या तक्रारीवरून त्याचा संशय नकळत बळावल्याने त्याला सहज त्यांच्या चर्चेचा कानोसा घ्यावसा वाटला होता.

“अग आरती, या रमाबाई आपल्या शेजारीच राहतात !”

अलकाबाईंनी नवीन व जेष्ठ व्यक्तीची ओळख करून दिली की, आपण काय करायला हवे हे आता आरतीला सांगावे लागत नव्हते. हातातील चहाचा ट्रे टीपॉयवर ठेवत ती तत्परतेने रमाबाईंच्या चरणी नतमस्तक झाली. चरणस्पर्श करून मागे सरकताच तिचे जिऱ्याजवळ थांबलेल्या प्रदीपकडे लक्ष गेले. तो काहीतरी ऐकण्यासाठी थांबला असावा असं त्याच्याकडे पाहून वाटत होते. ती मनात हसली. घोडे नागवे करण्यात तिला यश मिळाले होते.

“अलकाबाई, तुमची सून अगदी नक्षत्रासारखी आहे, बरं का !” स्तुतीसुमन उधळत रमाबाई उदगारल्या होत्या.

“हो तर, चिखलात कमळ उगवत ना, तशी आहे माझी सून, गरीबा घरची आहे, पण दिसायला ही सुंदर आहे आणि कामात ही सुंदर आहे !” स्तुतीच्या माळेत अलकाबाईंनी ही आणखी काही सुमनं गोवली होती.

चहाचा कप रमाबाईंना देताना आरतीने आपला चेहरा अधिकच पडल्यासारखा केला होता, कारण त्या दोघींच्या मागे उभा असलेला प्रदीप त्यांचे संभाषण बारकाईने ऐकत होता. आपल्या बोलण्याचा विपर्यास केला जातो आहे हे अलकाबाईंच्या गावी ही नव्हते. त्या फक्त दिलखुलास गप्पा मारत होत्या.

“गरीब श्रीमंतीत काय असतं अहो अलकाबाई, आपल्याला फक्त आपलं माणूस चांगलं पाहिजे !”

“तशी सुगरण आहे माझी सून !” अलकाबाई सहज बोलून गेल्या होत्या.

“तशी सुगरण आहेत ; तर अशी कशी आहे ?”

अचानक मागून कोणीतरी प्रश्न केल्याचा आवाज येताच अलकाबाईंनी मागे वळून पाहिले. कोपिष्ट अवस्थेत प्रदीप उभा होता. त्याच्या बोलण्यातून तो आरतीची कड घेऊन बोलतो आहे हे स्पष्ट जाणवत होते, परंतु आपण तिला वावगे असे काहीच बोललो नाही तरी तो क्रोधीत का झाला हे त्यांना कळायला मार्ग नव्हते. संभ्रमित होऊन त्यांनी त्याला विचारले, “म्हणजे ?”

आरतीने अलकाबाईंबद्दल जे कानावर घातले होते, त्यावर प्रदीपचा विश्वास होता. इतर सासवांसारखी आपली आई ही सूनची निंदानालस्ती करताना त्याला आढळली होती. आरतीच्या माहेरच्या गरीबीची उडविलेली खिल्ली त्याला अजिबात आवडली नव्हती. तो संतापाने लाल होत म्हणाला, “आई... मला तुझ्याकडून अशा आपपरभावाची अपेक्षा नव्हती !”

“काय झाल ?” अलकाबाईचा ही नाकाचा शेंडा लाल झाला होता. त्याने रमाबाईसमोर त्यांना बोललेले आवडले नव्हते.

“तिच्या माहेरच्या गरीबीची तू टिंगल करशील असं वाटलं नव्हतं !”

“मी कधी टिंगल केली ?” बिनबुडाच्या आरोपाने अलकाबाई चक्रावल्या होत्या.

“शी... किती खोटे बोलतेस, तू !”

समक्ष बोलेलं ऐकून ही अलकाबाई बदलून पडल्याने त्याचा खूप संताप झाला होता. शेजारच्या रमाबाई समोर होत्या, त्यामुळे त्याने शब्द आखडते घेतले होते. नाहीतर तो मनात साठलेले सर्व किल्मिष बाहेर काढणार होता. आणखी शब्द न वाढवता तो तसाच तणतण करत ऑफिसला निघून गेला.

प्रदीप निघून गेला तरी अलकाबाई त्याच दिशेने खिन्न नजरेने पाहत होत्या. एकाकी घरात तणाव निर्माण झाल्याने रमाबाईंनी ही काढता पाय घेतला होता. ति-हार्डत व्यक्तीसमोर प्रदीपने आपला केलेल्या पाणउताऱ्याने अलकाबाई कष्टी झाल्या होत्या. आजपर्यंत तो इतकं कधीच त्यांना टाकून बोलला नव्हता.

“शांत व्हा सासूबाई ! किती मनातल्या मनात कुढत बसाल ?” अलकाबाईची घुसमट पाहून आरती छद्मी हसली होती.

ब्रम्हानंद झाल्यागत आरतीचा स्वर कानी पडताच अलकाबाईची विचारशृंखला तुटली होती. त्यांनी मागे वळून पाहिले. आरतीच्या चेहऱ्यावर तिच्या कृष्णकृत्याची छाया स्पष्ट दिसत होती. त्याबद्दल तिला पश्चाताप न होता आनंद झालेला दिसत होता. पडत्या फळाची आज्ञा शिरसावंद्य मानणारी त्यांची आज्ञाधारक सून त्यांना आज निराळीच भासली होती.

“अहो सासूबाई ! तो निरापराध आहे, त्याने काही नाही केलं, त्याने जे केलं ते माझ्या सांगण्यावरून केलं, पाहिलीत ना... सखीत्वाच्या प्रेमाची ताकद, किती लिलया मी त्याला ममत्वाविरूद्ध भडकविलं !”

अपूर्वाईने बोलणाऱ्या आरतीकडे अलकाबाईनी तिरस्कृत नजरेने पाहिले. नेहमी आई म्हणणारी आरती सासूबाई म्हणताच त्यांना आपल्या मुलीचे रूपांतर सूनेत झाल्यासारखे वाटले होते. त्या उदगारल्या. “जुनी माणसं म्हणतात ते काही खोटं नाही, संसाराचा खेळ हा नेहमी बाईमुळे होतो !”

“तोच खेळ मी तुम्हाला दाखवणार आहे, ममता श्रेष्ठ की सखी श्रेष्ठ, पाहू तरीत ; कोण चांगला खेळ खेळत ते !”

आव्हानात्मक इशारा करत आरती स्वयंपाकघरात निघून गेली होती. तिचा तो आवेश पाहून अलकाबाई हदरल्या होत्या. कालपर्यंत चांगली वागणारी आरती आज अशी का वागते ? भुंग्यासारखा तो प्रश्न त्यांच्या मनात गुंगत होता. भेटून गेलेल्या आरतीच्या वडिलांनी तिला काही कानमंत्र तर दिला नाही ना ! विचार करून त्यांचे डोके फुटण्याची वेळ आली होती. प्रदीपने ही मागचा पुढचा विचार न करता आरतीची री ओढलेली पाहून त्यांना ‘घर फिरले की घराचे वासे ही फिरतात’ ही म्हण आठवली होती.

तिसरा प्रहार.

रविवार असल्याने आज सर्वजण निवांत होते. पौष महिना असल्यामुळे हवेत किंचित गारवा जाणवत होता. मावळतीला झुकलेला सूर्य अजून कासराभर वर होता, तरी गारव्यामुळे उन्हाची तिरप बोचरी लागत होती, त्यामुळे अण्णासाहेब

बागेतच टेबलखुर्ची टाकून वर्तमानपत्र वाचत बसले होते. रविवार होता तरी त्यांना सकाळी वर्तमानपत्र वाचायला वेळ मिळाला नव्हता. अलकाबाईंनी कपात ओतलेला चहा ओठाला लावत ते कुठली तरी बातमी खूप बारकाईने वाचत होते. बातमी वाचता वाचता चहाचे झुरके मारणाऱ्या अण्णासाहेबांचे लक्ष नकळत अलकाबाईंकडे गेले. त्यांना कसल्यातरी चिंतेने ग्रासलेले दिसत होते.

“खूपच शांत, कसला विचार करता आहात ?” चहाचा कप टेबलावर ठेवत अण्णासाहेबांनी वर्तमान पत्राची घडी केली होती.

“काही नाही, असं आपलं !” तंत्रीतून जागे झाल्यागत अलकाबाई थंडपणे उदगारल्या.

“काहीतरी कारण असलं पाहिजे, उगाचच तुम्ही अशा स्वस्त नाही बसणार !”

“बदलत्या काळानुसार अरेज मरेजपेक्षा लवमरेज केव्हा ही चांगलं असं मला वाटत होतं, कारण त्यात दोन मनांचं मिलन होतं, आणि त्यानंतर लग्न होत !” मनातली कैफियत अलकाबाईंच्या लिलयाच ओठावर आली होती, “परंतु आता असं वाटतं, त्यात ही दोष आहे, कारण त्यात नुसत्या दोन मनांचं मिलन होतं, बाकीच्यांना मात्र मन मारावं लागतं !”

“असं का वाटतं तुम्हाला ?” अलकाबाईंच्या आवाजातील धीरगंभीरता अण्णासाहेबांना जाणवली होती.

“कारण अरेज मरेजमध्ये मुलामुलीच्या मनाचा विचार केला जात नाही, परंतु दोन्ही बाजूकडील कुटुंबाची बारकाईने चौकशी केली जाते, त्यांची जडण, घडण, राहणीमान, संस्कार संगळ्यांचाच विचार केला जातो. त्यानंतर दोन्ही पक्षांत नातेसंबंध जुळवले जातात !”

“नेमकं तुम्हाला म्हणायचं काय आहे ?” अण्णासाहेब गोंधळात पडले होते.

“प्रदीपने लवमरैज केले, त्याचा आपण आजच्या काळातला बदल म्हणून स्वीकार केला, पण तो आपल्याला खूप महाग पडेल असे दिसते आहे !”

“चार वर्षांनंतर त्यावर तुम्ही विचार करता आहात, अस का ?” अण्णासाहेब अंचबित झाले होते. गेल्या आठवड्यात आरतीचे वडील गणोजी निंबाळकर घरी येऊन गेले म्हणून अलकाबाई तसा विचार करत असाव्यात असा एक विचार त्यांच्या मनात आला होता.

“तेरड्याचे रंग तीन दिवस असतात तसे आरतीने फक्त कौतुक केले, पण आता ती एकेक गुण दाखवते आहे, प्रदीपला तर तिने पूर्ण आपल्या कऱ्हात करू घेतले आहेत !” आपल्या दुःखाचे मूळ अलकाबाईंनी स्पष्ट केले.

“हे तर होणारच होतं, आता पश्चाताप करून काय फायदा ?”

फाटकातून आत प्रवेशलेल्या भरतच्या बाईकच्या आवाजाने तो विषय तेथेच अर्धवट राहिला. भरतने आपली बाईक कारशेजारी पार्क करत तो घरात न जाता सरळ बागेत आला होता. रिकाम्या खुर्चीवर बसत तो म्हणाला, “बरोबर चहाच्या वेळेवर आलो की, मी...!”

“ज्याच्या प्राक्तणी जी गोष्ट लिहिलेली असते, ती त्याला मिळतेच !”

अलकाबाईंच्या बोलण्यातील उदासिनता भरतला समजली नव्हती. अण्णासाहेबांनी त्यांना डोळ्यांनीच रोखले. आपल्याबरोबर भरतला ही कष्टी करू नये असे त्यांनी सुचित केले होते. भरत आपल्याच नादात चहाचे घोट घेत म्हणाला, “चहा प्यावा तर मावशींच्या हातचा !”

“किती दिवस मावशीच्या हातचा चहा पिणार आहेस, जरा स्वतःसाठी चहा बनविणारी एखादी घेऊन ये !” अलकाबाईची उदासिनता घालविण्यासाठी अण्णासाहेबांनी विषयांतर केले होते.

अण्णासाहेबांच्या बोलण्यातील गर्भित अर्थ भरतच्या लक्षात आला होता. त्यांना आपल्या लग्नाविषयी बोलायचे आहे. प्रदीपच्या प्रेमविवाहाने नाखुश असलेले अण्णासाहेब आठवताच त्याने चतुराईने उत्तर दिले, “घरात जेष्ठ व जीवाभावाची मंडळी असताना मी कशाला चिंता करू, तुम्ही आणा की ; एखादी चहावाली शोधून !”

भरतच्या वाग्चातुर्याने अलकाबाईच्या चेहऱ्यावर तुरळक हसू विलसले होते. एकाच छत्राखाली वाढलेली दोन मुलं, प्रदीप आणि भरत, त्यांचे संगोपन आपल्याच हाताने केलेले, फरक फक्त इतकाच आहे, प्रदीप पोटचा मुलगा आहेत तर भरत बहिणीचा मुलगा आहे, पण आपल्याच छायेत वाढलेले हे दोन्ही रोपं, मग त्यांच्यात एवढे अंतर कसे ? माणसाला जे आपल्यापाशी आहे त्याची किंमत कळत नसावी बहुदा. जेव्हा ती त्याला दुजेय होते ; तेव्हा त्याला त्याचे मूल्य कळत असावे.

“ठिक आहे, तुझी मावशी एखादी चहावाली शोधेल तुझ्यासाठी !”

अण्णासाहेब खरोखर एखादी अडाणी चहावाली आपल्या गळ्यात बांधतात की काय अशी भीती वाटून भरतने आपली मनशा घाबरत घाबरत जाहिर केली, “का...का, बाकीच्या ही गोष्टी आल्या तरी माझी काही हरकत नाही !”

अकारण घाबरलेल्या भरतची तारांबळ उडालेली पाहून अण्णासाहेब व अलकाबाई दोघे ही दिलखुलास हसले होते.

‘ट्याहा... ट्याहा...’

विशालच्या रडण्याचा आवाज कानी पडताच त्यांचे हसणे क्षणात मावळले. त्याच्या कर्णकर्कश्य रडण्याने सगळ्यांच्याच माना काय झाले म्हणून आवाजाच्या दिशेने वळाल्या होत्या. बंगल्याच्या पोर्चमध्ये प्रदीप विशालला पायी चालवत आणताना दिसला होता. हट्टी विशाल खळल्याने तो ही चालायला नाही म्हणत होता. प्रदीप त्याला जोरजबरदस्तीने फरफटत फरफटत चालवत होता. इच्छेविरुद्ध चालायला लागत असल्याने तो जोरजोरात आक्रोश करत 'नाही... नाही...!' म्हणत होता. त्याची प्रदीप निर्दयीपणे करत असलेली ती ससेहोलपट पाहून सगळेच जण हेलावले होते. त्या लहान जीवाचे चाललेले ते अतोनात हाल कुणाच्या ही काळजात तुटेल असेच होते.

कणवाळू अलकाबाईंच्या डोळ्यांत तर अक्षरशः घळाघळा अश्रू वाहू लागले होते. विशालचा चाललेला तो जीवघेणा आकांत, त्याची होत असलेली ती पडझड आणि बोंबड्या बोलात आजीबाबांच्या नावाने चाललेले त्याचे आक्रंदन ; अलकाबाई कळवळल्या होत्या. इवल्याशा जीवाशी इतके निष्ठूर वागणे ; त्यांच्या काळजाला खड्डा पडला होता, जणू प्रदीप पोटचे पोरगं नसल्याप्रमाणे विशालशी वागत होता. प्रदीपचे स्तोम त्यांना पहावले नाही, विशालला घेण्यासाठी लागलीच त्या पुढे झाल्या.

एका अयोग्य समयी खळलेल्या विशालचे दंड एकाकी प्रदीपच्या हातातून सुटले, अन तो दणकन फरसीवर आदळला. उताणाचित पडलेल्या विशालचे डोके फरशीवर आदळून झालेल्या आवाजाने सर्वांचेच काळीज लखवून हलले होते. प्रत्येकाच्या मुखातून 'आई... ग !' असे उदगार आपसूक बाहेर पडले होते. रडणाऱ्या विशालचा श्वास रोखल्या गेल्याने अभावितपणे प्रत्येकाच्या शरीराची हालचाल झाली होती.

श्वास थांबल्याने विशालची झालेली दमछाक पाहून अलकाबाईंचा तर धीर सुटला होता. अजून काही क्षण विशालचा श्वास मोकळा झाला नाही तर नक्कीच

काहीतरी अनर्थ घडेल या भीतीने त्या घाबरल्या होत्या. त्यांनी वाऱ्याच्या वेगाने विशालकडे धाव घेतली, व उचलून घेत त्यांनी त्याला छातीशी लावले होते. विशालने पांढरे डोळे केल्याने त्या त्याची पाठ थोपटत होत्या. तोच प्रदीपने विशालला त्यांच्या हातातून काढून घेतले. विशालचा श्वास अजून ही कोंडलेलाच होता. तो आचके देऊ लागताच त्याची पाठ थोपटत अलकाबाई कासावीस होऊन प्रदीपला म्हणाल्या, “अरे तो रडतोय, माझ्याकडे दे... ना !”

खांद्यावर टाकलेल्या विशालची पाठ अलकाबाई थोपटू लागताच प्रदीपने त्यांचा हात झटकून टाकला व म्हणाला, “अजून मी, त्याचा बाप समर्थ आहे !”

‘संपले !’

येथेच सारे संपले, त्या कोवळ्या जीवावर आपले असलेले सगळे हक्क संपले, आजीच्या नात्यापेक्षा बापचे नाते सरस असल्याने आपण आपला हक्क सांगण्याचे अधिकार संपले. प्रदीपने नात्यात केलेल्या बेरीज वजाबाकीने अलकाबाईंच्या डोळ्यांत टचकन पाणी आले होते. त्यांना मेल्याहून मेल्यासारखे झाले. एखाद्या ति-हाईत व्यक्तीप्रमाणे प्रदीपने त्यांना झिटकारले होते. आपलाच माणूस आपला अपमानकर्ता बनल्याने प्रदीपने केलेला वार त्या झेलू शकल्या नव्हत्या. एखादे बहारलेले वृक्ष बुंध्यातच मोडून पडावे तशी त्यांची स्थिती झाली होती. त्यांच्या आयुष्यात असा प्रसंग दुसऱ्यांदा घडत होता.

पहिला प्रसंग प्रदीपच्या जन्माअगोदर घडला होता. अलकाबाई शाळेतून घराकडे जात होत्या. वाटेत दोन तीन मुलं धराधरीचा खेळ खेळत होती. खेळता खेळता त्यातल्या एका मुलाला ठेच लागली, आणि ते दणकन खाली पडले. ते नेमके तोंडावरच पडल्याने त्याच्या नाकातोंडातून भळाभळा रक्त वाहू लागले होते. ते पाहून अलकाबाईंना त्या मुलाची दया आली. त्यांनी घाईघाईने त्याला उचलून घेतले. त्याच्या नाकातोंडातून वाहणारे रक्त रूमालाने पुसले. त्यांच्याकडून ते कृत्य अगदी सहज घडले होते. लहान मुल होते, कोणी धावून जावे तशा त्या त्याच्या

मदतीला धावून गेल्या होत्या, परंतु त्या मुलाच्या आईने त्यांचे आभार मानायचे सोडून त्यांच्याशीच भांडू लागली होती. त्यांच्याकडून मुलाला हिसकावून घेत ती म्हणाली, ‘काय ग... भवाने ! तुला कोणी मुलाला हात लावायला सांगितला होता. मी त्याची आई आहे ना... त्याला सांभाळायला समर्थ, आण इकडं, वांज कुठली !”

मर्मावर घाव घालत शब्द तोंडावर मारून ती आपल्या मुलाला फणकाऱ्याने घेऊन निघून गेली होती. चारचौघात त्या बाईने केलेल्या अपमानाने अलकाबाईंना सत्त्वहीन ठरविले होते. आपण परिस्थितीजन्य वर्तन केले यात गैर असे काय आहेत ? तरी ती बाई वाटेल तशी बोलून गेली, का ? विचार करून अलकाबाई थकल्या होत्या. कित्येक रात्र त्यांना झोप आली नव्हती. मग शेवटी त्यांनाच उमगले होते की ; आपल्याच परागकोषात कमी आहे. थोड्याच दिवसांत ते कमीपण त्यांनी भरून काढले होते.

तेव्हाची परिस्थिती अलकाबाई समजू शकत होत्या. वंधत्वापोटी त्यांना ‘वांज’ हे दूषण बाहल करण्यात आले होते, परंतु आज तसे नव्हते. त्यांचा कुलदिपक तेजोमय होता, तरीदेखील त्यांना ते अपशब्द ऐकायला मिळाले होते. प्रदीपच्या निर्ममपणाने त्यांच्या काळजावर असंख्य घरे पडली होती. काळाचा भेद काही केल्या त्यांच्या लक्षात येत नव्हता. आज ही आपण वांज असल्यासारखे त्यांना वाटत होते. प्रदीपच्या औधत्याने त्यांच्या मनाला खूप वाभारे गेले होते. बळीहरण झाल्याप्रमाणे त्यांनी अण्णासाहेबांकडे वळून पाहिले, परंतु अण्णासाहेब केव्हाच अभ्यासिकेत निघून गेले होते. त्यांची नजर निराधार बनली होती.

वैकुंठाचा ध्यास लागल्याप्रमाणे अण्णासाहेबांचे वागणे भरतला भावले नव्हते. प्रदीपचे दुराचारी वागणे नजरेआड करत ते सरळ अभ्यासिकेत निघून गेले होते. ‘ब्र’ शब्दाने देखील त्यांनी प्रदीपला विरोध केला नव्हता. त्यांचे असे निष्प्रभ वागणे भरतच्या ध्यानात येत नव्हते. तो अण्णासाहेबांना शिस्तीची अग्रदेवता मानत

होता, परंतु त्यांनी प्रदीपचा स्वैरपणा दुर्लक्षित करत अंग काढून घेतल्याने तो गोंधळात पडला होता. शेवटी तो हस्तक्षेप करत म्हणाला, “प्रदीप... काय बोलतो आहेस हे तू ?”

अलकाबाईंची कड भरतने घेताच प्रदीपने जळजळीत नजरेने त्याच्याकडे पाहिले. हल्ली तो भरतचा खूप तिरस्कार करू लागला होता. भरत ग्रॅज्युइट झाला होता, तरी तो अजून नोकरीला लागलेला नव्हता. तो सतत घरात राहत आरतीच्या आगेमागे लगळपगळ करताना त्याला दिसत होता. त्यात तो पी. एस. आय. झाल्यापासून प्रत्येकाकडे संशयित नजरेने पाहण्याची त्याला जणू सवयच जडली होती. अण्णासाहेब व अलकाबाईंचा तो खास चमचा असल्यासारखा वाटत होता.

“अरे... ती तुझी आई आहे, कोणी ति-हाईत नाही !” भरत त्याला पोटतिडकीने समजावण्याचा प्रयत्न करत होता.

“समजतं मला, सांगण्याची जरूरी नाही !” प्रदीपचा स्वर उद्धट होता.

“अरे... मग तू असा तोडून का बोलतो आहेस ?”

“तो आमचा पर्सनल मॅटर आहे, त्यात परक्यांनी तोंड खुपसण्याची आवश्यकता नाही !”

एका घावात दोन तुकडे झाले होते भरतच्या मनाचे. या घराशी असलेले ऋणानुबंध क्षणात त्याला दुरावले होते. या घरासाठी आपण आता उपरे झालो आहोत. आपल्याला मध्ये पडण्याचा हक्क नाही ! पागोटे गमावल्यासारखी त्याची स्थिती झाली होती. प्रदीपच्या उद्दामपणाला तो प्रतिरोध करू शकत नव्हता, कारण तो या घराचे खूप देणे लागत होता. शिवाय अलकाबाई ही समोर होत्या.

अविवेकीपणाने तोंड चालविणऱ्या प्रदीपला अलकाबाईंना काय करावे अन काय करू नये असे झाले होते. त्याची जीभ लगाम नसल्याप्रमाणे खुप सैल

सुटली होती. बोलताना तो जरादेखील विचार करत नव्हता. आपल्या दुरूत्तीने समोरच्यावर काय परिणाम होतो आहे याच्याशी त्याला अजिबात घेणेदेणे नव्हते. त्याच्या अशा दुगाण्या झाडण्याने अलकाबाई क्षुब्ध झाल्या होत्या. त्याचा कान पकडून त्याला वठणीवर आणावे असे त्यांना वाटत होते, परंतु आता त्या तशा पद्धतीने त्याच्याशी वागू शकत नव्हत्या ; कारण तो लग्नाचाच नव्हे तर एका मुलाचा देखील बाप झाला होता.

“प्रदीप... !” उन्मिद्र अलकाबाईंना राहवले नव्हते.

“हं... !” बेपरवाईने प्रदीप फुत्कारला होता. मुखातून पाजळणाऱ्या मुखरसाबद्दल त्याला अजिबात सोयरसुतक नव्हते.

“अरे... तुला नेमकं काय झालं आहे ? तू असा का वागतो आहे ? तुझ्या मनात काय आहे ते तरी सांग ?” प्रदीपच्या अटाटीने त्रस्त झाल्याप्रमाणे अलकाबाई बोलत होत्या.

अलकाबाईंच्या आवाजातील व्याकुळता प्रदीपच्या कानापर्यंत देखील पोहचली नव्हती. तो अहंकाराने फूस करत खांद्यावर झोपी गेलेल्या विशालची पाठ जोरजोरात थोपटत होता. बिचारा लहानगा विशाल निश्चेष्ट पडून होता. आपले वडील व आजी यांच्यात जुंपलेल्या भांडणाने तो ही घाबरला होता. दुर्दैवाने ना असं घडो की शेवट आपल्यावर शेकू अशी भीती बहुदा त्या बिचाऱ्याला वाटली असावी, कारण त्याचा रडून रडून अगोदरच दमछाट झाला होती, त्यामुळे भीतीने त्याच्या कंठातून साधा हुंदका देखील बाहेर पडत नव्हता.

“की त्यामुळे तू आपल्या माणसांना आपलं मान नाहीस !” जेरीस आल्याप्रमाणे अलकाबाई बोलत होत्या, “प्रत्येकाला तू तोडून टाकतो आहेस, नेमकं काय झालं काय तुला ? आणि हो, भरत तुझा लहान भाऊ ना... रे !”

“तर मग लहान भावाने आपली पायरी ओळखून वागावं, उगाचच लहान तोंडी मोठा घास घेऊ नये !” प्रदीपचा तोच उन्मत्त स्वर होता.

“अरे पण !”

“जाऊ द्या मावशी !” भरतने अलकाबाईंना रोखले होते. जो मुलगा बापाला बाप मानत नाही व आईला आई समजत नाही त्याच्यालेखी आपली ती काय किंमत असणार ! तेव्हा निष्कारण तोंडाची वाफ दवडण्यात अर्थ नाही हे ओळखून तो खिन्न स्वरात उद्गारला, “मीच माझी पायरी विसरलो होतो !”

भावनावेगाने भरतला बोलणे अशक्य झाले होते. कसेतरी आपले वाक्य पूर्ण करत तो आत निघून गेला. आज सर्वस्वी तो अनाथ झाला होता. त्याची ती मनस्थिती अलकाबाईंनी वाचली होती. ‘जे घडतं आहे ते खूप वाईट घडतं आहे !’ त्रस्त होत त्या मनाशी पुटपुटल्या, “या घराला कोणत्या चेटकीणीची नजर लागली देव जाणे !”

जिच्यामुळे लंकेचा रंक झाला होता, ती आरती मात्र पोर्चवर उभी राहून मस्त गंमत पाहत होती. तिच्याकडे कोणाचा ही लक्ष नव्हते. आपल्या जयाने ती आतल्या आत हसत होती.

“अहो, मी काय म्हणते ?”

गलेलठ्ठ पुस्तकात गाडलेल्या अण्णासाहेबांनी आपली नजर पुस्तकातून काढून आवाजाच्या दिशेने वळवली होती. समोर अलकाबाई उभ्या होत्या, वाळलेल्या पानाप्रमाणे, धक्का लागला तरी तटकन मोडून पडतील अशा, वार्धक्याने जणू त्यांना पूर्ण आपलेसे करून घेतले होते.

“रात्रीचे बारा वाजलेत, किती वेळ वाचणार आहात ?”

अण्णासाहेबांना हल्ली एक सवय जडली होती. मन दुःखाने ग्रस्त असले की पुस्तक वाचायचे. जोपर्यंत मनातले दुःख क्षमत नाहीत; तोपर्यंत पुस्तक सोडायचे नाही. जणू त्यांचे मन हलके करण्याचे ते एक साधनच बनले होते. जेव्हा रात्री उशिरापर्यंत अण्णासाहेब अभ्यासिकेत बसलेले असतील ; तेव्हा ते दुःखाने मनातल्या मनात कुढत विचार करत आहे हे अलकाबाईंशिवाय दुसरे कोणीही ओळखू शकणार नव्हते.

उष्ण सुस्कार सोडत अण्णासाहेब खिडकीतून बाहेर काळोख्या अंधारात पाहत उद्गारले, “थोडे राहिले होते, तेवढे संपवून मी उठणारच होतो !”

नजर चुकवत बोलणारे अण्णासाहेब आत्मविश्वास गमवल्यासारखे दिसत होते. हाताबाहेर गेलेली परिस्थिती काबूत नसल्याचे शल्य त्यांच्या चेहऱ्यावर होते. नजरेत दडलेले अंधाराचे भय अलकाबाईंना रात्रीच्या काळोखात ही स्पष्ट दृष्टीस पडले होते. त्यांच्या विषण्ण मुद्रेकडे पाहत अलकाबाई म्हणाल्या, “असं पुस्तक वाचून कोणाला काही फरक पडणार आहे का ?”

“मग मी काय करू अलका...?” विदेहस्थिती झाली होती अण्णासाहेबांची. भावनाविव्हल होऊन ते म्हणाले, “सगळ्या गोष्टी आता आपल्या हातात राहिलेल्या नाहीत!”

“अहो... पण मग असे हातपाय गाळून कसे चालेल!” त्यांची भग्न मुर्ती पाहून अलकाबाई अस्वस्त झाल्या होत्या.

“आपण आता काहीच करू शकत नाही, अलका!” अण्णासाहेब हतबल बनले होते, “सगळ्या गोष्टी आता परस्वाधीन झाल्या आहेत, आपण फक्त आता कळसुत्रीच्या बाहुल्याप्रमाणे नाचायचे आहे, बस्स !”

अप्रत्यक्षपणे अण्णासाहेब बोलण्यातून आरतीकडे इशारा करत होते. आरतीचे खरे रूप कळल्यापासून त्यांनी मनोमन एक प्रकारे हाय खाल्ली होती. ती बदला घेण्याच्या उद्देशाने घरात आली आहे. प्रदीपला मुठीत ठेवत आपल्याला नमोहरण करण्याचा तिचा डाव आहे. सोळापूर्वी आरतीने वाहिलेले शपथ मुखोद्गत होताच त्यांना आपला भविष्यकाळ अंधकारात बुडताना दिसत होता. सहन होईना आणि सांगता येईना अशी त्यांची स्थिती झाली होती. त्यांच्या निष्प्रभतेवर अलकाबाई म्हणाल्या, “आपण आरतीचं खरं रूप प्रदीपला सांगू या, का ?”

“तुम्हाला काय वाटतं, तुमच्यावर तो विश्वास ठेवेल !”

परवाच्या दिवशी प्रदीपने उभा केलेला बखेडा अलकाबाईंना आठवला होता. आपण चांगल्या मनाने आरतीच्या गरीबीची स्तुती केली होतो, तरी त्याने अकारण किती मोठा तांडव केला होता. रमाबाई समोर असताना सुद्धा आपला पाणउतारा करायला तो कचरला नव्हता. आज दुपारी ही कारण नसताना त्याने भांडण उकरून काढले होते. तेव्हा असं काही त्याच्या कानावर घातलं तर तो जगण मुश्कील करेल! झालेल्या कोंडीने अलकाबाईं वैतागून म्हणाल्या, “अहो मग काहीतरी करा ना... ! तुम्हीला त्याला थोडीशी मोकळीक द्यायला सांगितली तर खूपच मोकळीक दिली, आता काहीच बोलायला तर नाहीत तुम्ही!”

“मग काय करू मी ?” आपल्याला दोषी धरल्याने अण्णासाहेबांच्या मनाचा विस्फोट झाला होता. त्राग्याने ते म्हणाले, “लहान मुलासारखं त्याच्यामागे छड्डी घेऊन उभा राहू !”

“इतकं कशाला चिडता !” अलकाबाईं घायाळ होत म्हणाल्या, “त्याला तुम्ही थोडंसं धाकात ठेवा. एवढंच म्हणते मी !”

“मी माझ्या पद्धतीने वागत होतो; तेव्हा तुम्हालाच त्रास होत होता, आता मी तुमच्या पद्धतीने वागतो आहे; तरी ही तुम्हालाच होतो आहे !”

“कारट्याने सगळी शांती घालवली आहे घरातली !” अलकाबाई स्वतःशीच चडफडत उद्गारल्या, “लग्न झालं म्हणजे आईबापाची गरजच राहिली नाही आहे असा समजतो आहे तो स्वतःला !”

कोंडीत पकडल्यासारखी अलकाबाईंची अवस्था पाहून अण्णासाहेबांची ही मुरंकुडी वळाली होती. आपल्याप्रमाणे अलकाबाईंना ही दुःख आहे हे त्यांना माहीत असून ही विसर पडला होता. अलकाबाईंच्या खांद्यावर हात ठेवून त्यांना आधार देत ते मृदू स्वरात म्हणाले, “थोडासा धीर धरा, एक ना एक दिवस हे दुःखाचे ढग नक्की निवळतील !”

“अहो... पण !” दुःख अनावर झाल्याने अलकाबाईंचा गळा भरून आला होता.

“प्रत्येक चांगल्यावाईट गोष्टीला अंत असतो, तुम्ही फक्त अंगी सोशिकता बाळगा, हे कोठेतरी आवश्यक थांबेल; आणि त्यातून चांगलीच निष्पत्ती होईल !”

अण्णासाहेबांच्या मुखातून श्रावणारी प्रगल्भ वाणी भावनेच्या आहारी गेलेल्या अलकाबाईंच्या गळी उतरणे अशक्य होते. दुःखाला कवटाळावे तसे त्यांनी फक्त अण्णासाहेबांना कवटाळले होते. अश्रूंचा अभिषेक करत त्या अण्णासाहेबांची छाती ओली करू लागल्या होत्या.

मनात कोंदटलेल्या क्षर्तींना अश्रूंच्या रूपाने वाट करू देणाऱ्या अलकाबाईंची पाठ थोपटत अण्णासाहेब बाहेरच्या काळोखात पाहत होते. जणू त्यांच्या ओलसर नजरेला त्या काळोखात ही आशेचा किरण घेऊन उगवणारी पहाट दिसत होती.

समाजाशी लढतांना मनुष्य सहज दोन हात करतो, परंतु कौटुंबिक कलह असला की तो आतल्या आत खंगत असतो. आपल्या माणसांविरुद्ध लढताना पदरी नेहमी अपयशच येते. प्रदीपचे आज कशातच लक्ष लागत नव्हते. तो फक्त शरीराने ऑफिसमध्ये होता, परंतु तो मनाने भलतीकडेच भरकट होता. समोर बसलेला फिर्यादी आपली फिर्याद मांडत होता, तरी त्याचे त्याकडे लक्ष नव्हते. आपल्याच कोषात गुरफडल्यागत तो शून्यात पाहत होता.

“यात माझी काही चूक नाही साहेब ! मी साधाभोळा माणूस, त्या बदफैली बाईने माझ्या चांगुलपणाचा फायदा घेतला आहे !” तिशीतला तो फिर्यादी पोटतिडकीने बोलत होता. आपल्या बोलण्याकडे साहेबांचे लक्ष नाही याची जाणीव होताच तो प्रदीपला जाग करत म्हणाला, “साहेब... !”

“अं... बोला !” प्रदीप ओशाळला.

आज प्रथमच प्रदीप इतका विचलित झाला होता. त्याचे मानसिक स्थैर्य बिलकूल ठिक नव्हते. नाहीतर येणाऱ्या फिर्यादीच्या अडचणी तो चुटकीसरशी सोडवत असे. कोणाला ही कोर्टकचेरीच्या वाऱ्या करायला लावत नसे. सर्व तक्रारी तो सामोपचाराने सोडवत त्यांच्यात लिलयाचाच समन्वय घडवून आणत असे, परंतु आज तो मनातून खूप अशांत होता, त्यामुळे त्याचे चित्त बिलकूल ठिकाणावर नव्हते.

“माझ्यासारखीच माझी बायकोसुद्धा साधीभोळी होती !” संतापाने तो फिर्यादी फणफणत होता, “पण का कुणास ठाऊक ! त्या लफडेबाज माणसाने तिच्यावर काय जादू केली, ती चक्क त्याचा हात धरून निघून गेली, मागचा पुढचा अजिबात विचार केला नाही !”

“त्या दोघांमध्ये एवढे घडेपर्यंत तुम्हाला अगोदर संशय नाही आला का ?” प्रदीपने विस्मयाने प्रश्न केला.

“संशय कसा येणार साहेब, तो माझ्या सख्या मावशीचा मुलगा आहे !”

“काय ?” ऐकून प्रदीपला धक्काच बसला होता. याअगोदर त्याने अशा तक्रारी अनेकदा हाताळल्या होत्या, परंतु तो असा भावनाधीन होऊन कधीच उसळला नव्हता.

“होय साहेब ! इकडे मी रात्रीचा दिवस करत राहिलो आणि तिकडे त्या हरामखोराने माझ्या चांगुलपणाचा फायदा घेतला, मी त्याची हुशारी पाहून त्याला खेड्यातून शहरातून आणलं, आणि त्याने ज्या ताटात खालं त्याच ताटात घाण केली !”

अनीतीच्या अत्यासक्तीने प्रदीप सुन्न झाला होता. क्षणिक सुखासाठी मनुष्य किती खालच्या थराला जातो. कधी नव्हे तो त्याला ही खूप संताप आला होता. निव्वळ श्रवणानेच आपण इतके प्रक्षोभित झालो आहोत; तर ज्याच्यावर बेतली आहे त्या समोर बसलेल्या फिर्यादीची काय अवस्था झाली असेल ! विचारानेच प्रदीपला त्या फिर्यादीला आधार द्यावसा वाटला नाही.

“साहेब, मला घटस्फोट हवा आहे !” फिर्यादी आपली भूमिका स्पष्ट करत म्हणाला, “त्या बाईला मी वागवायला तयार नाही, त्यापेक्षा मी अजन्म विधुर बनून राहिन !”

“ठिक आहे, बाहेर हवालदार आहे, त्यांच्याजवळ लेखी फिर्याद नोंदवा, आम्ही सगळा सविस्तर तपास करतो मग तुम्हाला सांगतो, तुम्ही दोन-तिन दिवसांनी एक चक्कर मारा !”

फिर्यादीला नंतर यायला सांगणारा प्रदीप स्वतःचेच स्वास्थ्य गमावून बसला होता. त्याला आपले कौटुंबिक कोळवे व फिर्यादीचे कौटुंबिक कोवळे सारखेच वाटले होते. फिर्यादीप्रमाणे आपल्याकडे ही आपला मावसभाऊ भरत कायमचे वास्तव्य करून राहत आहे, व आपण पण बारा-बारा तास ऑफिसला

राबून कष्ट करतो आहे. विचारांनी उथळ पाण्यात वल्हे मारल्यामुळे त्याचे मन गढूळ झाले होते. भरतचे ग्रॅज्युएशन पूर्ण झाले होते; तरी त्याला नोकरीचा पत्ता नव्हता. तो घरीच राहतो, त्यामुळे प्रदीपचा संशय अधिकच बळावला होता. आपल्या गाफिलतेवर चिडत त्याचे लक्ष भरतभोवती केंद्रित झाले होते. आपल्या अनुपस्थित सतत आरतीभोवती 'वहिनी वहिनी' म्हणत पिंगा घालणारा भरत त्याला आठवला होता. कळतनकळत अगोदर त्याच्या मनात भरतविषयी मत्सर होताच, त्यात फिर्यादीची कैफियत ऐकून त्यात आणखी भर पडली होती.

भरतचे आरतीशी तासनतास गप्पा मारत राहणे. छोट्या छोट्या गोष्टींचा विनोद करत तिला टाळी देऊन तिचा हात हातात घेणे, अनवधानाने झाले असे दर्शवून तिला पुन्हापुन्हा धडकणे, देण्याघेण्याच्या निमित्ताने तिच्या शरीराला स्पर्श करणे, इतकेच नव्हे तर ती झुकलेली असताना तिच्या उरोभागाकडे किंवा नितंबनाकडे एक टक पाहत राहणे असे अनेक किळसवाणे प्रसंग त्यांच्या नजरेसमोर फेर धरून नाचू लागले होते. ऑफिसमध्ये बसून त्याला घरचे चलचित्र दिसू लागले होते. आपण डोळस असून ही भरतच्या बाबतीत इतके कसे दुर्लक्ष केले हे त्याची त्याला कळत नव्हते. फिर्यादीप्रमाणे आपला ही विश्वासघात झाल्याचा त्याला भास झाला होता. तसे झाले तर आपल्याला तोंड दाखवायला जागा राहणार नाही. अण्णासाहेब व अलकाबाईंना तर तो एक मोठा विषयच मिळणार होता. समाजात आपली छी-छी-थू-थू होईल ती वेगळीच. कल्पनेनेच त्याचा संयम अनिश्चिततेच्या खाईत कोसळला होता. मनात नको नको ते वैकल्पिक विचार येऊ लागल्याने त्याचे मानसिक स्वास्थ्य बिघडले होते. कामावरचे त्याचे चित्त तर केव्हाच उडाले होते. मनाविरुद्ध काम करायला घेतलेच तर त्याला कॉम्प्युटर स्क्रीनवर कामाचे सारून भरतचे आणि आरतीचे अनैतिक संबंधाचे चित्र दिसत होते. ते पाहून त्याची द्वेषबुद्धी इतकी उदिग्ध झाली होती की, त्याला भरतच्या नरडीचा घोट आता जाऊन घ्यावा असं वाटत होतं. संतापात त्याने तीनचार वेळा कॉम्प्युटर चालू बंद केला होता. बंद कॅबिनमध्ये त्याला गुदमरल्यासारखे झाले होते.

कधी एकदा घरी जाईल असे त्याला झाले होते. मनात अचरट विचारांचा प्रसव होऊ लागल्याने त्याची अस्थिरता शिगेला पोहचली होती. उत्तेजित होऊन अखेर त्याने आपल्या हाताखालच्या हवालदाराला बोलवून काही सुचना केल्या, व तो सरळ घरी निघाला.

प्रदीपच्या दिमतीला असलेली डिपार्टमेंटची कार घेऊन तो सुसाट वेगाने घरी जात होता, तेवढ्याच वेगाने त्या फिर्यादीचे शब्द त्याचा पाठलाग पुरवत होते. कानात घुमत असलेले फिर्यादीचे शब्द त्याचा पिच्छा सोडता सोडत नव्हते, त्यामुळे त्याच्या डोळ्यातला अंगार अंशाअंशाने फुलत होता.

‘माझ्यासारखीच माझी बायकोसुद्धा साधीभोळी होती, पण का कुणास ठाऊक ! त्या लफडेबाज माणसाने तिच्यावर काय जादू केली, ती चक्क त्याचा हात धरून निघून गेली, मागचा पुढचा अजिबात विचार केला नाही !’

‘धोकेबाज साली !’ आपल्याबाबतीतच तसे घडले आहेत असे समजून प्रदीपच्या मुखातून आपसूक शिवी बाहेर पडली होती.

‘संशय कसा येणार साहेब, तो माझ्या सख्या मावशीचा मुलगा आहे !’

‘हरामखोर... ज्यांनी घडवलं त्यांनाच देशोधडीला लावलं !’ स्टेरिंग भरतची मुंडी समजून पिळावी तसा तो वेगवेगळ्या वळणावर पिळत होता.

‘होय साहेब ! इकडे मी रात्रीचा दिवस करत राहिलो आणि तिकडे त्या हरामखोराने माझ्या चांगुलपणाचा फायदा घेतला, मी त्याची हुशारी पाहून त्याला खेड्यातून शहरातून आणलं आणि त्याने ज्या ताटात खालं त्याच ताटात घाण केली !’

‘उलटे टांगून मिरचीचा धूर घायला पाहिजे !’

‘कुनास्नी उलटं टांगताय, छोटं मालक ?’

“अं... !”

विचारांच्या अधीन गेलेला प्रदीप त्या प्रश्नाने लगेच टाळ्यावर आला होता. गांगरून जात त्याने आपली नजर भोवताली फिरवली. बंगला, बंगल्यापुढे पोर्च, पोर्चलगत बाग, बागेत फुलझाडांना पाणी घालणारी गंगू... सर्व काही त्याला परिचयाचे दिसत होते. मन जरी विक्रीत झाले असले तरी शरीराने आपल्या सुकाणूचा ताबा सोडला नव्हता. सवयीप्रमाणे त्याची कार बरोबर बंगल्यासमोरच येऊन थांबली होती.

“गंगूबाई, तुम्ही इथे काय करता ?” भ्रांतीखोर प्रदीप डोळे असून ही अंधळा बनला होता.

“दिसतंय नव्हं, मी झाडाले पाणी घालतीया !” प्रदीपकडे चमत्कारीक नजरेने पाहत गंगूने उत्तर दिले होते. तिला कारमध्ये बसलेल्या प्रदीपचे ताळतंत्र ठिक दिसत नव्हते. बाहेरून आला तरी लवकर कारमधून खाली न उतरता तो स्वतःशीच वेड्यासारखे काहीतरी बडबड करत होता.

“आत कोण आहे ?” कारमधून खाली उतरत प्रदीपने प्रश्न केला.

“ठाव न्हाय !” प्रदीपच्या बोलण्याला संशयाची दुर्गंधी येते आहे हे अडाणी गंगूच्या डोक्यात उतरणे शक्य नव्हते. ती नेहमीप्रमाणे वचवच करत बोलत होती, “म्या आताच कामावरची आलीया, अजून घरात भी गेली न्हाय, बाईसाहेब इशालला घेऊन शेजारणीसकडं जात होत्या, त्यांनीच सांगितलं फुलासनी पाणी दे, म्या रमाबाईसनी भेटून येते, त्यांची तबीयत खराब हाय, म्या म्हणलं ठिक हाय, तवा मले फुलझाडासनी पाणी घायच्या नादात आत जायले येळच मिळाला न्हाय !”

गंगूची नसती भंडाळी ऐकायला प्रदीप तेथे थांबला नव्हता. दिवाणखान्यात येताच त्याला सगळीकडे निरव शांतता आढळली होती. जीवमात्राचा अभाव असल्याप्रमाणे संपूर्ण दिवाणखाना त्याला ओस पडलेला दिसत होता, कारण

अण्णासाहेब साडेपाचशिवाय घरी परतणार नव्हते, अलकाबाई ही शेजारी रमाबाईंना भेटायला गेल्या होत्या. जाताना सोबत विशालला ही घेऊन गेल्या होत्या, त्यामुळे तेथे विशालचा किलबिलाट ही नव्हता. दिवाणखान्यातील सुखसोयींना उपभोगण्यास घरी कोणीच नव्हते. होते ते फक्त भरत आणि आरती. विचारानेच त्याच्या शरीरातील रक्त उलट्या दिशेने वाहू लागले होते. ती द्वय दिवाणखान्यात न दिसल्यामुळे त्याचा संशय अधिकच गडद झाला होता.

“ये... तू काय करतो आहेस ? जाऊ दे ना !”

लाडिवाळपणे बोलत आरतीने कोणाला तरी लटका विरोध केलेला प्रदीपच्या कानानी टिपला होता. त्याचे पाय आपसूक आवाजाचा कानोसा घेत घेत भरतच्या खोलीजवळ येऊ थांबले. बंद दरवाजाबाहेर उभे राहून महाभारतातल्या संजयप्रमाणे त्याला आत चाललेल्या प्रण्याचा खेळ दरवाजा न उघडता ही दिसत होता.

“थांब ग... एवढी काय घाई आहेस तुला !”

अभिलाषा अपूर्ण राहावी तसा भरतचा अतृप्त स्वर होता. त्याचे ते शब्द गरम तेलाप्रमाणे कानाचे पडदे जाळीत आत घुसताच त्याच्या सर्वांगाचा भडका उडाला होता. भरतला तो लहान भाऊ मानत होता, पण तो आजपर्यंत त्याच्या प्रत्येक गोष्टीत वाटेकरी झाला होता. आज ही तो नको तेथे वाटेकरी होत घरातच शेण खाल्याने त्याची तळाची आग मस्तकाला गेली होती.

“मला माहिती आहे, तुझं मन समाधानच होणार नाही !”

भरतची मर्जी सांभाळत आरतीने दिलेले हुंकार दिवाणखान्याच्या चारी भिंतीवर आदळले होते. ते अतृप्त चित्कार ऐकवेनात म्हणून प्रदीपने अखेर कानावर हात ठेवले. बंद दरवाजाच्या बाहेर उभे राहून त्याला आत काय चालले आहे ते सगळे दिसत होते. जे होऊ नये असे त्याला मनातून वाटत होते, तेच घडत होते.

आपली प्राणप्रिय आरती दुसऱ्याच्या खाटल्याची शोभा बनली होती. जिच्यावर त्याने जीवापाड प्रेम होते; तिनेच त्याला धोका दिला होता.

“अग हा खेळच असा आहे !”

“हूँ... !”

उन्मादक चित्कारानी व शृंगारिक हाश्यानी वातावरण व्यापले जाताच प्रदीपच्या मनाचा विस्फोट झाला होता. सहनशीलतेच्या परिसीमा नष्ट होताच तो रानटी जनावराप्रमाणे गर्जला, “भ...र...त !”

नशीब ! दरवाजा निव्वळ लोटलेला होता. कडी घातलेली असती तर चौकटीसह दरवाजा उखडला गेला असता. कारण प्रदीपने मारलेली लाथ इतकी जोरकस होती की, अक्षरशः दरवाजाचे बिजागरे खिळखिळे झाले होते. दरवाजे भिंतीवर आपटून झालेल्या कर्णकर्कश्य आवाजाने भरत तर हातभर उंच उडाला होता. त्या भयंकर आवाजाने त्याला क्षणभर भूंकप होऊन छप्परच डोक्यावर कोसळते आहे असा भास झाला होता. कॉम्प्युटरवर तो कुठली तर मुव्ही पाहण्यात गर्क होता. मुव्ही रोमॅण्टिक असल्याने त्याला प्रदीपच्या पावलांची चाहुलदेखील लागली नव्हती. प्रदीपचा तो आडमुठेपणा व डोळ्यांत फुलेला अंगार पाहून तो चक्रावला होता.

“हरामखोर... ज्या थाळीत खातो, त्याच थाळीत घाण करतो !”

मनाचा अंधःपात झालेला प्रदीप बेदरकारपणे भरतच्या खोली घुसत त्याची धुलाई करू लागला होता. कोणती ही चाचपणी न करता बेसावध भरतला बदड बदड बदडू लागला होता. बोलण्याची संधी न देता तो खुर्चीतच त्याला लाथाबुक्यांनी तुडवू लागला होता.

गाफील भरतला प्रतिरोध करण्यास उसंत मिळत नव्हती. कसंतरी स्वतःला सावरत त्याने प्रदीपला दूर ढकलले. तो का मारतो आहे हे त्याला कळतच नव्हते. त्याचे दोन्ही हात धरत त्याला ताकदीनिशी भिंतीत दाबल त्याने विचारले, “वेड लागलं आहे का तुला ? का मारतो आहेस तू मला ? आणि मी कोणत्या थाळीत घाण केली ?”

केलेल्या सवालाने प्रदीपच्या डोळ्यावरची संशयाची धुंदी क्षणात उतरली होती. जसे त्याने मनात कल्पिले होते; तसे तेथे काहीही घडत नव्हते. मनी वसे ते स्वप्नी दिसे अशी त्याची गत झाली होती. ते सगळे मदनभरी हाश्य, हुंकार, चित्कार कॉम्प्युटरवरील मुव्हीत चालू होते, परंतु संशयाचा वळू मनाला शोषू लागल्याने त्याला राहवले नव्हते. अविचाराने बेधडक भरतच्या खोलीत घुसत त्याने त्याला अकारण चोपले होते. नशेची धुंदी तरी दहाबारा तासांनी उतरते, पण संशयाची धुंद संसारातून उठल्यानंतरच उतरते. त्याची बेरकी नजर सुंपूर्ण खोलीभर फिरत होती. चूक उमगताच ती झाकण्यासाठी तो कांगावा करत म्हणाला, “मला उलटून मारतोस, ज्यांनी तुला लहानचं मोठं केलं; त्यांच्यावरच उलटतोस !”

त्याला तसंच भिंतीत दाबत, दाताखाली लोखंडी चणे फोडत भरत म्हणाला, “अजून तरी तुला काही केलं नाहीस, पण तू... !”

“भरत... !”

दरवाजात जमदग्नीचा अंगात संचार झालेल्या अलकाबाई उभ्या होत्या. त्यांना पाहताच भरतचा आवेश पाहून किंचित खचलेल्या प्रदीपला आधार मिळाल्यागत पुन्हा जोर चढला होता. भरतला झिटकारत तो अलकाबाईंना म्हणाला, “पाहिलंस आई, आपल्याच अन्नपाण्यावर पोसलेला हा पोळ, आपल्यावर कसा उलटला ते !”

एकाचे लग्न झालेले आहे व दुसऱ्याचे लग्न व्हायचे बाकी आहे, तरी ती दोघं एखाद्या लहान मुलांसारखी लढत होती, त्या दोघांना असे आपसात लढताना पाहून अलकाबाई त्वेषाने उद्गारल्या, “लहान मुलांसारख्या मारामान्या करतात, लाज वाटायला हवी तुम्हाला !”

“मावशी, माझी काही चूकी नाही, मी माझ्या कॉम्प्युटरवर बसलो होतो, हाच कुठून तरी आला आणि विनाकारण.... !” भरत अंतर्मुख झाला होता.

“मला वेड लागलंय का ?” त्याच्याकडे विखारी नजरे पाहत प्रदीप सराईतपणे खोटे बोलत म्हणाला, “घरात अश्लील चित्रपट पाहतो, याला समजत नाही का ? घरात आई आहे, आरती आहे, चांगला सांगायला गेलो तर माझ्यावरच उगारतो !”

आपल्यावर बिनबुडाचा आरोप करणाऱ्या प्रदीपला काय साध्य करावयाचे आहे काहीच समजत नव्हते भरतला. मागच्या पंधरवड्यात प्रदीपच्या विचित्र वागण्याबोलण्यावरून तो आपल्याकडे संशयित नजरेने पाहत असल्याचे त्याच्या कितीतरी वेळेस निदर्शनास आले होते. तेथेच कोठेतरी पाणी मुरत असावे ! कारण आरतीशी बोलले किंवा चेष्टामस्करी केली की; प्रदीपच्या चेहऱ्यावर सुरकुत्या तयार होतात. त्याने केलेला हा आताचा निरर्थक बनाव लक्षात येताच भरत कॉम्प्युटर बंद करत म्हणाला, “का ? लग्नाअगोदर तू बघत नव्हतास !”

“शट अप... ! काहीतरीच आळ लावू नकोस !” बदलून पडताना प्रदीप किंचित डळमळीत झाला होता, परंतु या बोटाची थुंकी त्या बोटावर करायला तो पटाईत होता. भरतवरच बालंट लावत तो म्हणाला, “आई... असा लिंगपिसाट माणूस आपल्या घरात राहणार असेल तर मी माझा वेगळा संसार थाटेल !”

“प्रदीप काय बोलतो आहेस तू !” घरातील यादवी कलह पाहून अलकाबाई मेटाकूटीला आल्या होत्या.

“खरं तेच बोलतो आहे आई ! अशा माणसापासून सावध राहणंच योग्य !”
भरतची प्रतिमा मलीन करण्याची एक ही संधी प्रदीप सोडत नव्हता .

“पकडला तो चोर असतो !” बहुरूपी प्रदीपचे कौटिल्य पाहून भरत उपहासात्मक हसत म्हणाला, “पण लग्नाअगोदर तू काय होतास हे जर काकामावशींना सांगितले तर लाज वाटेल त्यांना तुला जन्म देऊन !”

“इन्फ... ! असले भलते सलते आरोप करू नकोस !” सत्य उगळताच प्रदीपच्या नाकातील केस जळून खाक झाले होते.

“ओरडू नकोस !” प्रदीपच्या अवलक्षणांकडे हाताची पाच ही बोटे दाखवत भरतचा स्वर आणखीच धारदार बनला होता, “ओरडून फक्त तू माझा आवाज दाबू शकतोस, सत्य दाबू शकत नाही, जरा स्वतःची मूर्ती आरशात पहा, म्हणजे कळेल तुला, किती भग्न झाला आहेस तू ! मी तर उपराच आहे, पण स्वतःच्या वडिलांशी धड बोलत नाहीस, की आईला जुमानत नाही, अशी कुठली गुर्मी आली आहे तुला, लग्न केलं म्हणजे खूप काही मिळवलं असं समजतो आहे का, तू... ?”

“शब्द जपून वापर !” प्रदीपने बोचरा विरोध केला होता.

स्वतःची दिवटी उघडी पडू लागताच प्रदीपची अवस्था अथिर झाली होती. गेले एकदीड वर्षांचा काल त्याच्या मनपटलावर जसाच्या तसा साकारला होता, पण त्याला चुकून ही असे क्षण आढळले नव्हते; जे त्याने आईवडिलांसाठी थोडेसे खर्च केले होते. आरती आणि आरती हेच त्याचे विश्व राहिले होते. त्यामुळे तो अलकाबाईसमोर विरोध करताना फिका पडला होता, परंतु का, कुणास ठाऊक ! त्याला घरातील सगळी माणसं आपल्या प्राणप्रिय आरतीचे विरोधक असल्यासारखे वाटत होते.

“खोटे ते काय आहे त्यात ?” भरत खेदाने उत्तर देत पुढे म्हणाला, “तुला असे आईवडील मिळाले, किती भाग्यवान आहेस तू ! तुझ्या ठिकाणी मी असतो तर, अशा आईवडिलांसाठी असल्या शंभर स्त्रीया कुर्बान केल्या असत्या !”

“हं... !”

आईवडिलांबद्दल प्रदीपला किती आदर आहे हे त्याचा फूत्कारच सांगत होता. भरतला मात्र त्याचा हेवा वाटला होता. आपली जननी असती तर अंगाचे चांबडे काढून आपण तिला जोडवे शिवले असते, पण मृगजळाच्या पाठीमागे धावणाऱ्याला त्याची किंमत कशी कळणार ! अजाणतेपणीच देवघरी गेलेल्या आईची आठवण होऊन तो कष्टी स्वरात म्हणाला, “ते तुला नाही कळायचं, कारण तू स्वतःच्या मदनकैफात इतका मशगुल झाला आहेस की, तुला स्वतःच्या ऐहिक सुखाशिवाय काहीही दिसत नाही, आणि म्हणूनच तू आई आणि बाई तराजूच्या एकाच पारड्यात तोलतो आहेस, पण वेड्या... ! त्यांची बरोबरी कधीच होऊ शकत नाही, कारण आई ही आई असते; बाईप्रमाणे ती क्षणभंगूर नसते !”

“बंद कर तुझी भाषणबाजी !” काळजाला घरे पडतील असे एकेक शब्द होते भरतचे, परंतु प्रदीपला ती वायफळ बडबड वाटली होती. मनात ठुसठुसणारा सय त्याच्या मुखावर आला, “अश्लिल चित्रपट पाहणारा तू... ! कोणत्या नजरेने स्त्रीयांकडे पाहतो, ठाऊक नाही का मला !”

घरात माजलेल्या पुंडाईपासून अलिप्त उभी असलेल्या आरतीने उगाचच छातीवरचा पदर सावरला. ती आताच प्रगटली होती, पण तिला भांडणाचे मूळ कळायला वेळ लागला नव्हता. जाणूनबुजून तिने छातीवरचा पदर सावरत अग्नीत तेल ओतण्याचे काम केले होते.

“शी... !” आपण आरतीकडे बुबूक्षित नजरेने पाहतो असा अप्रत्यक्षरित्या प्रदीपने वासनांधाचा आरोप करताच भरतला शिसारी आली होती. आपल्यावर

केलेली चिखलफेक त्याला सहन झाली नव्हती. आरतीचे प्रदीपशी लग्न झाल्यापासून तो तिला मोठी वहिनी या नात्याने आईच्या ठिकाणी मानत होता, परंतु प्रदीपची संशयखोर वृत्ती पाहून त्याला त्याचे विचार खूपच खालच्या पातळीचे असल्याचे कळले होते. तो खेदाने म्हणाला, “तुझी कीव करावीशी वाटते, ज्या वास्तूत माझं सारं बालपण गेलं, यशोदेसारखी आई मिळाली, नंदराजासारखे पिता मिळाले, बलरामासारखा भाऊसुद्धा मिळाला होता, त्या लोकांच्या पाठीत खंजीर खुपसण्याचा अविचार माझ्या मनात येईल ! चुकूनसुद्धा येणार नाही... ! तुझ्यापेक्षा तुझ्या आईवर जास्त हक्क दाखविला असेल तर तो मी... ! तिची घेतलेली गळाभेट, ऊरोभेट, असंख्य पापे इतकंच नव्हे तर तिच्या स्तनाना तोंड लावून दुध चुसण्याचं परमभाग्य ही जास्त उपभोगलं असेल तर ते मीच...! पण तेव्हा कधी तू माझ्यावर अविश्वास दाखविला नाहीस की संशयीत दृष्टीने पाहिले नाहीस, का ? ती ही एक क्रीडाच ठरली असती की ! पण नाही... कारण आईच्या स्तनातून पाझरणाऱ्या दुधात वात्सल्य असतं, आणि सखीच्या स्तनातून पाझरणाऱ्या दुधात वासना... ! त्या वासनानिमिश्रित दुधाचे चार घोट घशाखाली उतरले आणि तू आईला आई, बापाला बाप आणि भावाला भाऊ म्हणून ओळखत नाहीस !”

“मी आईला आई म्हणेल नाहीतर कसाई म्हणेल... तू मला शिकवण्याची गरज नाही ! ती माझी आई आहे, मी वाटेल तसा वागेन !” मग रूर प्रदीप भरतचे तत्त्वज्ञान वेशीवर टांगून मोकळा झाला होता.

हाराकिरी झालेला भरत प्रदीपला समजविण्यात अपयशी ठरला होता. ज्याचे मन अंध आणि मुरदाड बनले आहे; त्याला आपण कंलकरहित आहोत हे सांगणे सुद्धा व्यर्थ वाटले होते. मनाची असंख्य शकलं झाल्यागत तो उद्गारला, “सत्य हे असंच कटू असतं प्रदीप, पण एक गोष्ट लक्षात ठेव, प्रियसी ही आईपेक्षा कधीच श्रेष्ठ होऊ शकत नाही !”

इतिहासाची पुन्हा एकदा उजाळणी,

स्थळ वेगळे, काळ वेगळा, बोलणारा वेगळा, समिधा मात्र तीच, 'प्रेयसीपेक्षा आई हीच श्रेष्ठ.' आयत्या तापलेल्या तव्यावर पोळी भाजू पाहणारी आरती भरतच्या उक्तीने संतप्त झाली होती. मेलेली भूते पुन्हा जीवंत होऊन तिच्यापुढे मांड थोपटून उभी राहिली होती. माता आणि सखी यांच्यातील श्रेष्ठत्व सिद्ध करण्यापायी तिचे अवघे बालपण करपले होते, पण तिच्या म्हणण्याचे समर्थन करणारा आजपर्यंत एक ही भेटला नव्हता. आज ही भरत तिच्या विरोधात बोलला होता. तिच्या मस्तकात संतापाची तिडीक उसळली. तिच्यालेखी मातेचा महिमा गाणारे ढोंगी होते. आईला सोन्याच्या चौकटीत बद्ध करून तिच्या चरणावर फक्त शब्दांची सुमने उधळत असतात, पण सखी आली की; त्यांना आईचा लिलयाच विसर पडतो. मग त्यांना राजाराणीच्या संसारात आई ही अडगळ वाटू लागते. जसं अलकाबाई व अण्णासाहेबांची प्रदीपला अडगळ झाली आहे. तिला अलकाबाई व अण्णासाहेबांचे हसू ही येत होते आणि त्यांच्या बुद्धीची कीव येत होती. प्रदीपच्या वर्तनाकडे ते सरळ सरळ डोळेझाक करत होते. मुलाचं मांडलिकत्व स्वीकारून स्वतःकडे देवपण घेणाऱ्या आईबापांची तिला खूप चीड होती. असले देवपण तिला अजिबात मान्य नव्हते. एकाच पुरुषाच्या आयुष्यात दोन स्त्रीया येतात; एक आई अन दुसरी सखी. मग का तो सखीला झुकतं माफ देतो ? आईचं वात्सल्य सखीच्या प्रेमापुढे फिकं पडतं की काय ? आईला आई व सखीला सखीचा दर्जा देणारे तिला चुकूनसुद्धा सापडले नव्हते. जे शपथेवर सांगत होते, त्यांच्यातला माणूस तिने प्रत्येक वेळेस खोडून काढला होता. आता ही ती त्या अचूक वेळेची वाट पहात होती.

एकीकडे आरती आणि दुसरीकडे अलकाबाई, मधे तुलेच्या काट्याप्रमाणे प्रदीप उभा होता. न्यायाचा काटा अन्यायाकडे झुकलेला भरतला स्पष्ट दिसत होता; तरी ही तो वाचा असून आवाज उठविण्यास असमर्थ होता, कारण गोष्ट हक्क आणि मालकीवर येऊन पोहचली होती. तो एक आश्रित होता, दुसऱ्याने दिलेल्या भाकरीवर लहानाचा मोठा झालेला होता. आश्रिताला दास समजणाऱ्या प्रदीपचे

दास्यत्व भरतला कदापी मान्य होणार नव्हते, त्यामुळे प्रदीपने त्याच्यावर घेतलेला आळ त्याने साफ धुडकावला होता. सणसणीत उत्तराने त्याचे तोंड ही गप्प केले होते, परंतु हा यादवी कलह येथेच मिटणारा नव्हता. त्याचे खदिरांगाराचे बीज खूप खोलवर पेरले गेले होते. दूरदर्शी विचार करत त्याने अंती एक निर्णय घेतला, “मावशी... !”

समोर उभ्या असलेल्या भरतच्या विद्ध आवाजाने विदेही अलकाबाईंच्या नेत्रांची फक्त हालचाल झाली होती. त्यांच्या मनात काय चालले आहे कोणालाच काही कळत नव्हते. दोघांचे एवढे तुंबळ वागयुद्ध झाले, पण त्यांनी चकार शब्दांनी त्यात भाग घेतला नव्हता. शांतीब्रम्हासारख्या त्या निर्विकार उभ्या होत्या.

“मला आठवतं, लहानपणी नेहमी आम्हाला तू शिकवायचीस की, माणसाने फक्त तीनच व्यक्तींचे दास व्हावं, आपले आईवडील, गुरू आणि परमेश्वर, अन्यथा कोणापुढे ही आपली मान झुकवू नये, माझी आई आणि परमेश्वर तर तुच आहेस, तुझा दास मी मरेपर्यंत राहिन, तरी पण तू मला माझे स्वतःचे निर्णय घेण्याचे स्वातंत्र्य द्यावेस !”

भरतचा सकंप व दबलेल्या आवाज ऐकून विन्मुख अलकाबाईंच्या चेतना बधीर झाल्या होत्या. सर्वसंगत्याग करत असल्याप्रमाणे त्याच्या बोलण्यातील विवशता त्यांच्या काळजाला भिडली होती.

“कारण जेथे अपपरभाव निर्माण होतो, तेथे एकत्र राहण्यात कुठलं सौख्य आहे ! उलट त्याच्यामुळे माणसांची मने विद्वेषक बनतात, म्हणून वेळीच आपआपल्या वाटा निवडलेल्या बऱ्या !”

रानावनात भटकून कुठून कुठून चारा शोधून आणावा आणि आपल्या पिलांच्या चोचित भरावा, ती पिलं मोठी झाली की ; मनाला वाटेल तेव्हा उडून

जाण्याची भाषा करतात ! खरंच, यांना आईवडिलांची मनं कळत नाही का ? मनोमन तडफडत अलकाबाई आक्रंदन करीत होत्या.

“मला ठाऊक आहे, आम्हाला लहानपणापासून तू रामलक्ष्मण म्हणून संबोधत होती, त्या नजरेने तू आमच्याकडे पाहत होती, परंतु आज काळ बदलला आहे, त्या युगात कैकेयीमुळे म्हणजे आपल्या आईमुळे रामाला वनवास भोगावा लागला होता, परंतु आज रामामुळेच एका आईला वनवास भोगावा लागत आहे, हे मला तरी पहावलं जात नाही, तेव्हा मी निर्णय घेतला आहे, माझ्या मृत आईवडिलांनी माझ्यासाठी ठेवलेली शेतीवाडी गावी जाऊन पहावी, तुझी इच्छा असेल तर तू ही माझ्याबरोबर येऊ शकतेस !”

उत्तराच्या अभिलाषाने आपल्याकडे पाहणाऱ्या भरतमुळे अलकाबाईंवर निर्वाणीची वेळ आली होती. त्या नदीप्रमाणे शांत आणि संथ उभ्या होत्या. त्यांना आपले दोन्ही किनारे एकत्र हवे होते, परंतु ते शक्य नव्हते. एकमेकांशी वैरी असल्याप्रमाणे दोन्ही किनारे दोन दिशेला झाले होते. कधी ही एकत्र न येण्यासाठी.

अलकाबाईंना अधोवदन पाहून प्रदीपची अस्वस्तता शिगेला पोहचली होती. अलकाबाई भरतबरोबर राहायला गेल्या तर समाजात आपली नाचक्की होईल. बायको आली म्हणून आई सहन झाली नाही असं लोकं म्हणतील, परंतु त्याला भरत घरात बिलकूल नको होता. अलकाबाईंच्या अगोदर तोच उत्तरला, “तू घर फोडण्याचं काम करू नकोस, तुला राहायचं नसेल तर जाऊ शकतोस !”

आपण या घरात राहू नये हे प्रदीपच्या बोलण्यातून स्पष्ट होताच भरतला खूप मोठा धक्का बसला होता. आतापर्यंत तो नेहमी होते तसे भांडण समजला होता. निःशब्द अलकाबाई ही काही बोलत नाही हे पाहून तो मूळासगट उन्मळून पडला होता. आपण अमूल्य असं काहीतरी गमवल्यासारखी त्याची चर्या बनली होती. ‘काही झालं तरी ज्याचं त्यालाच होतं’ हे वाक्य त्याला या क्षणी खूप समर्पक वाटलं होतं, परंतु त्याने अलकाबाईंना दोषी धरले नव्हते. रक्ताच्या नात्यातली

ताकद तो ओळखून होता. आपण तर योगायोगाने त्यांच्या पदरात येऊन पडलो होतो. माणसपुत्रापेक्षा रूधिराच्या पुत्राकडे आकृष्ट होणे यात अपवादात्मक असे काहीच नव्हते. पडत्या फळाची आज्ञा मानून तो निःशब्द मनाने जायला निघाला, कायमचा, परत कधी न येण्यासाठी. जाता जाता त्याने होता होईल तेवढी वास्तू डोळ्यांत साठवून घेतली. त्याच्या कितीतरी अनमोल आठवणी त्या वास्तूशी निगडीत होत्या. शिशु अवस्थेपासून तारुण्यापर्यंतचा सर्व काळ त्याने या वास्तूत घालवला होता. या वास्तूतल्या लोकांनी तर त्याला खूप काही दिले होते, जे सख्ये देऊ शकले नसते. अलकाबाईंचे चरणस्पर्श करत तो गदगदल्या स्वरात म्हणाला, “मावशी... ! माय मरावी आणि मावशी उरावी ही म्हण बहुतेक तुझ्यासारखी आई पाहूनच लोकांनी बनवली असावी, तशा मुलांच्या बाबतीत ही म्हणी आहेत; पण त्या सर्व वाईट आहेत, कारण मुलं वाईटच असतात, माझ्या अहंकारापायी तुला आधार देणे तर दूरच उलट घर सोडून निघून जातो आहे याचे मला वाईट वाटते आहे, पण तू मला केव्हा ही हाक मार, मी अर्ध्या रात्री हजर होईल, येतो मी... !”

हजारो वर्षांपूर्वी पृथ्वीपासून निखळून एक भाग दूर उडाला होता; चंद्राच्या रूपाने. पृथ्वीमातेला किती अनंत यातना झाल्या असतील, तिच्या हृदयातून निघालेला पुत्रविरहाचा आक्रोश किती भयंकर असेल ! कारण तिचा काळजाचा तुकडा तिच्यापासून कायमचा दूर झाला होता. दूरदेशी गेलेल्या पुत्रासाठी रूदन करून बिचारीने अश्रूंचे समुद्र साठले होते. अजूनपर्यंत त्या मातापुत्रामध्ये मिलाप झालेला नाही. तसाच भरत अलकाबाईंना सोडून चालला होता, हमेशा हमेशासाठी, दूरदेशी. तो ही चंद्राप्रमाणे आपल्या मावलीला कधीच भेटणार नव्हता. आई आणि मुलात होत असलेल्या दक्षिणोत्तरेने अलकाबाई ही आक्रोशत होत्या, परंतु मूकपणे.

“गेली बिनकामाची ब्याद कुठली !” प्रदीप भरतचा खूपच द्रष्टा बनला होता.

एकाकी शत्रू निःशस्त्र तावडीत सापडावा तसेच आरतीचे झाले होते. अण्णासाहेब व अलकाबाईचे हरण करायचे तर भरत तिच्यासाठी मोठा अडसर होता. तो अडसर प्रदीपमुळे आपोआपच बाजूला सारला गेला होता. आता ती मांजराप्रमाणे खेळविणार होती; अण्णासाहेब व अलकाबाई या दोन उंदरांना.

एखाद्या जनावराचा लळा जडला आणि ते जर लवकर नजरेस पडले नाही ; तर मनुष्य बेचैन होऊन जातो. येथे तर एक माणूस होता, भरत. दोन तपाचा सहवास, सर्वांचा आवडता, घरात त्याच्या नुसत्या असण्याने घराला जीवंतपणा होता. त्याच्या थट्टा मस्करीने तर सगळा बंगला दणाणत असे. प्रत्येकाची मने सांभाळण्याची कला त्याला कशी अन कोठे अवगत झाली होती तोच जाणे. मनाला लागेल असं तो तर कधीच बोलत नव्हता. खोचक कोणी बोललंच तर त्यावर त्याचा जवाब हसतच असे, क्रोध तर त्याच्या चेहऱ्यावर दुर्मिळच होता. समोरच्या व्यक्तीला तो नुसता शब्दानेच जिंकत असे, चतुराईने तो त्याला आपलेसे करत असे, भोवतालचे वातावरण तणावरहित व खेळकर ठेवण्याचा त्याचा नेहमीच प्रयत्न राही. त्याच्या या छचोर स्वभावात ही एक गोष्ट मात्र अण्णासाहेबांना प्रकर्षाने जाणवली होती, ती म्हणजे चिकाटी; त्याच्या अंगात खूप चिकाटी होती, एखादी गोष्ट पटली नाही तर तो तिच्या तळापर्यंत पोहचत असे, ‘हे असंच का ?’ ‘हे असं का नाही, काका ?’ म्हणत तो अभ्यासिकेत त्या विषयाबद्दल तासन्तास बातचीत करत असे. शंकेच समाधान होत नाही तोपर्यंत त्याचा तो पूर्ण खरारा काढत असे, परंतु कधी नव्हे ती अभ्यासिका आज सूतक पडल्यासारखी शांत होती. ना आवाज ना हालचाल फक्त काळोख. नैराश्येपोटी काळोखाची शाल पांघरावी तशी अभ्यासिका काळोखात बुडालेली होती. रातकिड्यांना ही भय वाटावे इतका गडद अंधार, या अंधारात जाणवत होती ती फक्त कंपनं, श्वासनाची. ती ही निव्वळ हताश,

दुर्बळ, विवश आणि विलापी. सजीवाचा भास होऊन ही निर्जीवाचा आभास व्हावा इतकी गूढ. प्रकाशाशी नातंच ठेवायचं नाही असे श्वासकंपनावरून वाटत होते, कारण प्रकाशात सत्य लपत नाही, परंतु अंधाराला जवळ करून ही श्वासकंपने व्याधीग्रस्थच होते. बहुतेक अंतरंगातला प्रकाश साहवत नसावा.

“अंधारात राहून दुःख कमी होणार आहे का ?”

अभ्यासिकेत प्रविष्ट झालेल्या अलकाबाईंनी विद्युत दिवा प्रज्वलित करताच सगळी अभ्यासिका प्रकाशमान झाली होती. प्रकाशात मात्र कोणाचेच अस्तित्व लपत नाही. अण्णासाहेब झोळखुर्चीवर रेलले होते. हातातले पुस्तक छातीवर बेवारशासारखे पडलेले होते. त्यांच्या मिटलेल्या डोळ्यांवरचा चष्मा नाकावर घासरला होता. मात्र ते निद्रिस्त नक्कीच नव्हते, कारण त्यांच्या मिटलेल्या पापण्यांआडची बुबूळ गरागरा फिरताना दिसत होती. जणू पापण्यांच्या पडद्यावर ते भूतकाळातली चलचित्रे पाहत असावेत.

“कुणाला दिसणार तर नाही !” समाधीभग्न झालेल्या अण्णासाहेबांची वाणी काळपुरुषासारखी घोगरी होती.

“हा स्वतःच्या आत्म्यावर बलत्कार आहे !”

“निःसर्वस्व्याला अशा बलत्कारांनी काय फरक पडतो !”

“असे धीर सुटल्यासारखे काय बोलता आहात !”

“खरं तेच बोलतो आहे अलका, मी निव्वळ वाघाची खाल पांघरलेला वाघ राहिलेलो आहेत, माझ्या हातातून वाळू निसटावी तसे सारे निसटून गेले आहेत, आज भरतला घरातून घालवलं, उद्यावर आपल्यावर ही वेळ आली नाही म्हणजे मिळवलं !”

“असं कसं म्हणता ?”

“खरं तेच म्हणतोय, आता आपल्या संसाराचा रथ दिशाहीन झाला आहे, लगाम हाती न राहिल्याने घोडे बिनबोभाट उधळत आहेत, मनाला वाटेल तसे आणि हवे तिकडे !”

“अजून इतकी काही परिस्थिती हाताबाहेर गेलेली नाही !” वर्णलेली स्थिती अलकाबाईंना खटकली होती.

“विनाशाशिवाय तुला प्रचिती यायची नाही !” पुत्रावरील अढळ श्रद्धेने अण्णासाहेब उपहासात्मक हसले होते.

“तुम्ही ठरवलं तर सगळं पहिल्यासारखं सुरळीत होईल !”

“नाही अलका, जसं स्त्री आपल्या शीलाला सर्वस्व मानते तसंच पुरुष ही आपल्या तत्वांना सर्वस्व मानतो, आणि ज्या माणसाने आपली तत्वे टाकली त्या निःसत्व माणसाची अवस्था नपुंसकासारखी होते, लाचार... पराक्रमहीन... !”

कालौघात आपल्याकडून बऱ्याच चुका झाल्या आहे याची जंत्री त्यांच्या नेत्रपटलावर जशीच्या तशी साकारली होती. प्रदीपच्या बाबतीत त्यांचे वर्तन नेहमीच नरम व मुलाची पाठराखण करणारे राहिले होते. जेव्हा कधी अण्णासाहेब सक्तीने पेश आले असतील ; तेव्हा प्रत्येक वेळी प्रदीपला पाठीशी घालण्याचा मूर्खपणा त्यांनी केला होता. त्यांचे कठोर वागणे नेहमीच त्यांना निष्ठूर वाटत आले होते. प्रदीपचे दोष नजरेआड करत प्रत्येक वेळेस त्यांनी ते पडद्याआड झाकण्याचे काम केले होते, परंतु पुत्राध झालेल्या मातेचा कपाळमोक्ष तेव्हाच होतो ; जेव्हा तिचा पुत्र तिची अक्कल काढतो. घुसमट झाल्याने त्या स्वतःशीच बडबडल्यागत म्हणाल्या, “वेड मन मेलीच... लहान समजून त्याच्या दोषांचं समर्थन करत राहिले, आणि आज त्यानेच आपल्याला एकाकी पाडलं !”

“लहान रोपट्याचे काटे कधीच पायात खुपत नाहीत, उलट त्याच्यामुळे गुदगुदल्या होतात, परंतु ते लहान रोपटे जेव्हा झाड बनते आणि रक्त काढते, तेव्हा कळते, ते किती विषारी आहे !”

अण्णासाहेबांचा प्रत्येक शब्द उल्कापातासारखा स्फोटक होता. हवेच्या संपर्कात येताच जाळ व्हावा तसे हृदयाला भिडताच जाळ होत होता. प्रदीप म्हणजे जंगलातले बोकाळलेले रानटी जनावर होय, ते कधीच काबूत येणार नाही असा करवून घेतलेला अण्णासाहेबांचा अपसमज खूपच टोकाचा आहे असे ममतेसाठी तुषार्त अलकाबाई मन म्हणत होते. न राहून ही त्या प्रदीपची कड घेत म्हणाल्या, “अहो... तो आपला मुलगा आहे, इतका कृतघ्न नाही वागणार आपल्याशी तरी !”

“देव करो अन असं ना होवो !” भगवतांवर सोपवत अण्णासाहेबांनी सुस्कार टाकला होता.

“गरज सरो अन वैद्य मरो ! अनिश्चिततेने अलकाबाईंच्या मनात हर घटकेला वेगवेगळे विचार येत होते, आपल्या मुलाला नव्हे सूनैला दोषी धरत पुटपुटल्या, “प्रदीप येथे नव्हता, शिकत होता, तोपर्यंत आरती चांगली वागली, पण पाया पक्का होताच ती प्रदीपबरोबर आपल्याला ही खेळवायला लागली आहे !”

कलहाच्या दरीत लोटणारा अध्वर्यू कोण आहे हे नकळत अलकाबाईंनी जाणले होते, परंतु त्यांच्या उत्कीला दुजोरा देऊन काही फायदा नव्हता. कारण संतुलन बिघडलेल्या वाहनचालकाला जेव्हा समजते की, आपला अपघात होणार आहे ; तेव्हा तो डोळे मिटून घेतो, तसे अण्णासाहेबांनी ही डोळे मिटले होते.

“आपलंच नाणं खोटं आहे तेथे दुसऱ्याला दोष देऊन फायदा !”

“त्याला बायको नाही उर्वशी मिळाली आहे एखादी ! तिच्यासाठी त्याने सखळ्या भावाला भरतला घरातून घालवलं, अन आपल्याला तर उपरेच बनविले आहे, धड बोलत नाही की चालत नाही, फक्त आरतीच्या अवतीभोवती पिंगा

घालत असतो, स्वतःच्या बाळाची विशालची नाही एवढी तिची काळजी घेतो, म्हणजे आईवडिलांपेक्षा त्याला ती जास्त प्यारी झाली आहे !”

“हा... हा... हा... !”

बंद दरवाजाआडून अचानक हसण्याचे फवारे उडत असल्यासारखा विचित्र पिचका आसूरी आवाज ऐकू येऊ लागला. त्या आवाजातली गुढता इतकी भयंकर होती की; अण्णासाहेब व अलकाबाई दोघांचे ही काळीज हालले होते. काय होते आहे हे कुणाच्या ही लक्षात येत नव्हते, पण जे घडते होते ते खूपच कल्पनेपलिकडेचे होते. अलकाबाईंच्या काळजात धस्स झाले, त्यांच्या उभ्या अंगाला कापरे सुटले होते. कुठले पिशाच्च घरात घुसले व त्याने हैदोस घातला आहे काहीच कळत नव्हते. दोघे ही धडधडत्या काळजाने हळूहळू उघडणाऱ्या दरवाजाकडे पाहत होते.

दरवाजा पूर्ण उघडताच एक तेजपुंज मानवाकृती उभी असलेली त्यांना दिसली होती. तिचा चेहरा हर्षाचा परमोच्च गाठल्यासारखा दिसत होता. नजरेत ध्येय साध्य झाल्याचा प्रमाद ओतप्रोत भरलेला होता. ओठावर शब्दांचे स्फुलिंग नुसती ताडताड उडू पाहत होती. संथ गतीने ती व्यक्तीन चार पावलं आत येत उदगारली, “आता तरी पटला ना... सासुबाई !”

“आरती तू... !” भीतीने ग्रस्त अलकाबाई व्याघ्र बनल्या होत्या.

“होय मीच ! आरती... !” जखमी नागिणीने फणा उभारला होता.

“हा काय मूर्खपणा आहे ?”

“हा मूर्खपणा नाही सासूबाई ! हा विजयाचा उन्माद आहे, अठरा वर्ष लागली मला माझ्या शत्रूला पराजित करण्यासाठी, पूर्ण दीड तपाचा कालखंड, तेव्हा कुठे माझा शत्रू मला शरण आला आहे... !”

“काय बडबडते आहेस ?”

“विसरलास ‘मातृत्वापेक्षा सखीत्व हेच श्रेष्ठ असते ते... !”

जुनाट संदूक, त्यातले एक पुस्तक वाचायला घेतले, पण बरीच अक्षरे पुसली गेली होती, काहीच अर्थबोध होईना. जे दिसतील त्या शब्दांवरून तर्कातर्काने अर्थ लावण्याचा प्रयत्न करावा तशी अवस्था अलकाबाईंची झाली होती. आरती गणोजी निंबाळकरांची मुलगी आहे येथपर्यंत ती स्मरणात होती. मेंदूवर जोर देत अलकाबाई उत्खनन करण्यात गाढल्या होत्या.

“विसरलात ?” आरती उद्दीपित झाली, “पण मी नाही विसरले, भर सभेत एका अजाण मुलीला ‘बदफैली मुलगी’ म्हणवून तुम्ही अवमानीत केले होते, तिची छि-थू करत हिणवून तिला हकलून दिले होते, आठवते... ? एवढ्यावरच तुम्ही थांबला नाही तर माझा शाळेचा दाखलादेखील लाल शेन्याने रंगविला होता, त्याच दिवशी... ! आणि त्याच दिवशी मी ठरविले की; पुस्तकी बढाया मारणाऱ्या तुमच्यासारख्या मंडळींना सिद्ध करून दाखवायचे की; वास्तवात तसे घडत नाही, वास्तवात आईपेक्षा लोकं सखीलाच जास्त जपतात, पुजतात, तिच्या आगेमागे नाचतात, आणि आज मी त्याचेच साक्षात दर्शन तुम्हाला घडविले आहे, तुमचा पोट गोळा आहे ना... प्रदीप ! मग त्याच्यालेखी तुमची काय किंमत आहे ? किती विचारतो तो तुम्हाला ? मी जर म्हटले ; प्रदीप मला तुझा शिरच्छेद करून माझ्या तळहातावर हवा आहे तर तो एका क्षणात तयार होईल, तुम्ही म्हणा बरे ? शक्यच नाही, मग कोण श्रेष्ठ आहे ? मी की तुम्ही... ! सखी की माता... !”

“चुकते आहेस आरती... तू !” धुवाधार बरसणाऱ्या पावसाला अलकाबाईंनी रोखले, “तू जो विचार करते आहेस, तो प्रदीपच्या भूमिकेत राहून करते आहेस, जरा स्वतःला आईच्या भूमिकेत मढव, मग कळेल तुला आईचं हृदय काय असतं ते !”

“सुंभ जळाला पण पीळ जात नाही !” अलकाबाईंनी भरलेले जळजळीत अंजन आरतीला सहन झाले नव्हते.

“पीळ तू मनात ठेवला आहेस, तुझ्या वडिलांच्या चुकीच्या वागण्यामुळे, पण एक गोष्ट तू साफ विसरलीस, तुला ही एक मुल आहे, जेव्हा कधी त्याला जखम झाली असेल, तेव्हा तुझ्या अंतःकरणाला नक्कीच वेदना झाल्या असतील !”

“नसते देवपण काय कामाचे, जर लोकंच भजत नसतील !” आरतीने अलकाबाईंचा उपहास केला होता.

“अगोदर तू माता आहेस, तर मग माता हो... ! त्यानंतर सिद्ध करून दाखव, सखी श्रेष्ठ की माता श्रेष्ठ... !” तिची नसती पोपटपंची अलकाबाईंना ठसली होती.

“आरती... ए आरती... !”

प्रदीपने आवाज दिला होता, बहुतेक तो बोलवत असावा. जाताना आरतीने विखारी दृष्टीक्षेप अलकाबाईंकडे टाकला. तिच्या नजरेत तिला न उलगाडलेले अनेक प्रश्न होते. एक आई आपला जीव धोक्यात घालून मुलाला जन्म देते. रक्त आटवून ती त्याला दुध पाजते. प्रसंगी उपाशी राहून ती त्याला तोंडचा घास भरवते. छोटीशी जखम झाली तरी त्यावर ती आपल्या आसवांचे मलम लावते. उन, वारा, पाऊस यापासून संरक्षण करत लहानाचं मोठे करते. ती मुलं प्रीत मिळताच आपल्या आईला किती सहज विसरतात. अनेक वर्ष ज्या मायेच्या छात्राखाली संगोपन झाले; त्या मायेच्या छात्राचे विस्मरण होऊन ती मुलं दोन दिवसाच्या प्रेयसीला काही क्षणात भुलतात, का ? मायेची ममता प्रेयसीच्या प्रीतीपुढे का दुबळी ठरावी ? मातेची ममता प्रेयसीच्या प्रीतीमुळे क्षीण होऊन जात असावी, खपते कोण अन मेवा खाते कोण ? अर्ध्या वयात भेटलेली प्रेयसी, ती तिच्या राजाची राणी होते,

पण आईला मात्र सरते शेवटी तिच्या मुखात एक शिंपभर पाणी द्यायला सुद्धा वेळ नसतो, का ? मातेचा महिमा गाणारे फक्त गळ्यापासून वरवर महिमा गातात का ? खरंच कोण श्रेष्ठ आहे ? सखी की माता... ! प्रीत की वासल्य...!”

एक ना अनेक प्रश्न आरतीच्या डोळ्यांत तरळलेले अलकाबाईंना दिसले होते. त्याचे योग्य असे उत्तर ही त्यांच्याजवळ होते, परंतु ते ऐकण्यासाठी आरती थांबली नव्हती. नाहीतर त्या चांगले तेलात उकळलेले शब्द तिच्या कानात ओतणार होत्या, ‘आरती, तुझा हा अहंकारी उन्माद म्हणजे विनाशाच्या दिशेने वाटचाल आहे, कारण दुसऱ्याचा विनाश करता करता तुझी बुद्धी हीन झाली आहे, आणि ज्या व्यक्तीची बुद्धी ही झाली आहे तिला इतरांच्या भावना कधी ही कळत नाही, अशा व्यक्तीची गणना फक्त पशूतच होऊ शकते !”

काटा काढायला काटाच लागतो तसे स्त्रिशी भांडायला स्त्रिच लागते, त्या दोघींच्या या वागयुद्धात अलकाबाईंनी घडविलेले विद्वतेचे दर्शन पाहून अण्णासाहेब मनोमन खूश झाले होते. अलकाबाईंच्या विद्वतेला कुर्निसात करत त्यांची चर्या एका नव्या विचारांनी तेजोमय झाली होती. त्यांच्या पक्षाला धनुर्धारी कर्णाची कमी होती; ती आज पूर्ण झाली होती.

रात्रीचे अकरा वाजले होते. आज प्रथमच प्रदीपला ऑफिसामधून यायला इतका उशीर झाला होता. दिवसभराच्या कामाने आज तो खूप थकला होता. भरपूर केसेस निकालात काढत त्याने हातावेगळ्या केल्या होत्या. कमी दिवसात तो लोकांच्या पसंतीला उतरलेला एक तत्पर व कर्तव्यदक्ष पी. एस. आय. पोलिस अधिकारी बनला होता, परंतु नेहमीपेक्षा आज त्याची मानसिक व शारीरिक दगदग जरा जास्त झाली होती . कंबर आणि पाठ तर इतकी ठणकत होती की; कधी

बिछान्यावर एकदाचा आडवा होईल असे त्याला झाले होते. दिवाणखान्यात येताच त्याने हातातली बॅग सोप्यावर फेकली अन तो तेथेच लवंडला होता. भर उन्हातून आल्यानंतर झाडाच्या शीतल छायेखाली निजताच मन तृप्त व्हावे तसा काहीसा सुखद अनुभव त्याला आला होता, परंतु पानाच्या गर्दीतून वाट काढत एक उन्हाची तिरीप नेमकी डोळ्यांवर पडावी आणि डोळे दिपून जावे तसे त्याचे डोळे दिपले होते. अभावितपणे तो डोळ्यांवर आडवा हात घेत उठून बसला. चौफेर नजर टाकताच त्याला शीतल छायेचे झाड दिसले नव्हते, मात्र दिवाणखान्याच्या भिंतीना क्रुरपणे जाळणारे विद्युत दिवे दिसले. साशंकीत होऊन त्याने आरतीला आवाज दिला, कारण दहा सव्वादहाला अंधाराची काळी चादर पांघरून झोपी जाणारा ‘श्रमपूर्ती’ बंगला आज साडेअकरा वाजले तरी तळपत्या उन्हात असल्यासारखा तळपत होता. वैशाखातल्या उन्हाने घरातले ही वातावरण पुन्हा तापले की काय ?

“आज इतका वेळ ?”

अचानक पाठीमागून विचारलेल्या प्रश्नाने तंद्रीत असलेला प्रदीप दचकला होता, मागे वळून पाहिले. मनावर आलेले दडपण आरतीला पाहताच ओसरले होते. तो स्थिरस्थावर होत म्हणाला, “आज सगळी दिवाळी ?”

“कसली दिवाळी ? सगळा शिमगा आहे !” आरतीने नाकतोंड मुरडले.

“का ? काय झालं ?” विस्मयाने प्रदीपचा चेहरा ओढला गेला होता.

“तुमचे बाबा दोन दिवसांपासून जेवले नाहीत !”

“का म्हणून ?” प्रदीपच्या कपाळावर आठ्या जमल्या होत्या.

“तुम्ही भरतला घरातून घालवलं म्हणून !”

“कोण म्हणतं असं ?” घोगन्यात आवाजात प्रदीपने प्रश्न केला होता.

कृष्णकृत्याची महाराणी आरती शुचिर्भूत असल्याचे अवसान आणत उद्गारली, “कोणी ही म्हणेनात, पण दोषाचं खापर तर माझ्याच माथी फोडलं गेलं ना ?”

“म्हणजे ?”

“तुमच्या आईचं म्हणणं आहे की; जेव्हापासून आरती प्रदीपच्या आयुष्यात आली आहेत, तेव्हापासून घरातली शांतताच भग्न झाली आहे !” बेरकी आरतीने विषारी बीजाची पेरणी केली होती.

“वय गेलं पण सोय आली नाही !” प्रदीप चडफडला.

“माझं तर जीणं मुश्किल झालं आहे !” आरतीने उगाचच उसणे अवसान आणले होते.

फरसबंदीवर काढलेल्या बुटाकडे हातातील पायमोजे भिरकावत प्रदीप ताडताड बॅडरूममध्ये निघून गेला. आरती त्याच्या पाठमोऱ्या आकृतीकडे पाहून छटेल हसली होती.

“एक मिनिट प्रदीप... !”

घाईगडबडीने ऑफिसला निघालेल्या प्रदीपने मांजर आडवी गेल्यागत अलकाबाईकडे वळून पाहिले. रात्री उशीराने घरी परतल्याने त्याला सकाळी लवकर जाग आली नव्हती. सकाळचे अकराचे टोल वाजले, तेव्हा त्याला जाग आली होती. कालप्रमाणे त्याला आज ही ऑफिसला लवकर जायचे होते. वरिष्ठांनी त्याच्यावर एक महत्वाची जबाबदारी सोपवली होती. ती वेळेत पूर्ण करणे गरजेचे

होते. नित्याचे विधी कसेतरी उरकत तो ऑफिसला जायला निघाला, पण मध्येच अलकाबाईंनी हटकविल्याने त्याला त्यांना डावलता आले नव्हते. त्रासिक मुद्देने त्याने वळून पाहिले. त्यांच्याकडे पाहून त्याला असे वाटत होते की, त्या बऱ्याच वेळची आपली वाट पाहत आहे.

सोप्यावर तिष्ठत बसलेल्या अलकाबाई उठून प्रदीपच्या पुढ्यात आल्या. त्यांचा सूर काळजीचा होता, “तुझ्या बाबांना दवाखाण्यात घेऊन जायचे आहे, त्यांचे पुन्हा पहिल्यासारखे पोट दुखायला लागले आहे, एखाद्या चांगल्या डॉक्टरांना तरी दाखवून पाहू... !”

“दुखणारच ! कारण त्यांना घरच्यापेक्षा बाहेरचेच जास्त आवडते ना !”

आरतीने रात्री लावलेली कोलती प्रदीपच्या मनात अजुनपर्यंत धुमसत होती. अलकाबाईंच्या रूपाने तिला हवा लागताच ती भडकली होती. अण्णासाहेबांचे पोट दुखत नसून ते पोट दुखत असल्याचं नाटक करत आहे, भरत घरात नाही म्हणून त्यांचे पोट दुखते आहे, तो जर घरात असता तर त्यांचे पोट दुखलेच नसते, अण्णासाहेबांबरोबर अलकाबाई ही ढोंगी असल्याचा त्याने अपसमज करून घेतला होता.

प्रदीपच्या बोलण्यात कुत्सितपणा जाणवताच अलकाबाई सुन्न झाल्या होत्या, ‘बोलविता धनी वेगळाची,’ ही चूड आरतीने लावलेली आहे हे समजायला त्यांना उशीर लागला नव्हता. आरतीने कान भरताच प्रदीपने ही विचार न करता वडिलांबद्दल अपशब्द उच्चाराने ह्या गोष्टीचे त्यांना फार दुःख झाले होते. रूधिराला चरे पडल्यागत त्या उद्गारल्या, “अरे ! ते तुझे वडील आहेत, त्यांच्याबद्दल तू असं बोलतोस !”

“मी खाण्याबद्दल बोलतो आहे !” बोलताना प्रदीपने शब्द फिरविले होते.

“प्रदीप ! मी तुझी आई आहे, मला शब्दांतले फरक कळतात !” मुलाचा खोटेपणा अलकाबाईंना रुचला नव्हता.

“शब्दांतले फरक कळतात, परंतु माणसांतले फरक कळत नाहीत, कोण आपलं अन कोण परकं आहे ते !” अण्णासाहेब व अलकाबाई आरतीच्या बाबतीत करत असलेला आपपरभाव नकळत प्रदीपच्या मुखारसातून पाघळला होता.

“घरातलेच परक्यासारखे वागायला लागल्यावर परक्यांची ओढ लागणारच !” अलकाबाईंनी ही मुखशुद्धी करून घेतली होती.

“पोट दुखण्याचं कारण आलं ना... ओठावर ! ढोंगी आहेत सगळे !” हाताची पाच ही बोट दाखवत प्रदीपने अलकाबाईंना लबाड ठरविले होते. द्वेषात्मक नजरेने त्यांच्याकडे पाहत तो ताडताड पाय आपटत ऑफिसला निघून गेला.

चक्रीवादळात सापडल्याप्रमाणे अलकाबाई स्वतःभोवतीच गरगर फिरायला लागल्या होत्या. उघड्या डोळ्यांनी त्यांना संसाराची धुळधाण होताना दिसत होती. भरतच्या रूपाने अर्धे छप्पर तर पालापाचोळ्यासारखे केव्हाच उडाले होते. घराचा पाया असलेले अण्णासाहेब ही डगमगू लागले होते. किडीने पोखारलेल्या वाश्यांचा तर हिशोबच नव्हता. भांडीकुंडी सांभाळण्याच्या नादात आपण केव्हा उघड्यावर आलो आहोत हे त्यांना ही कळले नव्हते. कवळीत मावणारा सगळा संसार आता झंझावाताच्या तालावर नाचताना त्यांना दिसत होता. विटामातीचा पक्का संसार पण पाचटासारखा त्यांच्या डोळ्यांदेखत थरथरत होता. असे काय घडले आहे म्हणून प्रदीप आपला इतका द्वेष करू लागला आहे ? विचार करून त्या थकल्या होत्या. आपण तर अतिशय क्षुल्लक अपेक्षा केली होती, अण्णासाहेबांना दवाखाण्यात घेऊन जाण्याची. ज्या पित्याने प्रदीप जेव्हा आजारी पडला असेल ; तेव्हा रात्रपहाटेचा विचार केला नसेल. असेल त्या परिस्थितीत हातातील काम टाकून ते त्याला दवाखाण्यात घेऊन धावले असतील, आणि आज अण्णासाहेब आजारी असताना त्यांना दवाखाण्यात घेऊन जाण्याची वेळ आली तर

त्याला त्यांचा आजार एक टोंग वाटावे ! मुलगा म्हणजे म्हातारपणाची काठी, हा तर काठी न बनता सापासारखा डसतो आहे. याचा आपण राम म्हणून प्रतिपाळ केला, अन हा रावणासारखा काळ बनून उभा राहिला आहे, खरंच... राम ! प्रत्येक जननीला गर्भावस्थेत असताना आपला मुलगा रामासारखा सतगुणी जन्मावा असे वाटते, पण प्रदीपच्या दुर्वर्तनाने रामाबद्दल ही त्या सांशकीत झाल्या होत्या. सावत्रआई कैकेयीच्या शब्दांवरून खरोखर रामाने चौदा वर्षांचा वनवास भोगला असेल ? भोगला ही कदाचित; तेव्हा सत्ययुग होते आज कलीयुग आहे, म्हणून तर कोणाच्या ना कोणाच्या रूपाने कली राक्षसाचे दर्शन घडते !

“च्याक...! च्याक...!! च्याक...!!!”

विचारकोषातून बाहेर येत अलकाबाईंनी आवाजाच्या दिशेने वळून पाहिले, आरती जिऱ्याच्या पायऱ्या उतरत होती. तिचा चेहरा सहानुभूती वजा अर्जी इनामानेच अधिक फुललेला दिसत होता.

“सासूबाई... ! किती जिवाचा बोंस कराल ? वेड्या व्हाल, अहो... मान्य करा ना ! की मातृत्वापेक्षा सखीत्व हेच श्रेष्ठ असते !”

“नाही !” बळजबरी गळी उतरविण्याचा आरतीचा अट्टाहास अलकाबाईंनी फेटाळला होता.

“सासूबाई... ! तुम्ही अहंकारापोटी किती ही म्हणत असाल, तरी मनाशी एक गोष्ट तुम्हाला कबूल करावीच लागेल, की तुम्ही म्हणता तसं समाजात घडत नाही !”

“समाजात काही ही घडो, पण परमेश्वराने माझं हृदय आईचं घडविलं आहे हे नक्की, त्यामुळे माझा मुलगा माझ्याशी कसा ही वागला तरी मी त्याच्यावर सूड उगविणार नाही !”

उन्मादाच्या प्रावरणाला असंख्य वाभारे गेल्यासारखा आरतीचा चेहरा झाला होता. माफक पण सूचक शब्दात अलकाबाईंनी तिला उत्तर दिले होते. मुलांचे अनंत अपराध पोटात सामावण्याची ताकद फक्त आईमध्ये असते. जास्त काळ मुलाच्या प्रती तिच्या मनात कधीच किंतु नसतो, सूडभावना ही तिच्या ठायी नसतेच नसते, पण प्रेयसीच्या प्रेमाला मात्र एक संशयाची किनार असते. तिचा का एक जरी धागा उसवला की; बाकी धागे आपोआप मोकळे होतात. मग सांधता सांधले जात नाही. प्रथमच स्थिर जमिनीवर अस्थिर उभे असल्यासारखे आरती ला वाटले होते.

प्रदीप सोबत दोन हवालदारांना घेऊन बांधकाममंत्री प्रतापराव मोरेच्या बंगल्यावर चालला होता. त्याला काही महत्वाच्या फाईल्स घेऊन ताबडतोब बंगल्यावर बोलावले होते. हवालदार व्हॅन चालवत होता. त्याच्याशेजारीच पुढे प्रदीप बसलेला होता. रस्त्याचे डांबरीकरण चालू असल्याने व्हॅनला जास्त वेग नव्हता. वेगवेगळे वळणं घेत व्हॅन बांधकाममंत्री प्रतापराव मोरेच्या बंगल्याकडे चालली होती. एक वयोवृद्ध जोडप अचानक व्हॅनच्या समोर आले. आपल्याच नादात व्हॅन चालविणाऱ्या हवालदाराने वेळीच ब्रेक दाबला म्हणून ते जोडपं बचावले; नाहीतर व्हॅनच्या धडकेने ते जोडपं जागीच गतप्राण झाले असते. आपल्या हातातून मोठी दुर्घटना टळली म्हणून त्या हवालदाराने सुटकेचा निःश्वास टाकला होता. व्हॅन जागेवर उभी करत तो हवालदार ताबडतोब खाली उतरला. त्या जोडप्याच्या जवळ जात तो जोराने दातओठ त्याच्यावर खेकचला, “ए थेरड्यांनो ! एवढी मोठी गाडी येते आहे, दिसत नाही का तुम्हाला ? की डोळे फुटलेत तुमचे ?”

“हवालदार ! कोण आहेत, विचार तरी !” व्हॅनमधून खाली उतरत प्रदीपने ही प्रश्न केला.

हातातील दवाखाण्याच्या फाईल्स सांभाळत रस्ता ओलांडणाऱ्या कंपित जोडप्याने केविलवाणे प्रदीपकडे वळून पाहिले, त्या जोडप्याचा दीन चेहरा दृष्टीस पडताच प्रदीपचे अवसान गळून पडले होते. ते दुसरे तिसरे कोणी नसून अण्णासाहेब व अलकाबाई होत्या. सकाळीच अलकाबाई अण्णासाहेबांना दवाखाण्यात घेऊन जाण्यास सांगत होत्या, परंतु वेळ नसल्याकारणाने त्याला त्यांना दवाखाण्यात घेऊन जाणे शक्य झाले नव्हते.

पाठीमागे बसलेला दुसरा हवालदार ही व्हॅनच्या खाली उतरत प्रदीपजवळ आला होता. प्रदीपला प्रश्न करत तो म्हणाला, “काय झालं साहेब ? कोण आहे ?”

प्रदीप मेषपात्रासारखा निरुत्तर होता. त्याच्या खडू चेहऱ्याकडे पाहत अलकाबाईंच उपहासात्मक हसत म्हणाल्या, “तुझे आईवडिलच आहे असं समज बाबा, चूक झाली आमची, जावा तुम्ही !”

“पाहून चालायचं मावशी ! जर तुमच्या जीवाचं काही बरवाईट झालं असतं तर दोष आम्हालाच लावला असता ना, तुम्ही !” पहिल्या हवालदाराने अलकाबाईंना शहाणपण शिकवले होते.

“मुलगाबिलगा असेल ना, तुम्हाला ! त्याला सोबत घेऊन यायचं !” दुसऱ्या हवालदाराने सुशिक्षित दांपत्य पाहून त्यांना सल्ला दिला.

“आजकालच्या मुलांना आईवडिलांसाठी वेळ नसतो, साहेब !” प्रदीपकडे एक भकास दृष्टी फेकत अण्णासाहेब उदगारले.

“मुलांना वेळ नाही म्हणून आम्हाला कामाला लावू नका, सरका... बाजूला ! आमच्या साहेबांना सुद्धा वेळ नाही, चला साहेब, वेळ होईल आपल्याला !”

नुकतेच बदली होऊन आलेले ते दोन्ही हवालदार शिवराळ भाषेत अण्णासाहेब व अलकाबाईंना बोलत होते. ते प्रदीपच्या आईवडिलांना ओळखत नव्हते. त्यांना क्षुद्रासारखे रस्त्याच्या बाजूला सारत ते त्यांच्या अंगावरून पुढे निघून गेले. त्यांना थोपण्याचे धाडस प्रदीपला झाले नव्हते. एका पी. एस. आय. अधिकाऱ्याचे आईवडील असे रस्त्यावर निराधार बेवारशासारखे फिरतात, त्याला ते कमीपणाचे लक्षण वाटले होते. हवालदाराने त्यांना मुलाला सोबत आणण्याच्या दिलेल्या सल्ल्याने त्याचे मन अधिकच विषण्ण बनले होते. हवालदारांसमोर आपणच त्यांचा मुलगा आहे हे कबूल करायला त्याचे मन धजावले नव्हते. अपराध व अपमान असे संमिश्र भाव त्याच्या चेहऱ्यावर होते.

आईवडिलांची ओळख सांगण्यास असमर्थ असणाऱ्या मुलाला पाहून अण्णासाहेब भावनाविह्वल झाले होते. ते अलकाबाईंना दाटलेल्या कंठाने म्हणाले, “अलका, आपल्याच मुलाने आपल्याला ओळखलं नाही हे दुःख तुला निपुत्रिकापेक्षा ही भयंकर वाटत नाही !”

“असं का बोलता तुम्ही ? तो रागात आहे म्हणून त्याने ओळख दाखवली नसेल !” अण्णासाहेबांचा वाज चेहरा पाहून अलकाबाईंनी परत सारवासारव केली.

अण्णासाहेब उदास हसले, ‘मुलाने कोणता गुन्हा केला म्हणजे या जननीचे डोळे उघडतील देव जाणे !’

आज विशालचा सातवा वाढदिवस होता. त्याचा वाढदिवस जंगी करण्याचे प्रदीप आणि आरतीने ठरवले होते. बरेच वर्ष झाले, घरात एक ही मोठा सभारंभ झाला नव्हता. त्याचेच औचित्य साधून विशालचा वाढदिवस जरा थाटात करण्याचे त्यांनी योजिले होते. नातेवाईक व मित्रमंडळींना निमंत्रण अगोदरच

पाठवलेली होती. संध्याकाळी पाच वाजेपासूनच पाहुण्यांची एकेक करत गर्दी जमाली होती. आलेले पाहुणे घरातील सजावट व पाहुणचार पाहून थक्क झाले होते. दिवाणखान्यात एका कोपऱ्यात चालू असलेले मधूर संगित, जमिनीवर अंथरलेले गालीचे, अत्तराचा मंद सुगंध व खानपानात असलेले मिष्टान्न यानेच पाहुण्यांचे डोळे दिपले होते. खास करून त्याने पोलिस डिपार्टमेंटच्या सर्व माणसांना आग्रहाने बोलावले होते. त्याचे वरिष्ठ व काही नामी मंडळी ही कार्यक्रमाला हजर झाली होती. केक कापण्याच्या वेळेपर्यंत जवळजवळ सगळेच निमंत्रित उपस्थित झाले होते. एका टेबलवर कमळाच्या आकाराचा मोठा केक मांडण्यात आला होता. कमळात हुबेहूब क्रिमेने विशालचे छानशे चित्र काढण्यात आले होते. विशालच्या सातव्या वाढदिवसानिमित्त खास ऑर्डर देऊन तो केक मागवला होता. त्यावर सातव्या आकाराची एक मेणबत्ती ही ठेवण्यात आली होती. सर्वजण विशालला शुभेच्छा देण्यास उत्सुक होता, पण तो अजून तयार होऊन खाली आला नव्हता.

या मंगलप्रसंगी वयस्क महिलांमध्ये बसलेल्या अलकाबाई जरा उदासच दिसत होत्या. त्या केवळ शरीराने कार्यक्रमांमध्ये होत्या, मनाने त्या भलतीकडेच भरकटलेल्या दिसत होत्या. अण्णासाहेब मात्र कोठे ही दिसत नव्हते. हल्ली त्यांच्यामागे दवाखाना हात धुऊन पाठीमागे लागला होता. बहुतेक अलकाबाईंच्या हिरमुसलेल्या चेहऱ्याचे कारण अण्णासाहेबांची तबीयतच असावी.

वाढदिवसाची सगळी तयारी झाली होती. विशाललाच तयार होण्यास थोडा उशीर झाला होता. प्रदीपने मनगटावरच्या घड्याळाकडे पाहिले. तेवढ्यात टाळ्यांचा कडकडाट सुरू झाला. आरती आणि विशाल तयार होऊन जिन्याने खाली उतरत होते. आरती जरीच्या काठापदराची साडी नेसलेली होती. साडीवरचे कुंदनकाम खास करून स्त्रियांचे आकर्षनाचे केंद्रबिंदू ठरले होते. विशालचा हात धरत जीना उतरून खाली आलेली आरती सर्वांना अभिवादन करत केक मांडलेला

होता तेथे आली. स्मित करताना तिच्या दंतपंक्ती खूपच मोहक दिसत होत्या. लग्न होऊन आठ वर्ष होत आली होती, परंतु तिच्या लावण्यात तसूभर ही फरक पडला नव्हता. तिला पाहून प्रदीप स्वतःलाच एक नामांकित जवाहीर समजू लागला होता.

आरतीने विशालचे औक्षण केले. एक पेटती मेणबत्ती विशालच्या हातात देत तिने केकवर ठेवलेली सातच्या आकाराची मेणबत्ती प्रज्वलित करायला सांगितली. विशालने मेणबत्ती हातात घेताच सर्वजण उठून उभे राहिले. त्याने आपल्या आईने सांगितल्याप्रमाणे ती मेणबत्ती हलकेच प्रज्वलित केली. प्रदीपने त्यांच्या हातात सूरी देताच तो केक कापू लागला. सर्वजण एका तालासूरात म्हणू लागले, “हॅपी बर्थ डे डू यू... ! हॅपी बर्थ डे डू यू... विशाल ! हॅपी बर्थ डे डू यू... !”

सर्वजण तालासूरात विशालला विश करत होते, तेवढ्यात वरच्या खोलीत झोपलेल्या अण्णासाहेबांना ठसका लागल्यासारखा खोकला सुरू झाला. त्याचे पोटाचे दुखणे बरे होते नाहीतर फुफ्फूसाच्या दुखण्याने वर डोके काढले होते. खोकला सुरू झाला की अर्धाअर्धा तास त्यांचा खोकला थांबत नसत. छाती फुटायला होत असे, पण खोकला थांबत नसे. आयुष्यभर सुपारीचे खांड न खाललेल्या माणसाला हा आजार जडावा हे विशेष होते. आता ही त्यांना खोकल्याची उबळ आली होती. खोकून खोकून त्यांच्या छातीचा पिंजरा खिळखिळा झाला होता.

खोकताना घशात येणारा कफ बाहेर थुंकताना अण्णासाहेबांचा घशातून निघणारा किलसवाणा आवाज ऐकून आलेल्या सर्व पाहुण्यामंडळींची तोंड ओढल्यासारखी झाली होती. सर्वजण तिरस्कृत नजरेने एकदुसऱ्याकडे पाहात होता. रंगात आलेल्या कार्यक्रमाचा बेरंग झाला होता. घशातला कफ थुंकूपात्रात थुंकताना अण्णासाहेबांच्या येणाऱ्या बेसूर आवाजाने कित्येकांना मळमळल्यासारखे झाले होते. स्वतःला उच्च विभूषित म्हणवणाऱ्या स्त्रियांनी तर अक्षरशः शिसारी

आल्यागत तोंडाला रूमाल लावला होता. मेजवाणीवर ताव मारणाऱ्यांनी ही हातातली ताट खाली ठेवली होती. वाढदिवसाची मजा क्षणात लोप पावली होती.

ऐन भरात आलेल्या कार्यक्रमावर विरजण पडलेलं पाहून प्रदीप आणि आरतीच्या चेहऱ्यावरचा रंग ही उडाला होता. कार्यक्रमात उत्साहाने सामील झालेले पाहुणे असे पराडमुख झालेले त्यांना आवडले नव्हते. कार्यक्रमात नाचक्की झालेली पाहून आरती अभावितपणे प्रदीपकडे पाहत उद्गारली, “प्रदीप... !”

वरवर बळजबरीने हसणारा प्रदीप आतून भयंकर संतापला होता. चांगल्याचुंगल्या कार्यक्रमाचा अण्णासाहेबांमुळे बोऱ्या वाजला होता. चारचौघात नाक खाली झाल्याने त्याच्या अंगाची नुसती लाही लाही झाली होती. एकवार त्याने आपली संतस्त नजर अलकाबाईंकडे टाकली. अलकाबाईंच्या डोळ्यांत फक्त करुणेचे भाव होते. ते न वाचता तो ताडताड जिना चढून वर गेला. अण्णासाहेबांच्या खोलीत न डोकावता त्याने धाडकन त्यांच्या खोलीचा दरवाजा बाहेरून लावून घेतला. अण्णासाहेबांच्या किळसवाण्या खोकण्याने त्याचे कान आणि मन दोन्ही ही क्लिष्ट झाले होते. खोकण्याचे पुरश्चरण अजून चालूच होते, फक्त त्याचा ध्वनी कमी झाला होता. तो ध्वनी त्याच्या कानाना तरी ही सहन होत नव्हता. आपल्या कानांवर हात ठेवत त्याने घृणास्पद नजरेने बंद दरवाजाकडे पाहिले. मनातल्यामनात अण्णासाहेबांना अनेक दुषणे बहाल करत तो पुन्हा कार्यक्रमात येऊन सहभागी झाला. वाढदिवसाचा आनंद केव्हाच संपुष्टात आला होता, राहिला होता तो फक्त कृत्रिमपणा.

“वडिलांची तबीयत थोडीशी बिघडलेली आहे, पण डोन्ट वरी, एन्जॉय बर्थ डे पार्टी !” ओढूनताढून उसने आणत प्रदीपने बेरंग पार्टीला रंग भरण्याचा प्रयत्न केला होता.

आपल्या वृद्ध आजारी बापाला खोलीत बंद करणाऱ्या मुलाला प्रदीपला पाहून अलकाबाईंच्या डोळ्यांचे उरलेसुरले पारणे ही फिटले होते. अण्णासाहेबांच्या

तबीयतीची काळजी करणे तर दूरच, साधे त्यांच्या खोलीत डोकावण्याची सुद्धा त्याने तसदी घेतली नव्हती. प्रदीपने आपल्या वडिलांचा केलेला तिटकारा त्यांना बिलकुल आवडला नव्हता. अडगळीत पडलेल्या जुन्यापुराण्या वस्तूसारखी अण्णासाहेबांची स्थिती पाहून त्यांना गलबलून आले होते. नऊ महिने कळा सोसल्या की; एक आई मुलाला जन्म देऊन मोकळी होती, पण एक बाप आयुष्यभर मुलाची कळकळ करत कळा सोसत अडकून पडतो. तो आपल्या मुलाचा बाप एका खोली अडकून पडल्याने त्यांना राहवले नव्हते. त्या तडक अण्णासाहेबांच्या खोलीत निघून गेल्या.

अलकाबाईचे कार्यक्रमातून असे अचानक निघून जाणे प्रदीपला सहन झाले नव्हते, पण घरात पाहुणे असल्याकारणाने तो त्यांना काहीच बोलू शकला नाही. तिरसट नजरेने त्यांच्याकडे पाहत त्याने पाहुण्यासमोर झालेला सगळा अपमान निमूटपणे घशाखाली गिळून टाकला होता.

अलकाबाई खोलीत प्रवेशताच त्यांना कॉटवर निपचित पडलेले अण्णासाहेब दिसले होते. खोकून खोकून ते बेजार झाले होते. त्यांची खोकल्याची उबळ थांबली होती, पण छाती भात्याप्रमाणे अजून ही वर-खाली होत होती. धाप लागल्याने त्यांचा श्वास फुलला होता. निवृत्तीनंतरचा आराम त्यांना मानवला नव्हता. उभ्या आयुष्यात औषधाची एक गोळी न खाल्लेल्या अण्णासाहेबांनी जणू निवृत्तीची हाय खाल्ली होती. दोन महिन्यात ते अर्धे झाले होते. त्यात आरतीने घरात पसरवलेली अराजकाता त्यामुळे ते पुरते खचले गेले होते. सिंहाची आयाळ काढल्याप्रमाणे अण्णासाहेबांची अवस्था पाहून अलकाबाईंच्या डोळ्यांत नकळत अश्रू उभे राहिले होते. वाघासारख्या डरकाळया फोडणाऱ्या माणसाच्या नशीबी असे दिवस येतील असे त्यांना स्वप्नात सुद्धा वाटले नव्हते.

आपल्या नशीबाला अलकाबाई दोष देत होत्या, तेवढ्यात अण्णासाहेबांच्या उशाशी ठेवलेला त्यांचा मोबाईल वाजला. मोबाईलच्या

आवाजाने अण्णासाहेब ही ग्लानीतून जागे झाले होते. ते मोबाईलची शोधाशोध करू लागताच अलकाबाईंनी त्यांना स्वस्थ पडून राहण्यास सांगितले. भरतने कॉल केलेला होता. अलकाबाई फोन उचलून कानाला लावत म्हणाल्या, “बोल भरत, काय म्हणतोस ? कसा आहेस ?”

“तुमच्या आर्शीवादाने मी खुशाल आहे !” ममतेने बोलणाऱ्या अलकाबाईंना भरतने एका दमात फोनवरून कितीतरी प्रश्न विचारले, “तुम्ही कशा आहात ? काकांची तबीयत बरी आहे का ? प्रदीप तुमची काळजी घेतो ना ?”

“हो... हो... बेटा, किती प्रश्न विचारशील ?” आत्मियतेने विचारपूस करणाऱ्या भरतची आस्था पाहून अलकाबाई गहिवरल्या होत्या .

“तसं नाही ग, मावशी !” स्वतःला दोष देत भरत फोनवरून अपराध्यागत बोलू लागला होता, “मी रागाच्या भरात घर सोडून आलो तसं का कुणास ठाऊक, मला नेहमी तुमची काळजी लागलेली असते, तसा प्रदीप तुमची काळजी घ्यायला आहेच !”

“हो बेटा !” प्रदीप काळजी घ्यायला आहे हे ऐकून अलकाबाईंचा कंठ दाटला होता. त्याचा मातृभक्तीचा पाढा नजरेसमोर उभे राहताच त्या दाटलेल्या स्वरात उदगारल्या, “प्रदीप आमची खूप काळजी घेतो, तुझ्या काकांची तबीयत बरी नाही तर तो सावलीसारखा जवळच बसलेला आहे, काय हवं काय नको सारखं विचारत असतो, बाहेर गेला तरी त्याला आमचीच चिंता असते, चार-चार वेळेस आम्हाला फोन करतो, तुझ्या काकांची आज ठेवलेली ठेप पाहून तर मी धन्य झाले, माझी कूस खरोखर सार्थकी लागल्यासारखी वाटते... !”

“चला. माझ्या निघून जाण्याने काहीतरी चांगले घडले !” प्रदीपची मातृभक्ती ऐकून भरत सदगदित झाला होता.

“आमचं सोड, चार गेले दोन राहिले, तुझं कसं चाललं आहे ते सांग !”
विषयांतर करत अलकाबाईंनी उरातला दुःखाचा कड उरातच दाबून टाकला होता.

“माझं पण चांगलं चाललं आहे !” भरतने आपली खुशाली सांगितली होती.

“असाच सुखी रहा बेटा !” खुशाली ऐकून अलकाबाईंना धन्यता वाटली होती.

“तुमचा आशीर्वाद आहे तोपर्यंत तरी काळजी नाही, ठेवू फोन !”

“हो... बेटा ! असाच वरच्या वर फोन करत जा !”

“हो... मावशी, ठेवतो फोन, काळजी घे !”

भरतने फोन ठेवताच अलकाबाईंचे काळीज दाटले होते. खूप दिवस झाले इतके आस्थेने त्यांची विचारपूस कोणीच केली नव्हती. तुषार्त मन त्या ओलाव्याने नकळत ओलावले होते.

“खोटं का बोललात ?” थकलेल्या स्वरात अण्णासाहेबांनी प्रश्न केला.

“उगाचच बिचाऱ्याला आपल्यामुळे कशाला त्रास !”

“ते ही खरंच म्हणा !” हताश होत अण्णासाहेबांनी लोडावर मान टेकवली होती. काही क्षण स्तब्धतेत गेले, अचानक कसले तरी स्मरण झाल्यागत ते उदगारले, “आज विशालचा वाढदिवसाचा कार्यक्रम होताना ?”

“आज वाढदिवसाचा कार्यक्रम होता नव्हे चालू आहे, पण मी आले निघून !” अलकाबाईंनी तुटक उत्तर दिले होते.

“तेथे थोडं थांबला असता, उगाचच प्रदीपला राग यायचा !”

“जाऊ द्या, त्याला आपली कदर नाही, आपण का म्हणून त्याची कदर करायची !” अलकाबाई विषण्ण स्वरात उदगारल्या.

“उशीरा का होईना कळलं म्हणायचं तुम्हाला !” म्लान चेहऱ्याचे अण्णासाहेब उदास हसले होते.

एखाद्या रोगिष्ठ व्यक्तीचा धिक्कार करावा; त्याप्रमाणे अण्णासाहेबांची खोली प्रदीपने बंद केलेली अलकाबाईंना आवडली नव्हती. अप्रत्यक्षपणे त्याने आपल्या वडिलांना खोलीत डांबल्याचे पाहून त्यांचे मन खूप कष्टी झाले होते. मुलगा म्हणून त्यांना प्रदीपकडून खूप अपेक्षा होत्या. त्या अपेक्षांची परतफेड त्याने अशा रितीने करावी हे त्यांना कदापि मान्य नव्हते. मुलगा जरी त्यांच्यासाठी काळीज असला तरी नवरा त्यांचे मस्तक होते, ते मस्तक झुकलेले किंवा झुकविलेले त्यांना अजिबात खपणार नव्हते. त्याच्या कृतघ्नपणाने त्यांच्या काळजाला चांगलीच क्षती पोहोचली होती. त्याचा निर्ममपणा आठवताच त्या अधिक उव्दिग्न होत म्हणाल्या, “कळलं तर अगोदरच होतं, पण इतका तो बायकोचा बैल असेल हे माहित नव्हतं !”

“लग्न झाल्यानंतर तो बिघडला, लग्नाअगोदर तो असा थोडाच होता !” अण्णासाहेबांनी निर्वाळा दिला होता.

“त्या अवदसेने काय जादु केली; अजिबात माया राहिली नाही प्रदीपची आपल्यावर !” अलकाबाई स्वतःशीच चडफडत होत्या.

“सूनबाईने तिचे म्हणणे खरे करू दाखविले आहे, मातेपेक्षा सखी श्रेष्ठ असते हे एक प्रकारे तिने सिद्ध झाले आहे !” अण्णासाहेब व्यथित झाले होते.

“तिच्या डोंबल्याचे तिने सिद्ध केले आहे, नवऱ्याला मुठीत केले म्हणजे सखीत्व सिद्ध केले असं थोडेच आहे !” अलकाबाईंची घुसमट अनावर झाली होती.

“सासूबाई, तुम्ही अगदी मांजरीसारख्या आहात !” चोरपावलांनी घरात घुसलेली आरती कितीतरी वेळंची बंद दरवाजाआड उभी राहून त्या दोघांचे संभाषण ऐकत होती. अण्णासाहेब आपल्या मताशी सहमत झाले, पण अलकाबाई सहमत होत नाही हे पाहून ती मध्येच तोंड खूपसत उपहासाने म्हणाली, “किती ही वरून पडला तरी पायावरच पडतात, स्वतःची हार कबूल करणं बहुतेक तुम्हाला माहितच नसावं !”

“सूनबाई... !” आपला अवमान अलकाबाईंना सहन झाला नव्हता.

“परंतु काही हरकत नाही !” आरती दात विचकावून हसत म्हणाली, “तुमच्या असंतोषातच माझा विजय दडलेला आहे !”

ध्यानभ्रष्ट आरतीची वटवट ऐकून अलकाबाईंच्या मस्तकात संतापाची शूळ उठली होती. आपलेच म्हणणे खरे करण्याचा आरतीने मांडलेला उच्छेद म्हणजे तिच्या घमंडीपणाचा कळस होता. आपल्या घमंडीपणाचा दाह शांत करण्यासाठी तिने बेधडक अण्णासाहेब व अलकाबाईंना वेठीस धरले होते. तिच्या कृष्णकृत्यांना आळा घालणे अलकाबाईंना अशक्य झाले होते. प्रदीप तिच्याविषयी काही ही ऐकायला तयार नव्हता. अण्णासाहेब व आपण आरतीचे विरोधक आहोत असाच त्याने मनात ग्रह करून घेतला होता, त्यामुळे तिच्या कुटिल कारस्थानांना चांगलाच ऊत आला होता. अलकाबाई मेटाकुटीस आल्यागत उद्गारल्या, “तुझा हा विजयाचा उन्माद म्हणजे विनाशाकडे टाकलेलं पाऊल आहे हे लक्षात ठेव !”

“माझा विनाश व्हायचा तेव्हा होईल, सासूबाई !” आरती बेफिकीरीने हसत म्हणाली, “पण मी तुमचा अहंकाराचा बुरूज तोडला आहे याचा मला खरोखर आनंद होतो आहे, त्या बालवयात तेव्हा ही मी तेच सांगत होते आणि आज ही तेच सांगते आहे, ‘आजच्या जगात मातेपेक्षा सखीच श्रेष्ठ आहे,’ होय की नाही !”

दुःखाच्या डागण्या देणाऱ्या आरतीच्या बोलण्याला कसला ही धरबंध नव्हता. अलकाबाई तिचे नसते तुणतुणे ऐकून संतुष्ट झाल्या होत्या. लहानमोट्यांची परवा न करणारी तिची सैल जीभ धरून बाहेर आसडावी असा एक विचार त्यांच्या मनात आला होता, पण त्यांनी स्वतःवरचे नियंत्रण ढळू दिले नाही. काथ्याकूट समजून त्या शांत उभ्या राहिल्या होत्या. आपल्याला क्रोधीत करण्यासाठी ती मुद्दाम आपली कुरापत काढते हे त्यांना कळून चुकले होते.

“हे तुमच्या मुलावरून तुम्हाला पटलंच असेल, होय ना !” कानी-कपाळी उतरवू पाहणारी आरती अखंड बोलत होती, “मला ही माझ्या बालवयात माझ्या वडिलांमुळे असंच पटलं होतं, ते रोज दारू पिऊन घरी यायचे अन माझ्या लाचार दुबळ्या आजीआजोबांना मारझोड करायचे, का तर एका बाईसाठी, माझी आई वारल्यामुळे ते एका बाईच्या नादाला लागले होते, त्यांच्या शारीरिक भुकेपुढे त्यांना स्वतःचे आईवडील आणि मुलीचा देखील विसर पडला होता, माझं कोवळं बालमन हमेशाहमेशाकरिता त्यांच्या ममतेविना पोरके राहिले होते, आज त्यांना अधोपरी प्रेम का उत्पन्न झाले माहित नाही, पण त्याच प्रचितीवरून माझ्या कोवळ्या बालवयात मी नित्कर्ष काढला की; मातेपेक्षा सखीच श्रेष्ठ असते !”

“अगदी बरोबर, तू तुझ्या बालवयात काढलेला नित्कर्ष खरोखर रास्त आहे !” अज्ञानी आरतीने स्वतःची भावना प्रकट करताच अलकाबाईंनी तिच्या म्हणण्याला उपरोधाने दुजोरा दिला, “मला ही पटलं, मग तुझ्या आजीआजोबांनी काय केलं !”

“म्हणजे ?” अलकाबाईंमध्ये सकारात्मक बदल पाहून आरती चमकली होती.

“म्हणजे...!” आपल्या बोलण्याची फोड करून सांगत अलकाबाई म्हणाल्या, “तुझ्या आजीआजोबांनी तुझ्या वडिलांना कधी घरातून बाहेर घालवलं नाही ?”

“कधीच नाही !” आरती फणकाऱ्याने उत्तरली.

“मग रोजच्या कटकटीला कंटाळून आपल्या दारूड्या मुलाला तुझ्या आजीने जेवायला नक्कीच दिलं नसेल !”

“असं कधीच घडलं नाही, रात्री अपरात्री कधी ही वडील घरी आले तरी आजी त्यांना जेवूच घालायची !” आरतीने छाती ठोकून सांगितले होते.

“तुझ्या आजीचं ठिक आहे, ती एक आई होती, पण तुझ्या आजोबांनी गावात दारू पिऊन पडलेल्या तुझ्या वडिलांना कधीच उचलून घरी आणलं नसेल किंवा त्यांचा शोध घेतला नसेल, होय ना !” अलकाबाई तिच्याकडूनच वेद वेदवून घेत होत्या.

“नाही, माझे आजीआजोबा दोघे ही खूप चांगले होते, त्यांना नेहमी आपल्या मुलाची काळजी असायची !” आजीआजोबांच्या आपल्यावरील प्रेमाच्या आठवणीने आरती नकळत हळवी बनली होती.

“मग त्यांचा मुलगाच दुष्ट होता, असं म्हणायचं आहे का, तुला ?”

“होय... !”

“मग मातृत्वापेक्षा सखीत्व श्रेष्ठ कसे ?”

अलकाबाईंनी प्रतिप्रश्न करताच आरती निरोत्तर झाली होती. जणू तिने त्या अंगाने आजपर्यंत कधी विचारच केला नव्हता. पारिपत्य झाल्याप्रमाणे ती निःशब्द झाली होती. त्यांना उत्तर द्यायला बहुदा तिच्याजवळ शब्द नसावे. आपल्या बोलण्याचा प्रभाव तिच्यावर पडलेला पाहून अलकाबाईंना आणखी जोर चढत सवाल केला.

“बोल सूनबाई ?” अंकित झालेल्या आरतीच्या दृष्टीस सत्य यावं म्हणून अलकबाई कळकळीने बोलत होत्या, “दारू पिऊन रात्री अपरात्री घरी येणाऱ्या तुझ्या वडिलांना तुझ्या आजीने जेवू घातलेच ना ! बेकार, बेरोजगार, काहीही काम करत नसलेले तुझे वडील लवकर घरी नाही आले तर तुझे आजोबा त्यांना शोधायला जायचेच ना ! तुझ्या वडिलांनी इतका बाहेरख्यालीपणा तरी तुझ्या आजीआजोबांनी त्यांना कधी घरातून बाहेर घालवलं, नाही ना ! मग तुच सांग, श्रेष्ठ कोण ? तुझे म्हातारे आजीआजोबा की; तुझ्या वडिलांना नादाला लावणारी ती बाई ! त्या बाईचं तुझ्या वडिलांवर नाही; तुझ्या वडिलांच्या संपत्तीवर प्रेम होतं, पण तुझ्या आजीआजोबांचं तुझ्या वडिलांवर, आपल्या मुलावर प्रेम होतं, आपलं मुल कसं ही असलं तरी आईवडिलांना ते कधीच नकोस नसतं !”

“एवढी महान माणसं आता एकविसाव्या शतकात राहिलेली सासूबाई !” अधोवदन आरती अचानक उसळत उद्गारली, “युग बदललं आहे, सर्वजण व्यवहारी झाले आहेत, आता तुम्हाला मुलासाठी स्वतःच्या गर्भात असलेल्या मुलीची भृणहत्या करणारी आई आणि वडील दिसतील, उगाचच कोणाचा ही महिमा सांगू नका !”

चारी मुंड्या चीत झाली असा समज आरतीविषयी अलकबाईचा झाला होता, परंतु तिने दिलेल्या उत्तराने त्यांना हदराच बसला होता. तिच्या मनात काय चाललं आहे हे त्यांना आजपर्यंत कधीच कळले नव्हते. तिचे रहाळसहाळ वागणे नेहमीच त्यांना गूढ वाटे. शुष्क स्वरात त्या उद्गारल्या, “अग... त्यामागील त्यांच्या भावना वेगळ्या आहे, आणि उद्देश पण वेगळा आहे !”

“पोटात असलेल्या निरापध जीवाची हत्या करण्यामागे कोणती भावना व कोणता उद्देश आहे ?” सगळी दुनिया निर्दयी असल्याप्रमाणे बेछूट शब्दांची फैर करत आरती बरसली, “दोन दिवस मुलगा घरात बेकार बसला तरी आईवडिलांना नकोसा होतो; याला प्रेम म्हणायचं ? नाही... प्रेम कसं असावं, एका प्रियकराचं

प्रेयसीवर असतं तसं, थोडा वेळ जरी त्याला ती दिसली तर वेडं करणारं, रात्रंदिवस तिचाच विचार करायला लावणारं, तिला थोडंसं जरी ओरखडलं तरी टचकन त्यांच्या डोळ्यांत अश्रू उभे राहिले पाहिजे अस, नाहीतर दोन दिवस झाले, मामंजी कॉटवरती पडून आहे, परंतु प्रदीपला कार्यक्रमातून त्यांच्याकडे लक्ष द्यायला वेळ मिळत नाही, आणि तेच माझ्यासाठी त्यांच्याकडे किती वेळ आहे, पहायचं आहे, तुम्हाला ?”

नको म्हटले तरी आरती आपले गा-हाणे वेशीवर टांगणार असे दिसताच अलकाबाई गर्भगळित झाल्या होत्या. आधीच बरे पाहत नसलेल्या प्रदीपला आता ती काय भरीस घालते देव जाणे ! नसती कुरापत काढून तिने याआधी ही प्रदीपला त्यांच्याशी भांडायला कितीतरी वेळेस उद्युक्त केले होते.

“प्रदीप... !” काळजाला घरे पडतील अशा विदारक स्वरात आरती एकाकी किंचाळली, अण्णासाहेब व अलकाबाईंना भयभीत झालेले पाहून छांदिष्ठ आरती हसली व म्हणाली, “तुम्ही घाबरू नका, मला काहीही झालेले नाही, पण प्रदीप बघा, कसा क्षणात येथे हजर होते ते !”

आलेल्या पाहुण्यांच्या मानमरातब करत असलेल्या प्रदीपच्या कानावर आरतीची हृदयद्रावक किंकाळी पडताच त्याचे काळजी लखवून हलले होते. अशुभ संकेताची जाणीव होताच त्याने हातातील काम टाकून आवाजाच्या दिशेने धाव घेतली होती. क्षणात त्याने सगळ्या खोल्या पालथ्या घालत आरतीची शोधाशोध केली. अखेर त्याला आरती अण्णासाहेबांच्या खोलीत मिळाली, पाहतो तर काय, ती आपल्या दोन्ही हातांनी डोके घट्ट दाबून कशीतरी उभी आहे. प्रदीपला काळजी वाटली. तिचा तोल जाऊन ती जमिनीवर कोसळणार; तोच घाईघाईने तिच्याजवळ जात तिला आधार देत तो म्हणाला, “काय झालं आरती ? काय होतंय तुला ? का ओरडलीस तू ?”

“मला का, कुणास ठाऊक, अचानक चक्कर आली !”

खिदमतगाराप्रमाणे हजर झालेल्या प्रदीपच्या छातीवर आधार मिळाल्यागत करनखरी आरतीने डोके ठेवले होते. तिचा मानभावी कावा प्रदीपच्या लक्षात येणे शक्य नव्हते. वाढदिवसाच्या धावपळीने झालेली धगधग तिला मानवली नसावी असा विचार त्याच्या मनात आला होता. आपल्या मजबूत बाहूनी तिचा तोल सांभाळत तो चिंतेने म्हणाला, “तरी मी तुला सांगत होतो, जास्त धावपळ करू नकोस, पण ऐकशील तर ना !”

“अहो... !”

आरतीची क्षीण मुद्रा पाहून प्रदीपने तिला अधिक काही बोलून दिले नव्हते. तिला दवाखाण्यात घेऊन जाण्याचा आग्रह करत तो म्हणाला, “चल दवाखाण्यात, नाहीतर आणखी काही वाढवा होईल !”

“अहो मला काहीही झालेले नाही, थोडासा आराम केला की बरे वाटेल !” काकुळतीला येत आरतीने त्याला थोपविण्याचा प्रयत्न केला होता.

इतके मिनतवारी करून ही प्रदीप आरतीचे एक ऐकायला तयार नव्हता. तो तिला दवाखाण्याच चलच असे म्हणत होता. तो तिच्याभोवती घालत असलेली रूजी अलकाबाई व अण्णासाहेब मुकपणे पाहत होते. बहुरूपी आरती त्याला कळसुत्रीच्या बाहुल्याप्रमाणे खेळवत होती. मेषपात्र प्रदीप ही तिच्या तालावर तिला हवं तसं नाचत होता. आपल्या मुलाच्या लाळघोटेपणाने भावानाविभोर होत अलकाबाईंनी ओझरता दृष्टीक्षेप अण्णासाहेबांकडे टाकला. दोन दिवस झाले, त्यांना खोकल्याने हैराण केले होते, परंतु प्रदीपला त्यांना दवाखाण्यात घेऊन जायला वेळ नव्हता. त्याला वडिलांच्या तबीयतीपेक्षा विशालच्या वाढदिवसाच्या कार्यक्रमाची तयारी महत्वाची वाटली होती. अलकाबाईंचे डोळे नकळत अश्रूंनी भरून आले होते.

“नाही ! तू आधी दवाखाण्यात चल, नंतर काही वाढवा झाला तर मी घरात असेल नसेल कोण बघेल तुला !” अण्णासाहेब व अलकाबाईना बेहिशोबी धरत प्रदीपने अप्रत्यक्षपणे त्यांचा उपहास केला होता.

खूप आग्रहानंतर प्रदीपचे मन धरत दवाखाण्यात जायला तयार झालेली आरती अलकाबाईकडे पहायला विसरली नव्हती. तिने डोळा मारून त्यांना आठवण करून दिली होती की; प्रेम असावं तर असं !

प्रदीप व आरती दरवाजातून बाहेर पडून दिसेनासे झाले तरी अण्णासाहेब व अलकाबाई नजर गोठल्याप्रमाणे दरवाजाच्या दिशेनेच पाहत होते. मनात खूप मोठं वादळ होतं, पण ती दोघं ही निश्चल होती. आरतीच्या कृष्णकृत्यांनी त्यांचा आतल्याआत कोंडमारा केला होता. करनखरी आरतीचा लबाड चेहरा प्रदीपच्या निदर्शनास कसा आणावा काहीच सुचत नव्हते त्यांना. अलकाबाई मनोमन गणरायाला आळवीत आणाभाका करू लागल्या होत्या, ‘हे गणराया ! मी तुझी दरवर्षी अष्टविनायकाची यात्रा करीन, पण माझ्या घरावरची ही काळीछाया हटवं, पुन्हा घरात पहिल्यासारखी सुखशांती नांदू दे... चिंतामणी मोरया !’

भिंतीवर टांगलेल्या गणपतीच्या तसबीरीवरचे फुल अलगद जमिनीवर कोसळले तरी अलकाबाईंचे लक्ष नव्हते. दुःखात भगवंत साथीला असतो हे ही कधीकधी माणसाला कळत नाही.

अण्णासाहेब व अलकाबाईंची हल्ली भरतला प्रकर्षाने आठवण येत होती. कितीतरी दिवस झाले तो त्यांना भेटला नव्हता. रागाच्या भरात घर सोडलं तेव्हा प्रदीपचे तोंडही पहायचे नाही असे त्यांने ठरवले होते, पण प्रदीपशी केलेल्या भांडणाचा आता तो पश्चाताप करत होता, कारण त्याला प्रदीपमुळे अण्णासाहेब व

अलकाबाईंना खुल्या मनाने भेटता येत नव्हते. ते प्रदीपसोबत राहत असल्याने त्याची मोठी पंचाईत झाली होती. काल अण्णासाहेबांना फोन केल्यापासून तर त्याचे मन आणखीच बेचैन झाले होते. अलकाबाईंशी झालेल्या बातचीतमध्ये नकळत त्याला विवशता जाणवली होती. वरपंगी अलकाबाई सुखात असल्याचं जरी सांगत असल्या; तरी त्या सुखात नसल्याचे त्यांच्या बोलण्यावरून त्याला प्रतीत झाले होते. त्यांच्या ओढीने त्याचा जीव एकाकी तुटू लागला होता. त्यांचे ऋण त्याला आरोपीच्या पिंजऱ्यात उभे करत होते. स्वार्थी बुद्धीने स्वतःचाच विचार करत घर सोडल्याची आता त्याला चीड येत होती. त्याचे मन त्याला काही केल्या स्वस्त बसू देईना. अखेर परिणामाचा विचार बाजूला सारत तो तडक अण्णासाहेब व अलकाबाईंना भेटायला आला.

श्रमपूर्ती बंगल्याच्या आवारात पाऊल टाकताच त्याला परकेपणाची जाणीव झाली. अखवे बालपण ज्या बंगल्यात गेले तो बंगला त्याला एखाद्या अपरिचितासारखा वाटला होता. खूप दिवसांनी आलो आहोत म्हणून तसं वाटत असावे अशी मनाची समजूत काढत तो दरवाजातून आत शिरला. दिवाणखाण्यात येताच त्याला कोचावर बसलेल्या अलकाबाई दिसल्या. लहान मुलाने आईला साद घालावी तशी त्याने अलकाबाई दिसताच क्षणी साद घातली, “मावशी... !”

वासराचे हंबरणे ऐकून गायीने कान टवकारावे तसे अलकाबाईंनी कान टवकारून भरतकडे पाहिले. आपल्या चरणाला स्पर्श करणाऱ्या भरतला छातीशी कवटाळत त्या म्हणाल्या, “भरत ! तू आलास, मला वाटलं, आता तू फक्त फोनवरच भेटत जाशील !”

“नाही ग मावशी. मी तुमच्यापासून दूर राहण्याचा खूप प्रयत्न केला, पण नाही राहवलं मला !” भरत गदगदल्या स्वरात उतरला होता.

“अरे वेड्या, आम्हाला ही कुठं करमत होतं तुझ्याशिवाय, पण... !” आठवणींचा गहिवर आल्याने अलकाबाईंना पुढेचे शब्द बोलता आले नव्हते.

“पण काय मावशी ?” प्रदीपचा जाच अलकाबाईंच्या प्रकृतीवर भरतला स्पष्ट दिसला होता.

“पण जगतो आहोत आम्ही, एकेक दिवस कसेतरी !” हतबल होत अलकाबाईंनी निराशेने भरलेला सुस्कार सोडला होता.

“म्हणजे प्रदीप तुम्हाला पण... !” प्रदीपचे कर्तृत्व ऐकून भरतचे डोळे विस्फारले गेले होते.

“जाऊ दे, जे चाललंय ते बरं आहे !” अलकाबाईंनी विषय टाळण्याचा प्रयत्न केला.

“नाही मावशी !” प्रदीपचा अपराध अलकाबाईंनी पोटात घालताच भरतने विरोध केला होता, तो ठाम व निर्णायकपणे म्हणाला, “तुम्ही दोघं माझ्यासोबत चला, मला वाटलं होतं, त्याला माझंच दुखणं असेल, पण त्याला त्यांच्या राजाराणीच्या संसारात तुम्ही दोघं पण नको आहेत !”

“कर्माचे भोग आहे आमच्या, ते भोगलेच पाहिजे !” हतबल होत अलकाबाईंनी नशीबावर हवाला दिला होता.

“एवढे निराश नका होऊ, मी आहे ना ! माझ्या सोबत चला तुम्ही दोघं, मला पण तुमची सेवा करण्याची संधी द्या, जेथे एक खायची तेथे अर्धी खाऊ, पण सुखात राहू !” भरतने आधार दिला होता.

“नाही भरत, पिलांचे पंख बळकट झाले की आई पिलांना नाही सोडत, पिलं आईला सोडतात, मी प्रदीपला नाही सोडून येऊ शकत !” अलकाबाईंनी आपला निर्णय ऐकवला होता.

अलकाबाईंनी सोबत येण्यास नकार देताच भरतच्या डोळ्यांत अश्रू उभे राहिले होते. मनाचे नाते रक्ताच्या नात्यापुढे फिके पडले होते. लाथा मारल्या तरी

लहान समजून दुर्लक्ष करणाऱ्या आईची उणीव पुन्हा एकदा त्याला भासली होती. ती जन्मधात्री त्याने सतत अलकाबाईंमध्ये पहिली होती. तो गयावया करत म्हणाला, “नाही कायमची, थोड्या दिवस तरी येशील, तेवढीच तुझी हवापालट होईल आणि काकांना ही बरे वाटेल !”

“ठिक आहे, मी तुझ्या काकांना विचारते, मग आपण जाऊ या !” अखेर अलकाबाईंनी सोबत येण्यास सहमती दर्शविली होती.

अलकाबाईंनी पुण्य संचय करण्याची संधी देताच भरतचा चेहरा उजळला होता. आपल्यासोबत अलकाबाई येण्यास तयार झाल्या यावर त्याचा विश्वासच बसत नव्हता. अपूर्वाईने तो त्यांच्याकडे पाहत हरखून गेला होता. घरी गेल्यानंतर आपण त्यांच्यासाठी काय काय करायचे याचे इमलेदेखील त्याने मनातल्या मनात बांधले होते. अण्णासाहेब व अलकाबाईंची इतकी सेवा करायची की; त्यांना स्वतःच्या मुलाचा प्रदीपचा देखील विसर पडायला हवा. पुन्हा माघारी प्रदीपकडे येऊन राहण्याचे विचारसुद्धा त्यांच्या मनात यायला नको इतका तो त्यांच्यासाठी खपणार होता. आपल्याला लहानाचं मोठं केलं या ऋणातून मुक्ती मिळविण्याची त्याची ती केविळवाणी धडपड होती.

“विशाल, प्रदीप, आरती ! कोठे निघालात तुम्ही ? आणि हातात सूटकेस, काय भानगड आहे ?”

अलकाबाईंच्या आवाजाने भरतची विचारशृंखला तुटली होती. त्याचे लक्ष समोर गेले. प्रदीप, आरती व विशाल तिघे ही कोठेतरी बाहेर निघाले होते. आरतीच्या हातात कपड्यांनी भरलेली सूटकेस होती, तिघांचे ही चेहरे प्रचंड उतरलेले होते, जणू ते घर सोडून चाललेले आहेत असेच त्यांच्या चेहऱ्याकडे पाहून वाटत होते. त्यांची अनुगमन अवस्था पाहून अलकाबाईंसोबत भरतसुद्धा संभ्रमीत झाला होता.

“आम्ही पण घर सोडतो आहोत !” प्रदीपने थंड स्वरात उत्तर दिले.

“तुम्ही पण घर सोडता, का ?” त्याच्या उत्तराने अलकाबाईंना धक्काच बसला होता.

“तुम्ही घरात नसल्यावर लोकं आमच्या तोंडात शेण घालतील !” प्रदीप मान वर न करताच शुष्क स्वरात उद्गारला, “म्हणतील, याला स्वतःचे आईवडील जड झालेत, म्हणून याने लोकांच्या घरी काढून दिलेत !”

“अरे तो भरत आहे, कोणी परका नाही !” अलकाबाई व्याकुळल्या. त्यांना भरतला परका संबोधलेले आवडले नव्हते.

“ते काही ही असो, मी तुम्हाला ही थांबवत नाही, मी पण थांबत नाही !” प्रदीपने शेवटचे सांगून टाकले होते.

“प्रदीप... !”

“प्लीज... !” भरतने मध्ये तोंड खुपसलेले प्रदीपला आवडले नव्हते. वाळीत टाकल्यागत त्याला बोलायचे थांबवत म्हणाला, “मला तुझ्याशी बोलण्याची किंवा वाद घालण्याची अजिबात इच्छा नाही, मी फक्त माझा मार्ग सांगितला !”

आईवडिलांना नजरकैदेत डांबल्यागत प्रदीपने केलेल्या अटकावाने भरतची अवस्था गुदमरल्यासारखी झाली होती. प्रदीप असं अलकाबाईंवरच्या ममत्वातून करत नसून तो त्यांची अडवणूक करतो आहे हे त्याला स्पष्ट कळत होते, पण तो त्या जंजाळातून अलकाबाईंची मुक्तता करण्यास असमर्थ होता. प्रदीपने त्यांचा भावनिक छळ चालविला होता. त्यांना ना धड तो जगू ही देत होता, ना मरू ही देत होता. त्याचा वाईट मनोदय उमजताच भरतचे पित्त खवळले होते. तो आग उगळत म्हणाला, “प्रदीप, अरे... ती तुझी आई आहे, कोणी दास नाही !”

“चल आरती, उगाचच वेळ घालवू नकोस !” प्रदीपने भरतचे बोलणे ऐकून न ऐकल्यासारखे केले.

सगळे पाश क्षणात झुगारून देत प्रदीप दरवाजाच्या दिशेने चालू लागला. त्याच्यापाठोपाठ मागे रेंगळलेले आरती आणि विशाल जड पावलं टाकत निघाले होते. आरतीचा हात धरत ओढल्यासारखा चाललेला विशाल अलकाबाईकडे रडवेल्या चेहऱ्याने पाहत होता. त्याला आपल्या आजीला सोडून जायचे नव्हते. अलकाबाईचा त्याला खास करून खूप लळा होता. दरवाजापाशी जाताच त्याने आरतीच्या हात झटकून टाकत अलकाबाईकडे धाव घेतली होती. त्यांच्या कंबरेला हातांचा विळखा घालत तो आकांत तांडव करू लागला, “मला नाही जायचं घर सोडून... ! मला नाही जायचं घर सोडून... !”

घर सोडून जाण्याचा विशालवर झालेला विपरित परिणाम अलकाबाईचे काळीज चिरीत गेला होता. वियोगाने कोवळ्या बालमनावर होणाऱ्या आघाताचा प्रदीपने बिलकुल विचार केला नव्हता, पण अलकाबाई विशालच्या कंबरेभोवतालच्या निर्विष मिठीने द्रवल्या होत्या. नातवासाठी प्रदीप आणि आरतीला घर सोडून जाण्यापासून परावृत्त करणार होत्या. त्यांचा ही नातवात खूप जीव होता. कठोर बनत त्या प्रदीपवर दरडावल्या, “कोणी, कोठे ही जाणार नाही, आरती ती बॅग आतमध्ये ठेव !”

अलकाबाईच्या आवाजातील जरबेने प्रदीप चपापला होता. लग्नानंतर प्रथमच त्या त्याच्याशी एवढ्या कठोरतेने बोलल्या होत्या. हबकून तो घुटमळत म्हणाला, “पण... ?”

“जाशील तर माझं मेलेले तोंड पाहून जा !” प्रदीप थांबत नाही हे पाहून अलकाबाईनी डोळ्यांला पदर लावला होता.

“आई... !” निरूपाय झाल्यागत प्रदीप माघारी फिरला.

अलकाबाईंनी मरणाची ग्वाही दिल्याने प्रदीपने उंबरठ्याबाहेर टाकलेले पाऊल तसेच मागे घेतले. मजबूर होत तो पुन्हा तणतण पाय आपटत खोलीत निघून गेला होता. आपण घर सोडून जाणार नाही हे कळताच विशालचा चेहरा फुलला होता. आजीच्या गळ्याला लाडिवाळ मिठी मारत तो म्हणाला, “थँक्यू... !”

खेळायला पळालेल्या विशालची गोड पापी अलकाबाईंना सुखावून गेली होती. आजी-नातवाच्या पुन्हा जुळलेल्या प्रेमाने नाउमेद झालेला भरत तरी ही अपेक्षेने अलकाबाईंकडे पाहत होता. अलकाबाई त्याचा खांदा दाबत म्हणाल्या, “कोणात नाही, पण या लहानग्यात जीव अडकतो !”

“मावशी तुझं हृदय खरोखर विशाल आहे, तुझ्यासारखी सोशिकता माझ्या ही अंगी असती तर खूप बरं झालं असं !” भरत धन्य झाला. इतकी गांजवणूक होऊन ही अलकाबाईंची प्रदीपवरची माया तसूभर सुद्धा कमी झालेली त्याला दिसली नव्हती.

“एवढा निराश होऊ नकोस, शेवटी मला तुझ्याच खांद्याची गरज पडणार आहे !” दोन दिवससुद्धा आपल्याला भरतसोबत राहता येऊ नये याची खंत अलकाबाईंच्या बोलण्यातून उमटली होती.

“असं नको बोलू मावशी ! तू कोठे रहा, पण सुखात रहा !”

आल्या पावली भरत माघारी फिरला होता. आणखी थोडा वेळ तो तेथे थांबला असता तर विशालप्रमाणे तो ही रडायला लागला असता. परताना त्याला अलकाबाईंना काळजीत टाकून परतायचे नव्हते. हसतमुखाने निरोप घेत त्याने गावाचा रस्ता धरला होता.

भरतमध्ये अडकलेल्या अलकाबाईंना आरतीने खांदे हलवून हलवून जागे केले होते. त्यांनी गाढ निद्रेतून जागे झाल्यागत आरतीकडे पाहिले. आरती मनात

मांडे खात असल्यागत तोंडात जीभ घोळवत उभी होती. तिच्या चेहऱ्यावरचे पाताळयंत्री भाव पाहून अलकाबाई गर्भगळित झाल्या होत्या.

“असं भूत पाहिल्यासारखं काय पाहता सासूबाई, मीच आरती, मला ओळखलं नाही ?”

आरतीच्या बेरकी नजरेचा अलकाबाई सामना करू शकत नव्हत्या. नागिनीने फणा उभारला म्हणजे दंश करणारच अशी धास्ती त्यांच्या मनात बसली होती. आपण भरतसोबत जाण्याचा मनसुबा आखताच आरतीने जाणूनबुजून आडकाठी घातली आहे हे त्यांना तदक्षणी लक्षात आले होते.

“अन असं रणागण सोडून का पळायला लागला होता, तुम्ही पण हार मानली की काय ?”

“अग किती छळशील तू आम्हाला !” अर्ध्या हळकुंडाने पिवळ्या झालेल्या आरतीवर अलकाबाईंनी आगपाखड केली होती.

“छळलं तर तुम्ही होतं मला !” पिसाळल्यागत आरती बोलू लागली, “त्या बालवयात, आता मी तुम्हाला सिद्ध करून दाखवते तर तुम्हीच तोंड लपवता माझ्यापासून, पण मी ही हटणार नाही, जोपर्यंत तुम्ही मातेपेक्षा सखी श्रेष्ठ आहे हे कबूल करत नाही; तोपर्यंत तुम्ही माझ्या परवानगीशिवाय हवापालट तर दूरच, आता हवेचा श्वाससुद्धा घेऊ शकत नाही !”

“एवढी उन्मत्त होऊ नकोस, एक दिवस असा उजाडेल की; तुलाच निर्णय करता येणार नाही, माता श्रेष्ठ की सखी श्रेष्ठ, हा एका आईचा काळजातून निघालेला तळतळाट आहे हे लक्षात ठेव !”

कावळ्याच्या शापाने ढोरं मरत नाही असं समजून आरतीने अलकाबाईंच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले होते. तिला अलकाबाईंच्या जखमेवर मीठ

चोळले की; एक वेगळीच शांती लाभत होती, पण कधी नव्हे ते का कुणास ठाऊक, अलकाबाईंच्या मुखातून बाहेर पडलेले शब्द नियतीचे भाकीत असल्याप्रमाणे सातासमुद्रापार जाऊन आदळले होते. शब्दांच्या प्रहाराने क्षणभरासाठी सगळेच थांबले होते, पण ती आहाट मत्त आरतीच्या कानापर्यंत पोहचणे अशक्य होते.

मकरसंक्रात.

‘तीळगुळ घ्या आणि गोडगोड बोला’ म्हणण्याचा दिवस, पण त्या गोड दिवसाचे महात्म्य कुणाच्याच स्मरणात राहिले नव्हते. कारण घरातील छोट्याछोट्या कारणावरून वाद विकोपाला जाऊ लागल्याने सर्वांचीच तोंडे वाकडी होती. अण्णासाहेब संसारातून नव्हे जीवनातूनच संन्यास घेण्याच्या विचार करत बागेत एकटे बसले होते. विषारी आरतीचे जहर घरातल्या वातावरणात चांगलेच भिनले होते. प्रत्येक जण एकदुसऱ्याचा तिरस्कार करत होता. कुणाचीच कुणावर माया राहिली नव्हती. सर्वजण निर्मम झाले होते. वैन्याचे तीळगुळ घेणे त्यांना पसंत होते, परंतु एकमेकांचे तोंड पाहणे त्यांना पसंत नव्हते, इतकी त्यांची मनं आपसातच किटली होती. प्रदीप तर अण्णासाहेबांना शब्दांशब्दात पाण्यात पाहू लागला होता. हल्ली त्याची अरेरावी अण्णासाहेबांना सुद्धा जुमानत नसल्यासारखी झाली होती. भांडणापेक्षा अबोला बरा असं म्हणत अण्णासाहेब बागेत येऊन बसत, नाहीतर वाचनालयात तरी जात. नोकरी होती तेव्हा तरी दिवसातले काही तास त्यांचे शाळेत निघून जात असत, पण निवृत्तीनंतर घरात पूर्ण वेळ बसून काढणं त्यांना खूप मुश्किल झाले होते. त्यात आरतीच्या कृष्णकृत्यांनी घरातील दुही वाढतच चालली होती.

“आजोबा... आजोबा, माझ्या पतंगीला मंगळसूत्र बांधून द्या ना !”

छोटा विशाल हातात पंतग व दोरा घेऊन आला होता. तो अण्णासाहेबांकडे पतंगीला दोरा बांधून मागत होता. अण्णासाहेबांनी त्याला भरपूर समजावले होते, परंतु तो हट्टच धरून बसला होता.

“अरे बेटा, मला नाही पतंगीला मंगळसूत्र बांधता येत !”

“असं काय करता हो... आजोबा, मग मला कोण पतंगीला मंगळसूत्र बांधून देईल ?” विशाल निराश झाला होता. आजोबा आपल्या पतंगीला दोरा बांधून देत नाही म्हणून तो गालाचा चंबू करत रूसला होता.

“इकडे आण विशाल, मी तुला मंगळसूत्र बांधून देतो !” प्रदीप अचानक तेथे उगवला.

“तुम्हाला येतं पप्पा !”

“हो... तर ! मी मंगळसूत्र चांगलं बांधू शकतो, फक्त पेच खेळता येत नाही !” वक्राकार दृष्टी अण्णासाहेबांकडे टाकत प्रदीपने विशालच्या हातातील पतंग घेतली.

प्रदीपचे उपरोधिक बोलणे अजाण विशालला समजले नसले तरी अण्णासाहेबांना समजले होते. त्याच्या खवचट बोलण्याने त्यांचा चेहरा मरणोन्मुख झाला होता. मेल्यानंतर सरणावर पोहचवणारा आपल्याला जीवंतपणीच अग्नीचे डाग देत असल्यासारखे त्यांना वाटले होते. मरूभूमीवर उभे असल्याप्रमाणे अण्णासाहेब पोर्चवरील गच्चीवर पंतग उडविण्यासाठी चाललेल्या प्रदीप आणि विशालकडे फक्त पाहत राहिले. आयुष्याची उतरंड सुरू झाल्याने त्यांच्या जीवनाला नकळत अपंगत्व आले होते. श्रांत व क्लृप्त झाल्याने ते एका चकार शब्दाने देखील प्रदीपला बोलले नव्हते. आरतीने भरवल्याने त्याच्या मनात निर्माण झालेले गैरसमज कसे दूर करावे हे त्यांना ही समजत नव्हते. आरतीने आपल्यावर खरोखर मातृत्वापेक्षा सखीत्व श्रेष्ठ आहे हे कबूल करण्याची वेळ आणली होती. तिचा

मिथ्या अहंकार सखीत्वाचे वर्चस्व मान्य करण्याने शमत असेल तर तो ही तह करायला ते तयार होते. फक्त त्यांना घरात सुख शांती हवी होती.

“पप्पा, माझी पतंग बघा, आकाशात किती उंच उडाली आहे !”

आकाशात उंच झेपावणाऱ्या पतंगीला पाहून विशालचा आनंद गगनात मावेनासा झाला होता. प्रदीपला पतंग आकाशात किती उंच उडाली आहे हे तो नाचून नाचून दाखवत होता. विशाल सातच वर्षांचा होता, पण त्याला पतंग उडविण्याची भारी आवड होती.

“सांभाळून बेटा, जास्त कडेला जाऊ नकोस !” पतंगीला मंगळसूत्र बांधणाऱ्या प्रदीपचे विशालकडे लक्ष गेले. तो गच्चीच्या खूपच कडेला उभा होता.

“हो पप्पा ! तुम्ही माझ्याशी पेच खेळणार का ?”

“होय बेटा, माझ्या पतंगीला मंगळसूत्र बांधून झाले की, मी तुझ्याशी पेच खेळणार आहे !”

“तुम्ही माझी पतंग कधीच काटू शकणार नाही !”

छोट्या विशालचे ते मिजासी आव्हान पाहून प्रदीपला मौज वाटली होती. तो ही गंमतीने त्याचे आव्हान खोटे खोटे स्वीकारत म्हणाला, “असं ! मग तू पहाच, मी तुझी पतंग कशी काटतो ते !”

काळकौलूप्रमाणे बोललेल्या प्रदीपच्या शब्दांची नियती जणू वाटच पाहत होती. ती खुदकन हसली.

आकाशात उंच उडालेली पतंग अचानक निराधार झाल्यासारखी ती स्वतःभोवतीच गरगर फिरू लागली. झोकांड्या खात सरसर जमिनीच्या दिशेने येऊ लागली. विशाल तिला जोरजोराने मागे खेचत होता. खाली उतरत असलेली पतंग

पुन्हा आकाशात उडावी म्हणून त्याच्या जीवाचा आटापिटा चालला होता. पतंग मागे खेचण्याच्या नादात तो गच्चीच्या कठड्यावर केव्हा चढला त्याला ही कळले नव्हते. पतंग आकाशात पूर्ववत उंचावर नेऊन घालण्यासाठी त्याची धडपड चालली होती, पण एका अयोग्य क्षणाने त्याला अचानक धोका दिला. कठड्यावरून त्याचा खाली तोल गेला अन एकच प्राणान्तिक आरोळी आसमंतात गुंजली.

“पा... पा !”

आकाशात डौलात उडणारे पतंग इतके वेगाने खाली कसे येते आहे म्हणून प्रदीपचे लक्ष विशालकडे गेले. समोर पतंग उडवणाऱ्या विशालचा त्याच्या डोळ्यांदेखत कठड्यावरून खाली तोल जाताना त्याला दिसला. भीतीने त्याचे काळीज फाटले. तो जीवाच्या आकांताने विशालच्या मदतीला धावला, पण पंधरा फूट उंचीच्या पोर्चवरून विशाल एखाद्या बाहुल्यासारखा खाली कोसळला. खाली कोसळलेला विशाल आपल्या डोळ्यांसमक्ष खाली खाली जाताना पाहून तो गगनभेदी आवाजात साद घालत किंचाळला, “वि... शा... ल !”

बागेत आपल्याच तंद्रीत विचार करत असलेले अण्णासाहेब कसला तरी दणकन आवाज झाला म्हणून त्यांनी भोवताली पाहिले. समोरच त्यांना पोर्चवरून खाली कोसळलेला विशाल दिसला. एखाद्या मोगरीसारखा तो बागेच्या लॉनवर आदळला होता. खाली गवत असले तरी त्या कोवळ्या जीवास तो आघात सहन होणे शक्य नव्हते. डोक्यावरच आदळल्याने त्याने डोळे पांढरे केले होते. तो हातपाय झटकू लागताच अण्णासाहेब आयुर्मानाचा विचार न करता वायुवेगाने धावले होते. त्याला मांडीवर उचलून घेत ते त्याला ग्लानीतून जागे करत म्हणाले, “विशाल... ! विशाल... ! काय झालं बेटा तुला ? डोळे उघड !”

बाहेर झालेल्या आरडाओरडीने घरात असलेल्या अलकाबाई व आरती दोघी ही बाहेर धावत आल्या. वरांड्यात येताच त्यांना अण्णासाहेबांच्या मांडीवर

मूर्च्छीत अवस्थेत निजलेला विशाल दिसला. विशालच्या कपाळाला भली मोठी खोक पडलेली दिसत होती. त्यातून भळाभळा रक्त वाहत होते. आपला लाडला रक्तबंबाळ झालेला पाहून आरती घाबरून जोराने आक्रंदली, “विशाल... ! काय झालं माझ्या विशालला ? कसा पडला तो ? कोणी पडलं त्याला ? विशाल मी तुझी आई, असा गप्प का ? बोल ना !”

“आरती, त्याला माझ्याकडे आण !” मनातली सारी किल्मिष विसरून अलकाबाई ही आरतीच्या मदतीला धावल्या होत्या.

पोटच्या गोळ्याला निपचित पडलेल पाहून आढ्यताखोर आरतीचे सगळे अवसान गळून पडले होते. तिला काय करावं काही कळत नव्हते. वॉईट प्रसंग ओढावला की माणसाची निर्णयक्षमता शून्य होते तशी तिची गत झाली होती. ती फक्त रडत होती. घाईघाईने आपल्या मांडीवरचा विशालचा अचेतन देह अलकाबाईच्या मांडीवर देत ती म्हणाली, “सासूबाई पहा ना ! याला काय झालं ते ?”

अलकाबाईंनी क्षणाचा ही विलंब न करता आपल्या पदराचे दोन तीन तुकडे टराटरा फाडले. प्रथम त्यांनी विशालच्या कपाळावरील जखमेतून वाहणारा रक्तस्राव बंद केला होता. त्याच्या नाकासमोर हाताची बोट धरताच त्यांना मंद गतीने विशालचा श्वासोच्छ्वास चालू असल्याचे जाणवले होते. त्यांनी प्रदीपची शोधाशोध केली. प्रदीप गच्चीवरून खाली धापा टाकत धावत येत होता. आणीबाणीच्या स्वरात प्रदीपला त्या म्हणाल्या, “प्रदीप ताबडतोब अँब्युलन्स बोलव, विशालला दवाखान्यात अँडमिट करावं लागेल !”

विशालला दवाखान्यात अँडमिट करण्यासाठी एकच धावपळ सुरू झाली.

धोक्याचे सायरन वाजवत भरघाव वेगाने धावत आलेली अँब्युलन्स शिशुविहार हॉस्पिटलच्या आवारात येताच कर्कश्य ब्रेक दाबत थांबली होती. पूर्वसुचना असल्याने नर्स डॉक्टर्स तयारीतच होते. अँब्युलन्सचे मागचे दार उघडताच वार्डबॉयने अलगद विशालला उचलून स्ट्रेचरवरती ठेवले. त्याच्यासोबत आत बसलेले आरती, प्रदीप, अण्णासाहेब आणि अलकाबाई भराभर खाली उतरले होते. बेशुद्ध अवस्थेत झोपलेला विशाल स्ट्रेचरवरती निपचित पडला होता. बोबड्या बोलाने आणि दुडूदुडू चालीने तो सगळे घर दणाणून सोडत असे, शांत बसणे त्याला माहीतच नव्हते, ऊन-वारा-पाऊस काहीही असो, तो कधीच डोक्यात टोपी ठेवत नसे, परंतु आता त्याच्या डोक्याभोवती मात्र कितीतरी लांब अलकाबाईच्या पातळाचे तुकडे गुंडाळलेले होते. त्या सफेद निळसर साडीच्या पातळाची त्याला बिलकुल अडचण झाली नव्हती. साडीच्या पातळाच्या गुंडाळलेल्या पट्ट्या पूर्णपणे रक्ताने भिजल्या होत्या. त्याला असे स्ट्रेचरवरती निष्प्राण निजलेले पाहून चौघांच्या ही डोळ्यांत अश्रू ठरत नव्हते. वार्डबॉय घाईघाईने स्ट्रेचर ढकलत त्याला आत दवाखान्यात घेऊन गेले.

बालरोगतज्ञ डॉ. रमाकांत देसाई लगबगीने धावत येत स्ट्रेचरवरतीच त्यांनी विशालची जखम पाहिली. दोन अडीच इंचाची लांबलचक खोच पडली होती. पाहताच क्षणी भरपूर रक्त वाहून गेल्याचे त्यांना समजले होते. अजून ही रक्तस्त्राव थांबलेला नव्हता. हळूहळू डोक्याभोवतालचा कपडा काढताच त्यांना आतला मांसल भाग दिसला होता. अपघाताचे गांभीर्य लक्षात येताच त्यांनी गळ्यातील स्टेथास्कोप कानात अडकविला व विशालच्या हृदयाचे ठोके तपासू लागले.

हृदयाचे ठोके तपासत असताना डॉक्टरांच्या चेहऱ्यावरचे क्षणाक्षणाला बदलणारे भाव पाहून सारेच जण चिंतातूर झाले होते. कोणालाच काही समजत नव्हते. विशालचा दाता व कर्ताकरविता डॉक्टर असे मानून सारे जण त्यांच्याकडे आस लावून उभे होते.

डॉक्टरांचा अधिकाधिक गंभीर होत चाललेला चेहरा पाहून आरती तर घायाळ हरणीप्रमाणे व्याकूळ झाली होती. तिचा लाडला स्ट्रेचरवरती अचेतन होऊन पडला होता. डोक्याला बसलेल्या जबर मारामुळे रक्तस्राव खूप झाला होता. तो आघात कोवळ्या जीवाच्या मानाने सहन न होणारा होता, तरी ही पण विशालच्या चेहऱ्यावरील तेज मात्र तसूभर देखील कमी झाले नव्हते. जणू तो गाढ निद्रेत झोपला आहे असेच त्याच्याकडे पाहून कोणाला ही वाटत होते. कोणत्या ही क्षणी तो उठेल आणि आपल्या गळ्यात मिठी मारून म्हणेल, ‘आई... !’ मुक्या फुलाने आपल्याला साद घातली ? कानी पडलेल्या आवाजाने मनाशी प्रश्न करत आरती भांबावली होती. कावरीबावरी होऊन ती विशालच्या चेहऱ्याकडे पाहू लागली, बेशुद्ध अवस्थेतील विशाल प्रत्येक घटकांशी झुंजत होता. होणाऱ्या वेदनांनी त्याची चर्या पिळवटल्यासारखी झाली होती. बहुतेक वेदना असाह्य होऊ लागल्या असाव्यात. वात्सल्येपोटी आपल्याला भ्रम झाला असं मनाशी कबूल करत आरतीचे ऊर भावनावेगाने गलबलून आले होते.

“बाई... प्लीज !” डॉक्टरांनी परत आवाज दिला.

डॉक्टरांकडे पाहत आरती दूर झाली. विशालची हालत चिंताजनक दिसत होती. डॉक्टरांच्या व्यग्र चेहऱ्यावरून तरी तसे वाटत होते. परिस्थितीचा मागोवा घेत डॉक्टरांच्या हालचालींना वेग आला होता. त्यांनी आपल्या हाताखालील डॉक्टर्स व नर्सला भराभर आदेश सोडले होते.

“डॉक्टर... नर्स... पेशंटला पटकन ऑपरेशन थिएटरमध्ये घ्या, टू बी व्हेरी सिरियस !”

आदेश मिळताच एकच धावपळ उडाली. डॉक्टर व नर्स विद्युत वेगाने कामाला लागले. विशालला त्वरीत ऑपरेशन थिएटरमध्ये नेण्यात आले. सेमी डॉक्टर्स, नर्स सगळ्यांना आपआपल्या भूमिका काय आहे हे माहित असल्याप्रमाणे डॉ. देसाईंना मदत करू लागले होते. डॉ. देसाईंचे विचारचक्रं पेशंटवर कोणते

उपचार करावयाचे आहे त्या दिशेने फिरू लागले होते. आजार व त्याचे निदान यासाठी आपल्याला कोणाकोणाची आवश्यकता आहेत तसेच कोणकोणती औषधी व साधनसामुग्री लागणार आहे याची पद्धतशीर यादीच त्यांच्या नेत्रपटलावर तयार झाली होती. तातडीची गरज ओळखून ते हाताखालच्या डॉक्टरांना सूचना करत म्हणाले, “डॉ. अग्रवाल, मेंदूरोगतज्ञ डॉ. बोराडेंना तत्काळ बोलावून घ्या, क्वीक... फास्ट !”

“डॉक्टर... !”

“एस... !”

घाईच्या प्रसंगी कोणी आवाज दिला म्हणून डॉ. देसाईंनी मागे वळून पाहिले. प्रदीप लीन होऊन उभा होता. मुलाच्या अतीव प्रेमाने त्याला डॉक्टरांशी बोलण्याचे धाडससुद्धा होत नव्हते. भीतभीतच त्याने प्रश्न केला, “विशाल... !”

“आत्ताच काही सांगू शकत नाही, बट व्हेरी डेंजरस ॲक्सीडेंट !”

मानेवर टांगती तलवार ठेवून डॉ. देसाई ऑपरेशन थिएटरमध्ये निघून गेले. त्यांच्या पाठमोऱ्या आकृतीकडे प्रदीप फक्त कष्टी नजरेने पाहत राहिला.

‘इवलासा जीव, तळहाताच्या फोडाप्रमाणे जपलेला, ऊन, वारा, पाऊस हे काय असते हे मुळातच माहिती नसलेला, आई व पप्पा... आणि आता त्याचे आजीआजोबा, बाकी जगाशी पूर्ण अनभिज्ञ असलेला. नुकतेच कोठे छोटेछोटे पंख फुटले होते, पण पंखात आकाशाला गवसणी घालण्याची उम्मीद. कोसळला एका अवचित क्षणी पोर्चवरून खाली, स्वतःबरोबर आईवडिलांच्या ही जीवाला घोर... !”

मनाची घुसमट चालू असताना आधाराचा हात खांद्यावर विसावताच प्रदीपने मागे वळून पाहिले. अण्णासाहेबांची नजर मूकपणे आधार देत होती.

कठोरतेची जागा मातृत्वाने घेतलेली तो आज प्रथमच पाहत होता. बहुतेक ते आपल्याप्रमाणेच स्वतःच्या मुलाला संकटात पाहून कष्टी झाले असावे.

बाकावर बसलेली आरती अलकाबाईंच्या खांद्यावर मस्तक ठेवून मूसमूसत होती. तिच्या हाडामांसाचा तुकडा आज जीवनमरणाच्या उंबरठ्यावर होता. क्षणाक्षणाला तो आपल्यापासून दूर जातो आहे या भीतीने ती हंबरत होती. अलकाबाई ही सारं काही विसरून तिच्या पाठीवर थोपटत तिला आधार देत होत्या. दोन ध्रुवांना एकत्र पाहून प्रदीपला नवल वाटले होते. दुषित मनाना जोडताना नेहमी कशान् कशाची आहुती द्यावी लागते ; मग ती भावनांची असो वा विशालसारख्या कोवळ्या जीवाची !

तीन तासांच्या प्रदिर्घ अवधीनंतर ऑपरेशन थिएटरचा दरवाजा उघडला गेला. सर्वांच्या माना ऑपरेशन थिएटरच्या उघडलेल्या दरवाजाच्या दिशेने वळाल्या. आता काय शुभ-अशुभ वाढून ठेवलं आहे देव जाणे ! सगळ्यांच्याच काळजात धडकी भरली होती. वैरी न चिंतेल असे मन चिंतत होते. सर्व जण विघ्नहर्त्याचा धावा करत हे अरिष्ट टळू दे म्हणून आळवित होते.

अलगद उघडलेल्या ऑपरेशन थिएटरच्या दरवाजातून डॉ. देसाई संधपणे बाहेर आले. त्यांच्या चेहऱ्यावर प्रचंड थकवा दिसत होता. हातरूमालाने चेहऱ्यावरचा घाम टिपणारे डॉ. देसाई ऑपरेशनच्या अगोदर वाघासारखी गर्जना करत त्यांच्या स्टापला भराभर आदेश सोडत होते, परंतु आताचा त्यांचा आक्रसलेला चेहरा व मंद हालचाली पाहून सर्वांच्या मनात अपशकूनाची पाल चुकचुकली होती. चौघांनी डॉक्टरांच्या दिशेने धाव घेत एकच प्रश्न केला, “कसा आहे विशाल ?”

डोळ्यावरचा चप्पा उतरवत डॉ. देसाईंनी लांबलचक सुस्कार सोडला. सुटकेचा निःश्वास घेत त्यांनी घटका दोन घटकेचा सारा थकवा बाहेर टाकला होता.

थंड स्वरात ते उद्गारले, “धोका टळलेला आहे, घाबरण्यासारखे तसे काही नाही, पण... !”

डॉक्टरांच्या प्रयत्नांना अखेर यश आले होते. विशालला मृत्यूच्या दाढेतून सुखरूप ते बाहेर घेऊन आले होते, पण ‘पण’ लावताच पुन्हा सर्वांचे चेहरे उतरले होते. चिंतेचा प्रश्न मनात राहिल्याने प्रदीपने पुन्हा अधीरतेने विचारलं, “पण काय डॉक्टर ?”

डॉक्टरांच्या बोलण्यातील गोम सर्वांच्याच काळजाला ढसली होती.

“पण अपघातात कवटीला जबर मार बसला आहे, नशीब मोठ्या मेंदूला काही इजा झाली नाही, मात्र रक्तस्त्राव खूप झाला आहे !” डॉ. देसाईंनी चिंतेचे कारण सांगितले.

“रक्ताची गरज लागत असेल तर आमचं रक्त घ्या, डॉक्टरसाहेब !”

प्रदीप आणि आरती दोघांनी ही आपले हात पुढे केले होते. मुलासाठी आज डॉक्टरांनी जीव मागितला तर जीवसुद्धा तयार होते, ते दोघे.

“हो... तेच करावं लागणार आहे, कारण इतक्या तातडीने ‘ओ’ निगेटिव रक्त मिळणे अशक्य आहे, तुर्तास रक्ताची एक पिशवी लावणे खूप जरूरीचे आहे !” डॉक्टरांनी निर्वाळा दिला होता.

“ठिक आहे, डॉक्टर !” परिस्थितीचे गांभीर्य लक्षात येताच प्रदीप रक्त देण्याची तयारी दाखवत म्हणाला, “तर मग आम्ही दोघं ही रक्त द्यायला तयार आहोत, आमच्या दोघांपैकी कोणाचे एकाचे तरी रक्त विशालच्या रक्ताशी नक्कीच मिळतेजुळते असेल !”

“ओके... !” तातडीची गरज लक्षात घेता डॉ. देसाईंना ही तो मुद्दा पटला होता. प्रदीपच्या म्हणण्याला सहमती दर्शवत त्यांनी नर्सला आवाज दिला,

“सिस्टर... दोघांचे रक्तगट चेक करा, ज्यांचा रक्तगट ‘ओ’ निगेटिव असेल त्यांचे रक्त तात्काळ घ्या, आणि हो... ! सर्व रक्तपेढ्यांमध्ये एकदा फोन करून बघा, कुणाकडे ‘ओ’ निगेटिव रक्त उपलब्ध असेल तर दोन बॅगा ताबडतोब मागून घ्या !”

“एस सर !” डॉ. देसाईंच्या सूचना अदबीने ऐकणारी ती चुणचुणीत नर्स डॉक्टरांची आज्ञा शिरसांवद्य मानून प्रदीपकडे वळत म्हणाली, “चला... !”

लॅबच्या दिशेने निर्देशीत करत ती नर्स पुढे गेली. तिच्या पाठोपाठ आरती आणि प्रदीप लॅबमध्ये धावतच गेले होते. नर्सने त्या दोघांचे ही रक्ताचे नमुने घेतले. ‘रक्ताच्या काही चाचण्या व रक्तगट तपासते, तोपर्यंत तुम्ही तेथे बसा !’ असं म्हणत नर्सने त्या दोघांना समोरच्या खुर्च्यावर बसायला सांगितले होते.

आज्ञाधारकाप्रमाणे ते दोघे ही समोरच्या खुर्च्यावर बसली. नर्सची प्रत्येक कृती ते आस लावून पाहत होते. एका काचेच्या पात्रातून दुसऱ्या काचेच्या पात्रात रक्ताचे होत असलेले सरबत्त पाहून प्रदीप उत्कंठित झाला होता. ‘साधा रक्तगट तपासायचा आहे ; त्यासाठी इतका वेळ लागावा !’ मनोमन तो त्या नर्सवर चिडला होता. ‘परिचारिका म्हणजे मातेचे दुसरे रूप !’ हे स्तवन त्याला त्या नर्सकडे पाहून साफ फोल वाटत होते. ‘आपला लाडला विशाल... मृत्यूच्या दारातून माघारी फिरला आहे, त्याला रक्ताची निकडीची गरज आहे, आणि ते वेळीच भेटले नाही तर... !’ कल्पनेनेच त्याचे अंग शहारले होते. होत असलेल्या विलंबाने त्याचा धीर सुटला होता. आपल्याला स्वतःचा रक्तगट माहीत नाही ; त्याला स्वतःचीच चीड आली होती. प्रतिकेचा एकेक क्षण त्याला असाह्य झाला होता.

तीच गत आरतीची ही होती. ‘आपला बाळ ऑपरेशन टेबलवर पडला आहे आणि आपण मात्र जीवाला घोर नसल्यासारखे बसले आहोत !’ तिची ममता तिला स्वस्थ बसू देईना, विशाल सुखरूप आहे हे प्रत्यक्ष पाहिल्याशिवाय तिला चैन पडणार नव्हती. ती काकुळतीला येत म्हणाली, “प्रदीप, मी विशालला एकदा पाहून येऊ ?”

“अग... पण, विशालचा रक्तगट तुझ्या रक्तगटाशी जुळला तर ?”

“मी आता येते !”

आरतीकडे पाहून प्रदीपला इतिहासातील हिरकणी आठवली होती. ती ही किल्ल्यात अशीच अडकून पडली होती. तिचा बाळ घरी एकटाच होता. आपल्या बाळाकडे जाण्यासाठी ती पहारेकऱ्यांच्या पाया पडली, विनवण्या केल्या, पण काही फायदा झाली नाही. पहारेकऱ्यांनी तिला आपल्या बाळाकडे जाण्यासाठी दरवाजा उडला नाही. त्या पहारेकऱ्यांइतका प्रदीप कठोर नक्कीच नव्हता. त्याने ममतेची तळमळ ओळखली होती.

नर्सकडे लक्ष जाताच तिच्या चेहऱ्यावरील असंख्य वक्ररेषानी प्रदीप गोंधळात पडला होता. एकदा केलेली चाचणी नर्स पुन्हा पुन्हा करते आहे हे तिच्या संभ्रमित चेहऱ्यावरून सहज लक्षात येत होते. रक्तात नक्कीत काहीतरी दोष असला पाहिजे अशी पुसटशी शंका त्याच्या मनाला चाटून गेली होती. अखेर संयमाचा बांध फुटल्याने त्याने स्वतःहून नर्सला विचारले, “काय झालं मॅडम ? इतका वेळ का लागतो आहे !”

“तुम्हा दोघांपैकी एकाचा ही रक्तगट पेशंटच्या रक्तगटाशी मॅच होत नाहीये !” बुचकळ्यात पडलेली नर्स अभावितपणे बोलू गेली.

“का...य ?”

प्रदीप जवळजवळ किंचाळलाच होता. अनपेक्षित शब्द ऐकून त्याला खूप मोठा धक्का बसला होता. नर्स आपल्या पुरुषार्थाला नपुसंक व आरतीच्या चारित्र्याला दूषित ठरवत आहे हा विचार त्याच्या मनःपटलावर एखाद्या माशासारखा सूर मारू वर आला होता.

लॅबमधील ती नर्स मात्र गडबडली होती. आपल्या बोलण्याचा प्रदीपने काहीतरी भलताच अर्थ घेतलेला दिसतो आहे हे तिच्या लागलीच लक्षात आले होते, अर्थात ती चुकीचे ते काय बोलली होती. त्या दोघांचे रक्ताचे नमुने तिने चार-चार वेळेस तपासले होते, एकाचा ही रक्तगट ‘ओ’ निगेटिव होता असे चुकून ही आढळले नव्हते, त्यामुळे ती स्वतः ही चकित झाली होती. असे खूप कमी उदाहरणं असतात ; ज्यात आईवडिलांचा रक्तगट मुलाच्या रक्तगटाशी जुळणारा नसतो. असावध क्षणी विचारलेल्या प्रश्नाने ती खरंखरं बोलून गेली होती, परंतु प्रदीपचे मन ‘संशय’ नावाच्या भुंग्याने पूर्ण पोखरले होते. त्याची मनस्थिती वाचताच तिने सारवासारव करण्याचा दुबळा प्रयत्न केला. ती प्रदीपला म्हणाली, “सर, तुम्ही आमच्या डॉ. देसाईंना भेटून घ्या, ते तुम्हाला सगळं सविस्तर समजावून सांगतील, उगाच मनात शंकाकुशंका आणू नका !”

धनुष्यातून सुटलेला बाण आणि मुखातून सुटलेला शब्द परत कधीच मागे घेता येत नाही. वर्मी लागले म्हणजे ते आपले काम करूनच जातात.

“विशाल माझा... ? मी त्याचा... ? मुलगा नाही... ? बाप नाही... ? मग तो आहे कुणाचा... ?”

भ्रमिष्टासारखा स्वतःशीच बडबडणाऱ्या प्रदीपला पाहून नर्स हदरली होती. नकळत झालेल्या चुकीने समोरच्या व्यक्तीच्या आयुष्यात इतके प्रस्त माजेल याची तिला अजिबात कल्पना नव्हती. एका शब्दाने हसत्याखेळत्या कुटुंबात संशयाची गरळ कालविली होती. नर्सची तर मतीच शून्य झाली होती. प्रदीपच्या मनातला संशय कसा काढावा हेच तिला समजेना. त्याला समजावण्याचा प्रयत्न करत ती म्हणाली, “सर, तुम्ही समजता तसं काही नाही, तुम्हा तसं वाटत असेल तर डी. एन. ए. स्टेट करून घ्या, त्यात सगळं स्पष्ट होतं, पण मी म्हणते म्हणून तुम्ही भलतासलता विचार करू नका !”

स्वतःच्या विचारचक्रात गुरफटलेल्या प्रदीपसाठी चारी दिशा शुन्यरूप झाल्या होत्या त्याच्या कानापर्यंत आता कुणाचे ही आवाज पोहोचत नव्हते. विजनवासात असल्याप्रमाणे तो फक्त एकटा होता. भोवताली माणसं असून ही त्याच्यासाठी नसल्यासारखी होती. जीवनाचा मार्ग पादाक्रांत करताना आयुष्यात अनेक वळणं आणि खाचखळगे आले होते, पण ते सर्व मोठ्या हिंमतीने त्याने पार केले होते, कुणासाठी ? बायको आणि मुलासाठी ; पण ती कधी माझी होती ? उगाचच आपण दुसऱ्याचे रोपटे आपल्या अंगणात वाढवत राहिलो, आरती; जिच्यासाठी आपण आपल्या आईवडिलांचं मन मोडलं, त्यांच्यांशी वैर घेतलं, त्याचं हे फळ ! रात्रंदिवस काबाडकष्ट करून आपण तांब्या तांब्याने रांजणात पाणी भरले, पण आज कळले की; रांजणाला खूप मोठे छिद्र आहे; अविश्वासाचं, व्यभिचाराचं, द्वेषाचं, तिरस्काराचं.

“प्रदीप, आपला विशाल शुद्धीवर आला आहेत !”

‘खडाड’

अचानक आरतीच्या कानशीलाखाली स्फोट झाला. तिला भोवळ आली होती, पण तिने स्वतःला कसेतरी सावरले. समोर पाहिले, प्रदीप ‘प्रदीप’ नव्हता. दुसराच कोणीतरी होता. त्याचे संतापाने फणफणारे उभे अंग, डोळ्यांत भडकलेला क्रोधाग्नी व अंगात झालेला पशूचा संचार पाहून ती भेदरली होती. त्याचा तो रूद्रावतार तिने आजवर कधीच पाहिला नव्हता. घाबरून ती दोन पावलं मागे सरकली होती. विशाल शुद्धीवर आला आहे ही गोड बातमी प्रदीपला सांगायला ती घाईघाईने धावत आली होती, परंतु खुशीची खबर घेऊन आलेल्या शिपायालाच राजाने मृत्युदंडाची द्यावी अशी काहीशी गत तिची झाली होती. त्यामुळे तिला पुढे जे सांगायचे होते, ते सांगण्यासाठी तिच्या तोंडातून शब्दच फुटले नव्हते. ‘विशाल शुद्धीवर आला आहे, अन त्याने आपल्या आईला न विचारता प्रथम ‘पप्पा’ अशी

हाक मारली आहे,' परंतु विशालचे पप्पा मात्र विशालचे वैरी असल्यासारखे तिला भासले होते.

“आपला नाही... फक्त तुझा !” लोखंडाचे चणे दाताखाली कडकडा फोडत प्रदीप उदधृत झाला होता.

“प्रदीप...!” चारित्र्यावर शिंतोडे उडविलेले आरतीला आवडले नव्हते.

“अनौरस अवलाद कुठली !” आग ओकत प्रदीपने आरतीला झिटकारले होते, त्याला आरतीचे तोंड ही पहावेसे वाटत नव्हते. मस्तकात भिनलेली संतापाची तिडीक तो तशीच दाबत चालता झाला होता.

आरतीला मात्र कसलाच उलगाडा होत नव्हता. काही क्षणांपूर्वी विशालसाठी स्वतःचा जीव द्यायला तयार असणारा प्रदीप, आपल्या स्वतःच्या मुलालाच अनौरस म्हणतो, आपल्या चारित्र्यावर सरळ सरळ आरोप करतो; तिला प्रदीपचा भयंकर राग आला होता. एकमेव व्यक्ती जिच्यावर ती जीवापाड प्रेम करत होती. तन-मन-धनाने ती त्याच्या चरणावर समर्पित झाली होती, कारण तिला तो देवतेपेक्षा कमी नव्हता. आज समाजात जे मानाचे स्थान होते, ते केवळ प्रदीपमुळे होते. अशा देवतेला अव्हेरून परपुरुषाबरोबर, शी... ! कल्पना देखील तिच्यासाठी किळसवाणी होती. अण्णासाहेब व अलकाबाईंना झुकविण्यासाठी तिने प्रदीपचा शिडीसारखा उपयोग जरूर केला होता, परंतु एवढ्या नीच पातळीला जाण्याचे विचार तिच्या मनात चुकूनसुद्धा आले नव्हते. हमेशा तिने प्रदीपला आपल्या काळजाच्या देव्हान्यात जपले होते, पुजले होते, परंतु ती मूर्ती आज भंगली होती. स्त्रीचा अनमोल दागिना म्हणजे तिचे शील ; त्या शीलाची आज त्याने अवहेलना केली होती. तिने सर्व अन्याय हसत गिळकृत केले असते, परंतु चारित्र्यावर दाखविलेला अविश्वास तिला कदापि सहन होणार नव्हता. पती परमेश्वर असला तरी चारित्र्यावर केलेली चिखलफेक ती निमुटपणे पाहत बसणार नव्हती. अपराध्यागत

उभी असलेल्या नर्सची बेचैनी तिने हेरली, “सिस्टर, काय घडले इतक्यात येथे ? कोणी माझ्याबद्दल काही सांगितले का, माझ्या मिस्टरांना ?”

नकळत घडलेल्या चुकीचे पडसाद ती नर्स समक्ष पाहत होती. एक बहारास आलेला संसार आपल्यामुळे उध्वस्त होतो आहे म्हणून ती स्वतःलाच दोष देत होती. त्यांच्यात निर्माण झालेला संशय कसा दूर करावा तिला काहीच सुचत नव्हते. ती जोरजोरात नखं कुरतडू लागली होती. आरतीने प्रश्न करताच तिची पाचावर धारण बसली होती. शब्दांची मोडतोड करत ती म्हणाली, “मॅडम... मॅडम, त्याचं असं झालं की... !”

नाइलाज झाल्याने घडलेल्या प्रकाराची सगळी इत्थभूत माहिती त्या नर्सने आरतीला सांगून टाकली. ते ऐकून आरती गोंधळात पडली होती. विशालचा रक्तगट स्वतःच्या आईवडिलांपेक्षा भिन्न आहे यात प्रदीपला चिडायला काय झालं हे मात्र तिला समजले नव्हते. ज्ञात नसल्याने तिने उलट प्रश्न केला, “यात काय झालं ?”

“तेच तर मी सांगते आहे मॅडम, पण त्यांनी मनाशी भलताच गैरसमज करून घेतला की, मुलात तुमच्यापैकी एकाचा ही रक्तगट नाही म्हणजे तो मुलगा पण तुमचा नाही !”

“हे कसं शक्य आहे ?” अविश्वासाने आरती स्वतःशीच बडबडली होती.

“पण हे सत्य आहे मॅडम, अशी क्वचित केस असते, जिचा रक्तगट आपल्या आईवडिलांपेक्षा वेगळा असतो !”

काळजावर हात ठेवून बोलणाऱ्या नर्सकडे आरतीचे लक्ष नव्हते. ती भूतकाळात हरवली होती. इतिहासाचे एकेक पान ती काळजीपूर्वक उलगडून पाहत होती व वाचत होती. आजपासून आठ वर्षांनी ती मागे गेली होती. लग्न झाल्यापासून आजपर्यंतचा प्रत्येक क्षण तिच्यापुढे जसाचा तसा साकारला होता.

घडलेल्या कडू गोड आठवणी ताज्या करताच तिला काळाच्या ओघात विस्मरण झालेली रौरव आठवली होती. त्या वृश्चिकाने केलेल्या दंशाची आठवां होताच ती शहारली होती. अंगात त्राण नसल्यागत ती मटकन खाली बसत स्वगत पुटपुटली, “ये... भगवान, तो गेला पण त्याचं निशाण मात्र माझ्या नशीबी लादून गेला !”

“तो कोण मॅडम ?” असंबद्ध बडबडत असलेल्या आरतीकडे ती नर्स विचित्र नजरेने पाहत होती.

जीवनाच्या पृष्ठभागावर अचानक निर्माण झालेल्या लाटा हळूहळू आरतीभोवती भोवरा तयार करत तिला खोल बुडू पाहत होत्या. आयुष्याला लागलेला काळा तीट पुसला गेला असावा असे तिला वाटले होते, परंतु तो अधिकच गडद होऊन समोर आला होता. तो काळा डाग आता अंधाराचे रूप धारण करून तिला घेरतांना दिसत होता.

“आजी... आजोबा... माझे आई अन पप्पा कोठे आहेत, मला भेटायचं आहे त्यांना !”

“अरे... बाळा ! येतील ते, औषध आणायला गेले आहेत !”

एकच रट लावलेल्या विशालला समजावून सांगताना अलकाबाई व अण्णासाहेबांच्या नाकी नऊ आले होते. त्याची कुठल्या शब्दात समजूत काढावी तेच कळत नव्हते. ऑपरेशनमुळे चिडचिडा बनलेल्या विशालला आईची ओढ लागली होती. केव्हा आईवडिलांना बघतो असे त्याला झाले होते. ऐन वेळेला गायब झालेल्या आरती आणि प्रदीपचा अलकाबाईंना नकळत रागही आला होता. विशाल मोठ्या संकटातून बचावला आहे ; त्याच्याजवळ बसायचे सोडून ही दोघं

कोठे फिरायला गेली, त्यांना काही कळायला मार्ग नव्हता. हट्टी विशाल ‘आई... आई...’ असा एकच हेका धरून बसला होता. त्या नासमज जीवाला आपले एवढे मोठे ऑपरेशन झाले आहे याची अजिबात गंधवार्ता नव्हती. त्याला फक्त आई अन पप्पा हवे होते. अण्णासाहेब व अलकाबाईंना तर काय करावं तेच समजत नव्हते. परेशान होऊन गेले होते ते.

“आई... !”

दरवाजात उभ्या असलेल्या आरतीवर दृष्टी पडताच विशालचा चेहरा हर्षने तेजोमय झाला होता. त्याने आपल्या आईला साद घालताच अण्णासाहेब व अलकाबाईंनी मागे वळून पाहिले. आरतीला पाहताच दोघांनी सुटकेचा निःश्वास सोडला होता. नुकतेच ऑपरेशन झालेल्या विशालला सांभाळणे त्यांना आता खूप कठिण झाले होते.

“कोठे गेली होतीस, तू आई... ?” हळूच कॉटजवळ येऊन बसलेल्या आरतीला विशालने प्रश्नांचा भडिमार सुरू केला, “अन पप्पा कोठे आहेत ? केव्हापासून मी तुम्हा दोघांना शोधतो आहे, मला सोडून कोठे गेली होती ?”

रडत रडत शिकायत करणाऱ्या विशालला छातीशी कवटाळत आरती जड अंतःकरणाने समजावू लागली, “नाही बेटा, मी तुला कोठे ही सोडून गेले नव्हते, तू माझा शहाणा राजा आहेस ना... गप्प हो, मी तुला कोठे ही सोडून जाणार नाही !”

“अन पप्पा ?”

अजाण विशालने केलेल्या निरागस प्रश्नाने आरतीला आणखीच भडभडून आले होते. कंठात दाटलेला दुःखाचा कड अनावर होऊन ती रडू लागली होती. ‘तुझे पप्पा, आपल्या दोघांना कायमचे सोडून गेले आहेत !’ असं ती म्हणणार होती, परंतु तिने आवंढ्यासरशी ते शब्द ही गिळून घेतले होते. विशालला कॉटवर

निजवत ती थरथरत्या ओठांनी म्हणाली, “नाही बेटा, ते कोठे दूर गेले आहेत, मी आहे ना... मी तुला कोठे ही सोडून जाणार नाही !”

“हो... हो... बेटा, आम्ही सर्व तुझ्याबरोबरच आहोत !” आरतीला रडताना पाहून विशाल ही रडू लागला होता. त्याला शांत करण्यासाठी अलकाबाई पुढे होत म्हणाल्या, “तू आता शांत पड, तुझी आई आली आहे ना... मग आता पप्पा ही येतील !”

अलकाबाईंच्या बोलण्यातील वात्सल्यपूर्ण शब्द ऐकून आरतीचे ऊर दाटून आले होते. किती संयमी आणि आर्द्र हृदयाच्या आहेत अलकाबाई. आपण नेहमी त्यांच्या वाटेत काटे पसरवत आलो आहोत, परंतु त्यांनी नेहमी त्याचा फुल म्हणूनच स्वीकार केला होता. मुलाच्या सुखासाठी असंख्य अपराध पोटात घालणारी आई ही अशी असते का ?’ अंतःचक्षूचे दार उघडल्याने तिला आज प्रथमच अलकाबाईंमध्ये एक आई दिसली होती. जी तिच्या बालपणातच हरवली होती.

“आरती, तू याला सोडून कोठे ही जाऊ नकोस, डॉक्टरांनी सांगितले आहे की, याचे टाके कोरडे व्हायला कमीतकमी तीन दिवस तरी लागतील, त्यात हा असा हट्टी, उगाचच काहीतरी अनर्थ व्हायचा !”

अलकाबाईंच्या ममत्वाने आरतीच्या हृदयाला हात घातला होता. अधिकार वजा आपुलकीची वागणूक देणाऱ्या अलकाबाईंच्या वागडानाने तिच्या अंतर्मनाचे नकळत शुद्धीकरण झाले होते. वृक्षाप्रमाणे भव्य अशी अलकाबाईंची मायेची सावली न उपभोगल्याचा आता तिला पश्चाताप होऊ लागला होता. दृष्टीकोनात झालेल्या परिवर्तनाने अलकाबाई तिला जवळच्या वाटू लागल्या होत्या. मनातले सारे मळभ नाहीसे झाल्याने तिला खऱ्या अलकाबाईंची ओळख पटली होती, परंतु मनात मात्र एका गोष्टीचे दुःख होते. अलकाबाई आपल्याला कळल्या, पण खूप उशीराने. त्यांची अन प्रदीपची जेव्हा गाठ होईल, तेव्हा त्या आपल्याशी

अशाच जिव्हाळ्याने वागतील ? शंकेने मनात घर करताच ती अंतर्बाह्य हलली होती.

“तेव्हा तू याला अजिबात सोडू नकोस, काही हवं असेल तर आम्हाला सांग, तुझ्या सासऱ्यांना सांग, प्रदीपला सांग, आणि मी ही... !”

मोठ्या निग्रहाने आवरलेला आरतीचा मनाचा बांध एकाकी फुटला होता. ती अलकाबाईंच्या गळ्यात पडून हमसाहमसी रडू लागली होती. दुःख तर परमावधीचे, पण ती सांगू शकत नव्हती, त्यामुळे तिचा खूप कोंडमारा झाला होता. ‘प्रदीपला सांग !’ असे म्हणताच आईवडिलांनी हकलून दिलेल्या बेवारशी मुलासारखी तिची गत झाली होती. जखडलेल्या मनाचे दुःख अनावर होऊन अखेर तिला रडू कोसळले होते.

उन्मळून पडल्यागत आरतीचा आवेग पाहून अलकाबाईंचा ही कंठ दाटला होता. एवढ्या मोठ्या संकटातून मुल बचावते; तेव्हा एका आईच्या मनाची अवस्था यापेक्षा ती वेगळी काय असू शकते ! नेहमी तिरसटासारखी वागणारी आरती; आज आपण तिला आधार देत आहोत म्हणून ती रडत असावी असा एक सात्विक अंदाज त्यांनी मनाशी बांधला होता. निर्मळ मनाने त्या तिला समजावीत म्हणाल्या, “शांत हो...! आरती, शांत हो...! आम्ही आहोत ना, अग विशाल जसा तुझा मुलगा आहे, तसा तो आमचा ही नातू आहे, तुझा जितका जीव तुटतो तितकाच आमचा ही तुटतो, तेव्हा तू जुनं झालं गेलं ते विसरून जा, आजपासून नव्याने सुरूवात कर... !”

मोठ्याचा मोठेपणा पाहून आपण किती छोटे आहोत याचे दर्शन आरतीला आज घडत होते. आपण इतके छळले तरी त्यांचे आपल्यावरील प्रेम स्वतःच्या मुलापेक्षा अधिक असल्याचे तिला जाणवले होते. खरंच, मनुष्य जेव्हा हवेत उंच भराऱ्या मारत असतो; तेव्हा त्याला जमिनीवर दिसणारे जीव किड्यामुंग्यासारखे

दिसतात, परंतु तो जेव्हा जमिनीवर उतरतो; तेव्हा त्याला कळते, ती तर माणसं आहेत... आपली माणसं... !

“आई... !”

आर्त स्वरात साद घालणाऱ्या आरतीचा हुंदका पुन्हा अनावर झाला होता. ‘आई’ हा शब्द उच्चारताना तिच्या मनाला असंख्य इंगळ्या डसल्या होत्या, परंतु ‘आई’ या शब्दाचा गोडवा इतका महान होता की; गेल्या आठ वर्षांतील सर्व हेवेदाव्यांचे प्रक्षालन झाले होते.

अलकाबाईंच्या खांद्यावर डोके ठेवत अश्रूंचा अभिषेक करणाऱ्या आरतीकडे पाहत वृक्षाप्रमाणे शांत उभे असलेले अण्णासाहेब धन्य झाले होते. त्यांचा विश्वास आज सार्थ ठरला होता. त्यांना माहीत होते की; एक दिवस असा उजाडेल, आरतीला आपल्याला कुकर्माचा पश्चाताप होईल. कारण अन्याय करणाऱ्याचा तो थकेपर्यंत अन्याय सहन केला तर एक ना एक दिवस अन्याय करणाऱ्याचाच पराभव होतो. तो विश्वास आज फळाला आला होता. ‘फुलाच्या परागदंडात लपलेली कृमीसुद्धा सत्संगतीने देवमूर्तींच्या चरणावर चढविली जाते’ असं एक वाक्य त्यांचा वाचनात आलं होतं, तशी आरती ही चांगल्याच्या संगतीत राहून सुधारेल अशी एक अपेक्षा त्यांना होती. कारण माणूस जन्मताच वाईट कधीच नसतो; त्याला परिस्थिती वाईट बनवते.

प्रदीपचा अण्णासाहेबांना फोन आला होता. तो अर्जन्ट कामासाठी बाहेर गेला होता. काळजी न करण्यास सांगितले होते. त्यांना प्रदीपच्या या लापरवाहीची भयंकर चीड आली होती. पोटचा पोरगा दवाखान्यात अॅडमिट आहे आणि त्याला आपले काम महत्वाचे वाटते. प्रदीप समोर असता तर त्यांनी त्याला कान धरत

खडसावले असते अन जाब विचारला असता, परंतु लगेच त्याने फोन कट केला होता. नंतर प्रयत्न करू ही फोन लागला नव्हता. त्याला न सांगता बाहेर निघून जाण्याची वाईट सवय अण्णासाहेबांच्या परिचयाची होती. अण्णासाहेबांनी तो विषय तेथेच कानामागे टाकला, कारण त्यांना क्षणाची फुरसत नव्हती. दवाखान्यात विशालसाठी डब्बा घेऊन जाणे, त्याची औषधी आणणे, वेगवेगळ्या डॉक्टरांची अपॉइन्टमेंट घेऊन तपासणीसाठी त्याला घेऊन जाणे या साऱ्या धावपळीत त्यांना स्वतःकडे सुद्धा लक्ष द्यायला वेळ नव्हता. वयोमानानुसार त्यांना ही दगदग सोसवत नव्हती. तरीसुद्धा ते न थकता आनंदाने करत होते, कारण त्यांना खऱ्या अर्थाने आता नातू आणि सून मिळाली होती.

विशालला आज दवाखान्यातून डिस्चार्ज मिळणार होता. त्याची डोक्याची खोच बऱ्यापैकी भरत आली होती. डॉक्टरांनी त्याच्या मेंदूचे सी. टी. स्कॅन करून तो दोषरहित असल्याचे सांगितले होते. त्यामुळे त्याला घरी नेण्यास डॉक्टरांकडून कसलीच तांत्रिक अडचण नव्हती.

विशाल ही दवाखान्याच्या त्या बंदिस्त खोलीत राहून कंटाळला होता. जणू त्याला त्या खोलीत बांधून ठेवल्यासारखे झाले होते. दहा दिवस झाले, त्याला बाहेरचे जग माहीत नव्हते. तो सारखा अण्णासाहेबांच्या मागे रेटा लावत होता. ‘आजोबा, आपण आपल्या घरी केव्हा जायच ?’ ‘आजोबा, बागेत फिरायला चला ना !’ ‘आजोबा, बाहेर फिरायला चला ना !’ परंतु अण्णासाहेब रोज वेगवेगळ्या सबब सांगून त्याला टाळत होते. डॉक्टर स्वतःहून जोपर्यंत विशालला फिटनेस देत नाही; तोपर्यंत तरी तो दवाखान्यात राहावा अशी त्यांची इच्छा होती. मेंदूच्या आजाराबद्दल ते खूप सतर्क होते. आज मात्र विशाल बेहद खूश होता. अण्णासाहेबांनी त्याला घरी नेण्याचे आश्वासन दिले होते, त्यामुळे त्याच्या उत्साहाला पारावार राहिला नव्हता. ‘मी घरी गेल्यावर हे करेल !’ ‘मी घरी गेल्यावर ते करेल !’ अशी एक ना अनेक मनोरंजक स्वप्ने तो आपल्या आईला आणि

आजीला सांगत होता. अलकाबाईंना तर त्याच्या प्रश्नाची उत्तरे देताना नाकात दम आला होता.

आरती मात्र सकाळपासून गूमसूम आणि तटस्थ होती. तिच्या मनात वेगळ्याच विचारांची धुमाळी माजली होती. विशाल लवकर बरा होऊ नये असं तिला आई असून ही मनोमन वाटत होते. डॉक्टरांनी कमीतकमी महिनाभर तरी सोडू नये असे ती देवाकडे मागणे मागत होती, परंतु ते शक्य नव्हते. अण्णासाहेब डॉक्टरांचे बील चुकते करण्यासाठी काऊंटरवर गेले होते. अलकाबाई ही सामानाची आवराआवर करत होत्या. विशालने तर घरी जायचे म्हणून सगळे हॉस्पिटल डोक्यावर घेतले होते. ज्या घटकेची तिला भीती वाटत होती; ती घटिका आता तिच्यासमोर काळ बनून उभी राहिली होती. असा काळ की ज्यात तिच्याबरोबर एक निष्पाप जीव ही होरपळला जाणार होता.

“विशाल... !”

ती आरतीची नव्हे एका हतश्री आईची पुकार होती. अधाशासारखे तिने विशालला कावेत घेत हृदयाशी धरले होते. अखेरची भेट असल्यागत ती त्याचे पटापटा मुके घेऊ लागली होती. तिच्या या वेडथरपणाने विशालसुद्धा बुजला होता. विचित्र नजरेने तो तिच्याकडे पाहत स्वतःला सोडवून घेत होता. साशंक नजरेने आपल्याकडे पाहणाऱ्या विशालला ती नजरेने सांगत होती, ‘बाळा... ! ज्याला तू तुझे घर समजतो आहेस, ते घर आता तुझे राहिलेले नाही, त्यातली माणसेसुद्धा तुझी राहिलेली नाही, आता तू सावत्र झाला आहेस, कानीन पुत्र ठरला आहेस, अनौरस आहेस तू... !’

“आरती, विशालला आता बरे वाटते आहे, तो आता पूर्ण बरा झाला आहे, पहिल्यासारखा पुन्हा खेळू-बागडू शकतोस !” अलकाबाईंनी धारदार आवाजात तिला सुनावले. तिचे ते विचित्र वागणे त्यांना आवडले नव्हते.

स्वतःच्याच विचारकोशात गुरफटलेली आरती अलकाबाईंच्या आवाजाने भानावर आली होती. क्षणभर ती अलकाबाईंचं अस्तित्वच विसरली होती. मुलाच्या भविष्याच्या चिंतेने तिला इतके ग्रासले होते की; उठता बसता तिला तेच विचार छळत होते. एका अपघातातून विशाल सुखरूप बचावला होता, परंतु दुसऱ्या अपघातातून... ? प्रदीपच्या रूपाने तिला भले मोठे प्रश्न चिन्ह दिसताच तिच्या काळजात चर्रर झाले होते. माहीत असून ही आपण अपघात टाळू शकत नाही अशी वेळ तिच्यावर येऊन ठेपली होती.

“तसं नाही, आई पण... !” आरती अडखळी होती.

“पण काय ?” संदिग्ध बोलणाऱ्या आरतीला अलकाबाईंनी जरा स्पष्टच विचारले, “तो ठणठणीत बरा झाला आहेत, तरी तू तेच दुःख करत बसणार आहे का ?”

“प्रदीप... !” आरतीला मनातलं दुःख सांगण्याची हिंमत झाली नव्हती.

“प्रदीप !” अलकाबाईंचा स्वर नरमला. तिच्या दुःखाचे कारण कळल्याने त्या थोड्याशा नरमल्या होत्या. प्रदीप विशालला दवाखान्यात भरती करून जो गायब झाला होता; तो परत त्याला भेटायला सुद्धा आला नव्हता. नवऱ्याच्या अशा बेजबाबदारपणाने आरतीचे कष्टी होणे स्वभाविक आहे. अलकाबाई तिला सहानुभूती दाखवत म्हणाल्या, “अग... येईल तो, तुझ्या सासऱ्यांना त्याचा फोन आला होता, काहीतरी अर्जंट कामासाठी बाहेर जावं लागलं म्हणे त्याला, येईल तो, त्याचा तुमच्यावर किती जीव आहे हे आम्हाला ठाऊक नाही, होय !”

हसत अलकाबाईंनी घेतलेल्या चिमट्याने आरतीला किंचित ही हसू आले नव्हते. त्या त्यांच्या सोयीनुसार अर्थ लावून मोकळ्या झाल्या होत्या. अनभिज्ञ अलकाबाईंना समजविण्यात आपण अपयशी ठरलो म्हणून आरतीची नकळत

कोंडी झाली होती. आठ वर्षापूर्वीचे दडवलेले गुह्य कसे समजावून सांगावे हेच तिला कळत नव्हते.

“चला... डॉक्टरांनी डिस्चार्ज दिला आहे, आता निघायला हरकत नाही !”

“आजोबा... !”

अण्णासाहेबांना पाहताच हर्षोल्लासाने नाचत विशालने त्यांच्याकडे धाव घेतली होती. धावत आलेल्या विशालला कटेवर उचलून घेत लाडिक स्वरात विचारले, “बेटा, तुला घरी यायचं ना ?”

“होय आजोबा, मला पण घरी यायचं !”

“की थांबतो, अजून थोड्या दिवस !” अण्णासाहेबांनी गंमतीने विचारले.

“ना ऽ ही !” नासमज विशाल लगेच रडवेला झाला होता.

“अ...रे...रे... ! मी तुझी चेष्टा केली, तुला येथे ठेवायचे शक्यच नाही !” बोंबड्या बोलात अण्णासाहेब त्याला पुन्हा पुन्हा समजावत होते.

“नाही, मी तुम्हाला सोडणार नाही !” त्रागा करत विशालने अण्णासाहेबांच्या गळ्याभोवती घट्ट मिठी मारली होती.

“बरं... बरं... चल !” नातवाच्या बाललिलांनी एक आजोबा सुखावले होते, “सूनबाई, तुम्ही सगळं सामान घेऊन खाली या, आम्ही पुढे चालतो !”

आज्या-नातवाच्या लीला मात्र आरतीला रंजक न वाटता रंजीस करणाऱ्या वाटू लागल्या होत्या. विशालला घेऊन चाललेल्या अण्णासाहेबांना ती मनातला जळू सांगू पण शकत नव्हती अन तिला सहन ही होत नव्हतं. आपण न केलेल्या, परंतु लपवून ठेवलेल्या चुकीचे पर्यवसान तिला खूप भयंकर दिसत होते. एकीकडे तिचे मन नशीबावर आक्रंदत होते अन दुसरीकडे तिचे शरीर साथ देत नसल्यासारखे

निष्क्रीय बनले होते. पुरात दगडाचा मोठा गोटा वाहवत जावा तशी ती फक्त वाहवत चालली होती.

बंगल्याच्या आवारात प्रवेश करत कार द्वारमंडपमध्ये येऊन थांबली. ड्राइव्हिंग करत असलेल्या अण्णासाहेबांना बाजूलाच पार्क केलेली प्रदीपची बाईक दिसली. कारचा दरवाजा उघडत ते म्हणाले, “प्रदीप पण आलेला दिसतो आहे !”

“आला, मग घरात काय करतो आहे, दवाखान्यात यायला नको का, बेजबाबदार कुठला !” मुलाच्या हलगर्जीपणावर अलकाबाई तणफण करू लागल्या होत्या.

“आपण ते नंतर बघू !” अण्णासाहेब रूक्ष स्वरात बोलले होते.

मरेपर्यंत पाठीशी पारधी आणि छातीमध्ये बाण अशी आरतीची स्थिती झाली होती, त्यात प्रदीप आल्याचे समजताच एकादशीच्या घरी शिवरात्र. संकट येतात तर चोहो दिशांनी येतात. वातानुकूलित कारमध्ये सुद्धा तिला दरदरून घाम फुटला होता. भयाने आतल्याआत चडफडत ती मुक कंठशोष करू लागली होती, ‘ये धरणीमाते, तू तुझ्या या अभागी पुत्रीला तुझ्या कुशीत सामावून घे ! सितामाईप्रमाणे माझी ही या दुष्ट कालचक्रातून सुटका कर !’ परंतु तिचं सात्विक मन किती ही आक्रंदन करत असलं तरी तसं काहीही घडणार नव्हतं. जे काही घडत होते, ते तिच्या विरोधातच घडत होते. आज तिच्या सावलीनं सुद्धा तिची साथ सोडली होती. कारमधून उतरताना मन घट्ट करत तिने देवाला अखेरची प्रार्थना केली, “हे गणराया, माझ्या या देहाला तू अनंत कष्ट दे, पण माझ्या पुत्राला तू पदरात घे, त्याचा सांभाळ कर, रक्षण कर, या दुर्दैवी आईची एवढी एक प्रार्थना ऐक रे... विघ्नहर्ता !”

“आरती, विशालचा खूप मोठ्या संकटातून पुर्नजन्म झाला आहे, त्याच्यावरून तांब्याभर पाणी आणि भाकरीचा तुकडा काळा करून उतरव तरी... !”

अलकाबाई जरी माजी शिक्षिका असल्या; तरी त्यांचे विचार मात्र प्रतिगामी होते. त्यांच्या मते पूर्वजांनी ज्या काही रूढी घालून दिल्या आहेत, त्यामागे काहीतरी शास्त्रीय कारण आहेत. त्यांचं मत काही ही असलं तरी त्यांचा त्या अंधश्रद्धेमागचा कार्यकारणभाव महत्वाचा होता. ते लक्षात घेऊन सर्वजण मुख्य दरवाजाच्या पायरीजवळ थांबले होते.

उतरवून टाकण्यासाठी स्वयंपाकघरात जाऊन भाकरीचा तुकडा आणणे म्हणजे आरतीसाठी ती सुळावरची पोळीच होती. मध्येच प्रदीप आडवा आला तर ? कल्पनेनेच तिचे काळीज फाटले होते. खाटीकाच्या दारात बांधलेली बकरी तरी आपल्यापेक्षा सुखी आहे; तिला माहीत तरी नसते, आपला यम समोर आहे.

“आरती... !”

“हो... हो, आणते ना !”

अलकाबाईंनी पुन्हा विचारताच आरती अगतिक झाली होती. आपण येथूनच पळ काढावा असा कलंदर विचार तिच्या मनात डोकावला होता. प्रदीपला सामोरे जाण्याचा तिला अजिबात धीर होत नव्हता. सुखाच्या काळात दोन्ही प्रेमी युगलं एकमेकांना भेटण्यास आतूर व्हायचे, परंतु दुःखाच्या काळात त्या दोघांना एकमेकांसमोर येण्याची भीती वाटावी हा किती मोठा विरोधाभास होता. मागून कोणीतरी ढकल्यागत तिने उंबऱ्याच्या आत पाऊल टाकलं होतं. दिवाणखान्यात येताच आकाशात चकाकणारा विजेचा एक भला मोठा गोळा फरशीवर तिच्यासमोर येऊन आदळला. त्या गोळ्याचे असंख्य तुकडे होऊन ते इतस्ततः पसरले होते. त्यातील लाल तप्त लाव्हारस फरशीला जाळत सर्वत्र पसरत होता. त्या गोळ्याचा एक तुकडा आरतीच्या पुढे टाकलेल्या पायाखाली आला. त्यावर पाय

पडताच त्या तुकड्याने तिच्या तळपायाचा छेद घेतला होता. तो अणकुचीदार तुकडा तळपायाच्या खालच्या बाजूला छेदत पाय फाडून वर आला होता. त्या गरम तुकड्याने उभ्या शरीराचा दाह झाला होता. त्या जीवघेण्या वेदनेने असाह्य होऊन ती जोराने किंकाळली, “आई... ग !”

आत झालेल्या भयानक आवाजाने भयभीत होऊन अण्णासाहेब व अलकाबाई दोघे ही आत धावत आले होते. फरशीवर काचांचे असंख्य तुकडे पडलेले होते. तांबूस रंगाला द्रव ही सर्वत्र पसरलेला होता, तो तांबट रंगाचा द्रव बहुतेक दारू असावी, कारण त्याचा दर्प संपूर्ण दिवाणखान्यात भरून राहिला होता. त्यांची नजर आरतीच्या पायाकडे गेली. काचेच्या एका तुकड्याने तिच्या तळपायाचा छेद घेतल्याने त्यातून रक्त भळाभळा वाहत होते. पाय आणि फरशी रक्ताने लालबुंद झाली होती. अलकाबाईंनी पाहताच क्षणी तिच्याकडे धाव घेतली.

“आरती... !”

“आई... ग !” असाह्य करणाऱ्या वेदना आरतीच्या संपूर्ण अंगभर भिनत होत्या. यातना सोसेनाशा झाल्याने ती एकसारखी विव्हळत होती.

आपल्या घरावर कोणी हा गाढवाचा नांगर फिरविला ? घरात पसरलेली अराजकता पाहून अण्णासाहेबांच्या मनात प्रश्न आला होता. या घरात दारू पिऊन येणे तर दूरच, दारूचं नाव घेणे सुद्धा पाप आहे, अशा घरात दारूचा सडा ! त्यांची क्लिष्ट नजर दिवाणखान्यात सर्वत्र फिरत होती. अचानक त्यांची नजर जिन्यावर अडखळी. वरच्या मजल्यावर सज्जात जिन्याला धरून प्रदीप उभा होता. त्याचा आवेश पाहता तो वेगळाच भासत होता. त्याची नजर रानव्याघ्रासारखी ताठ होती, अंगातल्या कळकटलेल्या कपड्यांच्या वळकुट्या तयार झाल्या होत्या, डोक्याच्या केसांचे पुंजके व दाढीची खुरटं बनली होती, शरीराचा तोल झेपवेना म्हणून जिन्याचा आधार घेतल्यासारखा तो डुलत जोरजबरदस्तीने उभा वाटत होता. त्याच्या डाव्या हातातील दारूच्या बाटलीने सगळी हकीगत कथन केली होती.

“थांब... आई ! तू त्या चांडाळणीपासून दूरच रहा... !”

सज्जात उभ्या असलेल्या प्रदीपला अलकाबाईंनी प्रथमच पाहिले होते. त्याने आरतीविषयी उच्चारलेले अपशब्द शब्द त्यांना आवडले नव्हते, “प्रदीप, काय बोलतो आहेस तू ?”

“होय... आई ! मी खरं तेच बोलतो आहे, ही चांडाळणी आपल्या घरात आली आणि आपल्या घराचे घरपणच नाहीसे झाले, हिच्यामुळे आपल्या कुटुंबातील सगळी सुखशांती लोप पावली, तुला ठाऊक आहे आई... ! तू उभी आहे तेथपासून तर मी उभा आहे येथपर्यंत, एवढी मोठी खोल दरी कोणामुळे निर्माण झाली आहे, या कैदाशीणीमुळे... !”

मद्याच्या धुंदीने प्रदीपला शब्द उच्चारणे देखील जड जात होते, पण तो बडबडत होता, असंबंध बडबडत होता. आरतीत आणि त्याच्यात काहीतरी बिनसलं होतं. आरतीचे दुसरे रूप आपल्याप्रमाणे त्याच्या ही निदर्शनास आले की काय ! अलकाबाईंना शंका आली होती, पण म्हणून इतकी घृणा, इतका प्रक्षोप, त्यांना देखील रूचला नव्हता.

“काय बोलतो आहेस तू... ? ती तुझी बायको आहेस !”

“माझी बायको, अरे हट...!”

हवेत हात उडवत प्रदीपने पतीपत्नीसारखं पवित्र नातं साफ झिटकारलं होतं. त्याला आरतीचे तोंडदेखील पहायचे नव्हते. एक बदफैली स्त्री आपली अर्धांगिनी आहे हा विचारच त्याला एकसारखा क्लेश देत होता. जिच्यावर त्याने जीवापाड प्रेम केले होते, ती व्यक्ती असा विश्वासघात करेल असे त्याला स्वप्नात सुद्धा वाटले नव्हते; कारण त्याला स्वतःपेक्षा आरतीवर जास्त विश्वास होता. ती फक्त आपली आणि आपलीच आहे, परंतु आपण अनौरस मुलाचे बाप आहोत हे समजताच त्याचा मनावर खूप खोल आघात झाला होता. आपले जीवन निरर्थक

आहे, जगून फायदा नाही असेच त्याचे मन त्याला म्हणत होते, परंतु मरण्याअगोदर त्याचे मन त्याला प्रतिशोध घेण्यास सांगत होते. भावनिक पण महाभयानक बसलेला धक्का सहन न झाल्याने त्याने अखेर मद्याला जवळ केले होते. मद्यात तो इतका वाहवत गेला होता की; आधारासाठी त्याला दुसऱ्याची गरज लागत होती. इतक्या धुंद नशेत असताना ही आरतीला पाहताच त्याच्या डोळ्यांत प्रतिशोधाची आग भडकली होती. तिच्या नरडी घोट घेण्यासाठी त्याचे हात नुसते सळसळत होते. मेंदूवर प्रतिशोधाची नशा चढली असली तरी शरीरात दारूची नशा बाकी होती. तो बेकाबू होताच त्याच्या शरीराचा तोल सुटला होता आणि तांब्याच्या लोट्याप्रमाणे घरंगळत घरंगळत खालच्या पायरीवर येऊन दणकन आदळला होता. उंच पायरीवरून खाली घरंगळत येणारा लोटा टचके लागून चेपला जावा तसा तो ठेचाळत ठेचाळत खालच्या पायरीवर आला होता. वयोमानाने ठिसूळ बनलेले शरीर कितीतरी ठिकाणी ठेचले गेले होते. मेंदूला ही न सोसणारा मार बसला असावा, कारण तो खालच्या पायरी येताच पाण्याबाहेर काढलेल्या माश्याप्रमाणे तडफड तडफड करत पाणी मागत होता.

“प्रदीप... !”

देवमाणसाचा देवदास झालेला प्रदीप फरसबंदीवर भुईसपाट उताणा पडलेला पाहून सगळ्यांचेच काळीज लक्कन हलले होते. डोळ्यांदेखत घडलेली दुर्घटना होती ती. कोणालाच काही करता आले नव्हते. शुद्ध हरपल्याने हातपाय झटकणाऱ्या प्रदीपची अत्यवस्था पाहून सगळ्यांनी त्याच्याकडे धाव घेतली. अण्णासाहेबांनी त्याला उठून बसविण्याचा प्रयत्न केला होता, अलकाबाई ‘प्रदीप-प्रदीप’ हाका मारत त्याला शुद्धीवर आणण्यासाठी धडपड करू लागल्या, आरतीने ही घाईघाईने पाणी आणले व त्याला पाजले होते.

झंझावातात सापडलेली ज्योत विझू नये म्हणून ओंजळीचा अडोसा करावा तशी सर्वजण प्रदीपच्या भोवताली बसली होती. वावटळ शमताच ज्योतीची फरफर

थांबावी तशी प्रदीपची तडफड थांबली होती. तो निश्चेष्ट पडला होता. त्याच्या अचेतन मुखड्याकडे सर्वजण काळजीने पाहत होते. अलकाबाईंनी हलकेच त्याच्या तोंडावर पाणी शिंपडले. त्या थंडगार पाण्याच्या शिपक्याने त्याच्या शरीरातील बंद पडलेली जंनित्रं पुन्हा पहिल्यासारखी सुरळीत चालू झाली. मुक्का मार लागल्याने त्याचे सगळे अंग आता ठणकू लागले होते. सर्वांगातून निघणाऱ्या सनका असाह्य झाल्याने तो आपसूकच विव्हळला होता, “आई...ग !”

“प्रदीप... प्रदीप... !”

शुद्धीवर आणण्यासाठी हरत-हेचा प्रयत्न करत असलेल्या अलकाबाईंच्या जीवात जीव आला होता. त्याने तारस्वरात ‘आई’ अशी घातलेली साद त्यांच्या हृदयाला जाऊन भिडली होती. आपण आयुष्यभर आपल्या मुलासाठी रदबदली केली, पण तो सुखी न होता अधिकच दुःखाच्या गर्तेत फसलेला त्यांना दिसला होता .

शाळा कॉलेजचे दिवस, रामप्रहराची वेळ, आपली आई आपल्याला आवाज देते आहे असा काहीसा आभास प्रदीपला ग्लानीत असताना झाला होता. जड पडलेले डोळे त्याने हलकेच उघडले. अण्णासाहेब, अलकाबाई अशी एकेकावरून दृष्टी फिरवत असताना त्याला आरती दिसली. तिला पाहताच त्याच्या डोळ्यांतील बालपणीचे चैतन्य नष्ट क्षणात झाले, आणि सूडाची भावना उफाळून वर आली. प्रेमाचा केलेला घात त्याचा मनात एकसारखा धगधगतच होता. पुरुषार्थाला निष्कांचन ठरविणारी तिची करणी आठवताच त्याच्या अंगात पुन्हा हिंस्र पशूचा संचार झाला होता. एकाकी वाघासारखी तिच्यावर झडप घेत त्याने आपल्या स्नायुपुष्टांच्या पंज्यात तिची मान घट्ट पकडली. सशक्त पंजा तिच्या मानेभोवती जसजसा आवळला जाऊ लागला; तसतशी ती कोंबडीसारखी तडफड करू लागली होती. तिची चाललेली प्राणान्तिक धडपड त्याला आसूरी आनंद देत होती.

आकस्मिकपणे प्रदीपने केलेल्या बेदरकार हल्ल्याने अलकाबाई व अण्णासाहेब दोघे ही स्तंभित झाले होते. त्यांना ते बिलकुल अपेक्षित नव्हते. जल्लादाप्रमाणे हाताचा पंजा आरतीच्या नरडीभोवती आवळणारा प्रदीप; प्रदीप नव्हताच तो मुळी, एक पिसाळलेले श्वापद आरतीला आपल्या कव्हात घेत आहे, ते तिचा जीव घेणार आहे, तिला त्याच्या तावडीतून सोडवले पाहिजे, वाचविले पाहिजे असा निर्भेळ विचार मनात येताच अलकाबाईंनी प्रदीपची गंचाडी धरून मागे ओढले होते. विषारी सापाचे तोंड ठेचावे तशा त्या त्याचं मुस्काट झोडू लागल्या होत्या. आजपर्यंत त्यांनी त्याला दोन बोटाची चापटदेखील मारली नव्हती, परंतु आजच्या त्याच्या नतद्रष्ट वागण्याने त्या खूप प्रक्षोभित झाल्या होत्या. आपला मुलगा एक पी. एस. आय. अधिकारी आहे याचेदेखील त्यांना विसर पडला होता. सगळा संताप त्यांनी त्याच्यावर काढला होता.

“सैताना... चांडाळा... हे वाण दाखवलेस रे... तू आम्हाला ! या दिवसांसाठी आम्ही तुला लहानचं मोठं केलं का ? असा काय गुन्हा केला म्हणून तू आम्हाला हे दिवस दाखवतो आहेस, दुष्टा... ! चांगले पांग फेडलेस रे... तू आमच्या कर्माचे !”

उन्मत्त जनावर मालकाला पाहताच शरण जावे तशी प्रदीपने अलकाबाईंसमोर शरणांगती पत्करली होती. वैश्विक बोल अन निरंकुश मार एकाच वेळी दोन्ही झेलत होता तो. कोणता ही विरोध न करता तो निश्चल उभा होता. अलकाबाईंचे गात्रं थकले, पण तो जागेवरून ढळला नव्हता. निमूटपणे तो मार खात उभा होता.

जवान मुलाच्या अंगावर हात टाकल्याने अलकाबाईंना रडू कोसळले होते. त्याचे ते निर्विकार वागणे त्यांच्या समजण्यापलिकडचे होते. मुलाला आपण घडवू शकलो नाही ही खंत त्यांच्या मनाला खूप दुःख देत होती. राम, कृष्ण किंवा

शिवाजी हे तर दूरच; आपण आपल्या मुलाला ‘साधा माणूस’ म्हणू असं सुद्धा घडविलं नाही याचे त्यांना खऱ्या अर्थाने वाईट वाटले होते.

मृत्यू काय असतो याचे साक्षात दर्शन प्रदीपच्या रूपाने आरतीला घडले होते. अलकाबाईंनी हस्तक्षेप केला नसता तर प्राणोत्क्रां होणारच होते, तरीपण तिला प्रदीपविषयी कुठलीच तक्रार नव्हती. प्रेम हे त्याग आणि समर्पणात असते. ज्याला त्याग अन समर्पणाचा अर्थ कळला त्यालाच प्रेम कळले.

“थकलीस, तू आई... !” पाच दशकाच्या आसपास वय असलेल्या आपल्या आईला, अलकाबाईंना प्रदीप म्हणाला, “मला वाटलं, तू माझा जीव घेशील, कारण तुझा खरा गुन्हेगार मी आहे, माझ्यामुळे आपल्या कुळाला बड्डा लागला आहे, आपल्या सात पिढ्यांत घडू नये ते घडले आहे !”

शरीराबरोबर शब्दांवरचे नियंत्रण सांभाळणारा मदांध प्रदीप, मोजूनमापून पण काहीतरी विशेष बोलत आहे याकडे सगळ्यांच्याच मान वळाल्या होत्या, एक आरती सोडली तर !

“सांगशील तरी काय घडले ते ?” मेटाकुटीला येत अलकाबाईंनी विचारले.

“कसं सांगू मी आई तुला !” प्रदीप भावनाविह्वल झाला होता. त्याची जीभ दारूच्या थेंबांनी नव्हे तर शब्दांनी जड पडली होती, “तेव्हा बाबांचं ऐकलं असतं तर आज हे दिवस पहायला मिळाले नसते, बाबांची अनुभवी नजर मला सांगत होती, पण मीच या बयेच्या नादाला लागलो आणि त्या गोष्टीतल्या नायकाप्रमाणं स्वतःची अवस्था करून घेतली, आठवते... आठवते आई तुला ती गोष्ट ! मला पण आठवते ती गोष्ट, मी दारू प्यायलो आहे तरीसुद्धा ती गोष्ट माझ्या पूर्ण स्मरणात आहे, सांगू... ऐकशील !”

“एक आई असते, अगदी तुझ्यासारखी !” जर्जर प्रदीप बोलत होता, “साधी, भोळी, गरीब, तिला माझ्यासारखाच नवसाचा एक मुलगा असतो, त्याच्यावर त्याच्या आईची खूप माया असते, त्याला ऊनतहान काहीच लागू देत नाही, तो सुखात रहावा म्हणून ती खूप काबाडकष्ट करते आणि त्याला लहानाच मोठं करते, चांगल्या उद्योगधंद्याला लावते, पुढे पुढे तो मुलगा वाईट लोकांच्या संगतीने एका बाईच्या नादाला लागतो, ती बाई ही त्याचे पैसे पाहून त्याला आपल्या जाळ्यात ओढते, त्याच्यावर अशी जादू करते की; त्याला उठता बसता तिच दिसते, तिच्यासाठी दिवाना झालेला तो मुलगा पुढे कामधंदासुद्धा सोडून देतो, घरदार, शेतीवाडी, सगळं सगळं विकून तो तिचे शोक पूर्ण करतो, एक दिवस त्याची ती प्रेयसी त्याची परीक्षा घेते, म्हणते, ‘सख्या, तू माझ्यासाठी काय करू शकतो ?’ तो म्हणतो, ‘प्रिये, मी तुझ्यासाठी काहीही करीन, माझा जीवसुद्धा देईल !’ त्याच्या प्रेयसीची नीती फिरते, ती म्हणते, ‘मला तुझा जीव नको आहे, मला तुझ्या आईचा जीव हवा आहे, तिचे काळीज हवे आहे !’ तिच्या प्रेमाने आंधळा बनलेला तो प्रियकर लगेच आपल्या घरी जातो, घरात त्याची म्हातारी आई झोपलेली असते, तो कोपऱ्यात ठेवलेली कु-हाड उचलतो आणि आपल्या झोपलेल्या आईच्या डोक्यात घालतो, त्याची ती बिचारी म्हातारी आई तेथेच गतप्राण होते, तो आपल्या आईच काळीज काढतो आणि प्रेयसीकडे घेऊन जातो, रस्त्याने जात असताना त्याला अचानक ठेच लागते, अन तो जमिनीवर पडतो, त्याच्या हातातलं ते आईचं काळीज ही जमिनीवर पडते, त्या काळजातून आवाज येतो, ‘बाळ, पडलास का रे ! तुला लागलं तर नाही ना !’ परंतु प्रेयसीच्या आहारी गेलेल्या त्या मुलाला, आपल्या आईचा आवाज सुद्धा ऐकू येत नाही, तो धडपडून तसाच उठतो अन ते काळीज घेऊन प्रेयसीच्या घरी जातो, त्याची प्रेयसी त्याच्या हातातलं... त्याच्या आईच रक्तानं माखलेलं काळीज पाहून घाबरते, त्याच्यापासून दूर होत ती त्याला म्हणते, ‘नतद्रष्टा ! माझ्यासारख्या क्षुद्र स्त्रीसाठी तू स्वतःच्या जन्मदात्या आईचा खून

केलास, उद्या तुला माझ्यापेक्षा सुंदर स्त्री भेटलीस तर माझा ही तू खून करशील, चल... चालता हो येथून, मला तुझे तोंड ही पहायचे नाही !”

“प्रेयसीने त्याला ठोकर मारताच त्याचे डोळे उघडतात, आपल्या आईने आपल्याला लहानाचं मोठं केलं, नको नको ते हट्ट पुरविले, चांगल्या उद्योगधंद्याला लावलं, पण आपण आपल्या आईला काय दिलं, खरंच आई मी तुला काय दिलं, फक्त दुःख... ! दुःख... ! अन दुःख... !”

अनावर झालेल्या भावनांचा कढ थोपविता न आल्याने प्रदीपला रडू कोसळले होते. हरवलेल्या मुलाला त्याची आई दिसताच ते विरहाच्या आठवणीने रडू लागते तशी त्याची स्थिती झाली होती. आज खूप वर्षांनी तो आपल्या आईकडे ‘आई’ म्हणून पाहत होता. तिच्या डोळ्यांत बालपणीचे तेच उत्कट भाव होते, तिच आस होती, अन तेच निखालस वात्सल्य होते. पोरसवयात असताना आपण तिच्या गळ्याभोवती हाताचा विळखा घालून नेहमी रडत असायचो, तसं आज ही आपण तिच्या गळ्यात पडून मनमोकळं रडावं असं काहीसं त्याच्या मनात आलं होतं, पण स्वतःच्या कुकर्माची आठवण होताच त्याच्या मस्तकात संतापाची तिडिक उसळली होती. नकारार्थी मान हलवत तो म्हणाला, “नाही, माझ्या जीवनातल्या गोष्टीत असं घडणार नाही, त्या गोष्टीत नायकाची आई मरते, परंतु माझ्या जीवनातल्या गोष्टीत मात्र नायकाची प्रेयसी मरेल... !”

संयम संपताच प्रदीपने कंबरेला खोवलेले पिस्तुल खसक्याने बाहेर काढले, अन आरतीवर रोखले होते. क्षणात तेथे घबराट पसरली होती. तो सर्व तयारीनिशीच आला होता. बहुधा त्याने आरतीला जीवे मारण्याचे आधीच ठरवले होते. मनात खदखदणाऱ्या त्वेषांसवे वाढत जाणारा पिस्तुलाच्या ट्रिगरवरचा त्याचा बोटांचा दाब आरतीचे मस्तक छेदणार, तोच अलकाबाईंनी स्वतःची आण देऊन त्याला रोखले, “थांब प्रदीप, तुला माझी शपथ आहे, जर तू आरतीला मारलेस तर... !”

“काय केलंस ? तू... आई !” कैद केलेल्या वाघाप्रमाणे हतबद्ध होऊन प्रदीप आरंभला, “अ... ग, स्वतःची आण देऊन एका जारिणीला तू पाठीशी घातलेस !”

“शब्द सांभाळ प्रदीप !” धृतराष्ट्राप्रमाणे तटस्थ उभे असलेल्या अण्णासाहेबांना ही प्रदीपची ती अर्वाच्य भाषा आवडली नव्हती.

“होय बाबा हिने दुसऱ्याचं पाप माझ्या नावावर खपवलं आहे !”

“का...य ?” अण्णासाहेब.

“का...य ?” अलकाबाई.

“हो... हो... हा विशाल माझ्या रक्ताचा नसून, अनौरस मुलगा आहे !” बेफाम झालेला प्रदीप भूंकपापेक्षा ही तीव्र धक्के देत होता. खिशातील कागद आरतीच्या दिशेने भिरकावत तो म्हणाला, “हे मी दारूच्या नशेत नाही, डी. एन. ए. टेस्टच्या आधाराने बोलतो आहे, हा पहा रिपोर्ट...!”

घरात माजलेल्या पुंडाईने कोवळ्या विशालच्या बालमनावर खूप विचित्र परिणाम झाला होता. भयभीत होऊन तो आजोबांच्या मागे दडून बसला होता. त्याच्या आवडत्या पप्पांची आज त्याला खूप भीती वाटत होती. त्यात अण्णासाहेब दूर सरकल्याने तो उघडा पडल्यागत प्रदीपसमोर उभा ठाकला होता. लटालटा कापत तो प्रदीपकडे अशा नजरेने पाहत होता; जसा त्याच्या गोष्टीतला राक्षस समोर आहे, पण त्या अज्ञान जीवास हे ठाऊक नव्हते की; भांडणाचे मूळ आपण आहोत ते.

सूडबुद्धीने घरात घुसलेली आरती अण्णासाहेबांना व अलकाबाईंना ज्ञात होती, पण तिचा लौकिक एवढ्या खालच्या पातळीचा असेल यावर त्यांचा विश्वासच बसत नव्हता. चांगल्या माणसाच्या सहवासाने वाल्याचा वाल्मिकी होऊ

शकतो या सुभाषिताने ते आरतीच्या दुष्टाईकडे दुर्लक्ष करत होते, पण आरतीच्या अनभिषिक्त मुखवटा उघड होताच त्यांची मनस्थिती दोलायमान झाली होती.

“या बदफैली स्त्रीने, स्वतःबरोबर आपल्या तोंडाला ही काळं फासलं आहे !” आसूडाचे वार करत प्रदीप बोलत होता.

“नाही... नाही... नाही... मी बदफैली स्त्री नाही... !”

आक्रोश करत आरतीने कानावर हात ठेवले होते. असुग्रास शब्दांचा होत असलेला वर्षाव तिला सहन होत नव्हता. बालवयात बहाल केलेले ‘बदफैली’ हे बिरूद आजपर्यंत तिचा पाठलाग करत होते. त्या बिरूदाचा नुसता उच्चार केला तरी तिच्या अंगाची लाही लाही होत होती.

“बघा...! कसा साव असल्याचा आव आणते आहे ती, मी नाही त्यातली अन कडी लावा आतली !” शरपंजरी पडलेल्या आरतीला प्रदीप खवट खोबऱ्यासारखा बोलत होता. तिच्याविषयी त्याच्या मनात असलेला प्रेमाचा झरा पूर्ण आटला होता.

“ती सावच आहे !”

सर्वांच्या माना आवाजाच्या दिशेने वळाल्या होत्या. आरतीच्या वयाची एक स्त्री दरवाजातून आत येत दिवाणखान्याच्या मध्यान्ही आली होती. तिचा निर्भीड व करारी चेहरा सर्व काही जाणत असल्याचं सांगत होता. दृष्टिविक्षेपात आलेल्या स्त्रीला पाहून प्रदीपने मानेला तिरस्कृत झटका दिला होता. त्याने त्या स्त्रीला ओळखले होते, ती आरतीची मावसबहिन मोनिका होती. तिचे तेज लग्नानंतर अधिक निखारलेले दिसत होते.

“उदंराला मांजराची साक्ष !” प्रदीप कुत्सितपणे बोलला होता.

“विश्वास ठेवायचा तर ठेवा, पण ती खरोखर सावच आहे !”

“मोनिका...!”

विवर्तित सापडलेल्या आरतीला मोनिकाने आधार देताच तिच्या भावना अनावर झाल्या होत्या. ती चोर नसताना चोरीचा आळ लावणारा प्रदीप तिचं एक ऐकायला तयार नव्हता. तिची बाजू मांडणारं तिचं स्वतःचं असं कोणी नसल्याने ती हारली होती, पण संकटमोचकाप्रमाणे धावून आलेल्या मोनिकाला पाहताच ती तिच्या खांद्यावर डोके ठेवून हमसाहमसी रडू लागली होती. तिच्या जीवाभावाची तिला जाणणारी तेवढी एकच मैत्रिण होती, आणि बहीण ही होती.

आरतीची विदीर्ण अवस्था पाहून मोनिकाला गहिवरून आले होते. तिच्या पाठीवरून मायेने हात फिरवत ती म्हणाली, “शांत हो... आरती, आज खरं सांगण्याची वेळ आली आहे !”

“नको मोनिका, मी तुझ्या पाया पडते !” अगतिक आरतीने गयावया करत हात जोडले होते. गतजीवनातील भोगलेल्या कटू क्षणांनी ती कंपित झाली होती.

“नाही आरती, कधीतरी ते उघड होणार होतं, ते आज झालं !” ते सलेप गुपित फक्त मोनिकालाच माहीत होते. त्यामुळे आरती तिला विनवणी करत होती, पण ती तिचे न ऐकत पुढे म्हणाली, “काका, मावशी अन प्रदीप तू पण ! तुम्हाला ऐकायचं आहे हिने तोंड काळं केलं की काळं झालं ते, तर मग ऐका, हिच्यावर आठ वर्षांपूर्वी एका नराधमाने बलत्कार केला होता !”

“का...य ?” सहन न होणारा धक्का बसला सगळ्यांना.

“होय, त्याचीच परिणती म्हणजे विशाल आहे !” कटूसत्य सांगताना स्वतः मोनिकालाच अंगाला शहारे आले होते.

“का ?”

“कोणी ?”

“केव्हा ?”

असंख्य प्रश्नांनी अण्णासाहेब व अलकाबाई वेडेपिसे झाले होते. उकललेले गूढ खूप महाभयंकर होते. प्रदीप आरतीच्या मुळावर उठला याअर्थी मोनिकाच्या बोलण्यात तथ्य होते, पण कोण नराधम आहे ज्याने आरतीला आपल्या वासनेचा शिकार बनवले, तिच्यावर अतिप्रसंग केला ? केव्हा आणि का बरं केला असेल ? तो लिंगपिसाट होता की, त्याने वैमनस्यातून हे दुष्कृत्य केलं !

“आरती, प्रदीपला सोडायला स्टेशनवर गेली होती !” समाधिस्त होत मोनिका आरतीच्या गतायुषात अंतर्धान पावली, “तो दिवस....

रेल्वेस्टेशनपर्यंत स्पेशल टॅक्स करत आरती आणि प्रदीप पोहचले होते. पुणे एक्सप्रेस यायला अजून एक तास बाकी होता. तिकीट आरक्षित केलेले असल्यामुळे रांगेत उभे राहून तिकीट काढण्याचा प्रश्नच नव्हता. त्यामुळे दोघांना ही गप्पा मारायला भरपूर मोकळा वेळ मिळाला होता. प्लॅटफॉर्मवर वर्दळीपासून दूर एकांतात एक बाकडे शोधून त्या दोघं बसली होती.

“आरती, माझ्याशी लग्न करून तुला बऱ्याच गोष्टींना मुकावं लागतं आहे !” आरतीचा हात हातात घेत प्रदीपने मनातली बोचणी तिच्यापुढे मांडली.

“असं का बोलता तुम्ही ?” आरती हळवी झाली होती.

“कालच लग्न झालं, आज लगेच तटातूट, म्हणजे लग्नाला काही अर्थच नाही !” प्रदीपने नशीबाला दोष दिला होता.

“तुमच्या ध्येयासाठी मी अजन्म साधवी बनून राहीन, ही तर काही महिन्यांची ताटातूट आहे !” आरतीच्या डोळ्यात एक आगळंवेगळं तेज चमकले होते.

“आरती...!” निष्णात प्रेमाची पावती मिळताच प्रदीपला गहिवरून आले होते.

“हो... प्रदीप, मी तुमच्या प्रेमासाठी वाटेल ते कष्ट सोसायला तयार आहे !”

“किती ग्रेट आहेस तू !” आपल्यावरील तिचे गाढ प्रेम पाहून प्रदीपला आपण तिची खूप कमी शब्दात स्तूती करत आहोत असे त्याला वाटत होते.

“आणि हो, तुमचे आईबाबा सोबत असताना चिंता कसली !” विश्वास देत आरती त्याचे मनोबल वाढवत म्हणाली, “तुम्ही निश्चिंत होऊन प्रशिक्षण घ्या, कारण तुम्ही ध्येयवेडे आहात म्हणूनच तर मला आवडलात !”

“हो... आरती !” आईवडिलांची हमी देत प्रदीप म्हणाला, “माझे आईबाबा तुला कसलीच कमी पडून देणार नाही, तू फक्त त्यांचं थोडंसं मन सांभाळ, ते तुला फुलासारखे सांभाळतील !”

“आजपासून मी त्यांची मुलगा म्हणून सेवा करेल, तुम्ही फक्त लवकर घरी या...!”

पुणे एक्सप्रेस रेल्वे धडधड आवाज करत तीन नंबरच्या प्लॅटफॉर्मवर येऊन थांबली. ‘पुणे एक्सप्रेस लागली...! पुणे एक्सप्रेस लागली...!’ असा आवाज करत रेल्वेत बसण्यासाठी प्रवाशांची एकच धावपळ सुरू झाली. प्रदीपला ही इच्छा नसताना उठावे लागले होते. जड अंतःकरणाने तो आरतीचा निरोप घेत म्हणाला,

“चल... आरती, तुला काही लागलं तर निम्या रात्री फोन कर, मी तुझ्यासाठी सगळं सोडून येईल !”

“हो !” कंठात आलेला विरहाचा आवंढा तसाच गिळून घेत आरतीने हसतवदनाने त्याला निरोप दिला.

पायात मणामणाचे साखळदंड असल्याप्रमाणे प्रदीप जड पावलं टाकत रेल्वेच्या दिशेने निघाला होता. आरतीपासून अलग होताना आपण काळजी येथेच ठेवून चाललो आहोत की काय असे त्याला वाटत होते. तो पुनःपुन्हा मागे वळून पाहत होता. आजपासून त्याला आरती रोजच्या रोज दिसणार नव्हती, त्याच्याशी ती गुलगुलू गोष्टी करणार नव्हती, हसणे, रूसणे, फुगणे, समजूत काढणे अशा तिच्या स्त्रीसुलभ लीलांची आठवण होऊ त्याच्या डोळ्यात अश्रूंचे ढग जमा झाले होते. रेल्वेच्या डब्यात शिरत त्याने मागे वळून पाहिले. हात हालवत निरोप देणारी आरती त्याला भुरकट दिसू लागली होती.

रेल्वेच ते अजस्र धूड प्रदीपला आपल्या पोटात घेत धडधड करत पुढे सरकू लागताच आरतीचा धीर सुटला होता. पराकष्टाने तिने आवर घातलेल्या संयमाचा बांध एकाकी फुटला होता. प्राणाहून प्रिय असलेला तिचा प्रदीप तिच्यापासून दूर जाऊ लागताच तिची अवस्था एखाद्या हरणीसारखी झाली होती. तिच्या नराला घेऊन जाणाऱ्या शिकान्याचा पाठलाग करावा तशी ती हरणीप्रमाणे त्या धावत्या रेल्वेचा पाठलाग करू लागली होती, परंतु रेल्वेने वायूचा वेग घेताच खिडकीतून बाहेर काढलेला त्याचा हलणारा हातच तेवढा तिला दिसत होता. रेल्वे नजरेआड होताच तिच्या मुखातून हुंदका बाहेर पडला होता. आपल्यासमोर सुखाच्या पायघड्या अंथरून तिचा प्रदीप तिच्यापासून दूर निघून गेला होता. कितीतरी वेळ ती त्याच दिशेने पाहत राहिली होती. प्रदीपच्या रूपाने आपल्या जीवनात आलेले अल्पसे सुखाचे क्षण ते ही तिला काही काळासाठी मावळतांना दिसत होते.

विदेही स्थितीत ती माधारी परतली. स्टेशनच्या बाहेर पडत ती सांगितल्याप्रमाणे टॅक्सीस्टॅण्डपाशी भरतची वाट पाहत उभी राहिली होती. आता दुःखाचा कड बऱ्यापैकी ओसरला होता. भावनावेगाने लोप पावलेल्या स्मृती पुन्हा चेतन होऊ लागताच तिला एक विचित्र जाणीव झाली. बऱ्याच वेळेपासून आपल्यावर कोणीतरी पाळत ठेवून आहे, कोण असावं ? मनाशी विचार करत तिने भोवताली नजर टाकली. कोणी ही ओळखीचे दिसत नव्हते. अस्वस्थ होऊन ती मान खाली घालून उभी राहिली होती.

निमिषात एक ओमिनी एम्बसिस घारीसारखी कोणीकडून तरी आली अन आरतीला अलगद सापाच्या पिलासारखं वरच्या वर उचलून घेत निघून गेली. कोणाला ही कानोकान खबर लागली नव्हती. या ठिकाणी एखाद्या स्त्रीचे अपहरण झाले आहे असे कुणाला विचारले असते तर सर्वांनी 'नाही' हेच उत्तर दिले असते. इतकी सहज व संशयविरहित क्रिया होती ती. एक ओमिनी एम्बसिस आरतीच्या समोर येऊन थांबली, दरवाजा उघडला गेला, तिला आत बसवून घेतलं आणि संथ गतीने पुढे निघून गेली. यात संशय येण्यासारखे काहीच कृती नव्हती. बाकीच्या पॅसिन्जरबाबतीत ही तेच घडत होते.

खुद्द आरतीला ही समजले नव्हते की, आपण या अनोळखी लोकांच्या संगतीत अन अनोळखी गाडीत का बसलो आहोत ते. तिला तर भरत घ्यायला येणार होता. ती आपल्या विचारात गर्क असताना कुणीतरी तिच्या हाताला जोराचा हिसका दिला होता. तोल ढळताच ती आत ओढल्या गेली. दरवाजा बंद झाला आणि ती एम्बसिस वळणं घेत पुढे निघाली. स्वतःच्या मर्जीने न बसता कोणीतरी आपल्याला जोरजबरदस्तीने बसवून घेतले आहे हे जेव्हा तिच्या लक्षात आले; तेव्हा ती तसूभर सुद्धा हलू शकत नव्हती, कारण कितीतरी मजबूत हातांनी तिला घट्ट पकडून ठेवले होते, ओरडू नये म्हणून तोंडात कापडाचा बोळा कोंबला होता आणि मानेवरती रामपूरीचे लांबलचक पात्याचं शस्त्र धरले होते. ती खूप घाबरली.

स्वतःची सुटका करणे तर दूरच, हालचाल करणे सुद्धा तिला मुश्किल झाले होते. त्या लोकांच्या बुभूक्षित नजरा व अंगाला करत असलेले ओंगळवाणे स्पर्श याची तिला अक्षरशः शिसारी आली होती. आपण कामपिसाट जनावरांच्या तावडीत सापडलो आहोत हे तिला समजले अन तिच्या सर्वांचा थरकाप उडाला. स्वतःची सुटका करून घेण्यासाठी ती झटापट करू लागलाच एकजण तिच्या खेकचला.

“अय... चुप्प बैस, नाहीतर येथेच मर्डर करून टाकीन !”

“मला सोडून द्या !” असं हात जोडत आर्जव करणारी आरती तोंडात कापडाचा बोळा कोंबल्याने तिच्या घशातून फक्त ‘ऊ...ऊ !’ असा आवाज येत होता, परंतु त्या गुंडापैकी एकाच्या ही कानावर जू सुद्धा पोहचत नव्हती. सर्वजण तिच्याकडे पाहत दात विचकून हसत होते व एकमेकांला डोळ्यांनी इशारा करत होते. सावज सापडले म्हणजे ताव न मारताच सोडायचे एवढे ते दयावान नव्हते. पुढे काय वाढून ठेवले आहे हे ध्यानात येताच तिचे अंग लटलटा कापू लागले होते. मदतीसाठी तिने काचेतून बाहेर पाहण्याचा प्रयत्न केला, परंतु काचांना पडदे लावण्यात आले होते. गाडीच्या हालचालीत किंचित पडदे हलले तर तिला उन्हात तळपणाऱ्या बिल्डींगज तेवढ्या दिसत होत्या. भर दिवसा बारा वाजता हे गुंड कोठे घेऊन जात आहे तिला काहीच कळायला मार्ग नव्हता. कितीतरी वळणे घेत ती एम्बसिस भरघाव वेगाने एकसारखी फक्त धावत होती. येणारा प्रत्येक क्षण नरकमय आहे हे कळताच तिचे बळीहरण झाले होते.

अनेक वळणं घेत ती ओमिनी एम्बसिस घनदाट जंगलात सुनसान ठिकाणी असलेल्या एका फार्महाऊससमोर येऊन थांबली. त्या गुंडांच्या मोरक्याने आदेश सोडला, “उतरवा... रे तिला !”

मोरक्याची आज्ञा शिरसावंद्य मानून त्या चार गुंडांनी आरतीला बोचक्यासारखे बाहेर ओढले. तिची उचलबांगडी करत मोरक्यापाठोपाठ आत फार्महाऊसमध्ये आले. आत प्रशस्त हॉल होता. हॉलमध्ये मंद प्रकाशाचे दिवे होते.

त्या दिव्यांच्या मंद प्रकाशात आतले सरंजाम खूप शोभिवंत दिसत होते. तो सरंजाम पाहून वाटत होते की, हे फार्महाऊस एखाद्या धनाढ्य व्यक्तीचे नाहीतर पुढाऱ्याचे असावे.

“शेठ, आणलं बघा तुमचं पार्सल !”

म्होरक्याचा आवाज कानी पडताच डोळ्यांवर आडवा हात ठेवून सोप्यावर निजलेली व्यक्ती ताडकन उठून बसली. त्या व्यक्तीचा चेहरा पाहून आरती थक्क झाली होती. तिने त्याला ओळखले होते. तो तिच्या कॉलेजामधला शशीकांत सरदेसाई होता. जिल्ह्याच्या पालकमंज्याचा वाया गेलेला कुपूत्र. मागे तिची छेड काढल्यावरून प्रदीपने त्याला चांगला चोप दिला होता.

“व्वा ! आज तर मनात असलेलीच मेजवाणी आणली !” रतीसुखाला आसूसेलेला शशीकांतचा चेहरा अतिउत्साही झाला होता.

“शेठ...!”

“तुझं पार्सल त्या तेथे ठेवलेलं आहे !”

खलांच्या नायकाला अधिक काही बोलण्याची गरज पडली नव्हती. शशीकांतने निर्देशित केलेली पैशांची बॅग त्यांच्यातील एका गुंडाने उचलली आणि ते सगळे निघून गेले.

निर्जन ठिकाणी असलेल्या फार्महाऊसवर आता ती दोघंच राहिली होती. आरतीचे काळीज धडधडू लागले होते. खुनशी स्वभावाचा शशीकांत जुने उड्डे काढतो की काय अशी भीती तिच्या सर्वांगातून भिनत मस्तकापर्यंत पोहोचली होती. गुंडाच्या पाठोपाठ ती ही दरवाजाकडे धावली, परंतु दरवाजा बाहेरून बंद करण्यात आला होता. भाडोत्री गुंड त्यांचे काम करून निघून गेले होते. पळून जाण्याचा तिचा प्रयत्न निष्फळ ठरला होता. ती दरवाजाला जोरजोरात धक्के देऊ

लागली. कोणी मदतीला धावून येईल म्हणून ओरडून हाका मारू लागली, “हॅलो...! कुणी आहे का...? दरवाजा उघडा हो...! प्लीज मला मदत करा हो...! अहो या ना कुणीतरी....!”

मद्याने तर्फी झालेल्या शशीकांतला दरवाजाशी झटणाऱ्या आरतीचा मुसमुसीत बांधा आकृष्ट करू लागला होता. रतीक्रीडेचे सुख समोर असताना आपण उपभोगायचे नाही, रतीधुंद होऊन तो आरतीच्या नजीक पार्श्वभागी आला. जवळून तिचं श्रावस्तीचं सौंदर्य न्याहाळताना त्याच्या जीभेखाली चिकट लाळ जमा झाली होती. केतकीसारखा लयबद्ध बांधा पाहून त्याने हलकेच आपल्या उष्ण हातानी तिच्या उघड्या अंगाला स्पर्श केला होता.

चटका बसवा तसा आरतीने शशीकांतचा हात झटकला. मागे वळताच पुढ्यात शशीकांतला उभा असलेला पाहून ती घाबरली होती. त्याच्या चेहऱ्यावरची गडद झालेली वासनाविभोरता सारं काही बोलत होती. तिने त्याला हात जोडत विनंती केली, “शशी प्लीज...! असं काही करू नकोस, मी तुझ्या पाया पडते, आपण कॉलेजमित्र आहोत ना !”

गयावया करणाऱ्या आरतीचा शशीकांतला काहीच फरक पडला नव्हता. एखाद्या शेळीच्या रोखाने दबा धरून बसलेला वाघ पुढेपुढे सरकतो; तसा तो तिच्या रोखाने चाल करत होता.

“माझं काही चुकलं असेल तर मला माफ कर, पण त्याची एवढी मोठी शिक्षा देऊ नकोस, मी तुझ्या बहिणीसारखी आहे !” विनवणी करत आरती रडत होती.

खडाड... !

एखाद्या जनावराच्या अंगावर साट ओढावा तशी शशीकांतने आरतीच्या कानशीलात जडावली होती. तिने त्याला भाऊ म्हटलेले अजिबात आवडले नव्हते,

त्यामुळे त्याचा मदनाचा कैफ क्षणात उतरला होता. चवताळून त्याने तिला ताकीद दिली, “तू माझी फक्त भोगवस्तू आहेस, काय... फक्त भोगवस्तू !”

रंगड हाताचा प्रहार कानशीलावर होताच आरती तव येऊन जमिनीवर कोसळली होती. तिची सगळी शक्तीच क्षीण झाली होती. रतीसुखाला चटावलेल्या शशीकांतला ते हवेच होते. रतीगंधाचा सुगंध हुंगत तो तिच्या सगळ्या शरीरावर आता अधिराज्य गजवू लागला होता व हवे तसे रंग उधळत तो मदनाचा खेळ खेळू लागला होता.

कुडीत फक्त प्राण आहे म्हणून आरती डोळे मिटून पडली होती. तशी ती केव्हाच मेली होती. प्रदीपशिवाय कोणाला ही अधिकार न दिलेला तिचा देह एका नराधमामुळे कलंकीत झाला होता. तिचे सर्वस्व आज विटाळले गेले होते. रडून रडून तिच्या डोळ्यांतले अश्रू संपले, पण शशीकांतची कामवासना तृप्त झाली नव्हती. तो तिला भोगतच होता.

संध्याकाळ झाली, अंधार पडू लागला होता. अखेर कामना पूर्ण झालेल्या शशीकांतने आरतीला कारमध्ये बसविले होते. ती निष्प्राण असल्यागत ओडक्याप्रमाणे कारमध्ये बसली होती. तिची नजर शून्यात होती. आता तिच्याजवळ सांभाळण्यासारखं काहीही राहिले नव्हते. अंधाराचा फायदा घेत शशीकांतने तिला मोनिकाच्या घरासमोर आणून सोडले अन एखाद्या भ्याडासारखा त्याने तेथून ताबडतोब पळ काढला. कारच्या खाली उतरण्याअगोदर त्याने तिला एक पोकळ दम ही भरला होता, “आपल्या हनीमुनबदल तू कोणाजवळ ही वाच्यता करणार नाहीस, कारण तुला माझी नाही, पण स्वतःच्या इज्जतीची नक्कीच काळजी आहे, जातो मी !”

गलितगात्र झालेली आरती, कसेतरी स्वतःला सावरत झोकांड्या खात ती मोनिकाच्या घरी पोहोचली. दरवाजातून आत पाऊल टाकताच तिला मोनिका दिसली. ती घरात एकटीच होती. तिला पाहताच आरतीच्या कुंठलेल्या भावना

पुन्हा अनावर झाल्या. ती तिच्या गळ्यात पडून धाय मोकलून हमसाहमसी रडू लागली होती.

आरतीची ती विदारक मूर्ती पाहून मोनिका हदरली होती. तिची कैफियत ऐकून तिला चीड ही येत होती आणि भय ही वाटत होते, कारण ती ही एक अबला होती. राजरोस काही गुंड येतात, एका मुलीला घेऊन जातात, दिवसभर तिच्या चारित्र्याशी खेळतात आणि कागदाच्या रद्दीप्रमाणे चोळामोळा करून फेकून देतात; तरी ही आपण काही करू शकत नाही ! तिला आपल्या स्त्री दौर्बल्याची चीड आली होती, पण मूग गिळून बसल्याशिवाय गंत्यतर नव्हते. ज्या समाजात वावरायचे आहे, तेथे अब्रुला खूप महत्व होते. आढ्यताखोर समाजाची जाणीव असल्याने तिने एक अव्यवहार्य निर्णय घेण्याचे ठरविले. आरतीचा दुःखावेग ओसरताच ती म्हणाली, “आरती, मी काय सांगते ते नीट ऐक, यातून बाहेर पडण्याचा एवढा एकच मार्ग आहे !”

हुंदक्यांना आवर घालत आरतीने तिच्याकडे प्रश्नार्थक नजरेने पाहिले, ‘कोणता ?’

“झालं गेलं सारं विसरून जा !”

“काय ?” मोनिका आपली क्रूर चेष्टा करते आहे असेच काहीसे आरतीला वाटले होते.

“होय !” वीरोचित नसलेला सल्ला देताना मोनिकाच्या मनाला असंख्य इंगळ्या ढसल्या होत्या, तरीपण ती अढळ होती, “त्याशिवाय दुसरा पर्याय नाही, कारण तुझ्या अब्रुची समाजात जाहिरात झाली ना... तर तू समाजासाठी कायमचं खेळणं बनून जाशील, तुला तोंड दाखवायला जागा राहणार नाही, लोकं सहानुभूती ऐवजी कामूक नजरेने जास्त पाहतील !”

“ना... ही !” झालेला जुलूम निमूटपणे सहन करायचा हे आरतीला रूचले नव्हते.

“होय आरती, तू तुझ्यावर झालेल्या अन्यायाची दाद मागायला जाशील तर पदरी तुझ्या काहीच पडणार नाही, उलट आहे ते गमावशील, तेव्हा चांगला विचार कर, उद्याच्या भविष्यात तुला मानाने जगायचे असेल तर आजचा हा अपमान पोटात घालावाच लागेल !” मोनिका तिला पोटतिडकीने समजावत होती.

“किती निष्ठूर आहेस ग, तू !” त्वेषाने आरती फूत्कारली होती.

“हो, मी निष्ठूरच आहे, कारण मी ही पोटात घातला आहे !”

“का...य ?”

निर्विष चेहऱ्याच्या मोनिकाला पाहून आरती गारद झाली होती. किती सहजतेने तिने स्वतःचे दुःख कबूल केले होते. आजपर्यंत तिने आपल्यावर झालेल्या अत्याचाराची खबर या कानाची त्या कानाला लागू दिली नव्हती. तिच्या डोळ्यांत नेहमी दिसणारी असुरक्षितेची छटा, त्याचा अर्थ आता आरती कळला होता. आपल्याप्रमाणे तिचे ही शोषण त्या नराधमाने केले होते. त्या चांडाळाने आपल्याप्रमाणे किती मासूम मुलींच्या आयुष्यात विटाळ कालविले, देव जाणे !

दैवाला कोचत दोघी ही आपल्या असाह्यतेवर रडू लागल्या होत्या. आज प्रथमच आरतीने अन्यायाचा प्रतिशोध न घेता हार मानली होती.

“एक दिवसाच्या अंतराने दोन पुरुषांबरोबर झालेल्या समागमाने आरती ही अनभिज्ञ होती, प्रदीपचा अंकूर समजूनच ती विशालला वाढवत राहिली होती,

जमिनीच्या पोटात बीज पेरणारा बीज पेरून गेला, पण अंकूरलेल्या बीजाचे रोपटे कोणाचे आहे हे जमिनीला ही कळले नाही, जेव्हा वेगळे गुणधर्म आढळले, तेव्हा कळले, या रोपट्याचे बीज वेगळेच आहे !”

खांद्यावर डोके ठेवून मुसमुसणाऱ्या आरतीला शांत करताना मोनिकाच्या ही डोळ्यांतून अश्रू वाहत होते. रूमालाने आसू टिपत ती पुढे अखंड बोलत होती, “आम्ही चूक मान्य करतो, या घटनेची तुला अगोदर कल्पना द्यायला हवी होती, पण खरं सांगितलं असतं तर तू आरतीचा स्विकार केला असतास ?”

“हं...!” घृणास्पद फुत्कारला प्रदीप, मोनिकाने एखादी भाकडकथा ऐकवली आहे असेच त्याला वाटत होते.

“नाही... ना !” कुत्सित हसत मोनिका म्हणाली, “त्यामुळेच आम्ही एक खोटं लपविण्यासाठी कितीतरी खोटं बोलण्याचं पाप केलं आहे !”

“मुळातच तुम्ही खोटेखोटे आहात, यापेक्षा कोणतं मोठं पाप आहे !” प्रदीप तुसड्या स्वरात म्हणाला.

“विशाल शशीकांतचा मुलगा आहे हे जर गर्भारपणात कळलं असतं, तर मी हे गुह्य लपविण्यासाठी गर्भपात करण्याचं पाप सुद्धा तिला करायला सांगितलं असतं !” बेमुर्वतपणे मोनिका उत्तरली होती.

“मोनिका...!” तिच्यावर खवळत आरतीमधील आई जागी झाली होती. विशालबद्दल मोनिकाने भृणहत्येचे व्यक्त केलेले मत तिला बिलकुल आवडले नव्हते.

“होय आरती, जे पाप आपण स्वतःहून केलंच नाही, त्याची शिक्षा का म्हणून भोगायची ?” आपलं मत ठामपणे मांडत मोनिकाने प्रश्न उपस्थित केला होता.

“आणि मी पण का म्हणून भोगू ?” प्रदीपने ही प्रतिप्रश्न केला होता.

“बरोबर आहे, प्रदीप तुझं !” नुसते अश्रू ढाळणाऱ्या आरतीला ही कंठ फुटला होता, “तुझ्या जागी मी असते तर मी ही तेच केलं असतं, फक्त मला एक सांगायचं आहे की, मी कधी ही तुझ्याशी प्रतारणा केली नाही, मला शरीराने जरी तुझी राहता आलं नाही तरी मनाने मात्र तुझीच होते, आणि तुझीच आहे सुद्धा...! हवं तर मी विशालची शपथ घेते !”

“आरती, आता तू पण तीच चूक करते आहेस, का त्या निरापध जीवाची शपथ घेतेस ?” लहान मुलाची घेतलेली शपथ मोनिकाला ही आवडली नव्हती.

बेवारशाप्रमाणे दीन चेहरा करून उभ्या असलेल्या विशालला आपल्या कुशीत सामावून घेत आरती गदगदलेल्या स्वरात म्हणाली, “सत्याला मरण नसतं, वाटलं होतं गर्भात वाढणारं बाळ आमच्या एक दिवसाच्या संबधातून निपजलं आहे, पण नियतीला काही औरच मान्य होतं !”

“तू अंधळ्याला आरसा दाखवते आहेस !” तिच्या वेडथरपणाची मोनिकाला कीव आली होती.

“तो अंधळा होता म्हणून तर मी पावले, भगवंताच्या चरणावर वाहिलेल्या फुलातील त्या कृमिप्रमाणे, नाही तर मी कोठे असते देव जाणे !” प्रदीपविषयी बोलताना आरती हळवी झाली होती.

“एवढं प्रेम आहे तुझं माझ्यावर !”

प्रदीपचे उपरोधिक बोलणे आरतीला समजत होते, पण तिला त्याच्याविषयी अजिबात रोष नव्हता. उलट तो देईल ती सजा भोगणार होती, कारण जीवनातले ते कारळे लपवले नसते तर आज तिचे कुंकू तिचे वैरी झाले नसते, परंतु त्यावेळी ती आत्मकेंद्री बनली होती.

“तर मग माझी एक अट आहे !”

‘कोणती ?’

स्पष्ट प्रश्न करण्याचे धाडस कोणी ही केले नसले तरी सर्वांच्या चेहऱ्यावर तोच भाव होता. त्याला एक पाऊल मागे सरकलेले पाहून सर्वांना आश्चर्य ही वाटले होते.

“तुझा हा अनौरस पुत्र या घरात राहणार नाही !”

“का...य ?”

आरतीवर आभाळ कोसळले होते. एका मातेची प्रदीपने क्रूर थट्टा केली होती. तो विशालला आपल्यापासून हिरावतो आहे हे पाहून तिने घाईघाईने विशालला हृदयाशी कवटाळले होते.

“हो, तेव्हा तू ठरव, तुला मी हवा की तो हवा !” प्रदीपने विशालचे नाव घेण्याचे सुद्धा टाळले होते. इतका तो आरतीबरोबरच विशालचा ही द्वेष करत होता.

“एका आईला मुलापासून दूर करणारी अशी कशी रे... तुझी अट ?” आरती आंक्रदली.

“बस्स, मला फक्त तुझा निर्णय ऐकायचा आहे !” तोडत प्रदीपने तिच्याकडे पाठ फिरविली होती.

आरती कातरीत सापडली होती. इकडे आड अन तिकडे विहीर अशी तिची स्थिती झाली होती. एकीकडे पोटचा गोळा विशाल तर दुसरीकडे जीवनाचा सखखा सोबती प्रदीप; कोणाला ही जवळ केले तरी दुसरा दुरावला जाणार होता. दोघं ही दोन विरुद्ध टोकाला उभे होते अन मध्ये ती उभी होती; तराजूच्या काट्याप्रमाणे निश्चल. एका पारड्यात प्रीत तर दुसऱ्या पारड्यात ममता; कोणाकडे

झुकावे हे तिची तिलाच कळेना ! आजपर्यंत ती अण्णासाहेब व अलकाबाईंना पैजेने सांगत होती की; मातृत्वापेक्षा सखीत्व हे श्रेष्ठ असते, पण नियतीने आज तिच्यावर अशी वेळ आणली होती की; कोणाला झुकते माप द्यावे हेच तिला समजेना ! पत्नीधर्माचे पालन करावे तर वात्सल्याचा गळा घोटला जाणार होता आणि वात्सल्याचा पान्हा आवरला नाही तर प्रियकराच्या प्रीतीला गालबोट लागणार होते. तिच्या अहंकारी मनाची ही खरी कसोटी होती. अशा चौकीवर ती उभी होती की; तिच्या एका निर्णयाने तिची परीक्षा होणार होती. मोजमाप करण्याचा तराजू तिच्या हातात होता. एका पारड्यात पती तर दुसऱ्या पारड्यात पुत्र होता. तिचे मन दोघांकडे ही ओढा घेत होते, परंतु तिला निवड एकाचीच करायची होती. ती पेचात सापडली, पतीच्या माधारी जावं तर जन्मांजन्मांतरीची महान असलेली माता कुमाता ठरणार होती. पुत्राकडे ओढा घ्यावा तर सात जन्म साथ देईल म्हणून मारलेल्या सात फेऱ्या विसरून एका फेरीतच साथ सोडल्यासारखे होणार होते. संभ्रमित होऊन ती जागीच खिळली. अलकाबाईंकडे पाहताच तिचे सगळे अवसान गळून पडले होते. निरर्थक उराशी बाळगलेल्या मिथ्या अहंकारापायी आपले हरण झाल्याचे तिला कळून चुकले होते. झालेल्या पानिपताने ती अलकाबाईंच्या चरणावर कोसळली. शरण जात तिने अलकाबाईंच्या पायावर नाक रगडत हंबरडा फोडला, “सासूबाई ! मला माफ करा... माझी चूक झाली... मला माफ करा, सासूबाई... मला पदरात घ्या !”

आपल्या पायाशी लोळवण घेणाऱ्या आरतीची ती भंगलेली अवस्था पाहून अलकाबाई पण हेलावल्या होत्या. त्या खूप मोठ्या मनाच्या होत्या. आजपर्यंत त्यांनी आरतीच्या बाबतीत राखलेला संयम सार्थ ठरला होता. हर घडीला आरती त्यांच्याशी दुष्टपणाने वागत आली होती, पण त्यांनी कधी ही स्वतःहून प्रदीपकडे तिची शिकायत केली नव्हती. उलट तिला चार शब्द चांगलेच सांगितले होते, परंतु तिच्या तामसी स्वभावापुढे त्यांचे तत्वज्ञान कफलक ठरत होते. एक ना एक दिवस तिला आपल्या कुकर्माचा नक्की पश्चाताप होईल असा त्यांना

विश्वास होता. खरोखर तिच्या कर्माने तसे घडून ही आले होते. अहंकारी मनाचा पाडाव झाल्यागत तिला शरण आलेले पाहून त्यांनी तिला खांदे धरून उठविले. मायेने अश्रू पुसत त्यांनी तिला रडू नको म्हणून मानेनेच धीर देत सात्वत केले होते.

स्वतःच्या दुर्वर्तनाने मरणोन्मुख झालेली आरती अपराध कबूल करत हात जोडत म्हणाली, “मी चुकले, सासूबाई...! तुम्हीच सांगा, मी काय करू !”

“गोंधळलीस ?” तिच्यापासून जरा दूर होत अलकाबाईंनी सवाल केला, चुकणाऱ्याला त्याची चूक दाखवणे महत्वाचे असते. त्या उपहासात्मक हसत म्हणाल्या, “अग, तू तर म्हणत होतीस, मातृत्वापेक्षा सखीत्व हेच श्रेष्ठ असते, मग आता काय अडचण आहे ? जा... की, तू तुझ्या प्रदीपबरोबर, विशालला करून टाक एखाद्या अनाथाश्रमात भरती...!”

“नाही... सासूबाई ! असं बोलू नका, मी चुकले, मला क्षमा करा...!” आरती रडून रडून आपल्या चुकांचं प्रक्षालन करत होती.

“त्वमेव माता च पिता त्वमेव

त्वमेव बन्धुश्च सखा त्वमेव

त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव

त्वमेव सर्वं मम देवदेव...!”

श्लोक म्हणवून दाखवत अलकाबाई, तिला मातेचे माहात्म्य सांगत म्हणाल्या, “पिता, बंधू, सख्खा इतकंच नव्हे तर, विद्येची देवता, देवाधी देव या सगळ्यांच्या अगोदर कुणाचं नामस्मरण केलं जातं, ‘मातेचं !’ अन तू म्हणते मातेपेक्षा सखीत्व हे श्रेष्ठ असतं, कदापी नाही, अग... सख्याचं प्रेम तुझ्यावर तोपर्यंत असेल; जोपर्यंत तू तरुण आहेस, पण आईची ममता ही चिरतरुण असते, तिचा बाळ कसा ही असला किंवा किती ही मोठा झाला तरी तिचं आपल्या बाळावरचं

प्रेम तिळमात्र सुद्धा कमी होत नाही, 'तिन्ही जगाचा स्वामी आईविना भिकारी !' अग, तिन्ही जगाचा स्वामी, त्यालासुद्धा आईचे कमीपण जाणवले होते; तर तू अनमी कोण आहे !”

अलकाबाईंच्या मुखातून स्रवत असलेल्या अमृतरसाने आरतीला आपल्या खुजेपणाची शरम वाटली होती. अजाणतेपणी वारलेल्या आईचे संस्कार तिच्यावर घडलेच नव्हते. तिचे मातृत्व काय असते ते तिला अनुभवायला मिळालेच नव्हते. ती फक्त ताडामाडाप्रमाणे एका अज्ञानात वाढली होती.

“राहता राहिला तुझा प्रश्न, कालपर्यंत तू सखी होतीस, आज माता झाली आहेस, म्हणून तू संभ्रमित झाली आहेस, पण मी तुला सांगते, निर्णय घ्यायची वेळ आली तर तू प्रदीपकडे नाही; विशालकडेच धाव घेशील, कारण ‘माता कुमाता न भवती’, माता ही कुमाता होऊच शकत नाही, मग तो पुत्र कोणापासून ही झाला असला किंवा कसा ही असला तरी मातेला तो नेहमी प्रियच असतो, कारण माता ही जगातली अशी एकच व्यक्ती आहे की, जिच्या प्रेमाला व्यवहाराची तुला नसते, तिला फक्त माहीत असतं, आपल्या पुत्रावर खरंखुरं प्रेम करणं !”

“तर मग विषयच संपला, आजपासून दोघांचे ही मार्ग वेगवेगळे !” मद्यपानाने विवेक गमावून बसलेल्या प्रदीपने काडीमोड करत आपला निर्णय ऐकवला होता.

“प्रदीप, तू एका मातेचा अंत पाहतो आहेस !” हाताबाहेर गेलेल्या मुलाला समजावताना अलकाबाईंचा स्वर कष्टी बनला होता.

“तसं समज हवं तर !” बेशरमपणे प्रदीपने उलट उत्तर दिले होते. विशालला मुलगा म्हणून तो पदरात घ्यायला बिलकुल तयार नव्हता.

“पुरुषार्थाच्या अहंकाराने तू अंध बनला आहेस, पण एक गोष्ट लक्षात ठेव, तू स्त्रीच्या प्रामाणिकपणाचा अंत पाहतो आहे, आणि हो... विशालचा रक्तगट

योगायोगाने तुमच्या दोघांपैकी एकाशी जुळला असता तर ? आयुष्यभर दुसऱ्याचा मुलगा स्वतःचा मुलगा म्हणून सांभाळला असता, होय ना...!”

“किती ही चोरून खाल्लं तरी वास येतोच !” माशी लागल्यागत प्रदीपने आरतीकडे पाहिले होते.

“मुख्र आहेस तू...!” गाढवापुढे शिष्टाई करत असल्यासारखे वाटताच अलकाबाई प्रक्षोभित झाल्या होत्या, “एका स्त्रीच्या निष्ठेवर संशय घेतो आहेस तू ! जो आपल्या पत्नीवर संशय घेतो; तो नवरा म्हणवून घेण्याच्या लायकीचाच नसतो !”

“आई... हिच्यावरून तू माझी लायकी काढतेस ?” प्रदीपने हाताची पाच ही बोटं आरतीकडे दाखवत अलकाबाईंना प्रश्न केला होता.

“नाही तर काय करू...! जी चूक तिने स्वतःहून केलीच नाही त्याचं एवढं मोठं प्रायश्चित्त, अरे... तिच्याकडे बायको म्हणून नाही; एक आई म्हणून पहा, मग कळेल तुला तिचं दुःख, मुलं तर कोणी ही पैदा करतं रे...! पण बाप सगळ्यांनाच होता येत नाही !” क्षणभर थांबत अलकाबाई अण्णासाहेबांकडे कृतार्थ नजरेने पाहत पुढे म्हणाल्या, “यात तुझे बाबा खरे उतरले !”

शेवटचं वाक्य बोलताना अलकाबाई एका अनामिक ओझ्याखाली दबल्या गेल्या होत्या. त्यांच्या काळजात खूप मोठे खलबत होते, पण त्याला अण्णासाहेबांची अनुमती नसल्यामुळे त्यांनी आजपर्यंत कधीच ते ओठावर आणले नव्हते. बोलतांना त्यांनी केलेला आपपरभाव प्रदीपला खटकला होता, “म्हणजे ?”

“आज तुझ्यामुळे बोलावं लागत आहे !” एकवार अण्णासाहेबांकडे दृष्टी टाकत कष्टी बनलेल्या अलकाबाई काळजावर दगड ठेवत म्हणाल्या, “पस्तीस वर्षात आम्हीसुद्धा आपसात वाच्यता केली नव्हती, पण आज तुझ्यामुळे सर्वासमक्ष

बोलावं लागत आहे, तू ज्यांना तुझे वडील समजतोस; प्रत्यक्षात ते तुझे वडील नाहीत !”

“आ...ई !”

अलकाबाईंवर खेकचत प्रदीप उदिग्न झाला होता. एका शब्दात त्याची सगळी नशा उतरली होती. आपण ही आपल्या वडिलांचे अनौरस पुत्र आहोत की काय या शंकेने त्याच्या पायाखालची जमीन सरकली होती.

“सांगताना मला ही वाईट वाटत आहे !” अलकाबाईंचे नेत्र आसवांनी डबडबले होते. नात्यात बेरीज-वजाबाकी झाल्याने त्यांना ही खूप अवघड लागले होते, “पण हे त्रिकाल सत्य आहे, तुझे वडील प्रजननास असमर्थ असल्याने आम्ही विज्ञानाच्या आधाराने माझी कूस उजवली आहे !”

“नाही... नाही... नाही... हे खोटं आहे... हे खोटं आहे...!”

आक्रोश करत प्रदीपने चेहरा ओंजळीने झाकून घेतला होता. त्याला आरतीला तोंड दाखवायला जागा राहिली नव्हती. आतापर्यंत त्याने विशालची अनौरस पुत्र म्हणत हेटाळणी केली होती. आरतीला ही जारकमी म्हणत हिणविले होते, परंतु आता नियतीचे पारडे त्याच्याविरूद्ध फिरले होते. आपल्या सहचरणीला दुराचारणी म्हणताना त्याची जीभ अजिबात अडखळली नव्हती. नको नको ते बोल लावून तिची कुचंबणा केली होती. एवढ्यावरच तो थांबला नाही तर पशूसारखा व्यवहार करत तिला अनन्वित मारझोड ही केली होती. पुरुषार्थाच्या अहंकाराने आपण किती उन्मत्त झालो होतो याची त्याला प्रथमच जाणीव झाली होती. तरीपण त्याच्या मनात जळू होताच की; जो सारखा त्याला कुरतडत होता. आरतीने झालेला षडचक्रभेद असा लपवायला नको होता. याचा अर्थ तिला प्रेमावर भरोसा नव्हता.

आत्मपीडनात फसलेल्या प्रदीपच्या पाठीशी जाऊन त्याच्या खांद्यावर हात ठेवत अलकाबाई आर्द्र स्वरात म्हणाल्या, “मातृत्व म्हणजे स्त्रीच्या जीवनयज्ञाची पवित्र सांगता, मातृत्व हा निसर्गाने स्त्रीला दिलेला सर्वात श्रेष्ठ वर आहे, पराक्रमाचं मातृत्व पुरुषाकडे असतं, पण मातृत्वाचा पराक्रम केवळ स्त्रीच करू शकते, तेव्हा बेटा, या वात्सल्यवेड्या आईची इच्छा तू माझ्या पोटी जन्म घेऊन पूर्ण केलीस, मी धन्य झाले...!”

आपल्या जन्माने जीवन सार्थक झाल्याचे मानत असलेल्या अलकाबाईसमोर प्रदीपला उभे राहण्याची सुद्धा लाज वाटू लागली होती. किती विशाल हृदय आहे तिचे, आपले अपत्रप वागणे पोटात घालणाऱ्या आईकडे पाहत तो स्वतःचा द्वेष करत म्हणाला, “नाही... नाही... आई ! तू धन्य झाली नाहीस, उलट माझ्यामुळे तुझी कूस विटाळली गेली आहे !”

“नाही रे... बाळा !” पश्चाताप पावलेल्या मुलाला पाहून अलकाबाईचा ही उर दाटला होता, “तू पोटी जन्माला आला म्हणूनच तर माझ्या जीवनाला अर्थ प्राप्त झाला आहे, तेव्हा बेटा, तू ही तिला मोठ्या मनाने माफ कर...! कारण स्त्री ही क्षणाची पत्नी आणि अनंत काळाची माता असते !”

आभाळा एवढी अलकाबाईची माया आपल्यावर असताना का म्हणून आपण तिच्याशी निर्ममपणाने वागत होतो ? मनाशी सवाल करताच त्याला पुन्हा आरती आठवली होती. क्षणभंगूर असलेल्या सौंदर्याच्या नादाला लागून नकळत आपण मातेच्या ममतेची पायमल्ली केली होती, तिला रक्ताचे आसू रडायला भाग पडले होते, आपण किती मूर्ख होतो; नको त्या मृगजळाच्या मागे धावत होतो ! अविश्वासाचा जळू रक्त शोषू लागलाच त्याच्या क्रोधाने परत उचल खाल्ली होती. स्वतःवरचे संतुलन बिघडताच त्याने एका असावध क्षणी परत आरतीवर हल्ला केला. अलकाबाईच्या शपथेचा विसर पडल्याने त्याने पुन्हा आपल्या हाताच्या

पंजात तिची मान कसली होती. आता यमसदनाशिवाय तिची मुक्तीच नाही, इतके त्याचे कृपण मन बेफाम बनले होते.

बेकैद प्रदीपला लगाम घालणे कोणाच्या ही हातात राहिले नव्हते. त्याच्या मनातले आरतीविषयीचे किल्मिष कमी न होता वाढतच होते. अलकाबाईंनी त्याला समजावण्याचे सर्वतोपरी प्रयत्न केले होते, पण त्याचा काहीही उपयोग झाला नव्हता. तो बुद्धिहीन बनल्याने त्याची विवेकशक्ती शून्य झाली होती. त्याच्या खदिरांगाराच्या आगीत आरती होरपळ असताना अलकाबाई व मोनिका दोघी ही तिच्या मदतीला धावल्या होत्या. तिच्या जीवाचे चाललेले आत्यंतिक गंडातर रोखण्याचे त्या दोघींनी भरपूर प्रयत्न केले होते, परंतु त्या दोघींची प्रदीपला हवा ही लागली नव्हती. आरतीला शेवटच्या श्वासाची भीक मागताना पाहून त्याच्या असूरीमस्तीला अधिकच जोर चढला होता.

“प्रदीप...!”

आकस्मात एक अस्मानी सुलतानी गर्जना झाली. चाललेली झटझोबट क्षणात थांबली. प्रदीपची ही त्या अज्ञात आवाजाच्या भयाने आरतीच्या गळ्याभोवतालची पक्कड शिथिल झाली होती. सर्वांच्या माना आवाजाच्या रोखाने वळाल्या. भीष्माचार्यासारखे सगळे महाभारत खाली मान घालून पाहणारे अण्णासाहेब हातात शस्त्र घेऊन उभे होते. त्यांचा तो क्षोभ सगळ्यांसाठी अपरिचित होता. प्रदीप पोलिस अधिकारी असल्याने त्याच्याजवळ नेहमी एक पिस्तुल असे, आधुनिक बनावटीचे ते पिस्तुल आता अण्णासाहेबांच्या हातात होते. त्यांनी ते प्रदीपवर रोखताच त्याला साक्षात यमाजीपंतच समोर उभे असलेले दिसले होते.

“तुझासारखा कुपुत्र पोटी असण्यापेक्षा, मी निपुत्र राहणे पसंत करेन !”

मोचकेच निर्वाणीचे शब्द बोलत अण्णासाहेबांनी पिस्तुलाचा चाप ओढला होता. पिस्तुलातून सुटलेली गोळी इच्छित स्थळी जाऊन लागताच एकच कोलाहल माजला. गोळीने आपला कार्यभाग पूर्ण केला होता.

“आई... ग !”

अलकाबाईंच्या नावाचा आक्रोश अण्णासाहेबांच्या कानावर पडताच ते भानावर आले. त्यांनी प्रदीपवर धरलेला निशाना चुकला होता. त्यांच्या पिस्तुलातून सुटलेली गोळी प्रदीपचा वेध घेणार तोच अलकाबाई मध्ये आडव्या आल्या होत्या. गोळीला मध्ये कोणी ही येवो त्याचा छेद घेणे एवढेच माहीत होते. ती अलकाबाईंच्या काळजात घुसताच त्यांना आडवे केले होते. क्षणात फरसबंदी रक्ताने लाल झाली होती.

“आई...!” जमिनीवर कोसळलेल्या अलकाबाईंना प्रदीपने हाताच्या पाळण्यात सावरत उठून बसते केले होते. त्यांचे डोके मांडीवर घेत तो आक्रोश करू लागला, “हे काय केलंस तू...! सांग ना, हे काय केलंस तू...!”

गोळीचे विष सर्वांगात भिनत असताना आपण मोजून काही क्षणांचे सोबती आहोत हे अलकाबाईंना कळून चुकले होते. त्यांनी प्रदीपला शेवटचे समजावण्यासाठी साद घातली, “प्र... प्र... दि... प !”

जगण्यासाठी प्राणाशी झगडणारी आपली आई प्रदीपला पहावत नव्हती. काळजात घुसलेल्या गोळीची वेदना असाह्य झाल्याने अलकाबाई पिळवटल्या गेल्या होत्या. बोलताना त्यांना अपार कष्ट करावे लागत होते. त्यांची ती अत्यावस्था पाहून तो म्हणाला, “आई...! तू बोलू नकोस, आई...!”

“प्रदीप...!” आरतीचा हात प्रदीपच्या हातात सोपवत अलकाबाईंनी प्राणान्तिक शेवटची इच्छा जाहिर करत वचन मागितले, “तू... तू... आरतीला अंतर देणार नाहीस, दे... वचन... म...ला !”

“आ...ई !” आक्रंदणाऱ्या आरतीचा हुंदका अनावर झाला होता.

एका आईची महानता पाहून सर्वांचे अंतःकरण हेलावले होते. तिला शेवटच्या क्षणी ही आपल्या मुलाच्या सुखाची काळजी होती. प्रदीपने अलकाबाईंचा हात हातात घेत वचन दिले, “आई... मी तुला वचन देतो, मी आरतीला आणि विशालला कधीच अंतर देणार नाही !”

मृत्यूच्या दारी ही अलकाबाईंच्या चेहऱ्यावर विलसलेला आनंद काही औरच होता. सर्वस्व हरवल्यागत दूर उभे असलेल्या अण्णासाहेबांना जवळ बोलावत अलकाबाई म्हणाल्या, “अ...हो ! असे दूर उभे का ?”

“अलका, मुलाला तू दोषासगट पाठीशी घातलेस !” मृत्यूच्या शयेवर निजलेल्या अलकाबाईंना काय बोलावे हे अण्णासाहेबांना समजत नव्हते.

“अहो... आई आहे मी त्याची !” छातीत आलेली जोराची कळ सहन न झाल्याने अलकाबाई विकृत हसल्या होत्या.

“आईची माया अंधळी असते, हेच खरं !”

अण्णासाहेबांच्या स्वगताने अलकाबाईंच्या चेहऱ्यावर स्मित झळकले होते ; पण शेवटचे...!

~समाप्त~

साहित्यिक कार्याचा तपशील

नाव:- श्री संजय दगु गोराडे

कायमचा पत्ता:- रो. हाऊस - ४, गणराज
अपार्टमेंट - ब, प्लॉट नं - १३, मुरलीधर चौक,
बाळकृष्णनगर, अंजना लॉन्ससमोर, पाथर्डीफाटा,
नाशिक - ४२२०१०.

मो. नं - ९८५०६९१२१६ /

Mail - goradesd@gmail.com

लेखनाची आवड:- कविता, गझल, कथा, कादंबरी, समीक्षा, फिल्म स्क्रिप्ट
राईटींग.

प्रकाशित साहित्य:-

- पारडं (कादंबरी प्रथम आवृत्ती - २०१३)
- निर्णय (कथासंग्रह - २०१९)
- तीर्थरूप : वनवासी जीवनाची गोष्ट (कादंबरी - २०२१)
- विविध दिवाळी अंक, वृत्तपत्र, मासिकातून कथा, कविता, समीक्षा, लेख प्रकाशित.

पुरस्कार:-

- सप्तर्षी कथा पुरस्कार मंगळवेढा
- साहित्यप्रसार केंद्र कथा पुरस्कार नाशिक
- काव्यगोविंद पुरस्कार नाशिक
- शेगाव विचारमंच पुरस्कार शेगाव

- कामगार महर्षी गं. द. आंबेकर पुरस्कार मुंबई
- अखिल भारतीय पत्रकार संघ, साहित्यभूषण पुरस्कार नाशिक

निर्णय कथासंग्रहास पुरस्कार :-

- जनसारस्वत सुदाम सावरकर पुरस्कार (अमरावती)
- सूर्योदय सर्वसमावेशक मंडळ पुरस्कार (नाशिक)
- तापी-पूर्णा राज्यस्तरीय पुरस्कार (जळगाव)
- जे. के. जाधव साहित्य पुरस्कार (औरंगाबाद)

नाशिक आकाशवाणीवर कथांचे अभिवाचन.

साहित्यिक पदभार :-

- अध्यक्ष - साहित्यकणा फाऊंडेशन नाशिक
- अध्यक्ष - कुसुमाग्रज साहित्यिक मंच नाशिक
- भारतीय कामगार सेनेचे किमप्लास युनिटचे माजी उपाध्यक्ष.

साहित्यिक कार्यक्षेत्र :-

साहित्यकणा फाऊंडेशन नाशिक व कुसुमाग्रज साहित्यिक मंच या संस्थांच्या माध्यमातून कथा, कविता, कादंबरीला राज्यस्तरीय वाडमय पुरस्कार देणे, राज्यस्तरीय कविसंमेलन व विविध परिसंवादाचे आयोजन करणे, सामाजिक कार्यात सहभाग इ.

आगामी लेखन :-

‘कोवळे कोंबक ,बालकथासंग्रह प्रकाशनाच्या वाटेवर ’ कामगार जीवनावर आधारित कादंबरी लेखन चालू आहे.